

BEOGRADSKA OTVORENA ŠKOLA
Centar za proučavanje informativnih tehnologija

Z B O R N I K
Radova polaznika
virtuelnih kurseva

Beograd
Januar 2004

Izdavač

Beogradska otvorena škola
Beograd, Masarikova 5, Palata Beograd, XVI sprat
Tel: (011) 30-65-800, 36-13-112
Faks: (011) 36-13-112
elektronska pošta: bos@bos.org.yu
<http://www.bos.org.yu>

Za izdavača

Vesna Đukić-Šećibović

Urednik

Marinko Vučinić

Tehnička priprema

IP SIGNATURE- BEOGRAD

Štampa

MARGOART – BEOGRAD

Tiraž

300

ISBN 86-83411-20-6

Ovaj Zbornik je objavljen
zahvaljujući podršci Fondacije „Olaf Palme”

BEOGRADSKA OTVORENA ŠKOLA
Cepit -Centar za proučavanje informativnih tehnologija

Z B O R N I K

Radova polaznika

virtuelnih kurseva

Cepit-a

CIP- Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

347.23 (082)
316.334.2/.3 (082)
339.923 (4) (082)

ZBORNİK radova polaznika virtuelnih kurseva Cepit-a / urednik
Marinko Vučinić. – Beograd: Beogradska otvorena škola, 2004
(Beograd: Margoart).- V, 278 str.; 24 cm; Lat. i ćir; str. V: Predgovor
/Marinko Vučinić.- Napomene i bibliografske reference uz tekst.-
Bibliografija uz svaki rad

ISBN 86-83411-20-6
1. Vučinić, Marinko
a)Tranzicija – Zbornici b) Globalizacija – Zbornici
c) Evropa- Integracija – Zbornici
COBISS.SR –ID 112451596

S A D R Ź A J

UVOD	V
------------	---

I - T R A N Z I C I J A

Boris Angelovski Učenje na daljinu korišćenjem Internet tehnologije	3
--	---

Gordana Stojić Atanasov Položaj mladih zaposlenih kod privatnih poslodavaca	10
--	----

Tijana Dobrašinović Participacija građana u procesu odličivanja kao uslov uspešne tranzicije	19
--	----

Nikola Mijatović Moral i tranzicija	24
--	----

I I - E V R O P S K E I N T E G R A C I J E

Ljiljana Milenković Evropski identitet u nastajanju	39
--	----

Огъен Радоњић Балкан и Европа – историја једног односа	46
---	----

Saša Marković Kratak istorijski pregled evropskog formiranja identiteta i ideja o integraciji Evrope sa ekskursom o njihovim refleksijama u Srbiji	61
---	----

Dušan Šipovac Sjedinjene evropske države?	83
--	----

Irena Fiket Uloga SAD-a u procesu evropskih integracija -od inicijatora i saradnika do protivnika i saradnika -	98
Gordana Erić Raspodela moći među organima u Sjedinjenim Američkim Državama i u Evropskoj uniji	105
Elek Djerdji Odnos Evropskog Parlamenta i Saveta Ministara kao glavni pokazitelj razvoja Evropske Unije	115
Игор Спасовски Проширувањето на ЕУ: историјат, компаративна анализа и перспективи	126
Slavnić Danijela Bezbednosni izazovi (ne)širenja Evropske unije na Istok	142
Milica Levajac Evropska Unija i teorija integracije Severa	158
Jelena Laušev Strategija priključenja SCG evropskim inegracionim procesima -ekonomski aspekt-	169
Borisav Knežević Proces pridruživanja Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji - Aktuelno stanje i perspektive -	184
Aranka Sabo Ekonomске reforme u Mađarskoj kao posledica EU integracije	207
Nebojša Hobetko Bela Šengenska lista	216
Dragan Jevtić Politika Evropske unije o životnoj sredini	222

I I I - G L O B A L I Z A C I J A

Boris Popov Globalizacija kao projekat – kritika korporativne globalizacije: osnovne postavke i značaj	235
Nemanja Nešić Sudbina nacionalne države u epohi globalizacije	247
Aleksandar Mitić “101 lice alterglobalista”	253
Урош Т. Лалички Улога информационих технологија као једног од основа дистинктивности савремене глобализације у односу на њене претече	264
Jasmina Mladenović Globalizacija i kultura -Da li je moguća drugačija kultura.....	274

Uvod

Centar za proučavanje informacionih tehnologija organizovao je u toku 2002. i 2003. godine šest kurseva preko Interneta, virtuelnih škola (*distance learning*) koje su obuhvatale nekoliko veoma interesantnih tema koje imaju značaj i za ukupan razvoj demokratskih odnosa u našem društvu.

Teme kurseva su bile: Tranzicija u Srbiji, Aspekti Globalizacije, Evropske integracije, Mala škola novinarstva i Temelji demokratije. Ovi kursevi su bili namenjeni učenicima gimnazija u Srbiji (Kragujevac, Niš, Sremski Karlovci, Kruševac, Velika Plana, Bački Petrovac, Lazarevac i Kikinda) ali i polaznicima koji su se prijavili na javni konkurs koji je obavio Centar za proučavanje informacionih tehnologija. Virtuelne škole kao alternativni oblik obrazovanja označavaju uvođenje novog načina i pristupa obrazovanju.

Korišćenje novih informacionih tehnologija predstavljalo je veliki programski i organizacioni izazov kao potpuno nov i do sada nepoznat oblik obrazovanja. Analiza dosadašnjih virtuelnih kurseva je pokazala da je ovaj oblik obrazovanja veoma dobro primljen među polaznicima ovih virtuelnih kurseva. On pretpostavlja interaktivni odnos predavača i polaznika kurseva što je od suštinskog značaja za temeljnu izmenu samog sistema nastave. Tako se menja i odnos predavača i polaznika kurseva i ostvaruje se veoma dinamičan i kreativan odnos, što se posebno ogledalo u raspravama koje su vođene na Forumima kurseva i u tzv. "čet sobama" kurseva. Virtuelne škole obeležavaju i demokratizacija i demetropolizacija obrazovanja jer se ruše prostorne barijere, a polaznici kurseva su u prilici da učestvuju u nastavi koja postaje dostupna elektronskim putem.

Kao rezultat rada polaznika na virtuelnim kursovima nastali su završni radovi i eseji koji su obuhvatili različite teme iz oblasti koje je pojedini kurs pokrивao. U ovom Zborniku tekstova zastupljeni su radovi polaznika sa tri virtuelna kursa i on jasno pokazuje svo bogatstvo tema kojim su se polaznici bavili na virtuelnim kursovima. Ovi radovi su prezentirani na završnim susretima virtuelnih škola i predstavljaju pravi izraz interesovanja i aktivnosti polaznika. Knjiga obuhvata radove koji su se bavili problematikom Tranzicije u Srbiji., Aspektima Globalizacije i Procesima evropskih integracija. Ovaj Zbornik je nastao kao izraz težnje da se spoji nova informaciona tehnologija i stara Gutenbergova civilizacija koja i dalje ostaje jedno od glavnih obeležja našeg savremenog obrazovanja i načina života.

Marinko Vučinić

I

T R A N Z I C I J A

Boris Angelovski

Učenje na daljinu korišćenjem Internet tehnologije

Rad obuhvata :

- *Mogućnost ulaska Srbije u nove civilizacijske tokove informacionog društva;*
- *Uvođenje nove tehnologije u nastavni proces;*
- *Prednosti Interneta i učenja na daljinu;*
- *Osnivanje i registrovanje odgovarajućeg tela za sprovođenje ovog vida učenja*

Srbiji je neophodno da prihvati nov način obrazovanja-učenje na daljinu korišćenjem Internet tehnologije kako bi se u procesu tranzicije u kojoj se nalazi, približila i postala deo razvijenog sveta, ne samo kao otvoreno i demokratsko društvo već i kao informaciono.

Naša demokratizacija društva treba da istakne pravo na kvalitetno obrazovanje kojim će se obezbediti razvoj ličnih sposobnosti svakog pojedinca do krajnjih mogućnosti.

Obrazovanje mora da prati svetske inovacione procese i izbaciti nov profil stručnjaka potrebnih za izgradnju informacionog društva. Da bi se čovek uklopio u demokratske procese koji donose sve veću slobodu i nov stil života nameće mu se potreba da stalno uči.

U prvi plan izbija osposobljavanje za samostalni rad, za izbor i pronalaženje informacija, njihovo obrađivanje i upotrebu istih, i to od fakulteta do početnih škola.

Društvene promene zahtevaju i promenu obrazovanja. Nove tehnologije i metode rada bezrezervno mogu da formiraju novu ličnost sposobnu da aktivno učestvuje u procesu novih i modernih društvenih odnosa. Obrazovan čovek treba da postane internacionalno sposoban da demokratski razmišlja, usaglašava svoje stavove na jedan visoko obrazovan, kulturni, human i tolerantan način. Dobro poznavanje maternjeg, stranih jezika, pre svega engleskog i računarskog, je neophodno.

Raznovrstan i kvalitetan obrazovni sistem prilagođen potrebama i društva i pojedinca jeste neophodan preduslov za ulazak u informacionu eru i temeljac daljeg razvoja Srbije.

Kako informaciono društvo traži ljude sa novim stavovima, znanjima i umećem, dakle ljude novog vida obrazovanja, nameće se potreba da kreatori novog obrazovnog sistema pridu rešavanju problema.

Značajna karakteristika informacionog društva jeste potreba pojedinca za sticanjem znanja i obnavljanja postojećih koja, u uslovima brzog razvoja tehnologija i aktuelnih informacija brzo zastarevaju.

Postaje, dakle, jasno da će obrazovni mediji imati prvo mesto u procesu nastave. Jer obrazovanje mora da odgovori na promene, da postane efektivno, efikasno i fleksibilno, da se u što kraćem vremenu nauči što više. U svetu su obrazovni kadrovi, već postali izraz ekonomske moći. Ulaganje u nauku je rentabilno i povratno.

Razvoj informacionih tehnologija dovodi da stvaranja informacionog društva u kome univerzitet treba da ima vodeću ulogu i da u njemu učestvuje kao stvaralac novih informacionih tehnologija, proizvoda, metoda, servisa i slično. Dakle, univerzitet treba da postane otvoren: da se u njega ulaže, da se učestvuje u njegovoj upravi i da bude dostupan svima.

Promena metoda i sredstava učenja je neophodna. Uspešno učenje i studiranje, kao i učenje za ceo život može se realizovati isključivo novom tehnologijom. Demokratizacija i zakoni tržišta često veoma nemilosrdno nameću promenu profesije tokom čovekovog radnog veka. Samo obrazovan čovek osposobljen je da uči kako da uči da bi mogao da odgovori izazovu.

Učenje na daljinu korišćenjem Interneta jedan je od vidova savremene obrazovne tehnologije koja se organizovano primenjuje u svetu. To je novi vid obrazovanja koji je zasnovan na primeni računarske mreže.

Učenje na daljinu se može ostvariti preko različitih tehnologija, ali je Internet uveo najveće i najkorisnije promene.

Obrazovanje na daljinu korišćenjem Internet tehnologija možemo podeliti na:

- sinhrono - učenje u istom vremenu na različitom mestu;
- asinhrono - učenje u različito vreme na različitom mestu.

Kod sinhronog tipa komunikacije povratna veza trenutna i simultana, odnosno svi korisnici su "na vezi" u isto vreme. Primer za ovaj vid komunikacije su telekonferencije i chat.

Asinhrona komunikacija podrazumeva i dozvoljava veću fleksibilnost učesnicima u vidu samoizbora vremena pristupa mreži. Najpopularniji vid asinhrono komunikacije na Internetu su e-mail i razni računarski forumi koji omogućavaju komunikaciju, kako između predavača i polaznika tako i između samih učesnika. Svako može da bira najpogodnije vreme za komunikaciju sa drugim osobama. Tako se nastava može pratiti u najpovoljnije vreme koje odgovara korisnicima.

Proizlazi da savremeno obrazovanje ne mora biti određeno ni vremenski, ni prostorno, tj. virtuelno je.

Na ovaj način teleedukacijom se podiže globalni obrazovni nivo nacije i dobija se kadrovski potencijal koji može da koristi i dalje razvija savremene tehnologije nezavisno od vremena i prostora.

Ovakav način učenja uvažava individualne razlike i dozvoljava sposobnijima i sa većim predznanjem da brže napreduju. Omogućava brz pristup informacijama, dvosmeran pristup bazama podataka.

Elektronska predavanja i elektronske razmene informacija efikasnije su od kretanja ljudi iz mesta u mesto, odnosno, mogu se distribuirati bez promene mesta boravka i na taj način obuka postaje dostupna i za studente iz malih sredina.

Ovaj vid rada smanjuje troškove i povećava ekonomičnost, jer angažovani predavač može da tumači gradivo za veliki broj studenata.

Nastava se može realizovati kroz predavanja, razgovore, demonstracije kroz bogati šematski, slikovni i zvučni doživljaj. Veoma bitna karakteristika je da omogućava potpunu aktuelnost, jer se potrebne informacije mogu zameniti veoma brzo. Nastavni materijal je na Web-u i dostupan je virtuelnom svetu komunikacija.

Nepobitna je činjenica da je učenje na daljinu aktivniji i konstruktivniji način učenja. Obrazovnom kadru ovakav vid učenja omogućava mnogo raspoloživih materijala, naime, sve što im je potrebno nalazi se na jednom mestu. Jednom napravljen materijal se lako doručuje i menja.

Učenje na daljinu ne mora biti otvoreno samo za akademske potrebe, naprotiv, može biti omogućeno svima kojima je ovakav vid obrazovanja potreban.

Društveni sloj koji se bavi promenom obrazovnog sistema treba da bude svestan činjenice da su mladi ljudi, kao najprogresivniji deo stanovništva, najprijemčiviji za sve promene pa i za učenje na daljinu uz pomoć Interneta. Većina mladih je kroz računarske igre došla u dodir sa informacionom tehnologijom, kao i uvođenjem informatike u nastavu stekla solidnu osnovu za dalju nadogradnju sopstvenog znanja iz informacionih tehnologija. Veliki deo populacije svestan je da su informatička znanja presudna u svim oblastima ljudskog rada.

Za potrebe učenja na daljinu neophodno je postaviti Web sajt na kome bi bile sve potrebne informacije polaznicima. Naravno da potpun pristup sajtu i svim relevantnim podacima mogu imati samo registrovani korisnici koji su polaznicima. Deo sajta na kome se nalaze obaveštenja je elektronska oglasna tabla koja služi za komunikaciju kako profesora sa polaznicima tako i polaznika među sobom. Pored oglasne table najbitniji segment rada su interaktivne diskusione grupe koje mogu biti sinhronog i asinhronog tipa. Sinhroni tip je on-line pričaonica u kojoj moderator pričaonice, a to je najčešće profesor zakazuje temu, mesto i vreme pričaonice. Polaznici u dogovoreno vreme započinju diskusiju. Moderator usmerava i vodi diskusiju. Sadržaj diskusije se postavlja na Web sajt kako bi bio dostupan za kasniju analizu. Drugi vid diskusione grupe je asinhronog tipa i ne zahteva prisustvo polaznika na mreži u isto vreme. Komunikacija se odvija e-mailom tako što učesnici u raspravi šalju meil svim ostalim učesnicima.

Naše društvo mora što pre da se oslobodi mišljenja nekih autora o štetnosti i komercijalizaciji znanja koje se javlja u savremenim obrazovnim tehnologijama što naravno ne mora biti apsolutno netačno, ali je to i najdemokratskiji vid obrazovanja

naravno, ako se ne zasniva na plaćanju. Treba suzbiti strah da će računarski softver da zameni čoveka.

Evidentne su činjenice da učenje na daljinu korišćenjem interneta zahteva velika početna ulaganja. Mora postojati dobra telekomunikaciona infrastruktura, računarska i mrežna oprema i adekvatan softver.

Po principu "uloži, da bi dobio" - novac se mora uložiti kako bi se Srbija razvijala u ovom pravcu. Krajnji efekat ulaganja je više nego pozitivan. Učenje na daljinu je šansa i za privredu. Zarada u SAD od korporacijskog obrazovanja na daljinu uvećava se duplo svake naredne godine. Tako je 1999. zarada iznosila 1.114 miliona dolara, 2000. ona je bila 2. 222, a 2001 već je bila 4. 053 a smatra se da će 2002. iznositi 7. 113, predviđanje za 2003. godinu iznosi 14. 415* miliona dolara zarade na ovakav način. Savremena realnost je era informacionog društva i globalizacije planete, činjenica pred kojom se ne mogu zatvoriti oči.

Srbija je deo Evrope i Sveta i ne sme ostati izolovana. Ono što je u svetu započeto ne može se zaustaviti, već se mora prihvatiti.

Razvijanje kompjuterske mreže je skupo iako su pojedinačni kompjuteri jeftini a hardversko i softversko tržište konkurentno. Kompjuterska tehnologija se rapidno menja i evoluirala tako brzo da oni edukatori usredsređeni samo na inovacije želeće stalno da menjaju opremu kako bi išli u korak sa IT, ali će zato izgubiti suštinu.

Razvoj civilizacije pred nas je postavio nov izazov koji se mora rešavati hteli mi to ili ne. Projekat učenja na daljinu mora da bude primaran i što pre postavljen. U projektu treba da učestvuju stručnjaci različitih profila. Za sprovođenje učenja na daljinu treba odmah raditi na:

- kompjuterskoj pismenosti;
- na upoznavanju računarske tehnologije;
- na stvaranju digitalnih udžbenika, odnosno stvaranju u elektronskom obliku svih obrazovnih sadržaja i materijala za kojima postoji potreba;
- premošćavanju udaljenosti studenata i profesora zbog međusobne udaljenosti i izolacije jednih od drugih;
- treba razmatrati i pronalaziti načine motivacije polaznika, jer učenju na daljinu nedostaje ambijent nadahnuća kontakta "licem u lice"
- osposobljavati pojedince da istražuju i rešavaju problem i da na taj način stiču prihvatljivo znanje

Poželjno je i razvijati softver na maternjem jeziku koji bi bio razumljiv i jednostavan prosečnom korisniku. Mora se voditi računa da se ne pretera u pojednostavljenju zbog potreba tehnologije kako se ne bi izgubila akademska reč.

Obrazovni kadar treba pripremati da prihvata promene sopstvenog položaja i da:

- izrađuju partnerski odnos;
- razumeju potrebe polaznika;
- da se oslobode straha od novog i nepoznatog;
- ohrabrivati one koji nisu imali dodira sa IT;
- i da se ne plaše količine novih informacija koje bi trebalo usvojiti.

Posebno treba umnožiti snage kada je u pitanju reforma obrazovanja na našim fakultetima. Univerzitet treba da postane i ostane osnovna ćelija razvoja našeg informacionog društva.

Profesore - koji se, zbog sopstvenog konzervativizma boje da se odvoje od tradicionalne nastave - kočničare nove tehnologije obrazovanja, treba onemogućiti. Fakulteti ne smeju svoj antagonizam da pravdaju nedostatkom materijalnih sredstava.

Opasno je to što na sajtovima Ministarstva za nauku i tehnologiju, Ministarstva prosvete RS, Agencije za razvoj informatike kao i Beogradskog, Kragujevačkog, Niškog i Novosadskog Univerziteta skoro da nema ni pomena o ovakvom vidu obrazovanja. Nažalost ni u projektima o transformaciji Univerziteta ova tema se i ne pominje što preterano i ne čudi ako se zna da nismo potpisnici ni Bolonjske ni Lisabonske konvencije, a da i dalje imamo nedopustivo veliku razliku kako u kriterijumu upisa, broju ispita tako i kvaliteta studija a naravno i prelazak sa univerziteta na univerzitet u okviru Univerzitetske mreže Srbije. Svrshodna akademska elektronska mreža Srbije koja nije sama sebi cilj i ne postoji.

Pitanje je zašto se tema učenja na daljinu korišćenjem Interneta pa i Virtuelni univerzitet uopšte ne pominje kada se zna da je, po nekim istraživanjima, ovaj vid obrazovanja efikasan koliko i tradicionalno ali je i uspešniji kada je odabrana odgovarajuća tehnologija, kada se student nađe u interakciji sa drugim studentom i kada ostvari obostranu komunikaciju sa profesorom.

Internet kao globalna računarska mreža svojom strukturom idealna je tehnologija za učenje na daljinu i nameće se kao imperativ u takvom konceptu obrazovanja.

Kod učenja na daljinu studenti mogu imati češću interakciju sa predavačem putem e-maila nego što je to moguće ostvariti u amfiteatrima.

Jedan razlog više za obrazovanje na daljinu uz pomoć Interneta i stvaranja Virtuelnog univerziteta jeste i mogućnost angažovanja naših stručnjaka koji su rasuti po svetu. Predavanja bi mogla da budu na srpskom jeziku.

Cena Virtuelnog univerziteta je od 150 do 200 hiljada eura** a samo prihod Beogradskog univerziteta je 33 miliona eura. ***

Potrebno je i neodložno osnovati agenciju, organizaciju, odgovarajuće telo koje bi bilo registrovano i stručno da nadgleda uspešnost sprovođenje projekta učenja na daljinu pa i Virtuelnog univerziteta, kao i edukacije i licenciranja nastavnog

osoblja za ovakav vid obrazovanja. Ovakva tela su potrebna i zbog priključenja evropskim obrazovnim virtuelnim mrežama.

Problem je i dalje što se ovaj prijekat kod nas zasniva na entuzijazmu.

Vreme je da entuzijazam pređe u profesionalizam.

LITETATURA:

1. The Commonwealth of Learning - An Introduction to Open and Distance Learning Page (2000) <http://www.col.org/ODLIntro/introODL.htm>
2. The Commonwealth of Learning- Introduction to open & distance learning Glossary of open & distance learning terms
3. Bartolinčić N, Bekiz Z, Gojšić J, Horvantić K, Pale P, Sokić A, Vrga U. @igman A (2000) CARNet elementi izgradnje informacijskog društva u Hrvatskoj kao prilog strategije razvitka Republike Hrvatske -Hrvatska u 21. stoljeću http://www.carnet.hr/crepozitorij/CARNet_za_Strategiju_RH.htm?CARNETweb=45bd5e000cd45e6f9ddead98dfa2718
4. Hrvatska akademska i istraživačka mreža CARNet, Odjel istraživanja razvoja (1997)-Jedno viđenje tehnologije obrazovanja www.carnet.hr
5. Janković M. Projekcija strategije industriskog razvoja Srbije do 2010. godine u oblasti elektronike i informatike sa stanovišta obrazovanja (2001) www.elitsecurity.org
6. Korunović D, Čomić M. – Uloga informatike na savremenom univerzitetu (1998), Kragujevac, Naučni skup Od liceja do savremenog univerziteta, zbornik radova
7. Krneta R. Virtuelne škole na našim prostorima- da ili ne prepiska sa autorom (2002), Kopaonik, YUInfo simpozijum o računarskim naukama i informacijonim tehnologijama, zbornik radova na CD-u
8. Lazić L. S., Stančić H. Bane R- Audio-Video Conferences in the Business and Educational Environment, Department of the Information Sciences, Faculty of Philosophy
9. Low Z. Prvi hrvatski LMS (2002) Zagreb Časopis Edupoint godište II broj 2
10. Mandić D. Interaktivna kompjuterska nastava-Interaktivno učenje II (2000) Ministarstvo prosvjete Republike Srpske
11. Milosavljević G. Internet i obrazovanje (2002) Fakultet organizacionih nauka posle diplomске specijalističke studije <http://internet.fon.bg.ac.yu/download/predmet.asp?id=iobr>
12. Noble D. Digital Diploma Mills: The Automation of Higher Education (1998) First Monday Vol. 3 Issue 1

13. Prlja D. Savremena kretanja u izvođenju nastave na poslediplomskim studijama (1999) Jugoslovensko društvo za informatiku [www. yu/isociety](http://www.yu/isociety)
14. Suzić N. Aktivna nastava-Interaktivno učenje (1999) Banja Luka Ministarstvo prosvjete Republike Srpske i UNICEF
15. Tingle J. , Priščan S. Uporaba courseware alata (WeBCT) (2000) [www. srce. hr/tecajevi/c400. pdf](http://www.srce.hr/tecajevi/c400.pdf)
16. Willis B. Distance Education at a Glance (2002) Engineering Outreach at the University of Idaho
[http://www. uidaho. edu/eo/distglan. html](http://www.uidaho.edu/eo/distglan.html)

Napomene:

* International Data Corp.

** Virtuelni univerzitet -ostvariva ideja; intervju prof. dr J. Filipovića časopis Mikro septembar 2002.

***Beogradski univerzitet prema analizi Evropske asocijacije umesto 30-5 fakulteta, S. Dimitrijević Politika 6. 12. 2002

Gordana Stojić Atanasov

Položaj mladih zaposlenih kod privatnih poslodavaca

Razvoj privatnog sektora u Srbiji

Privatni sektor u Srbiji ima tradiciju iz perioda socijalizma: privatno vlasništvo je dominiralo u poljoprivredi i bilo je razvijeno u oblasti zanatskih i ugostiteljskih delatnosti. U oblasti trgovine je bilo manje zastupljeno. U jugoslovenskoj varijanti »samoupravnog socijalizma« razvoj privatnog sektora nije podstican, ali je njegovo postojanje tolerisano. Takođe, zaposlenima u društvenom sektoru je bilo omogućeno legalno obavljanje dodatnih aktivnosti (uglavnom pružanje usluga) uz plaćanje poreza. Sistem decentralizovanih društvenih preduzeća takođe je omogućavao razvoj nekih elemenata tržišnog poslovanja.

Posle 1990. godine dolazi do ubrzanog razvoja privatnih radnji u oblasti usluga. Broj zanatskih radnji opada, a posebno raste broj trgovinskih radnji. Razloge za to treba tražiti u tome što je za otvaranje privatnih trgovinskih radnji potrebno relativno malo sredstava, nije potrebno posebno znanje, u početku često nije potrebno zapošljavanje dodatne radne snage osim članova porodice. Većina glomaznih društvenih trgovinskih preduzeća se u ovom periodu suočava sa problemima u poslovanju ostavljajući slobodno tržište privatnoj trgovini. Broj samostalnih radnji u Srbiji je porastao u periodu 1990-1997. sa 146 na 184 hiljade (Osnovne informacije...). Veliki deo poslovanja privatnih radnji je u prošloj deceniji, a umnogome je to i danas slučaj, u oblasti sive ekonomije. Zvanična statistika izdvaja privatne radnje kao posebnu kategoriju i prati promene u njihovom delovanju (broj, strukturu, broj zaposlenih, ostvareni dohodak i slično).

Za razliku od radnji, privatna preduzeća su pre 1990. godine bila slabo zastupljena u privredi Srbije. Zvanična statistika ih prati tek od 1997. godine. Posle 1990. godine dolazi do ekspanzije u osnivanju privatnih preduzeća. Zakonska regulativa je omogućavala da se vrlo brzo i bez nekih posebnih uslova i ograničenja osnivaju preduzeća koja su bila registrovana za obavljanje gotovo svih mogućih delatnosti. Vrlo mali broj ovih preduzeća se bavio proizvodnjom, većina je bila orijentisana na trgovinu; mnoga od njih, osim imena, potvrde o osnivanju, pečata i otvorenog računa nisu imala ni prostorije, ni zaposlene; mnoga od njih nikada nisu obavila nijedan posao.

Kada se radi o procesu privatizacije društvene imovine, svojinska struktura privrede je tokom deset godina (1990-2000) ostala skoro nepromenjena, iako su u tom periodu doneta tri zakona o privatizaciji. Do 2000. godine privatizovano je manje od

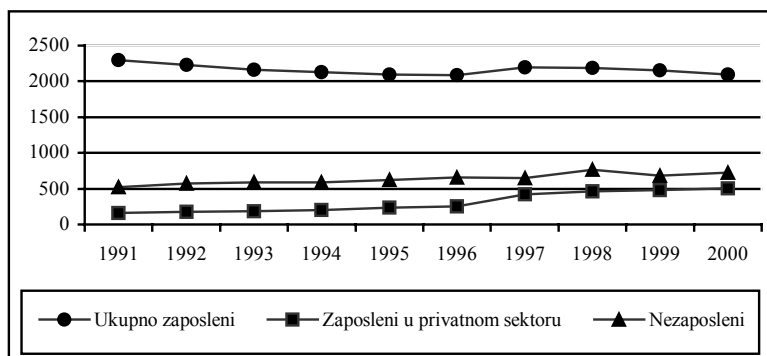
10% nekadašnjeg društvenog kapitala (Begović i drugi, 2000:12). Prema podacima iz 2000. godine u Srbiji je u privatnom vlasništvu bilo 82,6% od ukupnog broja (60 552) preduzeća koja su aktivna i najveći deo njih čine mala preduzeća (Osnovne informacije...). U isto vreme, ona su jedina u toku ove godine poslovala pozitivno, dok su srednja i velika preduzeća, ukupno posmatrano, zabeležila gubitke.

Junu 2001. godine donesen je novi Zakon o privatizaciji i nekoliko pratećih zakona, među kojima i Zakon o privatnim preduzetnicima. Osnovana je Republička agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća. Može se reći da je proces privatizacije u Srbiji, posebno kada se radi o velikim industrijskim sistemima na početku.

Karakteristike tržišta rada u Srbiji

Odsustvo tržišnih reformi u periodu 1990-2000. godina uslovalo je osnovne karakteristike tržišta rada u Srbiji: visoka stopa nezaposlenosti, sporo smanjenje broja zaposlenih u društvenom sektoru, veliki tehnološki viškovi, spori rast broja radnika u privatnom sektoru, promene u ponudi radne snage usled migracija i visoko učešće sive ekonomije.

Slika br. 1: Zaposleni i nezaposleni u Srbiji u periodu 1991-2000 godina

Podaci se odnose na Srbiju bez Kosova i Metohije

* Od 1997. godine obuhvaćeni su i zaposleni u malim preduzećima

Izvor: Statistički godišnjak Srbije

Stopa nezaposlenosti u Srbiji je 27%. Strukturu nezaposlenih karakteriše dominacija kvalifikovanih radnika, žena, lica koja prvi put traže posao, mladih i dugoročno nezaposlenih. Procene o obimu prikrivene nezaposlenosti se kreću od 600 hiljada do milion lica. Prikrivena nezaposlenost, kao i neredovne i niske plate u

društvenom sektoru utiču na to da se veliki broj formalno zaposlenih javlja na neformalnom tržištu rada. Izbeglice (oko 600 hiljada) i raseljena lica (oko preko 200 hiljada) vrše dodatni pritisak na tržište rada. Iako raste zaposlenost u privatnom sektoru, on ne može da apsorbuje tako veliku ponudu radne snage. Učešće privatnog sektora u ukupnoj zaposlenosti u 2000. godini je iznosilo 16,3% (Krstić, Stojanović, 2000:19). Tržište rada u Srbiji karakteriše i marginalna zastupljenost nestandardnih oblika zapošljavanja (rad sa skraćenim radnim vremenom, rad na određeno vreme, samozapošljavanje i slično) kao i slaba mobilnost radne snage.

Tabela br. 1: Nezaposleni prema godinama starosti i polu u Srbiji, 1996-2000, u %

	1996	2000
Ukupno	100. 0	100. 0
Muškarci	47. 1	45. 9
Žene	52. 9	54. 1
15-24	41. 7	34. 8
25-34	37. 3	38. 3
35-44	14. 1	15. 2
45-54	5. 8	10. 4
preko 55	1. 1	1. 3

Napomena: Podaci se odnose na Srbiju bez Kosova i Metohije.

Izvor: G Krstić, B. Stojanović (2000:31)

Osnovna karakteristika tržišta rada u Srbiji je njegova podeljenost na formalno i neformalno, odnosno sivo tržište rada. Siromaštvo prisiljava različite kategorije stanovništva da se uključuje na neformalno tržište rada: zaposleni, tehnološki viškovi, nezaposleni, studenti, izbeglice, penzioneri – prema nekim procenama oko milion ljudi pokušava da ostvari prihode na taj način. Rezultati istraživanja pokazuju da je 2000. godine 1/5 nezaposlenih i 1/4 zaposlenih u društvenom/državnom sektoru bila angažovana u sivoj ekonomiji. “Umesto da nezaposleni vrše pritisak na formalnom tržištu rada, dolazi do paradoksa da formalno zaposleni predstavljaju glavnu konkurenciju nezaposlenima na neformalnom tržištu rada.” (Krstić, Stojanović, 2000:30). To dovodi do snižavanja zarada na sivom tržištu rada.

Tabela br. 2: Struktura ukupno anketiranih lica i učesnika u sivoj ekonomiji prema socio-ekonomskom statusu u Srbiji 2000, u %

	Ukupno anketirana lica	Siva ekonomija
Ukupno	100.0	100.0
Lica koja imaju posao	47.9	60.5
Zaposleni	41.9	56.2
Samozaposleni	2.2	2.1
Poljoprivrednici	3.8	2.2
Lica sa ličnim prihodima ili bez prihoda	52.1	39.5
Penzioneri	18.6	12.8
Nezaposleni	9.4	11.5
Domaćice	9.0	3.2
Studenti i učenici	11.9	5.1
Ostalo	3.2	6.9

Izvor: Ekonomski institut i Liga eksperata,
Reintegracija sive ekonomije i razvoj privatnog sektora,
2001, navedeno prema: G Krstić, B. Stojanović (2000:36)

Delatnosti u sivoj ekonomiji obuhvataju uglavnom one aktivnosti za koje nisu potrebna velika početna ulaganja (pre svega usluge). Pored različitih oblika samozapošljavanja, neformalno tržište rada obuhvata i rad na crno, odnosno zapošljavanje bez regulisanja radnog statusa i plaćanja poreza i doprinosa.

Položaj mladih na tržištu rada u Srbiji

U posebno nepovoljnom položaju na tržištu rada u Srbiji su mladi. Ako se posmatra starosna struktura nezaposlenih, može se videti da je u periodu 1996-2000 učešće najmlađe kategorije iznosilo 57% od ukupnog broja nezaposlenih (Tabela br. 1). Ovakvo stanje dovodi do niza negativnih posledica kako po razvoj društva u celini (rasipanje ljudskih resursa) tako i po individualne biografije mladih (nemogućnost planiranja budućnosti i osamostaljivanja od roditelja, odlaganje zasnivanja porodice, siromaštvo, gubitak samopouzdanja). Mnogi od njih su zaposleni kod privatnih poslodavaca, najčešće u privatnim trgovinskim i ugostiteljskim radnjama. Naime, ovo su objekti u kojima dominira mlada radna

snaga i gde se često kao uslov prijema u radni odnos postavljaju određeno starosno doba i izgled. S obzirom na to da to nisu poslovi koji zahtevaju neke posebne kvalifikacije i gde je dovoljna obuka u trajanju od nekoliko dana, dostupni su osobama različitog stepena obrazovanja i zanimanja. Većina ovih objekata je inače prisutna u svakodnevnom životu mladih (butici, kafići i slično), poslovi nisu prljavi i iscrpljujući (ili bar ne bi trebalo da budu), podrazumevaju stalni kontakt sa ljudima, što sve čini da rad u ovim objektima bude atraktivan za mlade (naravno, ako se ima u vidu visoka stopa nezaposlenosti).

Za razliku od toga, rad u preduzećima (posebno ako se bave proizvodnjom) zahteva stručnost pa se mladi, koji su često bez radnog iskustva, ovde suočavaju sa konkurencijom drugih kategorija (radnika zaposlenih u društvenom sektoru, tehnoloških viškova i slično). Zaposlenost u preduzećima je teže istraživati i zato što mnoga od njih postoje samo na papiru ili nemaju drugih zaposlenih osim vlasnika i članova njihovih porodica.

U javnosti položaj mladih koji su zaposleni kod privatnih poslodavaca ne privlači posebnu pažnju. S obzirom na to da Srbiju tek očekuje proces privatizacije širokog obima, u središtu pažnje javnosti su problemi viškova radnika u velikim društvenim preduzećima. Tome doprinosi i rasprostranjeno shvatanje da se mladi poslovima u privatnim radnjama bave privremeno, a često i predrasuda da se opredeljuju za ove poslove zato što ne žele da rade teške i prljave poslove. Međutim, pri analizi ovog problema treba imati u vidu da to »privremeno stanje« traja za mnoge mlade ljude godinama sa svim negativnim posledicama koje nosi sa sobom.

Prema postojećem zakonodavstvu, radno pravni status zaposlenih u privatnim radnjama može se regulisati na nekoliko načina: socijalnim osiguranjem radnika, sklapanjem ugovora o radu preko omladinske zadruge ili ugovorom za obavljanje honorarnog posla. Samo u prvom slučaju može se govoriti o potpuno regulisanom radnom statusu kojim se zaposleni izjednačavaju u pogledu statusa sa zaposlenima u društvenom/državnom sektoru. Zaključivanje ugovora preko omladinskih (tzv. studentskih) zadruga predviđeno je za obavljanje povremenih poslova (obično se koristi kada se u preduzećima javi potreba za većim brojem radnika za poslove koji ne zahtevaju posebne kvalifikacije). Ovaj oblik ugovora inače garantuje zaposlenima samo da će im biti isplaćena zarada. U njemu postoje odredbe o zaštiti na radu i osiguranju radnika u slučaju nesreće, ali su one uglavnom formalnog karaktera. Zakonom je ograničeno koliko dugo radnik može da obavlja poslove na osnovu ovih ugovora. Ova vrsta ugovora se često koristi kao sredstvo za izbegavanje plaćanja penzijskog i zdravstvenog osiguranja za radnike. Uz plaćanje određene provizije zadruzi poslodavac se oslobađa svih drugih obaveza prema radniku i državi. Ugovori o delu se uglavnom koriste u društvenim/državnim preduzećima za isplaćivanje honorara za obavljene određenih poslova, a manje u privatnim sektoru.

Procenjuje se da u privatnim radnjama u Srbiji radi oko 100 hiljada «radnika na crno». Pre donošenja novog Zakona o radu (2001) predviđene kazne za neprijavljene radnike su bile samo novčane i bile su toliko niske da se poslodavcima «isplatilo» da svaki put kada dođe inspekcija rada plaćaju kaznu, a da i dalje ne

regulišu status svojih radnika. Novim zakonom predviđena kazna je privremena zabrana rada objekta koja odmah stupa na snagu. Jedan od razloga izbegavanja poslodavaca da regulišu položaj svojih zaposlenih bili su visoki doprinosi na plate. Novim zakonima ta opterećenja su značajno smanjena što bi trebalo da deluje podsticajno na poslodavce. Ministarstvo za rad i zapošljavanje je pokrenulo medijsku kampanju *Stop radu na crno* (kampanja je trajala vrlo kratko pa se ne može nešto posebno reći o njenoj uspešnosti).

Služba inspekcije za radne odnose koja vrši kontrolu primene zakona nije doživela reorganizaciju. U pripremi je novi zakon koji bi trebalo da omogući njen efikasniji rad. Mali broj inspektora, kampanjski rad i raširena korupcija stvaraju povoljne uslove za izbegavanje pridržavanja propisa. Rad inspekcije se odvija na dva načina: na osnovu prijave zaposlenih i kroz redovne planske kontrole. Kada se radi o intervenciji na osnovu prijave zaposlenih, u društvenim/državnim preduzećima se najčešće radi o problemu raspoređivanja radnika na radno mesto koje ne odgovara njihovim kvalifikacijama i na žalbe povodom primene kriterijuma za određivanja radnika kao tehnoloških viškova. Intervencija inspekcije rada na zahtev zaposlenih u privatnom sektoru se najčešće odnosi na usmeno dobijanje otkaza bez poštovanja zakonske procedure. Inspekcija rada obavlja povremene rutinske kontrole; pri tom se kontroliše da li zaposleni imaju ugovor o radu i da li je sadržaj ugovora u skladu sa zakonom. Takođe, ova vrsta kontrole se odnosi i na to da li poslodavac redovno isplaćuje zarade, ali se ne odnosi na obaveze poslodavca da poštuje druge obaveze prema radnicima predviđene zakonom (plaćeno bolovanje, godišnji odmor, radno vreme i tako dalje). Kazna za poslodavca koji ne sklopi ugovor o radu je zabrana rada.

Postoji još jedan oblik izbegavanja zakonskih obaveza poslodavaca koji je poslednjih nekoliko godina bio vrlo rasprostranjen kako u privatnim tako i u društvenim preduzećima, posebno u velikim industrijskim sistemima. Naime, jedan broj preduzeća često godinama nije uplaćivao poreze i osiguranja za svoje regularno zaposlene. Država je tolerisala ovu pojavu u društvenim preduzećima koja su jedva uspevala da isplate i neto plate zaposlenima sa višemesečnim (često i godišnjim) zakašnjenjem. Kada se radi o zaposlenima u privatnom sektoru, oni često i ne znaju da li im je poslodavac uplaćivao socijalno i zdravstveno osiguranje, već to saznaju tek kada dobiju otkaz ili odluče da napuste posao. Za razliku od društvenih/državnih preduzeća gde se ovaj problem rešava u okviru procesa privatizacije ili stečaja, u privatnom sektoru zaposleni mora sam da se suoči sa poslodavcem. Naime, propisana kazna za poslodavca je oko 160 evra, bez zabrane obavljanja delatnosti, a zaposleni radnici svoja prava dalje mogu da ostvare na sudu što, s obzirom na efikasnost srpskog sudstva, može da traje godinama. Za sve to vreme bivši zaposleni ne može da se registruje na Zavodu za tržište rada, niti može da sklopi ugovor o radu sa drugim poslodavcem. Ne postoje podaci koliko je ova pojava raširena.

Kontrola koju inspekcija rada obavlja je često formalna i rutinska jer ne postoji motivacija inspektora da temeljno obavljaju svoj posao što privatni poslodavci koriste kao način da izigravaju pravila. Na primer, ugovor o radu se sklapa

samo sa radnicima koji rade u prvoj smeni jer se kontrole obavljaju samo tada; pri tom inspektori rada ne postavljaju pitanja kako radnja može da radi 24 sata dnevno sedam dana u nedelji sa samo jednim zvanično zaposlenim radnikom i slično.

Uslovi rada mladih zaposlenih kod privatnih poslodavaca

Zakonom o radu propisani su uslovi rada koji su obavezujući kako za društveni/državni tako i za privatni sektor. U skladu sa potrebama procesa transformacije privrede, novim zakonom su sužena prava radnika koja su u prethodnom periodu bila vrlo široko definisana. Takođe, pojednostavljen je proces otpuštanja radnika čime su smanjeni troškovi koja preduzeća treba da podnesu da bi se oslobodila viškova radnika. Zakonom je definisan minimum uslova rada koje poslodavac mora da obezbedi radniku, a koja se odnose na dužinu radnog vremena i njegov raspored, prekovremeni rad, pravo na odmor (dnevni, nedeljni, mesečni), pravo na plaćeno bolovanje i odsustva, redovno isplaćivanje plate, zaštitu na radu, način otpuštanja i tako dalje. Zaposleni u društvenom/državnom sektoru su u pogledu uslova rada privilegovani (osim kada se radi o platama jer je većina preduzeća netransformisana i vrlo neefikasna, sa velikim brojem viškova radnika, pa su plate neredovne i niske); pošto mnoga preduzeća praktično ne rade ili rade sa vrlo malo kapaciteta, intenzitet rada u njima je nizak što mnogim zaposlenim omogućava da se bave dodatnim poslovima posle radnog vremena.

Jedna od karakteristika zaposlenosti u privatnom sektoru je visoka fluktuacija radne snage. Prijem i otpuštanje radnika, posebno kada se radi o «radnicima na crno» ne podleže pravilima ni kontroli; probni rad i rad na određeno vreme se češće javljaju nego u društvenom sektoru. Sa druge strane, napuštanje posla od strane nezadovoljnog radnika koga za poslodavca često vezuje samo usmeni dogovor je često. Visokoj fluktuaciji radne snage doprinosi i činjenica da mnogi mladi nisu samostalni, žive sa roditeljima i mogu sebi da «priušte» da izvesno vreme budu bez posla. Takođe je često privremeno zapošljavanje (da bi se zaradilo za letovanje i slično).

Kada se radi o zaposlenima u privatnom sektoru uslovi rada se uglavnom određuju na osnovu usmenog dogovora poslodavca i zaposlenog. Čak i kada postoji ugovor o radu, uslovi rada koji su u njemu sadržani su samo formalno obavezujući za poslodavca. Inspekcija za radne odnose ne kontroliše ostvarivanje predviđenih uslova rada, a zaposleni nemaju nikakve mehanizme kojima bi mogli da utiču na poslodavca, tako da uslovi rada zavise kako od objektivnih uslova (vrste delatnosti) tako i od subjektivnih faktora («dobre volje» poslodavca). Na primer, radno vreme zavisi uglavnom od vrste delatnosti o kojoj se radi. Naime, kada se radi o tekstilnim prodavnicama čije je radno vreme uglavnom od 9 pre podne do 9 uveče i koje ne rade nedeljom, dnevno radno vreme je obično 6 sati sa 4 do 6 slobodnih dana mesečno. Ako se radi o objektima koji imaju duže radno vreme (recimo kafići koji često rade od 10 pre podne do 3-4 sata posle ponoći) dnevno radno vreme je često 10 sati i duže. S obzirom na to da ovi objekti rade i vikendom, duže dnevno radno vreme je praćeno smanjenjem broja slobodnih dana.

Iako je zakonom predviđeno ne samo pravo zaposlenih na godišnji odmor, već se ističe da niko ne može da se odrekne tog prava, uobičajena praksa je da zaposleni mogu da koriste godišnji odmor, ali da im to vreme nije plaćeno. Slično je i sa mogućnošću korišćenja bolovanja (što posebno otežava položaj žena s obzirom na porodijsko bolovanje i negu dece).

U periodu od 1990-2000. godine prosečne zarade u sivoj ekonomiji su bile više od zarada u formalnoj ekonomiji. Razlozi za to su što se na njih nisu plaćali porezi i doprinosi, kao i to što su zarade u društvenom sektoru bile vrlo niske. Međutim, poslednjih godinu i po dana došlo je do porasta prosečnih zarada u Srbiji, pre svega na osnovu rasta zarada u državnom i društvenom sektoru. To nije bilo praćeno porastom zarada u privatnom sektoru. Takođe, zarade u privatnom sektoru su izražavane uglavnom u nemačkim markama i nisu se menjale u zavisnosti od promene kursa dinara. Pošto je kurs dinara nepromenjen već više od dve godine, zarade u privatnom sektoru se nisu povećavale već su se realno, s obzirom na kupovnu moć, smanjile.

Poređenje statusa zaposlenih kod privatnih poslodavaca sa zaposlenima u društvenom sektoru treba dopuniti nekim zapažanjima o njihovoj subjektivnoj proceni svog položaja. Mladi, zaposleni kod privatnih poslodavaca, s obzirom na svoju starost, ne pamte «stara dobra vremena» sigurnog zaposlenja i relativno visokog životnog standarda i brže se prilagođavaju promenama. Njihove procene sopstvenog položaja su realistične i uzimaju više u obzir ukupnu socijalnu i ekonomsku situaciju u društvu nego zakonsku regulativu ili apstraktne kriterijume društvene pravde.

Nesigurnost zaposlenja, neregulisan status i niske zarade imaju za posledicu da mladi ne mogu da zadovolje svakodnevne potrebe karakteristične za njihovo doba, a da ne govorimo o rešavanju nekakvih životnih problema (stan, deca i tako dalje). Život u zajedničkom domaćinstvu sa roditeljima, odlaganje braka i zasnivanja porodice i snižavanje obima i nivoa zadovoljavanja potreba, su karakteristika života većine mladih u Srbiji bez obzira da li su zaposleni u državnom ili privatnom sektoru. Poslovi koje obavljaju mladi u privatnim trgovinskim i ugostiteljskim radnjama ne zahtevaju posebnu kvalifikaciju, monotoni su i ne pružaju mogućnosti napredovanja i usavršavanja.

Inače, u javnosti se ponekad mogu čuti mišljenja da zaposleni kod privatnih poslodavaca sami pristaju na takve uslove i da bi mogli nekom vrstom štrajka da prisile svoje poslodavce da poštuju Zakon o radu. Ovakva shvatanja minimiziraju problem i zanemaruju objektivne činjenice – veliku ponudu na tržištu rada, siromaštvo, nepostojanje sindikata niti bilo kakvog oblika organizovanja zaposlenih u privatnom sektoru, nezainteresovanost postojećih sindikata za ove probleme, neefikasnost državnih kontrolnih mehanizama. Naravno, može se pretpostaviti da rasprostranjenosti sivog tržišta rada doprinosi i struktura njegovih učesnika – veliki broj njih ostvaruje pravo na zdravstvenu zaštitu na drugi način (kao student, registrovano nezaposleno lice, preko bračnog partnera i tako dalje). Kada se radi o penzijskom osiguranju, objašnjenje možda leži u činjenici da se radi o mladim ljudima i da mnogi svoj posao doživljavaju kao privremeno, a ne «pravo» zaposlenje.

* * *

Odsustvo tržišnih reformi i strukturnih promena u Srbiji u prošloj deceniji imalo je za posledicu «neveselu sliku stanja srpske privrede» (Arandarenko 2000:365). Srbija u procesima transformacije kasni za drugim postsocijalističkim zemljama čitavu deceniju; komparativne prednosti koje je kao deo SFRJ imala u ovom periodu ne samo da je Srbija izgubila, već su joj polazišta znatno lošija u pogledu osnovnih indikatora (GDP, stopa nezaposlenosti, siromaštvo, tehnološki viškovi, tehnološko zaostajanje). Sa odlaskom prethodne vlasti, nestale su ideološke prepreke za privatizaciju i podsticanje razvoja privatnog sektora. To ne znači da sadašnje i buduće vlasti nisu i neće pribegavati populističkim metodama radi očuvanja socijalnog mira i svog položaja, ali je malo verovatno da će se ponovo u toj meri ostvariti dominacija politike nad ekonomijom.

Donošenje Zakona o radu predstavlja prvi korak u reformisanju tržišta rada kome treba da sledi donošenje zakona o zapošljavanju, reforma Zavoda za tržište rada i inspekcijских službi, kao i utvrđivanje realno ostvarljive dugoročne strategije razvoja. Predstoji dugi proces vraćanja ekonomskih aktivnosti u legalne tokove, uspostavljanja i poštovanja pravila i izgradnje efikasnih oblika kontrole. Visoka stopa nezaposlenosti, viškova radne snage u društvenom sektoru i siromaštva ograničava brzinu sprovođenja reformi i zahteva visoke izdatke za različite mere socijalne politike. Nalaženje ravnoteže između brzine i obima reformi s jedne strane, i zaštite stanovništva s druge strane nužno je za održavanje političke stabilnosti u društvu, ali je prilično teško ostvarivo u vrlo siromašnom društvu.

LITERATURA:

1. *Anketa o radnoj snazi*, oktobar 2001, Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku, www.szs.sv.gov.yu
2. Arandarenko, Mihail (2000): *Ekonomska stvarnost Srbije*, u Mladen Lazić (ur), *Račji hod. Srbija u transformacijskim procesima*, Beograd: Filip Višnjić
3. Begović, Boris, Živković, Boško i Mijatović, Boško (2000): *Novi modeli privatizacije u Srbiji*, Beograd-Smederevska Palanka: CLDS, Ekonomski institut, www.clds.org.yu
4. Krstić, Gordana i Stojanović, Božo (2000): *Osnove reforme tržišta rada u Srbiji*, Beograd-Smederevska Palanka: CLDS, Ekonomski institut, www.clds.org.yu
5. *Osnovne informacije o stanju MSP sektora i preduzetništva u Srbiji*, Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća i preduzetništva Vlade Republike, www.sme.sr.gov.yu
6. *Statistički godišnjak Srbije*, (2001) Beograd: Republički zavod za statistiku

Tijana Dobrašinović
Participacija građana
u procesu odličivanja kao uslov uspešne tranzicije

Uvod

Fenomen tranzicije moguće je posmatrati iz različitih uglova: pravnog, političkog, ekonomskog, kulturološkog, sociološkog. Svaki od pomenutih aspekata značajan je za ozbiljno i temeljno sagledavanje ove teme, koja zaokuplja pažnju ne samo stručne javnosti, već predstavlja predmet interesovanja najvećeg broja građana. Činjenica da živimo u periodu koji karakterišu sistemske promene, čiji će tok direktno opredeliti budućnost građana Srbije, postavlja pred nas pitanje: da li je stvarni uticaj građana na vođenje javnih poslova srazmeran problemima sa kojima se susrećemo i u kojoj meri su građani motivisani da uzmu učešće u javnom životu i kreiranju društvenih prilika? Najveći deo teksta koji sledi, biće posvećen proklamovanom pravu građana da učestvuju u vođenju javnih poslova, čije je najneposrednije ostvarenje moguće na lokalnom nivou i analizi faktičkog stanja u Srbiji u svetlu njenog evropskog okruženja i tranzicionih promena.

Na početku puta

Kada se govori o tranziciji na prostorima Istočne Evrope i SRJ, najčešće se u obzir uzimaju njena tri pojavna oblika.

Prvi je **ekonomski** i on podrazumeva prelazak iz komandne, planske, dirigovane u tržišnu ekonomiju. Na ovom polju, ključni termini koji su prisutni su: *privatizacija, liberalizacija, prestrukturiranje*.

Drugi je **politički** i za njega je karakterističan prelazak iz jednopartijskog, ideološkog, u višepartijski, demokratski sistem. *Demokratizacija i pluralizam* su najprisutniji pojmovi, koji treba da predoče karakter promena političkog sistema.

Treći je **pravni** i on pretpostavlja izlazak iz perioda vladavine nasilja ideološkog komunističkog aparata i uspostavljanja principa i prakse vladavine prava. *Ustanovljavanje nezavisnog sudstva i jasna podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku*, u skladu sa vladajućim standardima u razvijenim demokratskim društvima, pretpostavka su celokupnog društvenog preobražaja.

Ne osporavajući značaj pomenutih oblasti i inače, a posebno u Srbiji na početku 21. veka, neodoljivo se nameće utisak da je jedno čitavo polje značajnih društvenih odnosa ostalo u velikoj meri izvan interesovanja analitičara i glavnih protagonista političkog života. Reč je o početku dugog i teškog puta od autoritarnog, na podaništvu zasnovanog obrasca političkog delovanja, ka modernom građanskom konceptu, zasnovanom na **građaninu** kao glavnom akteru i nezaobilaznom činiocu u kreiranju društvene stvarnosti.

Sa propašću komunističkih režima u celoj Istočnoj Evropi, zemlje ovog regiona suočile su se, kako ispravno primećuje dr Miroslav Prokopijević, sa potpunom slobodom izbora kojim putem da krenu dalje. Izbor nije bio ni lak ni jednostavan. Oko 400 miliona ljudi iz blizu 30 država našlo se na početku nečega čije je posledice bilo veoma teško sagledati. Izlazeći iz najmanje poluvekovnog ideološkog mraka, koji je progutao najveći deo potencijala nacija koje je zadesila zla istorijska sudbina, poniženi i na svim poljima uskraćeni, građani i vlade ovih država opredelili su se za različita rešenja. Jedan broj država ušao je u proces tranzicije hrabro i odlučno, jedan broj kolebljivo i nevoljno, a neke države su, posle prvih nepovoljnih rezultata, praktično odustale od reformskih zahvata.

Posle više od jedne decenije tranzicionih iskustava, stvari su postale prilično jasne. Oni koji su sa najviše entuzijazma i energije ušli u proces reformi, već su, suštinski, deo Evropske Unije. Jedan broj država je na dobrom putu ka evroatlanskim integracijama, dok se neke države još uvek sapliću na prve prepreke tranzicionih promena, o koje su se, da zlo po njih bude veće, saplitali i pre desetak godina.

Kao zemlja zakasnele tranzicije, na početku postmiloševićevske ere, Srbija ima priliku da sagledavajući iskustva drugih i uvažavajući njihov pređeni put, uz analiziranje sopstvenih potencijala i slabosti, sprovede reforme u najboljem interesu svojih građana. Da li će zaista tako i biti, u velikoj meri zavisi upravo od stepena uključenosti građana u javni život zajednice (od lokalne pa do države kao celine) i procese donošenja odluka. Da je tako, najrečitije govore činjenice iz kojih proizilazi da je stepen uspeha jedne zemlje u procesu reformi praćen i snažnim razvojem svih segmenata građanskog društva. Iskustva Poljske, Mađarske, Slovenije i drugih uspešnih tranzicionih zemalja, gotovo da mogu da navedu na pomisao da je uspeh reformi direktno proporcionalan razvoju građanskog društva i uticaju njegovih činilaca na društvenu stvarnost. Odnos države prema građanskom društvu u ovim zemljama, ne samo da je uticao na podizanje kvaliteta života, već je i najdirektnije doprineo pridobijanju velikog broja građana (uz sve prisutne i logične otpore), za podršku reformskim zahvatima vlada ovih zemalja.

Srbija danas

Koliki je značaj i koji su mogući domašaji učešća građana u procesima odlučivanja i upravljanju zajednicom, najjasnije se vidi na lokalnom nivou. Tamo gde je vlast građanima najbliža (čak i fizički), mogućnost i potreba učešća građana u

javnim poslovima je naveća, a rezultati najočigledniji. Kako se život, po prirodi stvari, odvija u lokalnim zajednicama, značajno je sagledati zakonske i faktičke modalitete koji utiču na uključivanje građana u procese odlučivanja, a sve to staviti u korelaciju sa potencijalnim uspehom reformi. Zakonski okvir u ovoj oblasti, koji je prisutan u Srbiji, govori o stepenu volje nosilaca političke moći da uspostave ili ne uspostave principe koji su na snazi u razvijenim demokratskim državama, kada je u pitanju participacija građana u javnom životu.

Novi Zakon o lokalnoj samoupravi (14. februar 2002. godine), koji je u dobrom delu usklađen sa Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi, baveći se pitanjima vezanim za učešće građana u upravljanju lokalnom zajednicom, a pravo na upravljanje zajednicom jedno je od osnovnih ljudskih prava, garantovano Ustavom SRJ i Republike Srbije, kao i međunarodnim dokumentima (Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravama), propisuje u daljme tekstu navedene mogućnosti.

Od oblika neposrednog učešća građana u ostvarivanju lokalne samouprave, Zakon predviđa: građansku inicijativu, zbor građana i referendum. Zanimljivo je rešenje na osnovu kojeg "Skupština jedinice lokalne samouprave može obrazovati Savet za razvoj i zaštitu lokalne samouprave, radi ostvarivanja demokratskog uticaja građana na unapređenje lokalne samouprave" (član 127). Ovakva zakonska rešenja, koja predstavljaju značajan pomak u odnosu na ranije zakonodavstvo, doprinose širem uključivanju građana u vođenje javnih poslova, što predstavlja jedan od osnovnih principa na kojima počivaju razvijena građanska i demokratska društva.

Da li će dobra zakonodavna rešenja postati deo naše stvarnosti, ključno je pitanje od čijeg rešenja u velikoj meri zavisi uspeh reformi. Zanimljivo je da je zakonodavac često, kada je reč o participaciji građana, koristio termin **može**. Dakle može, a ne mora. Ostavljene mogućnosti predstavljaju test i za jednu i za drugu stranu, dakle i za vlast i za građane. U onoj meri u kojoj mogućnost preraste u stvarnost, u kom obimu građani iskoriste ovu i brojne druge zakonske mogućnosti, biće stvoreni preduslovi za ravnopravno nadmetanje i uspostavljanje **lokalnog tržišta ideja**, na kojem će se u cilju zajedničkog dobra, nadmetati lokalne vlasti, političke partije, mediji, sindikati, nevladine organizacije, istaknute javne ličnosti, angažovani građani. Dakle, svi zainteresovani pod jednakim uslovima, sa jednakim startnim šansama i, pretpostavka je, zajedničkim ciljem.

No, kao što i obično biva, stvarnost nije nimalo idilična i trenutno faktičko stanje prilično obeshrabruje. Negativno istorijsko nasleđe i još uvek vladajući kulturološki model, loše su polazne tačke za uspostavljanje modela građanskog društva i podsticanje građanskog aktivizma. Bez pretenzije da ulazim u dublju istorijsku analizu, osvrnuću se samo na neke detalje iz bliže prošlosti. Pedeset godina života u totalitarnom režimu, ostavilo je trajne posledice na više generacija stanovnika ove zemlje. Uspostavljanje ideološkog društva i autoritarnog političkog modela, ostavilo je trajne i teške posledice na mlado građansko društvo, koje se u Srbiji formiralo u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20. veka. Društvo u kojem je reč **građanin** bila sinonim za izdajstvo, psovka i pogrda, a podaništvo i

idolopoklonstvo vrlina i preporuka, deo je naše najneposrednije prošlosti, čiji su recidivi još uvek snažno prisutni. Srbija, a posebno njena unutrašnjost, još uvek nema dovoljno suštinskih pretpostavki za uspostavljanje društva u kojem će se participacija građana u procesima odlučivanja podrazumevati. Pre bi se moglo reći da takve situacije predstavljaju izolovane incidente, koji u velikoj meri nailaze na nerazumevanje okruženja.

Kako dalje

Građani, kao najupućeniji u svoje probleme, koji su sastavni deo tranzicionih promena, najpozvaniji suda traže odgovore i rešenja koji će dovesti do njihovog eliminisanja. Lokalni problemi su građanima najbliži, a mogućnost neposrednog uključivanja u njihovo rešavanje najveća. Uključivanjem u rešavanje lokalnih problema, građani se kvalifikuju i za rešavanje problema na nivou cele zajednice. Učešćem u vođenju javnih poslova, građani ne samo da ostvaruju svoje demokratsko pravo, već na sebe preuzimaju i veliku obavezu. Uzimanjem učešća u vođenju javnih poslova i rešavanju postojećih problema, građani preuzimaju odgovornost za funkcionisanje svojih lokalnih zajednica. Na ovaj način, dolazi do podele odgovornosti između građana i izabranih predstavnika lokalne zajednice. Deleći odgovornost za rešavanje problema, građani stiču pored zakonskog i visoko moralno pravo da kontrolišu i kritikuju rad lokalnih administracija. Ujedno, delovanje na dva koloseka, proizvodi podsticajnu konkurenciju i razvija lokalno tržište ideja, koje neminovno dovodi do kvalitetnijih i ozbiljnijih rešenja. Građanske inicijative, formalne i neformalne grupe za pritisak, nevladine organizacije, samo su neki od oblika mogućeg udruživanja građana putem kojih uzimaju učešće u javnom životu zajednice. Formiranje zvaničnih tela, poput već pomenutog Saveta za razvoj i zaštitu lokalne samouprave, kojima se između lokalnih administracija i istaknutih predstavnika građana stvara i formalna veza, koja obavezuje i jednu i drugu stranu, dobar je način za intenzivnije uključivanje građana u upravljanje lokalnom zajednicom. Ovakva rešenja dovode i do smanjivanja političkih antagonizama, koji su gotovo neminovni u višestranačkim parlamentarnim sistemima i prostiru se i do lokalnog nivoa. Građani na javnom poslu deluju u interesu cele zajednice, a korisnici njihovih dobrih usluga su svi.

Imajući u vidu ozbiljnost i značaj promena koje su u toku, neminovno je da se građani, napuštajući još uvek vladajući model **nemešanja u sopstvene živote**, ozbiljno pozabave javnim poslovima, pre svega onim koji se "tiču sveta koji poznaju" (Hajek).

Kako je sasvim izvesno da se stvari neće odigrati same od sebe, neophodno je da svi aktivni činioци javnog života, a pre svega segmenti građanskog društva (nevladine organizacije, mediji), preduzmu ozbiljne korake na obrazovanju i motivisanju građana za ozbiljno i kvalifikovano učešće u kreiranju društvene stvarnosti.

Paralelno sa motivisanjem građana, neophodno je motivisati i predstavnike vlasti na svim nivoima, predočavajući im prednosti koje za zajednicu, ali i za njih (nikako ne treba zanemariti sklonost ljudi sa vlasti ka samoodržanju), nosi povećana participacija građana u javnom životu.

Ono što nam je u trenutku započinjanja reformi najneophodnije, jeste smanjivanje prisutnih antagonizama i uspostavljanje široke saglasnosti po pitanju brzine i karaktera promena. Razvijeno građansko društvo i pozicioniranje građanina kao promotera tranzicije, prethodna je stanica do koje treba da stignemo na putu ka određišnom cilju – razvijenom, modernom, demokratskom, građanskom društvu.

LITERATURA:

1. Boris Begović – Zoran Vacić – Boško Mijatović – Aleksandar Simić, Upravljanje lokalnom zajednicom, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd-Smederevska Palanka, 2000;
2. Vojin Dimitrijević – Milan Paunović, Ljudska prava, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1997;
3. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, www.bbnet.org.yu;
4. Zakon o lokalnoj samoupravi, Službeni glasnik RS 9, Beograd, 2002;
5. Zbirka međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima 1-3, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996;
6. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1996;
7. Marijana Pajvančić, Mali rečnik pojmova o parlamentarizmu, Građanske inicijative, Beograd, 2001;
8. Slobodan Jovanović, O državi-osnovi jedne pravne teorije, BIGZ-Jugoslavijapublik-SKZ, Beograd, 1990;
9. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948;
10. Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS 1/90, Beograd, 1990,
11. Ustav Savezne Republike Jugoslavije, Službeni list SRJ 1/92, Beograd, 1992;
12. Ustav Republike Crne Gore, Službeni list RCG 48/92, Podgorica, 1992;
13. Fridrih August fon Hajek, Put u ropstvo, Global Book, Novi Sad, 1997;
14. Fridrih August fon Hajek, Poredak slobode, Global book, Novi Sad, 1998.;
15. Milica Bogdanović–Lazar Šestović, Ekonomija od A do Z, BOŠ, Dosije, Beograd, 2002;
16. Miroslav Prokopijević, Tršišna demokratija, Građanske inicijative, Beograd 2001;
17. Bukvar demokratije, Centar za razvoj Srbije, Beograd, 2002.

Nikola Mijatović
Moral i tranzicija

Apstrakt

Teza od koje se polazi u ovom radu je veza između ekonomije i shvatanja istine. Ona tvrdi zasnovanost kapitalističkih ekonomskih procesa u jednom vantržišnom ambijentu. U osnovi funkcionisanja kapitalističke privrede stoji sigurnost koju garantuju pravila čiji je društveni karakter a priori utemeljen. Institucije regulišu tržište, ne na način njihovog uplitanja u tržišna kretanja već stvaranjem okvira za uspostavljanje tržišta. Proces tranzicije jednog ex-socijalističkog društva u kapitalističko zahteva prvenstveno transformaciju starih institucija i kreaciju novih. Tek pošto je rad na tome započet i preorijentacija na tržište može da dobije svoj puni smisao. U ovom radu se ne govori o tranzicionom moralu, niti o moralu koji podrazumeva moralne dužnosti i sukobe zbog istih. Ovde se o moralu govori kao o preseku psihološkog stanja individuumu okrenutog društvu. Moral podrazumeva društvo, a ovaj rad hoće da pokaže kako je poverenje u institucije/društvo jedan od osnovnih momenata tržišne ekonomije.

Ključne reči: kapitalizam, socijalizam, moral, poverenje, sigurnost, institucije, društvo, pojedinac, tranzicija

Šta se podrazumeva pod pojmom tranzicije? Gledano iz ugla ekonomske nauke ovaj pojam treba da označi transformaciju jednog ekonomskog sistema u drugi. Mada je ovaj pojam obično vezan za proces napuštanja planskog načina organizacije privrednog i (šire) ekonomskog života jedne države u korist tržišta, dakle *a fortiori* napuštanje komunizma/socijalizma¹ u korist kapitalizma, ovo, ipak, nije slučaj bez presedana. Jer, ovim pojmom se obeležava i proces ustaljivanja ekonomskih odnosa sposobnih da odgovore na strogo određene okvire globalne ekonomije u zemljama koje su do polovine dvadesetog veka bile kolonizovane od strane evropskih sila (mnoge zemlje Afrike, Azije, Karipskog arhipelaga) ili, pak, u zemljama kojima su vladali militantni režimi (uglavnom zemlje Južne Amerike) koji su svoju strategiju vladanja zasnivali na iscrpljivanju prirodnih resursa bez ambicije da u ime opšteg dobra od potrošenog stvore višak. I pored navedenih izuzetaka,

---

¹ Ovo, naravno, nije isto ali, će bitna razlika tek kasnije u radu naći svoje mesto.

najčešće se pored pojma tranzicije mogu zateći imena zemalja koje su od 1917. godine, a u najvećem broju posle 1945, krenule putem ostvarenja komunističke teorije. Ono što je zajedničko svim različitim ulogama koje igra pojam tranzicije jeste to da je uvek reč o nalaženju puta u kapitalizam.

Sam kapitalizam se može posmatrati na dva različita načina. On može biti reduciran na strogo ekonomski aspekt gde se onda izdvaja pojam *tržišta* kao glavni regulativni princip. Marks (Marx) je svoju analizu kapitalizma usmerio ovim putem posmatrajući kapitalizam kao *total society* u kojem nema mesta za nešto što prevazilazi ekonomske kategorije izvedene iz glavnog principa. Marksova analiza, otuda, odbacuje misao da se istorijski proces može opisati u kategorijama delovanja ljudskih subjekata i zapravo ljudske jedinice vidi samo kao otelovljenje funkcija određenih kretanjem kapitala. Kapital faktički redukuje jedinice na nosioce novca ili nosioce radne snage. Ovu dehumanizirajuću funkciju kapitalizma komunizam cilja da ukine.² U ovako posmatranom kapitalizmu svedenom na tržište ne može se videti šta bi drugo do *sukoba interesa* moglo činiti moralni aspekt. Moral i faktički biva potisnut ili preobličen pod težinom dozvoljenog nesputanog prometa interesa već time suprotstavljenih pojedinaca.

Kapitalizam posmatran na drugi način svoje konture dobija na mnogo široj pozadini. Tu se posmatra kapitalističko *društvo* gde tržište biva jednim od momenata među drugim momentima kao što su *civil society* ili država ili sistem sudova ili neke druge od brojnih institucija bez kojih se ne može zamisliti jedno savremeno kapitalističko društvo. Sve ove institucije treba da obezbede pluralitet društva, potreba, želja, mogućnosti, identiteta i volja. Treba da obezbede od nekontrolisanog prepuštanja pukim interesima. Tako, zapravo, institucije imaju glavnu regulativnu funkciju u jednom kapitalističkom društvu; one su onaj faktor koji garantuje igru po pravilima tako da ne ostaje mnogo od uvrežene slike kapitalizma kao životinjske borbe na život i smrt. Nešto od ove slike ipak ostaje i to je sama borba, ali borba iz koje je skoro u potpunosti iščilela životinjska jarost neobuzdanog nagona. Tržišna igra, kao i svaka druga igra, igra se po nekim pravilima a nije moguće pronaći pravilo koje nije društvenog (ljudskog) porekla. Zato, ako se pita za mesto morala u kapitalističkom društvu treba, za početak, pažnju usmeriti na odnos pojedinca kao nosioca volje i interesa i društva oličenog u institucijama. Moja teza, što se ove tačke tiče, tvrdi prioritet društva u odnosu na pojedinca tj. predstavlja pojedinca u njegovoj nemogućnosti da se ponaša po njegovim sopstvenim pravilima jer je upravo sva njegova volja i celokupan njegov interes koje bi u autentično-privatnom obliku morao da uloži u kreaciju sopstvenih pravila već unapred društveno konstituisan. Ovo, dalje, treba da izdvoji nekoliko zasebnih tačaka karakterističnih za kapitalizam kao takav: kontekst samozaštite sistema koji leži na *vantržišnim* vrednostima, interes pojedinca da doprinese održavanju sistema time što će slediti svoj partikularni interes u granicama koje mu omogućava sam sistem, princip

---

² Ovaj momenat, naglašen u meri koja obezbeđuje samostalnost principa, kasnije će igrati veliku ulogu u strukturalističkoj transformaciji marksizma kod Althussera i Balibara.

racionalnosti koji, iako utemeljen na strogo merkantilnim osnovama, svoj najvažniji momenat dobija iz *reprezentacije* realnosti. Ovo poslednje rečeno treba malo šire obrazložiti.

Pasaži koji navodim treba da is crtaju put kojim se kreće shvatanje istine koje je u temelju svakog, ne samo, kapitalističkog političkog i ekonomskog sistema. Istina je važna iz prostog razloga što je ona ono što daje nekoj ideji upotrebnju vrednost.

»Istina se dešava jednoj ideji. Ona *postaje* istinita, događaji je *čine* istinitom. Njena tačnost je događaj, zbivanje: naime, zbivanje njezinog *proveravanja* sebe, kao što je njezino potvrđivanje zbivanje *overavanja*. «³

Dalje: »Same činjenice, međutim, nisu *istinite*. One prosto *jesu*. Istina je funkcija verovanja koja se začinju i završavaju među činjenicama«⁴

I na kraju: »U stvari, istina živi najvećim delom po kreditnom sistemu. Naše misli i verovanja 'prolaze' sve dok im se nešto ne usprotivi, kao što novčanice prolaze sve dok niko ne odbija da ih primi... Vi primete moje poveravanje o nekoj stvari, ja primam vaše o drugoj. Mi uzajamno trgujemo istinama. Ali verovanja koja je neko konkretno proverio jesu stubovi na kojima počiva čitav gornji deo građevine. «⁵

U svetlu navedenih Džejmsovih (James) reči potrebno je pronaći mesto pojedinca, mesto institucije i mesto odnosa pojedinaca i institucija kroz koji se prelama jedan takav moralni fenomen kao što je *poverenje*. Želim da postane jasno da je poverenje, koje sam izdvojio kao objekt analize, u kapitalističkom društvu posredovano zajednicom, odnosno institucijama koje su mesto protoka istina i verovanja. Odnosi između individua, na ovaj način posmatrano, ne postoje. Tačka u kojoj dolazi do neposredovanog odnosa pojedinaca jeste tačka rascepa u odnosu individue i zajednice, tačka realnog ili virtuelnog kraha same zajednice i, u sledećoj instanci, mesto otvaranja skeptičkog ponora koji dobija lice neprestanog straha i nepoverenja u model *zasnovane* istine i verovanja. Drugim rečima, kada nestane poverenja u performativnu ulogu sistema institucija, kada one više nisu u stanju da iznesu materijalnu podlogu kretanju istina, tvrdnji, godišnjih i polugodišnjih izveštaja, dešava se da skoro celokupna struktura akcijskog vlasništva, na primer, biva suočena sa sopstvenim ogoljenim likom. Tu više nema ničeg osim straha da je sav onaj virtuelitet koji pojedinac plaća svojim novcem (radom) samo jedna bezvredna igra kojoj je stigao kraj. O značaju berzanskog poslovanja i akcija kao oblika privatnog vlasništva za kapitalizam, mislim da najbolje govori apel Dž. Buša (G. Bush) koji se mogao čuti u američkom senatu neposredno nakon kraha i drugog velikog multinacionalnog koncerna (WorldCom) kada je već postalo jasno da postoji opasnost da su dva ili tri slučaja sposobna da organizuju zakonitost.⁶ Buš je pozvao

---

³ V. Džems, *Pragmatizam*, Dereta, Beograd, 1991. str. 117.

⁴ Ibid. str. 129

⁵ Ibid. str. 120

⁶ Naravno, ne treba zaboraviti ni druge velike kompanije koje su našle mesto u ovakvom društvu: Xerox, Adelphia, Tyc0 i Global Crossing.

na povratak poslovnoj etici i moralu uopšte. Problem u pomenutom slučaju i slučaju Enrona nije, naravno, u samom krahu velikih kompanija. Broj radnika i akcionara koji su ostali bez posla i profita jeste veliki ali, igrajući po pravilima kapitalizma, oni su prihvatili i rizik da izgube. Dobro organizovan sistem svakako će kvalitetnu radnu snagu preusmeriti na nova mesta⁷. Stvar je u tome što ti ljudi nisu izgubili po pravilima funkcionisanja kapitalističkog sistema. Izgubili su jer su odgovorni ljudi na čelu kompanija svesno prikrivali gubitke i u izveštajima o poslovanju prikazivali stanje koje nije realno. Istina? Istina se pojavila u trenutku kada su veliki akcionari (ujedno i čelni ljudi kompanija), usled svog povlašćenog položaja koji im je dozvoljavao saznanje o realnosti, u jednom danu prodali sve akcije koje su posedovali. Mali akcionari, potpuno šokirani ovakvim potezom (koji je, gledano iz perspektive izveštaja koji su pokazivali dobre rezultate, morao izgledati potpuno neracionalan) u pravom stampeđu kreću da se oslobađaju sve bezvrednijih akcija. Podaci iz WorldComa su možda još drastičniji: akcije ove kompanije su imale vrednost 60 USD na kraju 1999. godine da bi krajem jula 2002. pale na svega 83 centa po akciji⁸, nakon što se otkrilo da su podaci o ostvarenom profitu od 1.4 milijarde dolara za 2001. i podaci o profitu od 130 miliona USD za prvi kvartal 2002, lažni. Kriminalnom stranom celog slučaja bave se sudske institucije u SAD, Senat, FBI i brojne nevladine i esnafske organizacije i rezultati do kojih se dolazi pokušavaju da detektuju individualnu odgovornost i krivicu. Međutim, postoji i druga strana: ona koja govori o ranjivosti celog sistema jer, šta može obuzdati narastajuće uverenje da izveštaj svakog preduzeća može biti lažan.

Upotrebio sam termin *povlašćen položaj*. Taj termin treba da označi fenomen koji mora ostati izvan kapitalističkog sistema. Načelno, kapitalizam, sa liberalnom političkom doktrinom, mora da obezbedi isti početni položaj za sve. To ne znači da kroz jedan proces nivelacije (o čemu može biti govora u marksističkoj doktrini) treba da nestanu sve razlike u socijalnom i ekonomskom statusu individua, niti razlike među njima u pogledu fizičke i psihičke snage, obrazovanja i talenta. Reč je o tome da pravila, kojih je fizički i pravni nosilac institucija, moraju da važe za sve podjednako. Ljudima kojima priroda posla omogućava pristup nekim važnim i tajnim informacijama, zbog sistema kontrole nije dozvoljeno da ih koriste za sticanje neke koristi na drugom mestu.

Epistemologija i skepticizam idu zajedno: povlašćen položaj u sticanju znanja ukazuje na relativnu prirodu činjenica i čak na njihovo nepostojanje. Da bi se ovo izbeglo, epistemološki problem mora ostati izvan ekonomije.⁹ U okviru ekonomije jedne zemlje moraju ostati samo institucije. Moral se ovde pojavljuje u

---

⁷ U jednom od pomenutih slučajeva značajnu podršku ljudi koji su ostali bez posla dobili su od Nan McKaya i Associates koji su im podelili u ime pomoći blizu milion dolara. Pomoć je stigla ljudima koji su bili spremni da nauče neke nove veštine (upotrebu raznih softwera ili neku novu veštinu prodaje i sl.) kojima bi pomogli sebi u pronalaženju novog posla.

⁸ Nakon ovoga je došlo i do suspenzije trgovanja ovim akcijama na Nasdaq-u

⁹ Ili se, bar, mora institucionalizovati i transformisati u neki drugi okvir koji bi omogućio kontrolu skepticizma koji proizvodi.

obliku poverenja u instituciju. Sama institucija ovo poverenje stiče kroz sopstvenu radikalnu mobilnost u detekciji i kažnjavanju delatnosti koje zabranjuju pravila ekonomske i političke igre. Dakle, reč je o suzbijanju nepoverenja.

Sada bih se vratio na početak i problem tranzicije. Rekao sam da je stvar sa tranzicijom takva da je reč o transformaciji iz planske u tržišnu ekonomiju. Pošto sam napravio distinkciju između kapitalizma svedenog na puko tržište i kapitalističkog društva kao šireg pojma, trebalo bi napraviti i odgovarajuće pomeranje sa terena planske ekonomije na teren komunističkog/socijalističkog društva. Jednostavno: ako se pita za tranziciju jasno je da je celo društvo zahvaćeno ovim fenomenom. Tačnije, da bi se prošlo kroz ekonomsku tranziciju potrebno je da se reformišu i institucije koje su postojale i u »starom režimu«. Koji je karakter ovih promena? Da bih ovu tvrdnju plastičnije opisao pozivam da se obratimo istoriji.

Primerom hoću da kažem da je Jugoslavija kao prva od zemlja iz skupa socijalističkih zemalja, još veoma rano krenula u reformu svog ekonomskog sistema. Razlozi se, naravno, mogu tražiti u politici diferencijacije u odnosu na položaj zemalja istočnog bloka. Tako se ekonomska reforma može posmatrati kao odgovor na političku krizu s kraja četrdesetih godina. Samoupravljanje je koncept kojim se označavao proces odumiranja države a sam ovaj proces dignut je na nivo vladajuće doktrine.¹⁰ Do 1965. godine ipak nije bilo nekih većih promena na ekonomskom i političkom planu; možda jedini bitan momenat je bila decentralizacija na oba plana.¹¹ Što se preduzeća, kao ekonomskih jedinica, tiče ona su Zakonom o radnim odnosima iz 1958. stekla izvesnu nezavisnost. Ne treba posebno naglašavati kontekst ostalih zemalja istočnog bloka. I pored toga gotovo 80% dohotka nije bilo na slobodnom raspolaganju preduzeća i odlazilo je na socijalne servise. U isto vreme uočeno je da je stopa rasta produktivnosti rada iznosila 3,6%, dok je stopa rasta ličnih dohodaka iznosila 5,9%.¹² Dakle rast plata je brži od rasta produktivnosti. I ovo treba izdvojiti kao jednu od bitnih karakteristika samoupravljanja. Reforme iz 1961. (neuspela) i 1965. (okončana njenim potpunim krahom početkom '70-tih) za cilj su imale pregrupisanje ekonomskih i političkih moći. Što se političkog aspekta tiče neka bude samo rečeno da je moć postepeno, po vertikali, spuštana sa saveznog na republičke nivoe (da bi se nakon 1974. godine spustila i na još sitnije jedinice). Ali ovim stepenom pluralizacije, osim kvantitativnog momenta nije dobijeno ništa drugo. Institucije koje su figurirale kao nosioci sistema u sebi nisu nosile ništa drugo do ono što je i sama partija nosila u sebi, tako da se dobila, zapravo, slika na kojoj se po sivom slikalo sivom. Mnogo je zanimljivija ekonomska strana tih reformi jer se u njima odustalo od nekih stožera socijalističke redistributivne planske ekonomije. Tako je, recimo, kolektiv 1961. godine dobio punu autonomiju u pogledu raspodele čistog dohotka; takode je i nestalo ideje državne kvantifikacije odnosa u raspodeli.

---

¹⁰ R. Johnson, *The Transformation of Communist Ideology: The Yugoslav Case 1945-1953*, Cambridge, Mass, MIT Press, 1972. p. 153.

¹¹ D. Bilandžić, *Historija SFRJ: Glavni procesi 1918-1985*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.

¹² K. Mihajlović, *Ekonomska stvarnost Jugoslavije*, Ekonomika i Ekonomski institut Beograd, 1986. str. 17.

Razlozi za upuštanje u ovako krupne promene mogu se naći u potrebi povećanja životnog standarda stanovništva, dohotka, produktivnosti rada i time stope rasta bruto društvenog proizvoda (u periodu 1953-1971, BDP je iznosio nešto ispod 10%). Sve je to, pak, usmereno boljševičkom teorijom razvoja industrijalizacije. Moja je teza da su ekonomske promene, iz razloga što su bile potaknute iz sfere političke naddeterminante, bile neuspešne. Njih, drugim rečima, nije pratila odgovarajuća reforma institucija. Jer je u periodu nakon 1961. godine kada je klasična planska privreda bila napuštena i kada se faktički započeo tranzicioni proces u bivšoj Jugoslaviji sa tom tranzicijom nije nigde stiglo. Nije se dospelo do tržišne ekonomije, a supstitut za napušteni model i nikad ne dosegnuti model nađen je u strukturi izvesnog *ad hoc* administriranja. Iako je 1965. godine, kao politički odgovor na ekonomsku krizu proklamovana samostalnost preduzeća uobličena u koncept preduzeća kao kolektivnog preduzetnika¹³ nije se moglo dalje od toga. Povećavanje nezaposlenosti (stopa zapošljavanja pala je sa 7,6% na 0,5%) i stvaranje nove elite (tzv. menadžerska elita) – to su fenomeni od kojih društvo u tranziciji ne može pobeći. Oba su problema bolna, posebno za klasu radnika i posebno u uslovima kada su se već navikli na neki određeni stepen sigurnosti. Na ovom primeru postaje jasno da se politički sistem (od koga se, u stvari, polazi u realizaciji procesa socijalne revolucije) uvek pokazuje kao nepremostiva prepreka svake privredne reforme. Reforme prosto moraju biti mnogo šire zasnovane i bez izuzetka obuhvatiti i društvo u celini i sve institucije za koje smo u kapitalističkom modelu videli da čine okvire za promet kvaliteta.

Izlaganjem istorijskih činjenica hteo sam da istaknem nekoliko stvari. U prvom redu da naglasim da je naše društvo (ili društvo u kojem je naše današnje bilo jedan deo) već bilo na pragu tranzicionog procesa; procesa koji je bio osuđen na neuspeh zbog nedovoljne dubine u koju je zašao. To govori o činjenici da je tržište samo po sebi nedovoljno za prelazak u kapitalističko društvo. Za to je potrebna jedna samoubistvena politička odluka, odluka koja će praktično da ukine hegemoniju politike u sferama gde se ona pokazuje kao višak i otvori prostor za rad institucija koje se najbolje mogu opisati rečnikom profesionalizma. S druge strane, ostalo je nejasno gde je mesto pojedinca i morala u jednom takvom sistemu. O tome će sada biti reči u svetlu prethodnog izlaganja.

Ako kapitalizam leži na jednom određenom shvatanju istine i socijalistički model ima iste osnove. Ali, ovde nije praksa, sa konsekvencama koje nečemu daruju status istine, ono što tvori istinu. U oba slučaja je istina smeštena u budućnosti. U kapitalizmu nešto važi kao verovanje koje klizi kroz upotrebu tako što mu institucije daruju šine po kojima se kreće, a same institucije su instanca koja je odgovorna za materijalno utemeljenje verovanja. U socijalizmu, pak, plan i politička volja »odozgo«, slika budućnosti, sve to ima prioritet u odnosu na realno stanje stvari. Stoga u socijalizmu i nema reprezentacije realnosti u pravom smislu, uvek je na delu njeno prevazilaženje u pravcu planiranog. Mislim da nije teško utvrditi kroz

---

¹³ S. Zukin, *Beyond Marx and Tito: Theory and Practice in Yugoslav Socialism*, London and NYC, Cambridge University Press, 1975. p. 22.

empirijske primere koliko je veliki broj slučajeva u kojima je ta realnost i pogažena jer se nije poklapala sa normom. Tu spadaju i slučajevi izveštavanja o bilansima preduzeća a možda i slučajevi statističkog opisa stanja države. To nije bio redak slučaj u zemljama bivšeg Varšavskog pakta (npr. analize ekonomskog »progres« u SSSR-u kasnih dvadesetih godina XX veka koje su samo prepisivale očekivanja i planove Buharina, najistaknutijeg teoretičara političke ekonomije tog vremena i, uzgred, glavnog urednika Pravde, mada je stanje privrede bilo, blago rečeno, očajno).¹⁴

Kakve je sve to reperkusije imalo na odnos pojedinca i društva? Pojedinaac je od društva dobijao sve. U nekom određenom smislu, uglavnom produciranom iz teorije, pojedinac nije ni postojao izvan društva. S druge strane, taj isti pojedinac nije imao ni najmanje razloga da veruje svim tim opisima realnosti jer je realnost svakako dobro osećao na svojoj koži. U periodima kada je domaća privreda bila bukvalno zatrpavana američkom bespovratnom pomoći (U periodu od 1950-1964, SAD su Jugoslaviju pomogle sa današnjih 15-25 milijardi USD i time učestvovala u godišnjoj stopi rasta BDP sa jednom trećinom)¹⁵ na realnost niko nije ni obraćao pažnju. I to već dovoljno govori o nekim stvarima, ali je mnogo značajnije to da su ljudi, kada su nastupile »sušne« godine nakon poslednjeg buma s kraja '70-tih, počeli ozbiljnije da shvataju realnost. Tu se pojavilo mesto za sveopšti skepticizam: niko više nije verovao izveštajima. Poverenje u institucije je opadalo nezaustavljivom brzinom. Vladajuća racionalnost, do tada determinisana strogim zakonima političke projekcije društva, od tada sve više biva popunjavana strukturom neposredovanih odnosa između samih pojedinaca. To je društvenu svest izobličilo do te mere da je sigurnost kojom su institucije potpomagale poverenje u odnosima između pojedinaca zamenjena nesigurnošću i nepoverenjem u tim istim odnosima. A u toj situaciji se stvara najpovoljnije tle za početak lova na pravdu i nepravdu. Kolika šteta i regresija može da nastupi u ovoj supstituciji »pravda za pravo« to neka svaki čitalac prosudi iz svog ugla.

Što se generalne ocene sadašnje situacije tiče nije potrebno, na ovako opštem nivou, posebno naglašavati bilo šta. Jasno je da društvo koje želi ekonomsku sigurnost i stabilnost, mora izvršiti neke pripreme predradnje. Sve one se uglavnom svode na lagano i konsekventno instaliranje društva svuda oko pojedinca ali svakako ne sa namerom da pojedinca zaguši, nego da u njemu otvori polje za realizaciju njegovih vlastitih mogućnosti. Nije nam potrebna (a svakako se pokazala i pogrešnom) priča o bezinteresnom pojedincu kod koga se moral nalazi u senci njegove klasne (ili neke druge) svesti. Potrebno nam je poverenje u institucije, u društvo od kojeg nećemo ništa očekivati osim toga da nas zaštiti od samovolje i povlašćenih položaja. A ako bi mene neko optužio za psihologizam, jer moral

---

¹⁴ O ovom primeru i bezbroj drugih sličnih primera, svakako je vredno konsultovati antologijsku knjigu L. Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, BIGZ, Beograd, 1985. posebno III tom

¹⁵ Borowiec, *Yugoslavia After Tito*, New York-London, 1974.

svodim na jednu psihološku kategoriju kao što je poverenje, ne bih imao ništa protiv. Moral nije ništa drugo do presek stanja duha i ako jedan njegov deo tavori u obliku sentimenta, jedan drugi njegov deo ima strogo racionalan karakter. O njemu sam ja govorio.

Proces privatizacije u Srbiji

Proces tranzicije u našoj privredi sprovodi se na osnovu standardnih teorijskih koncepcija primenjenih i u drugim bivšim socijalističkim zemljama. Pošlo se od restriktivne monetarno-kreditne i fiskalne politike. Prevashodni cilj je uspostavljanje valutne stabilizacije, a paralelno su liberalizovane cene i spoljno trgovinski režim, otpočeta je privatizacija, uspostavlja se institucionalna tržišna infrastruktura i sprovodi se tržišno prestrukturiranje privrede.

Transformacija društvene i državne svojine postala je aktuelna onda kada se shvatilo da svojinski odnosi mogu biti kočnica privrednom razvoju. Negativna kretanja u našoj ekonomskoj stvarnosti nametnula su potrebu za sprovođenjem celovite privredne reforme koja treba da podrazumeva i promenu vlasničke strukture. Pri sprovođenju ove reforme pošlo se od činjenice da se naša privreda ne može razvijati van okruženja u kome se nalazi.

Osnovni ciljevi privatizacije su: povećanje efikasnosti privrede, privilegovanje ekonomije nad politikom, unapređenje autonomije upravljanja (autonomija preduzeća, finansijska samostalnost, težnja ka profitu, smanjenje neekonomske zaposlenosti), smanjenje javnih deficita, povećanje značaja finansijskih tržišta, prilagođavanje harmonizovanoj evropskoj regulativi, kao i učešće u preraspodeli kapitala na međunarodnim finansijskim tržištima.

Na samom početku procesa privatizacije nastale su okolnosti koje su devalvirale njegove efekte. Privredne aktivnosti odvijale su se pod sankcijama, uz prekinute ekonomske odnose sa bivšim jugoslovenskim republikama i drugim državama. Tokom 1992. i 1993. godine vladala je izuzetno visoka inflacija. Štedni uložci su doživeli kolaps, što je stvorilo nepoverenje građana u bankarski sistem. Veliki broj lica sa ratom zahvaćenih teritorija bivših jugoslovenskih republika prebegao je na teritoriju naše republike. Sve to prouzrokovalo je pad društvenog proizvoda, visoku nezaposlenost, pad životnog standarda i razvijanje crnog tržišta. Prisutna je neodređenost kod procene vrednosti kapitala. Nije u punoj meri razrađen odgovarajući sistem kontrole privatizacije. U cilju uspešnijeg sprovođenja privatizacije u našoj republici obrazovano je ministarstvo u čiji delokrug spadaju poslovi privatizacije.

Propisi koji su predstavljali formalno-pravne okvire svojinskih promena nekoliko puta su menjani, što je doprinelo usporavanju procesa privatizacije. Česta promena pravnog režima svojinskih promena stvarala je pravnu nesigurnost, što je destimulativno uticalo na potencijalne investitore u privredu naše zemlje.

U stručnoj javnosti ne postoji saglasnost po pitanju načina na koji privatizaciju treba izvesti. Mnoge kritike upućuju se pojedinim rešenjima koje daje važeći zakon o privatizaciji.

Kvalitet koncepta nekog zakona određuje se po tome koliko se on primenjuje u praksi. Sudeći po ovome, važeći zakon o privatizaciji doživeo je neuspeh, s obzirom na to da za godinu dana, koliko je na snazi, nije dao ni izbliza očekivane efekte. Mnoga rešenja iz ovog zakona predstavljaju veliki korak unazad u odnosu na rešenja iz prethodnog zakona, koji je bio znatno prihvatljiviji pa su njegovi efekti neuporedivo veći. I upravo kada je veliki broj preduzeća po prethodnom zakonu otpočeo proces privatizacije, donet je novi zakon, koji je skoro u potpunosti zaustavio privatizaciju. Greška tvorca je što nisu zadržali koncept prethodnog zakona, uz dogradnju pojedinih rešenja koja su se pokazala kao nedostaci, već su u uslovima određenih ustavnih ograničenja uveli potpuno drugačiji koncept privatizacije, kojim se ne poštuju osnovni principi privatizacije: autonomnost, stimulativnost, pravičnost, javnost i pravna sigurnost. Preduzeća u kojima se vrši privatizacija nemaju adekvatnu ulogu u privatizaciji, već skoro sve aktivnosti sprovodi država. Ovim se u izvesnom smislu preduzećima neopravdano sužava pravni subjektivitet. S pravom se postavlja pitanje da li državni organi imaju dovoljno kadrovskog potencijala kojim će se sve te aktivnosti pravilno sprovesti.

Novi zakon o privatizaciji u Srbiji je donet juna 2001. godine. Osnovni model privatizacije je prodaja preduzeća. Velika preduzeća se prodaju putem tendera, srednja aukcijski, a mala i srednja imaju mogućnost inicijative u izboru strateških partnera. U toku prve godine prodaju se tri cementare putem tendera i još tri srednja preduzeća na aukciji. Do kraja aprila 2002. godine objavljeni su javni prospekti za 240 preduzeća, od čega za prodaju putem tendera 50, za aukcijsku prodaju 123, dok su 67 preduzeća ostala neraspoređena. Do kraja 2002. godine procenjuje se da će biti objavljeni pozivi za prodaju putem tendera 75 preduzeća, a za aukcijsku prodaju 200 preduzeća iz prehrambene, hemijske industrije i proizvodnje građevinskog materijala. Neka preduzeća skinuta su sa liste zbog nerešenih svojinskih pitanja.

Domaća štednja je veoma mala za učešće u privatizaciji, osim jednog malog procenta domaće industrije. Aukcijska prodaja koja favorizuje sadašnje zaposlene (insajdere) obezbeđuje nove vlasnike koji dobro poznaju posao i imaju jasnu ulogu u njegovom funkcionisanju. Takođe, kupci iz zapadnih zemalja bili bi rešenje i zapadne firme sa kapitalom koje su spremne da ulože u istočnu Evropu bili bi idealni vlasnici. Problem je što je zapadni interes u praksi bio veoma ograničen jer zapadne firme nemaju mnogo poverenja u lokalne uslove. Samo u Mađarskoj su zapadne firme odigrale veliku ulogu u privatizaciji, dok u ostalim slučajevim zapadni interes je postajao samo za privatizaciju malog broja relativno uspešnih državnih firmi. Ograničen zapadni interes i ograničena domaća štednja, kombinovano sa problemima u proceni i potrebom kreiranja efektivnog tržišta akcija, smanjuje moguću brzinu, efektivnost i širinu privatizacije po »punjoj« ceni.

Privatizacija putem likvidacije je korisna alternativa – likvidirati društvena/državna preduzeća i onda dati u lizing deo njihove imovine novoj grupi (obično je to u celosti ili deo starog menadžmenta i zaposlenih), da bi njome upravljali kao novom kompanijom. Stari dugovi preduzeća bili bi otpisani ili prebačeni na novu kompaniju. Privatizacija putem likvidacije omogućava insajdersku kontrolu. Prednost je što insajderi verovatno dobro poznaju posao i, svojom posvećenošću da izvrše privatizaciju putem likvidacije, garantuju da će razumeti i potrebu za restrukturiranjem. Novi vlasnici moraju da se oslone na banke za kapital; međutim, ako banke ne daju povoljne kredite, onda je i efikasno restrukturiranje onemogućeno.

Privatizacija nije stimulatívna po ovom zakonu ni za preduzeća ni za investitore, jer sredstva koja se dobijaju prodajom prihoda su delom budžetska, a ne preduzeća, što je najveća slabost zakona. Prema ovom modelu, sredstva dobijena od privatizacije koriste se za opštu potrošnju a ne za oživljavanje privredne aktivnosti u preduzećima. Zbog toga su u dosadašnjoj primeni ovog koncepta privatizacije prodana samo dobrostojeća preduzeća, koja bi uspešno poslovala i bez privatizacije. Sredstva od prodaje tih preduzeća trebalo je koristiti za oživljavanje drugih preduzeća, a ne za potrošnju, što je krajnje pogrešno.

Zakon nije pravičan prema zaposlenima, jer ne uvažava njihov doprinos u stvaranju i očuvanju društvenog kapitala.

Besplatna podela imovine preduzeća se može prihvatiti kao način ubrzanja i pojačavanja političke podrške privatizaciji. Krucijalno pitanje je da li će preduzeće biti dato insajderima, postojećem menadžmentu ili širokoj javnosti. Važno pitanje je da li će insajderi biti zainteresovani da restrukturiraju preduzeće nad kojim stiču vlasništvo. Ukoliko se odluče za to, onda nemaju dodatni kapital da finansiraju restrukturiranje. Opet je i ovde ponašanje banaka od kritične važnosti – one su te koje moraju sakupiti usitnjeni kapital za potrebe firmi koje su se odlučile za restrukturiranje. U svim opcijama banke igraju centralnu ulogu, bilo kao aktivni investitori, bilo kao one institucije koje će obezbediti kapital. Međutim, moramo podsetiti da je i samim državnim bankama potrebna privatizacija. Begg i Portes preporučuju opšte inicijalno čišćenje državnih banaka i društvenih preduzeća od starih loših dugova. Banke tako mogu početi tržišne operacije sa čistim bilansima, dok društvena preduzeća mogu početi restrukturiranje i privatizaciju oslobođeni od prošlih dugova. Npr, analiza je pokazala da je čak 80% anketiranih preduzeća izvršilo procenu kapitala, a da je kod preostalih 20% procena kapitala u toku, tako da nema subjekta privatizacije koji nisu bar započeli procenu vrednosti kapitala.

Najveći procenat preduzeća je u još uvek čisto društvenoj svojini (oko 65%), delimičnu privatizaciju je izvršilo oko 20% preduzeća, dok je celokupnu privatizaciju završilo samo 15% anketiranih preduzeća (Simplo A. D, HK JUMCO, TIGAR A. D.) Kod njih kapital je pretvoren u akcijski kapital, a akcije koje nisu prodane akcionarima prenesene su akcijskom fondu i fondu penziono-invalidskog osiguranja. Važećim zakonom o privatizaciji predviđeno je da po nalogu agencije za privatizaciju, akcijski fond je dužan da na berzi proda prenete akcije. Akcijski fond

do momenta prodaje ovih akcija ima prava na dividendu, ali nema prava na upravljanje ovim preduzećem

Privatizacija po važećem zakonu nije u dovoljnoj meri javna što je osnovni uslov da bude kontrolisana.

I pored nepovoljnih unutrašnjih i spoljnih, pretežno neekonomskih faktora, preovlađuje mišljenje u stručnoj i naučnoj javnosti da je u Srbiji počela realna privatizacija, ali još nije dobila snagu udarnog talasa, jer je izgradnja sektora malih i srednjih preduzeća tek u "papirnoj" fazi. Izostao je veći broj praktičnih primera privatizacije i rezultati su ispod očekivanih. U traženju razloga za ovakvu situaciju treba poći od samog Zakona o privatizaciji, u kome se favorizuje model prodaje. Privatizacija prodajom daje najbolje rezultate u početnim fazama kada se na prodaju nude najvrednija preduzeća, a nakon toga nastaju problemi. Osim toga, u Srbiji koja je preopterećena dugovima, većina preduzeća i nije atraktivna. Iz ovoga sledi da privatizacija neće biti završena za četiri godine ako ostane na ovom modelu: po Zakonu sva neprivatizovana preduzeća nakon tog roka postaju vlasništvo države. Pošto je većinu preduzeća teško prodati, doći će do velikog podavljenja društvene svojine, što nije cilj Zakona. Da bi se ubrzao proces privatizacije, naročito kod preduzeća sa negativnim kapitalom, potrebno je definisati njima adekvatan model, a to je konverzija potraživanja u vlasnička preduzeća.

Privatizacija u Srbiji ne ide željenim tempom i zbog odsustva odgovarajuće institucionalne podrške, jer neki potrebni zakoni ne postoje, a u postojećim ima značajnih nedostataka. Najbolji primeri su Zakon o stečaju i likvidaciji preduzeća, Zakon o preduzeću, Zakon o restituciji, Zakon o javnim nabavkama i drugi. Kašnjenje Zakona o restituciji usporava i sam proces privatizacije. Zbog nemogućnosti privatizacije zemljišta mnogi potencijalni investitori su pred dilemom šta će država uraditi sa zemljištem, da li će ga prodati i po kojoj ceni ili će odrediti nadoknadu koja može biti neprihvatljiva sa stanovišta budućeg biznisa.

Privatizaciju u Srbiji prati i preveliko mešanje države koja sama sprovodi i kontroliše privatizaciju, čime je suspendovana samostalnost preduzeća i suzbijena samoinicijativa. Preduzeća zato nisu motivisana za privatizaciju i bilo koje promene, već iščekuju rezultat privatizacije koju treba da sprovede država. Zato država u Srbiji treba da dobije novu ulogu i da bude dovoljno jaka da obezbedi delovanje institucija, ali se istovremeno mora distancirati od intervencija u privredi, posebno od davanja subvencija preduzećima. U procesu privatizacije uloga države se mora svesti na postavljanje pravila i kontrolu njihove primene, a ne na realizaciju samog procesa privatizacije.

Pored dopune Zakona o privatizaciji pomenutim modelom, potrebno je obezbediti adekvatniju institucionalnu podršku privatizaciji i redefinisati ulogu države.

Zaključak

Započeta reforma našeg privrednog sistema u pravcu izgradnje tržišne privrede zahteva potpunu promenu svojinske strukture kapitala.

Iako se naša zemlja razlikuje od ekonomski razvijenih zemalja, naše društvo nastoji da reformom uspostavi svojinske odnose slične sistemima zemalja razvijenih privreda. Tom prilikom pošlo se od shvatanja teorije i prakse u zemljama sa razvijenom tržišnom privredom o ulozi svojinskih odnosa u ukupnom privrednom sistemu. Korišćena su i iskustva zemalja u tranziciji, koje su u odnosu na našu republiku poodmakle u procesu privatizacije.

Postavljanje pravnog okvira za sprovođenje privatizacije nije samo po sebi dovoljno da se privatizacija do kraja i izvede. Potrebno je da se obezbede stabilni politički i ekonomski odnosi, poverenje investitora, kao i zaštitna funkcija države.

Za uspešno sprovođenje privatizacije neophodno je da ona pruža pravnu sigurnost koja je ugrožena čestim izmenama pravnog režima privatizacije. Potpuna izmena koncepta privatizacije, učinjena važećim Zakonom o privatizaciji, znatno je ugrozila pravnu sigurnost.

U proteklih nekoliko godina stekli smo znatno sopstveno iskustvo. Koristimo iskustva drugih zemalja u tranziciji, ali još nismo pronašli pravi model da se proces svojinskih promena okonča na prihvatljiv način. Ovome su doprinele slabosti važećeg Zakona o privatizaciji kao i mnogobrojni drugi uzroci, među kojima treba navesti nedovoljnu kreativnost i inicijativnost preduzeća-subjekata privatizacije, kao i organa nadležnih za poslove privatizacije.

Treba preispitati aktuelni koncept privatizacije i pronaći efikasnija rešenja koja će omogućiti da se sredstva od privatizacije koriste isključivo za oživljavanje privredne aktivnosti, a ne da se koriste za potrošnju. Privatizaciju treba organizovati tako da ona bude sveobuhvatna, stimulativna, pravična i javna kako bi pružala pravnu sigurnost svim subjektima koji u njoj učestvuju.

Zbog male platežno sposobne tražnje, model prodaje koji dominira u predlogu zakona, može prouzrokovati veoma spor proces privatizacije, posebno kada se ima u vidu naš privredni ambijent i poslovne performanse naših preduzeća. Ne bi bilo neočekivano da se posle niza bezuspešnih tendera i aukcija pristupi drugim modelima. Ove metode prodaje nose velike rizike korupcije, prevare i drugih zloupotreba koje gotovo da nije moguće otkloniti. Tako se ovaj proces može pretvoriti u seriju finansijskih skandala.

Iskustva drugih zemalja ipak ukazuju na to da na negativne efekte treba računati.

Iz navedenog se vidi da je realna opasnost da dobar deo privrede ostane u državnom vlasništvu, koji je najneefikasniji model društvene svojine.

Predlog zakona favorizuje eksterne akcionare, naročito prepoznatljive i kompetentne strateške partnere. Ali realno je očekivati da će njihov broj i uloženi kapital biti veoma skromni. I ostale grupe verovatno će biti malobrojne zbog

restriktivnih uslova besplatne podele (50% kapitala mora biti prethodno prodato). Najveći favorit je nesumnjivo država kojoj će bez ikakve naknade pripasti neprodana preduzeća pa i oni delovi preduzeća koji preostanu posle prodaja.

Uspešna prodaja prepoznatljivom i kompetentnom strateškom partneru će uništiti iluziju samoupravljanja. Međutim, odlaganje prodaje zbog nedostatka tražnje za akcijama može oživeti duhove prošlosti i uplitanja administracije u privredne odluke , što bi predstavljalo ogroman korak unazad.

Masovnija besplatna podela bi obezbedila brzu transformaciju društvene i dela državne u privatnu svojinu, gde će strateški partneri naći načina da na razvijenom tržištu kapitala po dobroj ceni kupe kontrolni paket akcija preduzeća za koja su zainteresovani. Na taj način će novac od prodaje dobiti građani, a ne država, ali ona zapravo i nije uspevala da upotrebi novac racionalnije od svojih poreskih obveznika.

LITERATURA:

1. Babić Verica, Ključni aspekti upravljačkog rekonstruiranja preduzeća u tranziciji, časopis Ekonomist vol. 34, str. 133-143, Beograd, 2001.
2. Kulić Mirko, Stojanović Ivica, Privatizacija u procesu tranzicije naše privrede, časopis Ekonomske teme br. 1-2, str. 23-36, Ekonomski fakultet u Nišu, 2002.
3. Lazović Dragoljub i Cvetičanin Danilo, Interna i eksterna privatizacija u Srbiji, časopis Ekonomist vol. 34, str. 97-107, Beograd, 2001.
4. Mitrović Branislav, Privatizacija kao centralni problem tranzicije, časopis Ekonomist vol. 34, str. 13-21, Beograd, 2001
5. Predić Biljana i Stefanović Svetlana, Ostvareni rezultati u privatizaciji preduzeća Južne Srbije, časopis Ekonomist vol. 34, str. 471-479, Beograd, 2001
6. Hare Paul and Davis Junior P, Transition to the market economy, Rontledge, London and NY, str. 16-20.

Ljiljana Milenković
Evropski identitet u nastajanju

"We want to become what we are"
(professor Pierre Hassner, CERI, Francuska)¹

Tema evropskog identiteta, svedoci smo, visoko je rangirana u agendi onih koji kreiraju politiku (policy-makers) Evropske unije, što je naročito uočljivo poslednjih nekoliko godina. Odakle potiče takvo interesovanje, na koje se aspekte postojanja evropske zajednice odnosi i zašto se javlja baš sada?

Odgovor možemo pronaći ako razmislimo o aktuelnom momentu do koga je proces razvoja/uobličavanja Evropske unije došao. Svakako je u tom smislu najznačajnije predstojeće proširenje koje je izvestan događaj u budućnosti evropskih naroda još od početka devedesetih, ali je kao takav dobio odgovarajući značaj u svesti savremenika tek u poslednjih nekoliko godina. Proširenjem - po prvi put Evropska unija prihvata i zemlje koje je, u svojim počecima, uglavnom videla kao susede sa kojima nema dodirnih tačaka. Hladni rat, razlike između kapitalističkog i komunističkog uređenja, različit nivo razvoja, decenijama su produbljivali jaz između dva podvojena sveta. Naravno da se ova distanciranost vremenom smanjila, a od kasnih osamdesetih i presudno. Pored toga, proširenje po prvi put uvodi slovenske narode u germansko-romansku zajednicu, što je novi kvalitet ali i razlikovna osobina koja može da oteža integraciju na obe strane. Kakogod bilo, "stara" i "nova", istočna i zapadna Evropa uskoro postaju zajednički, jedinstveni entitet. Ako zanemarimo ekonomske i demografske posledice ovog ujedinjenja (samo zato što nisu tema ovog rada), verovatno najvažnije pitanje ostaje koliko se ovim spajanjem transformiše "fizionomija" Evropske unije, šta se bitno i u kojoj meri menja i koje će poteze administracija preduzeti da predupredi potencijalno destruktivne faktore?

Postoji još jedna tema koju je nemoguće zaobići kada govorimo o najznačajnijim aspektima sadašnjeg trenutka u postojanju Unije. To je svakako potreba da se poradi na jedinstvenom nastupu u oblasti zajedničke spoljne politike, a dosta blisko tome i zajedničke politike bezbednosti. Nakon ratnih događaja u bivšoj Jugoslaviji (za koje se smatra da su, između ostalog, tragična posledica nepostojanja zajedničkog spoljnopolitičkog stava i mehanizama delovanja Unije), Kosova 1999, i američkog napada na Irak (gde je i razjedinjenost po pitanju spoljne politike bila još očiglednija), postalo je jasno da nejedinstven stav prema okruženju,

---

¹ Kolokvijum Saveta Evrope *Evropski identitet*, maj-oktobar 2001.

drugima, šteti ne samo ugledu Unije nego i njenom harmoničnom ustrojstvu. Spoljna politika, kao neregulisana zona delovanja i nadležnosti EU, konstantan je izvor prodora nacionalnih interesa i povratka na prevaziđene oblike koegzistencije država članica.

Ova dva momenta, prijem novih članica (najveća promena u odnosima unutar Unije od njenog postanka) i sve očigledniji značaj koji zajednička spoljna politika dobija (kao presudna za odnose sa drugim državama i organizacijama), zapravo su dva ključna motiva za bavljenje temom identiteta - osećanja pripadništva istoj zajednici. U tom smislu, značajno je napomenuti da se postojanje svakog kolektivnog identiteta takođe očituje na dva plana: unutrašnji, sačinjen od elemenata na osnovu kojih kolektiv prepoznaje sebe, i spoljašnji, onaj koji se gradi kao imidž prema drugima. Pored toga što postoji identifikacija unutar kolektiva, potrebno je da identitet bude priznat i od tih "drugih". Naime, interesovanje za oba navedena aspekta izgleda da svoju podlogu ima u aktuelnom trenutku postojanja Evropske unije, tačnije, politički razlozi pokrenuli su pitanje kolektivnog identiteta koji svakako nije, ili nije presudno, samo politički.

Evropska unija je u procesu svog napredovanja ka većem jedinstvu zapravo i dozrela do tačke kada je bilo prirodno pokrenuti ovu temu. Dugoročno gledano, politička rešenost i ekonomski interesi ne mogu biti jedini povezujući principi (na onaj način na koji su tu ulogu odigrali u početku). Aktivnosti i strateški zahtevi administracije očigledno idu ka produbljivanju i proširenju kompetencija zajedničkih institucija, tvoreći formaciju koja sve više liči na državu (poređenje sa međunarodnim organizacijama odavno je deplasirano). Međutim, zabune u odeređivanju tipa ustrojstva Unije najčešće su posledica toga što više ne govorimo o onom tipu države koji poznajemo, klasičnoj državi/naciji (toliko uobičajenoj da je gotovo zaboravljeno da je to samo jedan od modela društvenog uređenja), lansiranom u Evropi krajem XVIII veka, a koji u osnovi ima ideju o teritorijalno i nacionalno poklopljenim granicama kojima se upravlja određenim državnim aparatom. Ono što Evropska unija treba da postane jeste nadnacionalna struktura koja ravnopravno uvažava ne samo nacije država koje ulaze u njen sastav, već i nacionalne manjine tih država, tj. sve entitete koji sačinjavaju njeno "građanstvo", pritom ne poništavajući kompetencije nacionalnih država. Možemo slobodno reći da prisustvujemo, učestvujemo u procesu nastanka novog tipa državnosti, novog modela političke zajednice. U tom smislu, evropski identitet je neophodan Evropskoj uniji u ovom trenutku iz političkih razloga: da bi izbegla fragmentaciju, haos i konflikt i da bi se postigla kohezija, solidarnost, dopunjavanje, koncentracija i saradnja. Svi potencijalni izvori zajedničkog evropskog identiteta su u tom smislu više nego dobrodošli: politička i ideološka ubeđenja, ekonomske teorije, kultura, istorija, geografija, zajednička etnička sudbina i sl. Potrebno je postići konsenzus svih država, nacija i građana o tome da dele zajedničke vrednosti, institucije, tradicije kao i da teže očuvanju i jačanju korpusa takvih vrednosti.

Identitet Evropske unije svakako nije isto što i evropski identitet, na isti način kao što Evropska unija kao politička tvorevina ne može nikako biti izjednačena sa Evropom kao civilizacijskim pojmom. Međutim, evropski identitet i uopšte "evropsko" kao atribut itekako ulazi u legislativne, državotvorne dokumente

Evropske unije kao dokaz legitimnosti, opravdanje i znak svrhovitosti.² U isto vreme, taj legitimitet mora biti priznat od onih na koje se odnosi, u ovom slučaju, građana Evropske unije i prihvaćen kao prirodan a ne nametnut. Ovaj proces u kome zajedničke vrednosti evropskog nasleđa kao i zajednička sudbina, uz pomoć odlučnosti evropskih naroda da prevaziđu drevne podele predstavlja put u progres, zapravo je obrazloženje dato u preambuli predloga Ustava Evropske unije³, koja je svojevrsna argumentacija za nastanak ovog najvišeg konstitutivnog dokumenta.

Pre dvadeset godina niko nije brinuo o problemu evropskog identiteta, koji je iz političkih razloga početkom devedesetih izbio u prvi plan. Činjenica je da se sadržaj identiteta u periodima tranzicije, stresnih događaja koji su od presudnog značaja za opstanak kolektiva uvek analizira i iznova uspostavlja. Zato i ne začuđuje to što se administracija Evropske unije u predvečerje proširenja sa ovakvom pažnjom posvetila ovom pitanju. Dakle, kakav je status i sadržaj pojma, onako kako je danas viđen?

Trebalo bi prvo podvući da pojam **evropskog identiteta** nije izum Evropske zajednice, već ima svoju istoriju i ulazi u fokus savremenog razmatranja kao nešto poznato (iako izmiče preciznoj definiciji). Tačnije, intenzivna debata o ovom pojmu otpočela je nakon što se pojavio u dokumentima Unije i to, kao što je već rečeno, obezbeđujući joj tako više nego potreban argument utemeljenja i kohezioni princip. Zapravo se radi o tome da je tokom poslednjih nekoliko godina u shvatanju evropskog identiteta napravljen prelaz sa osećanja pripadanja na ustanovljavanje pravnih veza pripadanja. Tačnije, evropski identitet (i identitet kolektiva uopšte) je moguće sagledati kao pojam koji ujedinjuje aspekte prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, nešto što već postoji i ima svoju viševekovnu sadržinu, a što administracija Evropske unije dovodi u prvi plan, aktivira u obimu i značenju kakvo Evropa do sada u svojoj istoriji nije imala. Može se dakle zaključiti da je evropski identitet spoj sadržaja prikupljenih u istorijskoj svesti i nasleđu Evrope sa jedne, i osnova za stvaranje jednog novog evropskog identiteta, onako kako ga shvata i oblikuje Evropska unija. Za prvi aspekt vezana je zajednička prošlost Evrope ("evropsko nasleđe"), a za drugi, njena zajednička budućnost koja ishodište zasniva na postulatima prve. I ne samo to: veza između njih je dvosmerna, jer kao što prva oblikuje drugu, tako i ova novonastala, izborom elemenata koje u sebe ugrađuje menja viđenje istorijskog nasleđa Evrope. "Evropska unija zasnovana je na širokom skupu vrednosti koje su evoluirale preko 2.000 godina do onoga što danas

---

² Evropski identitet čak je korišćen i kao argument za stupanje na snagu različitih pravnih i ekonomskih harmonizacija! (U Odluci predstavnika vlada država članica iz 1995. o zaštiti građana Evropske unije u konzularnim i diplomatskim predstavništvima država članica u trećim zemljama; u Radnom programu Evropske komisije iz 1993. u vezi sa zalaganjem da se audiovizuelnom politikom Evropske unije pospeši međukulturna razmena koja bi dovela do jačanja evropskog identiteta; Komisija je u vezi sa politikom turizma (Radni program Komisije iz 1993) izložila stav da turizam doprinosi promociji evropskog identiteta itd.

³ Draft Treaty Establishing a Constitution of Europe, 20. jun 2003, str. 3-4.

prepoznajemo kao osnove moderne demokratije – vladavinu zakona i civilno društvo⁴

Važno je i to da identitet nije pravni termin, a da na velika vrata ulazi preko pravnih dokumenta u okviru projekta i procesa stvaranja identiteta nove zajednice. Ugovor iz Maastrichta, kao jedan od tri uslova članstva, pored demokratskog statusa i poštovanja ljudskih prava, navodi i evropski identitet. Zato je u vezi sa proširenjem i osmišljen slogan "povratak u Evropu" kao deo kampanje za, opet, dokazivanje organske svrsishodnosti proširenja, kulturno-istorijsko utemeljenje prihvatanja deset novih država, naročito onih srednjevropskih, postkomunističkih. Time je u isto vreme stanovništvu "stare" Evrope predstavljeno novo viđenje njene celovitosti a stanovništvu "nove" još jednom data garancija pripadnosti, a sve zarad uspješnije integracije. Radi se o primeru tzv. anticipativne enkulturacije, mehanizma "kojim se vrši kulturna adaptacija na situaciju koja još uvek nije aktuelna, ali se njeno nastajanje očekuje."⁵

Transformacija i revizija su konstantne karakteristike kolektivnog identiteta, u kojima uvek značajnu ulogu igra politika i državni aparat. Politike institucija na vlasti, pravo i administrativne procedure itekako mogu da utiču na formiranje i re-formiranje identiteta. I većina modernih država/nacija je zasnovana na arbitrarnom konceptu nacionalnog jedinstva. Kreiranje, konstrukcija evropskog identiteta, čemu smo savremenici, zapravo je top-down⁶ projekat institucija, politikotvoraca Evropske unije i ogleda se u gotovo svim oblastima njenog postojanja: zakonodavstvu, kulturi, obrazovanju, socijalnoj politici... Šta je to što ovaj projekat ima kao najznačajniji cilj? S obzirom na to da se postojanje zajedničke evropske osnove ne dovodi u pitanje, ono što ovaj projekat želi da postigne je široka, konsenzusna svesnost građana o dobrovoljnom prihvatanju i poštovanju ideje pripadnosti široj zajednici. Isti smisao ima i uvođenje državljanstva/građanstva (citizenship), tj. pojma građanina Evropske unije⁷, kao pravnog i pojavnog oblika identiteta države i pravnog izraza identiteta njenih građana, što je sigurno jedan od najznačajnijih događaja u procesu održavotvorenja Evropske unije. Jasno je da "evropski identitet nije moguć bez identiteta Evropljanina"⁸. "...Činjenica (je) da građanstvo osnažuje i pruža mnogo opipljivije osećanje pojedincima njihove pripadnosti Uniji; i drugo, da građanstvo daje individualnim građanima prava koja ih vezuju za Uniju."⁹ "Značaj evropskog građanstva je mnogo veći od toga da je ono samo sredstvo umirivanja otuđenog stanovništva. Ono prodire do samih osnova političke legitimnosti."¹⁰ Dakle, biti građaninom određene zajednice znači i

---

⁴ Vaclav Havel, *About European Identity*, govor u Evropskom parlamentu 8. marta 1994.

⁵ Branimir Stojković, *Evropski kulturni identitet*, Niš-Beograd, 1993, str. 35

⁶ Polazi se iz administrativnog centra i kreće ka periferiji.

⁷ "Citizenship" je svakako engleska reč za državljanstvo. Prevod je u ovom kontekstu nezgodan stoga što srpska verzija svoj koren ima u reči "država" a engleska u reči "građanin" (podrazumeva se, države). «Građanin Evropske unije» svakako je tačan opisni prevod.

⁸ Branimir Stojković, *Navedeno delo*, str. 44.

⁹ Džozef Vajler, *Ustav Evrope*, Beograd, 2002, str. 370.

¹⁰ Isto, str. 373.

prihvatanje prava i obaveza koje takvo pripadništvo donosi, znači da pojedinac prihvata autoritet odluke usvojene od ostalih građana, za šta je potrebna zaista zrela kolektivna svest.

Ugovori iz Mاستrihta i Amsterdama donose sledeće odredbe o građanima Unije:

"Ovim se ustanovljava građanstvo Unije. Svako lice koje ima državljanstvo države članice smatra se građaninom Unije." (Mاستriht)

"Gračanstvo Unije dopunjuje a ne zamenjuje nacionalno državljanstvo." (Amsterdam)¹¹

Predlog Ustava iz juna 2003. ponavlja ove odrednice, u kontekstu preciznijeg razgraničenja nadležnosti Evropske unije i država/nacija koje je sačinjavaju. Znači da, kada govorimo o evropskom identitetu, identitetu građanina Evropske unije, govorimo o identitetu na jednom drugom, nadnivou, kao što je i Evropska unija nad-država posvećena očuvanju, negovanju kulturnih identiteta svojih država članica i njihovih građana. Evropski (kulturni) identitet nije prosti zbir individualnih, regionalnih i nacionalnih identiteta, niti njihov zajednički imenitelj. Pogotovo nije zbir identiteta država nacija, jer i one same u sebi nisu jedinstvene. Nadnacionalnost "umanjuje značaj državnog aspekta državljanstva"¹², na taj način umanjujući diskriminaciju i "daje prednost nacionalnoj kulturi onda kada je ona, zapravo, autentična, prihvaćena i kada predstavlja stvarni deo identiteta"¹³. Po svemu tome, Evropska unija kao naddržavna tvorevina trebalo bi da pojedincu, svom građaninu, omoguću da se uzdigne iznad nacionalnog, u isto vreme poštujući i izražavajući svoj identitet, individualni, nacionalni, regionalni. Kao takva, ona može dobiti atribute transnacionalne, podnacionalne, multinacionalne i supranacionalne zajednice.

Izvesno je da evropski identitet (već u svom nastajanju) prevazilazi osnovne elemente identiteta uopšte. Evropska unija svakako nije prva transnacionalna država, niti je ovo prvi pokušaj formiranja transnacionalnog identiteta. I uspešni i neuspešni, takvi pokušaji su uvek imali svoje specifičnosti. Sjedinjene Američke Države izabrale su neprikosnovenost jedinstvene američke nacije koja je zapravo nastala po prvi put "sjednjavanjem" različitih kulturnih i nacionalnih obeležja, pod okriljem jasno definisanih prava svih građana. Taj proces i dalje traje, određene kulturne grupe čuvaju svoj kulturni identitet poštujući američku demokratiju i ravnopravno učestvujući u njoj. Države poput Čehoslovačke, SSSR ili (SFR) Jugoslavije nisu uspele u izgradnji jugoslovenskog, čehoslovačkog ili sovjetskog identiteta baš zato što različite nacije koje su pripadale novom entitetu nisu smatrale da su njihovi interesi uverljivo zastupljeni u njemu. Zanimljivo je da određeni broj "malih država" nastalih raspadom pomenutih evropskih država u poslednjoj deceniji ubrzano prolazi kroz proces ustanovljavanja nacionalnog identiteta (na sličan način kako je to činjeno u XIX veku), u isto vreme računajući na obećanu ili izvesnu evropsku perspektivu. S obzirom na to da su u pitanju većinom bivše

---

¹¹ Citirano prema: Džozef Vajler, *Navedeno delo*, str. 382.

¹² Isto, str. 381

¹³ Isto, str. 381

komunističke zemlje, značajno je da istovremeno oživljavaju i svoj religiozni osećaj, iznova otkrivajući različite oblike kulturnog nasleđa. U takvom spletu nerazjašnjenih nacionalno-kulturnih vrednosti i ne čudi što i političari i građani tih zemalja otvoreno izražavaju bojazan da će se "istopiti" u svojoj novoj "državi".

Evropska unija planira da svoju transnacionalnost održi očuvanjem nacionalnog i kulturnog diverziteta (različitosti) uz garanciju i poštovanje tzv. evropskih vrednosti: ljudskih prava, parlamentarne demokratije i vladavine prava i socijalne zaštite. Dakle, paralelno sa pluralizmom različitih identiteta stoji istovremeno građenje jedinstvenih, ujedinjenih identiteta na građanskom nivou. Prioritet je u tome da se svi građani identifikuju sa državom na osnovu zajedničkih građanskih vrednosti i evropskog nasleđa. Kao što je već više puta rečeno, kolektivni identitet se stvara. Stvaraju ga građani vremenom, kao emotivni naboj ukoliko kolektiv karakteriše kontinuitet. U slučaju Evropske unije taj identitet je drugačije vrste i trebalo bi da predstavi novi model u poređenju sa onim u procesima građenja država/nacija. Evropska unija je svakako korak dalje od tog, po nekima prevaziđenog, oblika društvenog ustrojstva, kome se prebacuje da je suviše mali, a opet suviše veliki. "Zato što su suviše male, države-nacije moraju se udružiti na kontinentalnoj razini; a budući da su suviše velike, moraju se federalizirati iznutra."¹⁴ Videvši državu/naciju kao izvor zla i neizbežne propasti moderne civilizacije, Ružmon kao da, predlažući novi društveni model, zagovara osnovne pretpostavke Evropske unije.

Međutim, kontradiktorno ili ne, osnovna primedba na građenje evropskog identiteta je da se on stvara na isti način kao i u slučaju država/nacija, tj. da se teži tome da Unija dobije svest i kulturu iste vrste kao što je imaju nacionalne države. Projekat evropskog identiteta, smatra se, vraća superdržavu ka političkom konsenzusu i nacionalnom kontekstu, primenjujući pritom država/nacija izum na višem nivou, jer je politički identitet viđen kao oslonac državi kao sistemu vladavine. Pretpostvka je da će građanin Evropske unije, grubo rečeno, postati "mešavina" nekih univerzalnih evropskih vrednosti i ideje građanstva, pri čemu evropski identitet individuu (a ne kolektiv) pretvara u glasača, građanina, poreskog obveznika koji, u isto vreme, komplikovanošću i netransparentnošću procedura, gubi mogućnost da se ostvari u demokratskom procesu. Bez obzira što kao polazište ima raznolikost i očuvanje "lokalnih" kultura, politika Evropske unije propušta da uspostavi odnos između kultura na "nižem" nivou i budućeg građanstva. Sve to dovodi do opasnosti od prevazilaženja umesto obogaćivanja iz nacionalnih i kulturnih razlika.

Ako kolektivni identitet karakteriše populaciju koja ima zajedničku teritoriju, mitove i istorijsko sećanje, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zajednička zakonska prava i obaveze za sve članove, onda je Evropska unija sasvim blizu stvaranja takve vrste identiteta. U kritici ali i u pohvali tog modela mora se uzeti u obzir da govorimo o početku dugotrajnog procesa koji bi trebalo da u svim svojim fazama bude pažljivo usmeravan i kontrolisan a koji je u međuzavisnom odnosu sa društveno-ekonomskom i pravnom dimenzijom evropskog društva.

---

¹⁴ Denis de Rougemont, *Budućnost je naša stvar*, Beograd, 1989, str. 112.

Evropska unija je posle gotovo pet decenija postojanja i stalnog razvoja došla u fazu kada politički izražena volja i ekonomsko jedinstvo (pa bilo ono i monetarno) nisu dovoljan garant harmoničnosti daljeg napretka, naročito ne u okolnostima drastičnog proširenja. (Uzgred, ni prijemom u maju 2004. granice Unije neće biti definitivne.) U pitanju je proširenje koje po prvi put u Uniju uvodi ovako veliki broj suštinski različitih "nezapadnih" (srednjeevropskih, postkomunističkih, slovenskih) zemalja te se identitet zajednice kao povezujućeg principa, pod pritiskom obe strane, kreatorima politike Unije nametnuo kao ključno pitanje za očuvanje jedinstva, ali i preduslov za dalje jačanje "državnosti", što se najbolje ogleda u predlogu Ustava.

Evropska unija nema jedinstveni jezik, religiju, kulturu a ni istoriju (prelomljena je kroz istrojska sećanja različitih grupa). Svoju koherentnost, stoga, mora da osloni na politički utemeljenu kolektivnu svest, odakle će postepeno gradići modele za prevazilaženje/očuvanje vrednosti. Na dugoročnost ovog "projekta" se i računa, s obzirom na to da se sistem obrazovanja i mediji vide kao najznačajniji instrumenti u njegovoj realizaciji. Samim tim, jasno je da se ciljna grupa projekta ne pronalazi u jednoj, pogotovo ne u ovoj prvoj generaciji evropskih građana, opterećenju viševjekovnim uskonacionalnim nasleđem i interesima i istorijskim sećanjem opterećenim međunacionalnim konfliktima, na kojima su pojedinačni nacionalni identiteti i mitovi najčešće i nastajali. Ovaj projekat, u svojoj "sebičnoj" nameri da očuva političku zajednicu koja ga sprovodi, na sreću, po svojoj definiciji ne može biti uspešan ukoliko ne bude suštinski, a ne samo formalno, prihvaćen od onih čiji interesi potencijalno njime mogu biti ugroženi. Prostora za zloupotrebu svakako ima, ali ovaj (samoregulatorni) mehanizam međuzavisnosti sigurno da obezbeđuje preduslove za kontrolisanje procedura i njihovih rezultata.

LITERATURA:

1. Džozef Vajler, Ustav Evrope, Beograd, 2002.
2. Denis de Rougemont, Buducnost je naša stvar, Beograd, 1989.
3. Branimir Stojković, Evropski kulturni identitet, Niš/Beograd, 1993.
4. Juan M. Delgado-Moreira, Cultural Citizenship and the Creation of European Identity, *Electronic Journal of Sociology*, 1997.
5. Florian Guessgen, The Impact of the European Union's Common Foreign and Security Policy on the Evolution of a European Identity, *The Ionian Conference 2000*, May 2000, (<http://aei.pitt.edu/archive/00000642/>)
6. Savet Evrope, kolokvijum Evropski identitet, april-oktobar 2001, (<http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/Identity/>)
7. Kyriakos Kouveliotis, The Impact of EU's Cultural Activities on Establishing a European Identity, *The Ionian Conference 2000*, May 2000, 1. (<http://aei.pitt.edu/archive/00000646/>)

Ognjen Radonjić
Balkan i Evropa-istorija jednog odnosa

U ovom radu želim da istaknem kompleksnost odnosa Balkana i Evrope, ujedinjene u jedinstvenu državnu tvorevinu ili razjedinjene u međusobnim razmiricama i ratovima. Evropa je, vođena iz Rima, Beča, Pariza ili Brisela, imala specifičan odnos prema Balkanu. Neretko je on bio zasnovan na prevarama i bez preteranog razumevanja pravde. Ipak nije mi cilj da kritikujem ni jednu od vodećih evropskih zemalja, niti da sastavljam žalopojke o neshvaćenom Balkanu. Želim da dam istoriju ovog odnosa koji je interesantan jer je kolevka današnje evropske civilizacije ipak bio Balkan.

Kroz ovaj rad ću posmatrati dva perioda istorije. Prvi posmatrani period počinje naseljavanjem predaka današnjih Balkanaca i opisuje njihov, ali i odnos onoga što se moglo nazvati civilizovanim svetom prema jedinoj pravoj sili koja je ponikla na prostoru Balkana, Vizantiji. Ova epoha završava na padu Konstantinopolisa i rađanju jedne nove sile, koja će životu na Balkanu dodati novi začim, Otomanske Imperije. Period između 1453. i 1804. ne želim da opisujem jer je Balkan tada bio dio carstva koje je imalo posede na tri kontinenta pa su i odnosi hrišćanske Evrope bili podređeni toj činjenici. Iako su sve velike vojne protiv muslimanskog istoka ili hrišćanskog zapada išle preko Balkana, a njegovi stanovnici uzimali više ili manje učešća u ovim događajima, Balkan se nije pojavljivao kao nezavisan subjekt na međunarodnoj sceni sve do početka 19. veka i nacionalnih ustanaka Balkanaca. Tada se obnavljaju i veze između evropskih sila i balkanskih naroda. Bolje rečeno, tada Balkan postaje poprište sukoba interesa velikih koji su retko išli pod ruku sa interesima Balkanaca i njihovih novostvorenih država.

Neću opisivati događaje iz naše nedavne prošlosti, jer se plašim da ću i bez toga biti subjektivan, a smatram da za proučavanje ove epohe još nema nezavisnih izvora niti se stvorila potrebna vremenska distanca. Pa ipak, verujem da mnogo onog što se događalo u ranom srednjem, a posebno u 19. veku može prepoznati i danas.

Napomena: Termini **Evropa** i **Balkan** su u svom geopolitičkom obliku korišćeni uslovno, uz poštovanje osobenosti svakog pojedinačnog dela celine.

Prvo pominjanje reči Evropa nalazimo u starogrčkoj mitologiji. Naime, Evropa je bila ćerka feničanskog kralja Agenora, sina Posejdona i Agriope. Dok je mlada princeza čuvala krave, vrhovni Grčki bog Zevs joj je prišao prerušen u velikog, lepog, belog bika. Dopustio joj je da se igra s njim i kiti mu rogove cvećem, sve dok ga nije, ohrabrena njegovom mirnoćom, zajahala. Tada je on skočio u more i odnio je sve do Grčkog ostrva Krit. Kada je isplivao na obalu Zevs se pretvorio u

veliku orlušinu i obljubio mladu princezu koja mu je rodila sinove, takođe znamenite mitske junake: Minoja, Radamanta i Sarpedona.

Stari Grci nisu današnjoj Evropi ostavili samo ime. Mnogo tekovina antike su, posle mraka srednjeg veka, prenete u modernu civilizaciju. Svakako je najvažnija od svih demokratija ili vladavina naroda. Demokratija se u Atinskom polisu počela razvijati u eri velikog antičkog državnika Perikla.

"Našim državnim uređenjem mi ne kopiramo tuđe institucije, mi sami više služimo kao primer za druge. Ovaj poredak se zove demokratija zato što vlast pripada većini a ne manjini građana."¹

Skupština je bila najsuperiornije telo u Atini i u njoj su imali pravo učestvovati svi građani stariji od dvadeset godina, koji su se sastajali svakih deset dana i većinu odluka donosili javnim glasanjem. Kako je u antičkoj Grčkoj politika smatrana pravom a ne obavezom, nije postojao kvorum pri odlučivanju nego su odluke donošene prostom većinom. Pošto se skupština sastajala vrlo često mnogi građani nisu bili u stanju da učestvuju u njenom radu, tako da po nekim podacima od 30.000 građana u Atini, samo je 2 - 3.000 učestvovalo aktivno u političkom životu.

Sve ostale institucije: veće, koje su činili predstavnici nižih staleža, **helijeja** koja je bila sudski organ i **kolegijum stratega**, koji se može poistovetiti sa današnjom vladom, su bile podređene odlukama skupštine. Sudski procesi su bili takmičenja protivničkih strana, iznošenje dokaza, blaćenje protivnika i svađa koja bi trajala sve dok porotnici ne bi bili uvereni u ispravnost tvrdnji jedne od strana. Kolegijum stratega je birala skupština i stratezi su bez plate, jer se ovo zvanje smatralo velikom čašću, vršili izvršnu i vojnu vlast. Pri izborima na bilo koju poziciju u Atini skupština je vodila računa o "moralnoj podobnosti" kandidata. Proveravalo se da li kandidat uredno plaća porez, da li poštuje svoje roditelje, da li je izvršio vojnu obavezu itd. Samo visokomoralni kandidati su mogli dobiti podršku skupštine. Ovaj vid političkog sistema imamo i danas, sa relativno malim razlikama koje su pre svega doprinele funkcionalnosti sistema.

U to doba je jug Balkana bio jedini civilizovani deo Evrope a građani polisa su svoja dostignuća ljubomorno čuvali. Tek je naslednik antičke Grčke ove ideje, preko svojih legija, preneo na ostatak kontinenta. Rimsko carstvo je pokorilo Grčke polise, ali su u suštini Rimljani bili kulturno porobljeni i prihvatili su sve principe na kojima je počivao život u polisima. Posle Rimskih osvajanja i deo zapada Evrope je imao priliku da se susretne sa svim kulturnim, političkim i naučnim dostignućima Balkana. Centar sveta sada je Rim, grad na sedam bregova, koji izaziva zavist i predstavlja nedostižni san svih osvajača. Rim je ostao centar sveta sve do pojave novih naroda na evropskoj sceni. Početkom drugog veka naše ere najpre sa severa a

---

¹ Ova Periklova izjava se mora uzeti sa dosta rezerve jer su u to doba samo oko 25% stanovništva Atine bili građani, dok su ostatak predstavljali robovi i žene koje u antičkoj Grčkoj nisu imale politička prava. Vrline Periklove demokratije bile su ukidanje imovinskog cenzusa za učestvovanje u vlasti, jednakost svih građana pred zakonom kao i podela vlasti kao što je i sad poznajemo: na izvršnu, sudsku i zakonodavnu.

onda i sa istoka dolazi do velikih pomeranja nomadskih, pljačkaških naroda koji verovatno nisu bili upućeni u svetost Rima. Ipak su svi oni znali za bogatstvo i blagostanje koje vlada u Rimu i žarko su želeli komad tog blagostanja u svojim džepovima. Ni sami Rimljani, ogrezli u svojoj slavi, nisu učinili mnogo toga da spreče nestanak svog carstva. Dinastičke borbe, u kojima su ulogu uzele i horde novih naroda² najčešće kao ratnici na nekoj od sukobljenih strana, su polako ali konstantno slabile Imperiju koja je postala isuviše slaba za očuvanje. Tada Car Konstantin 330. godine osniva novu prestonicu na istoku Imperije, tako da Balkan ponovo dobija na značaju. Ovaj grad je kroz sledeći milenijum nekoliko puta bio osvajan i paljen ali se isto tako dizao iz pepela da ponovo postane velik i moćan. Konstantinopolis, carski grad, je posle definitivne propasti Rima postao jedini centar sveta, a Grci su ponovo postali carski narod. Sada je Konstantinopolis postao predmet žudnje varvarskih vođa.

Na Balkan su prvi stigli Bugari, u četvrtom veku. Bugari, hunsko pleme, su vrlo brzo bili upleteni u diplomatske igre Konstantinopolisa. Godine 482. car Zenon ih zove u pomoć protiv Gota. Bugari su skupo platili ovo svoje mešanje ali ih to nije sprečilo da požele dio velikog carstva kada su Goti otišli za svojom pljačkom.

Još jedno od plemena koje se nešto kasnije spustilo na Balkan i u potpunosti mu dalo novu dimenziju bili su Sloveni odnosno Anti. Postepeno, uključeni u vojske Vizantije ili udruženi sa Avarima i Hunima u pljačkanju iste, oni se naseljavaju na području od Dunava pa sve do Egejskog mora, pa tako mešajući se sa Bugarima etnički zauzimaju dobru polovinu Balkana. Oni su postali dio Vizantije, a napadajući je ili ratujući na njenoj strani stekli su prva saznanja o državnosti. Postepeno se među njima izdvajaju velikaši koji su želeli više nezavisnosti i svakako više poseda. Vizantija je uvek smatrana za velikog i bogatog neprijatelja na čiji račun su ove nove tvorevine trebalo da se prošire. U isto vreme na severu se rađa Ugarska i postepeno traži svoj dio carstva. Ova država će u narednih nekoliko vekova igrati bitnu ulogu na Balkanu trudeći se da zadobije što više Vizantijskih poseda.

Srbi, koji su svoju državu smestili u Raškoj, često su u Ugarskoj nalazili saveznike za svoje pretenzije prema Vizantiji. I na zapadu su se javili apetiti prema carskom gradu i njegovoj imovini svakako pojačani verskom razlikom između istoka i zapada Evrope. Germanske države na zapadu koje su bile pod uticajem rimskog pape su u Vizantiji videle neprijatelja ništa manjeg od muslimana koji su zauzimali sveta hrišćanska mesta na Bliskom istoku. Mletačka Republika je žarko želela da svoje trgovačke rute proširi i na istok Mediterana. U to doba Mediteran je predstavljao centar sveta, a Vizantija njegovog najvećeg posednika.

Ugarska kraljevina, koja je veoma ojačala tokom 11. veka je sada tražila izlaz na more. Našli su ga u Dalmaciji, prethodno prisilivši Hrvate na zajednički državni život. Tako Ugarska, zauzevši prostore Hrvatske, Dalmacije i Bosne dolazi u dodir sa srpskim županima, inače vazalima Vizantije, i utiče na njihovu političku orijentaciju.

---

² U masi naroda, koja je počev od četvrtog veka kidisala i otkidala komad po komad bolesne Rimske Imperije, bili su i preci današnjih stanovnika Balkana.

Ugari su, u sukobu sa Vizantijom i Mletačkom Republikom, svakako želeli srpsku vlastelu na svojoj strani. Zbog toga je Ugarski kralj oženio svog bratunca i naslednika krune srpskom princezom, ćerkom Uroša. Ta srpsko-ugarska dvorska veza je ostala jaka sve do pohoda vizantijskog cara Manojla na Srbe koji su se pobunili protiv vrhovne vlasti verovatno na nagovor Ugarske. Srpski vladari su u to doba pokazivali veliku političku mudrost koja se kod naših modernih vladara retko sreće, tako da je Uroš posle jedne jedine izgubljene bitke 1149. godine priznao vrhovnu vlast Manojla i obavezao se na vazalnost. Tada su Vizantinci odlučili da kazne i Ugarsku i povrate posede izgubljene u prethodnih nekoliko godina. Uspeli su da povrate sve posede do obala Save i Dunava kao i grad Singidunum. Vizantija je još jednom pokazala da je jaka i moćna država koja neće tolerisati neposlušnost svojih podanika. Srpske države su i dalje ostale između Ugarske i Vizantije trudeći se da se okoriste neprijateljstvom koje je vladalo između njih. Uroša, koji je po svojoj prilici izgubio poverenje cara Manojla na prestolu zamenjuje brat Desa, za koga se smatra da je bio oponent Ugarskoj politici. Stoga ne čudi onda što je Vizantija izabrala njega za gospodara Duklje, Zahumlja i Raške. Međutim i on je ostao lojalan Vizantiji do prve prilike. Kada se 1162. Vizantija ponovo uključila u dinastičke krize u Ugarskoj, Desa je odbio da pošalje svoje čete u ispomoć caru Manojlu. Ovaj ga je zbog toga sklonio sa prestola i odveo kao taoca u Konstantinopolis. Na njegovo mesto car je postavio mladog kraljevića iz Zete, Stevana Nemanju. Nemanja je svojom vojskom podržao Vizantijsko osvajanje velikih delova Ugarske i postao miljenik cara Manojla. Vizantija je u tom pohodu zauzela velike delove Bosne i Dalmacije što je izazvalo bes Mletačke Republike koja stupi u savez sa Ugarskom. Tada i Nemanja, samo nekoliko godina nakon što je postao miljenik cara, podiže svoju vojsku na Vizantince. Uspeo je da izgradi tešnje veze sa Mlecima koji su polagali pravo na Dalmaciju i zajedno sa njima napadao posade na primorju. Kada je Vizantijska mornarica potukla Mletke a kopnena vojska, rasterećena od Ugarskog pritiska, krenula na njega, on se ponovo pokorio caru Manojlu. Svakako je Nemanja shvatio da, dok je na vlasti moćni car Manojlo, on neće imati mnogo uspeha u ratovima s Vizantijom. Tako se on posvetio obračunavanju sa svojom braćom i jereticima, bogumilima, koji su svoje učenje proširili i na njegove zemlje. U tome je bio toliko uspešan da je na sebe skrenuo i pažnju rimskog pape. Posle smrti cara Manojla, poslednjeg pravog Vizantijskog vladara, 1180. godine došlo je do napada na Vizantiju sa svih strana. Ugari su krenuli da vrata posede u Dalmaciji, Nemanja je nastavio svoja osvajanja u primorju koja su prekinuta nekoliko godina ranije, Normani su zauzeli luke Drač i Solun i spremali opsadu Konstantinopolisa pa i Bugari otkazaše svoju poslušnost prema carevini koja je nestajala. Tada je na Balkansku scenu, doduše stidljivo, po prvi put stupila i zapadna Evropa. Fridrih Barbarosa je, pod stare dane želio da stekne milost božiju koju je izgubio sukobom sa papom, pa je pokrenuo krstaški pohod na Jerusalim želeći da ga oslobodi od Saladina. Kako je bio poznat protivnik Vizantije još iz ratova na jugu Italije, Bugari i Srbi mu odmah ponudiše slobodan prolaz i vojnu pomoć ukoliko krene na Konstantinopolis. Nemanja je čak slao i svoje predstavnike u Nirnberg nudeći da prizna Barbarosi vrhovnu vlast. Izgleda da je Barbarosi ipak bio važniji mir na onom svetu nego Vizantijski posedi pa je odbio ove ponude. Vizantinci su, kad

propustiše krstaše na putu za Palestinu, rešili da se obračunaju i sa Srbima i sa Bugarima. I ponovo je Nemanja izgubio rat a dobio mir. Naslednik njegove kruno Stevan se oženio vizantijskom princezom, a Srbiji su priznata većina osvajanja za koja su dali malo vredno obećanje o poslušnosti.

Stevan Nemanja je, postavši srpski vladar 1195. pokazao još veću umešnost u međunarodnoj politici od svog oca. I tako, dok je stari Nemanja, sada kao pravoslavi monah Simeon, zidaio manastir Hilandar, njegov sin i naslednik je koketirao sa rimskim papom tražeći kraljevsku krunu. Papa je slao svoje legat u Stevanove zemlje srećan što može suzbiti uticaj pravoslavne Vizantije u tom području. U svojoj prepisci sa Rimom, koja je izgleda bila vrlo česta Stevan Nemanja se žalio i na bosanske vladare jer su u svojim zemljama dozvolili jeres koju je njegov otac mačem i ognjem isterao iz srpskih zemalja. Stevan se trudio da sa papom ostane u dobrim odnosima jer je i katolička Ugarska bila bacila oko na neke njegove zemlje. Čak je u svom dodvorivanju išao toliko daleko da je, u želji da pokaže da je sa Vizantijom zauvek završio, oterao i svoju ženu a vizantijsku princezu Jevdokiju. To je bila ona ista princeza koja je za vladavine njegovog oca Nemanje srpskim zemljama donela mir i priznanje proširenja.

Tada se katolička Evropa, na zauzimanje pape Inoćentija III, ponovo zabrinula za položaj hrišćanskih svetinja u Palestini. Godine 1202. okupila se velika vojska u Mlecima koja nije imala dovoljno novca za prevoz mletačkim galijama do Palestine. Za dug od 34.000 maraka srebra oni su se obavezali duždu Enriku Dandolu da će zauzeti odmetnuti Zadar. Na galije se ukrcao i pretendent na Vizantijski presto princ Aleksija. On obeća krstašima i Mlečanima 100.000 maraka srebra ako ga vrata na presto. Krstaši shvatiše da toliko srebro mnogo lepše sija od sunca u Palestini pa odlučise da pomognu mladom princu. Posle nekoliko dana opsade carski grad je pao u ruke Mlečana i krstaša. Na svoju veliku žalost, mladi princ shvati da u riznici nije ostalo mnogo blaga pa odluči da ipak ne plati krstaše. Oni u odgovoru na ovo neverstvo spališe i opljčkaše Konstantinopolis i krunisaše vođu krstaša, flandrijskog vojvodu Balduina za imperatora. Tom prilikom Mlečani su zadobili potpunu kontrolu nad trgovinom u Mediteranu, a krstaši, koji su najčešće bili sinovi koji nisu nasledili imanja, dobiše posede i bogastva. Na hrišćanske svetinje se brzo zaboravilo. Veliko grčko carstvo svelo se na Epirsku despotovinu i više se nikad nije oporavilo u onom svetlu koje je imalo do tad. Od balkanskih zemalja od pada Vizantije najviše je profitirala Bugarska kao njen prvi sused. Bugarski vladar Kalojan je još više učvrstio veze sa rimskim papom i biva krunisan papskom krunom za kralja u jesen 1204. Za tim primerom je krenuo i Stevan Nemanja, ali mu je zblizavanje sa rimskom kurijom osujetila Ugarska. Trebalo mu je dosta vremena i političke umešnosti da od svojih zemalja odvrati Bugarsku, Ugarsku i ojačano Latinsko carstvo. Godine 1217. Stevan je, verovatno preko Mlečana sa kojima se u to doba orodio uzevši za ženu unuku slavnog dužda Anu Dandolo, obnovio kontakte sa Rimom i uspeo da izdejstvuje naslednu krunu od pape Honorija III kojom je krunisan iste godine. Ta godina je bila godina promena na Balkanu. Novi latinski vladar Konstantinopolisa je poginuo u sukobu sa epirskim Grcima što je u carski grad, koji je inače uvek bio spreman na intrige i spletke, donelo veliku pometnju. Ni Bugarska nije bolje prošla. Posle smrti

latinskog kralja, zakoniti naslednik prestola Jovan Asen se vraća u domovinu praćen ruskim trupama. On uzima očev presto ali država ulazi u period kriza i građanskih ratova. Ugarski kralj Andrija, iz nepoznatih razloga, pokreće krstaški rat iz koga se vratio posle godinu dana osramoćen a državu našao u dugovima i rasulu. Jedine sređene zemlje na Balkanu su tada bile Srbija i Epirska Despotovina.

Kada je katolički obruč Ugarske i Latinskog Carstva oko Stevanovih zemalja malo popustio, on se, na nagovor svog brata Save, ponovo vratio pravoslavnoj tradiciji, a već 1219. Sava je uspio da izradi autokefalnost Srpske Pravoslavne Crkve. Ni Bugari nisu dugo ostali verni papskoj kuriji. Nakon napada Ugarske na njegove posede a i zbog zategnutih odnosa sa Latinima u Konstantinopolisu, kralj Asen prekida sve veze sa Rimom i pokušava obnoviti odnose sa patrijaršjom u Nikeji. Svakako od pravoslavnog patrijarha traži priznanje autokefalnosti svoje crkve. Na ruku su mu išle i političke prilike jer je protiv saveza katoličkih zemalja Latinskog i Ugarskog carstva trebalo stvoriti savez pravoslavnih vladara. U ovom naumu je uspio 1235. godine kad je potpisan bugarsko-grčki sporazum i priznata autokefalnost bugarske crkve. Već iduće godine je ovaj savez imao velikog uspeha i Bugari i Grci su opsedali i sam Konstantinopolis.

Stevana Nemanju su zamenili njegovi sinovi, prvo Radislav, pa Valdislav i na kraju najmlađi Uroš koji je pokazao mnogo više umešnosti u vođenju države nego njegova starija braća. Nastavljajući tradiciju svojih predaka i on je pridavao dosta pažnje odnosima sa susedima. Ostatak Balkana se, na neko vreme oslobođen Ugarske koja je lečila rane od tatarske najezde koje ju je skoro uništila, posvetio međusobnom obračunavanju. Nikejsko Carstvo, koje je naglo ojačalo vodilo je žučnu kampanju za obnovu Vizantije. Uspeli su da od Bugara uzmu velike posede a da kasnije poraze i Epir, svog glavnog konkurenta u obnovi Vizantije. Uroš je u to doba bio zauzet sukobom sa malom Dubrovačkom Republikom a uz to je sa Nikejskim carem bio u krvnom srodstvu. Zauzevši u jednom brzom napadu Konstantinopolis car Mihajlo Paleolog se 1261. u Aja-Sofiji krunisao za cara Vizantije. Proterani Latini su ubrzo pokušali da se vrata na Bosfor. Uz pomoć brata francuskog kralja, koji je vladao južnom Italijom, oni su zauzeli Krf a vrlo brzo i albanske luke Drač i Valonu. Anžuji prvi formiraju neku posebnu albansku državu kojom je u njihovo ime upravljao kapetan-comesnik. Uroš se vrlo brzo našao na anžujskom dvoru u Italiji i inicirao sporazum kome su se priključili još neki manji vlastelini. Naravno, sporazum je bio uperen protiv tek obnovljene Vizantije. Vizantijski car se opet okreće svom starom neprijatelju, rimskom papi nudeći mu crkvenu uniju i priznanje njegovog primata a na vojnom planu brzo udara na anžujce i potiskuje ih u same oblaske gradove. Anžujci u svoj savez uvlače i Mletačku Republiku dok se Grci udružuju sa Napuljskim kraljevstvom. Grci su uz pomoć svojih saveznika uspjeli da potisnu Anžujce i da zagospodare velikim delom Balkana. Sa druge strane, Urošev naslednik, Milutin je zauzeo velike delove Makedonije i preselio svoju prestonicu iz Raške u Skoplje. Srpska država je težila egejskom moru. Vizantijski car Mihajlo, posle uspešne kampanje protiv Anžujaca krenuo je da suzbije srpska osvajanja, ali ga je u pohodu presrela smrt. Nasledio ga je slab i nesposoban princ Androkin. U isto vreme na severu Balkana stvorila se dosta moćna tatarska država koja je ugrožavala Bugarsku pa i Srbiju. Han Nogaj,

vladar tatara je već bio Vizantijski zet pa je imao mnogo toga protiv Srbije i Milutina. Milutin mu je predao otkup i dao svog sina Stevana kao taoca da odustane od napada na Srbiju. Mladi princ je ostao u zatočeništvu sve do propasti horde ali su i Tatari ostali van Milutinovih zemalja.

Anžuji su, isterani sa juga Balkana, došli na sever kao pretendenti na Ugarski presto. Plašeci se starog savezništva, Vizantijski car je 1299. dao svoju petogodišnju ćerku Simonidu za četvrtu Milutinovu ženu. Sa njom u miraz Srbija je dobila i osvojene teritorije. Vizantiju je tada brinla i pojava novog neprijatelja. Turci, pod vođstvom Osmana uspeali su da zauzmu niz grčkih poseda u Maloj Aziji. U pomoć Vizantiji je došao kralj Milutin koji je slao vojsku u Malu Aziju da se bori protiv Turaka. Milutinova ženidba Simonidom stvorila je dinastičku krizu u Srbiji. Stevan, koji se vratio iz tatarskog ropstva, bio je razbaštunjen a Simonida nije radala nove naslednike. Milutin je svog sina oslepeo i bacio u tamnicu zajedno sa ženom i sinom Dušanom. U dinastičke borbe tada se umešala i Ugarska koja je naravno polagala pravo na dio Milutinovih zemalja. Podržana od pape i Anžuja sa albanskog primorja vršila je veliki pritisak na Srbiju. Međutim, Srbija je bila dovoljno jaka da izdrži ove pritiske. Stevan, kome je posle očeve smrti Sveti Nikola vratio vid, zbacio je svog brata Konstantina sa vlasti i 1322. krunisan za kralja Srbije. Bugarska, koja je do tada bila u velikim krizama, postepeno od Grka uzima velike prostore. Stevan je poveo velike pohode na Bugarsku zajedno sa Vizantijom i za duži period sveo Bugare na prostore između reka Dunava i Strumice. Ovim pobedama Srbija je sebi obezbedila komotan prolaz na Egejsko more i vodeću ulogu na Balkanu. Stevan nije dočekao da svoju državu vidi na dva mora, 1331. Njegov sin Dušan ga je sklonio sa prestola. Za Dušanova vremena Srbija je postala prava sila. Apsolutno je kontrolisala Bugarsku, Vizantija je vapila za njenom pomoći a Mleci su se nadali njenom prijateljstvu. Prvi zadatak mladog kralja bio je da uguši stanak u Zeti. To je uspio zahvaljujući pomoći Dubrovčana. Takođe je vrlo brzo suzbio sve Ugarske prohteve prema njegovim zemljama. Obezbedivši se sa severa i zapada, Dušan se okrenuo donedavnom savezniku, Vizantiji. Grci su, stiješnjeni između Srba i Turaka a već neko vreme bez pravog vladara bili lak plen. Vrlo brzo Dušan, nazvan Silni, stiže do Soluna gde se kruniše za "cara Srba i Grka". Dušan je imao, kao i mnogi pre njega, viziju da zauzme Konstantinopolis i da umesto izmučene Vizantije stvori novo moćno carstvo. Za taj svoj naum je lobirao i Mletke koji su mu pomoć odbili jer su se plašili da, umesto slabe Vizantije koja im je često tražila pomoć i nudila trgovinske olakšice, ne dobiju jaku carevinu koja bi ih možda i ugrozila. Dušan svoju želju nije ispunio jer je umro 1355, a svoje veliko carstvo ostavio sinu Urošu zvanom Nežaki. Ubrzo zatim carstvo se raspada na male kneževine i despotovine koji su u toku sledećih nekoliko decenija postale lak plen osvajačima. Tu se nazire kraj Balkana kao važnog učesnika evropskih prilika. Bugarska je slaba, Srbija razjedinjena a Vizantija je nestajala pod Turcima. Do sredine 14. veka Turci su zauzeli sve posede u maloj Aziji i uveliko ratovali na području Evrope. Već 1359. prvi turski odredi opsedaju Konstantinopolis sa malo uspeha. Turci se nisu ni trudili da zauzmu dobro utvrđeni grad. Nastavili su sa kampanjom na balkanskom tlu i 1371. zauzimaju Makedoniju. Vizantijski car Jovan V, koji je osim grada imao male posede na evropskom tlu, tražio je pomoć na sve strane. Papi nudi crkvenu

uniju, moli Mletačku Republiku za pomoć, putuje u Ugarsku i poziva na krstaški rat. Svi oni obećavaju pomoć i pregovaraju da vide kakvu korist mogu izvući iz konačne propasti Vizantije. Jedan za drugim balkanski gradovi su padali pod Turke: 1385. Sofija, 1386. Niš, 1387. Solun. Tako i svi balkanski vladari priznaju turskog sultana za vrhovnog gospodara. Vizantijski car Jovan je toliko bespomoćan da nudi na prodaju prava na vizantijski presto. Cena je bila 25.000 florina godišnje rente i dvorac u Francuskoj. Međutim, nije uspeo da nađe kupca. Konačni pad Konstantinopolisa su odgodili Mongoli koji su potukli Turke i čak zarobili sultana Bajazita. Agonija Konstantinopolisa i Vizantije je prekinuta 1453. godine. Nakon što je sultan Sulejman, zbog ovog podviga prozvan Osvajač, ušao u grad i objavio šerijatsko pravo pljačke i ubijanja, carski grad je prestao da postoji kao antički naslednik a Balkan je izgubio svoju silu i pognuo leđa pred novim osvajačem, koji je dolazio iz daleka i sa sobom donosio nove običaje i novu veru.

Turci su Balkan veoma promenili. Od najnaprednijeg dela Evrope posle tri veka njihove vladavine Balkan je postao najzaostaliji deo kontinenta. Države sa zapada, koje su se tek formirale kada je Balkan bio na vrhuncu svoje moći, sada su vodile svet. I Mediteran je izgubio svoju hiljadugodišnju poziciju. Otkrivanjem Novog Sveta neka druga mora su postala interesantnija za trgovinu. Zauzimajući kolonije na svim stranama sveta neke evropske zemlje su postale jake i smatrale da imaju pravo krojenja sudbine ostalim narodima. Snage u Evropi su bile promenljive pa tako i odnos prema turskoj carevini. Posle velikih sukoba sa Turcima koji su se završili krahom njihove invazije i početkom kraja turskog carstva, Austro-Ugarska je sada gajila velike pretenzije prema turskim posedima na Balkanu. Sa druge strane, Rusija je mislila da svoje uplitanje u Evropu može najlakše izvesti preko pravoslavnih hrišćana koji su činili većinski deo stanovništva evropske Turske. Tu je bila i Velika Britanija koja nije ništa na Balkanu htela osim da na njega ne dođu ni Rusi ni Austrougari. Međutim, ove tri zemlje su zajedno sa Pruskom, formirale pakt protiv Francuske, koja je predstavljala pravi izvor novih naprednih ideja u politici i nauci. Ta napredna Francuska se opet nalazila na ratnom putu protiv ostatka Evrope i ostvarivala značajne uspehe. Francuski car Napoleon je u Turskoj video neprijatelja svojih neprijatelja i održavao je u životu. U takvoj političkoj situaciji narodi Balkana su počeli da dižu glavu tražeći slobodu.

Prvi među njima su svakako Srbi. U prethodnom periodu oni su dosta platili ratove Austro-Ugarske i Turske. Nekoliko puta su vojske prelazile preko teritorije Srbije paleći i harajući. Jedan broj Srba je bežeći od turskih odmazdi prešao u Austro-Ugarsku. Oni su bili prenosioci naprednih ideja u Srbiju. U Turskoj je vladalo bezvlašće pa se za razlog za ustanak nije mnogo čekalo. Neposredan povod ustanku bila je seča knezova 1804. od strane turskih odmetnika, dahija. Ustanici su imali velike uspehe, pa su tako 1807. zauzeli Beograd. Srpski ustanak su podržali Rusi koji su odavno imali pretenzije prema Turskoj. Kad je sultan ponudio reforme Rusi su Srbe ubedili da ih odbiju i nastave sa ratovanjem. Te iste 1807. Rusi su potpisali mir sa Francuskom, te više nisu imali potrebe za ratom u Turskoj. Srbi su nastavili svoj otpor i pretrpeli strahovite gubitke. Ponovo su intenzivirali svoj ustanak 1809. jer je Rusija opet ušla u sukob sa Turskom. Srpski ustanici su tada oslobodili veći dio teritorije i trudili se da uspostave kontakte i sa

drugim carevinama ali ih je Rusija ponovo ostavila na cedilu sklapajući separatan mir i ostavljajući Turskoj određene ruke za obračun sa Srbima. Srpski ustanak je bio surovo ugušen. Mnoga sela su spaljena a narod i vođe ustanka su potražili utočište u susednoj Austro-Ugarskoj. Nekoliko godina kasnije počeo je drugi ustanak pod novim vođstvom koje se nije preterano uzdalo u pomoć ni od koga i koje je više polagalo na moć pregovaranja nego na oružje. Miloš Obrenović je 1815. podigao novi ustanak objavljujući da se ne bori za nezavisnost već za reforme. Pokazao je veliku umešnost u diplomatskim igrama. Zarobljene turske vojnike nije ubijao, a civile muslimane odmah je puštao. Pošto je bio trgovac stokom bio je dobro upoznat i sa situacijom u susednoj Austro-Ugarskoj. I Rusija i Austro-Ugarska su, rasterećene Francuske, ponovo pružale pogled prema Balkanu. Turski sultan je ponudio Milošu mir i autonomiju u okviru carstva. Miloš je ovu autonomiju prihvatio i postepeno je širio uzimajući sebi sve više i više ovlasti. Srbija je postajala sve nezavisnija i sve uključivanja u evropska dešavanja.

Za razliku od Srba, Grci su u Turskoj carevini bili dosta povlašćeni. Zbog nekih turskih shvatanja mnogi Grci su stekli uticajne pozicije u turskoj administraciji. Turci se nisu hteli ponižavati da uče strane jezike pa su morali da imaju veliku prevodilačku službu sastavljenu najčešće od Grka. Takođe, Turci se nisu bavili nemoralnim poslovima trgovine pa su i to breme morali Grci uzeti na sebe a grčki patrijarh je bio poglavar svih pravoslavaca pod turskom vlašću. Četvrt turskog Carigrada zvana "Phanario" je bila je centar grčke kulture i sedište patrijarha, a po njoj su carigradski Grci zvani Fanariotima. Ploveći pod turskom zastavom lađe grčkih trgovaca su mirno trgovale sa zapadom Evrope i u Crnom moru i na taj način sticali svest o nacionalnosti i državnosti. Grčki ustanak je bio pažljivo pripremana zavera u kojoj su značajnu ulogu imale velike sile. Godine 1814. osnovano je u ruskoj luci Odesi društvo "Philike Hetairia" ili "Tajno društvo" čiji je cilj bio sloboda za Grčku. Oni ubrzano vrše pripreme i regrutaciju članstva. Članovi Heterije postaju i dva istaknuta Grka u Rusiji koji su uz to bili i carevi ađutanti, braća Aleksandar i Dimitrije Ipsilantis. Još jedan Grk je zauzimao visoko mesto među carevim službenicima. Bio je to Jovan Kapodisia, carev ministar inostranih poslova i kasnije prvi predsednik Grčke. Ustanak je trebalo da počne na Peloponezu i da se širi na sve Grčke etničke prostore a grčka vojska, okupljena u Odesi bi izvršila invaziju na Vlašku i Moldaviju kojima su u to doba, za turski račun, vladali Grci Fanarioti. Ovom prilikom su Grci računali i na pomoć rumunskih seljaka zaboravljajući da ovi nemaju puno veze sa Grcima i da neće hteti da ratuju za njihov račun. Ustanak je planuo na Peloponezu 1821. godine a iste godine grčki studenti dobrovoljci su upali u Moldaviju i Vlašku pod komandom Aleksandra Ipsilantis. Dok je ustanak na grčkom etničkom prostoru uzimao sve više maha, avanturistička ekspedicija na severu Balkana je propala. Pokazalo se da rumunski seljaci imaju više interesa da pljačkaju svoju grčku vlastelu nego da za njihov račun napadaju Turke. Ipsilantis je interniran u Austro-Ugarsku gde je ubrzo i umro. Pokazalo se vrlo brzo da iza ustanka stoji ruski car koji je želeo što više da oslabi Tursku i pojavi se kao veliki oslobodilac balkanskih naroda. Austro-Ugarska i Velika Britanija nisu blagonaklono gledali prema ustanku. Oni su u ustanku videli samo slabljenje Turske, a s tim jačanje Rusije i njeno mešanje na Balkanu i u Evropi.

Austrijski ministar inostranih poslova Meternih je održavao prepisku sa rumunskom vlastelom u Vlaškoj pokušavajući da suzbije uticaj Rusije. Velika Britanija lobira na turskom dvoru da reaguje odlučno i skrši ustanak svim sredstvima. Zajedno ili odvojeno, Austro-Ugarska i Velika Britanija vode veliku kampanju u Evropi protiv ustanka proglašavajući Tursku legitimnim posednikom tih teritorija. Grci su tada počinili grešku koja ih je naknadno koštala ruske podrške. Naime, 1822. Grci proglašavaju nezavisnost i izglasavaju Ustav. Rusija svakako nije videla Grčku kao nezavisnu od svoje politike, posebno ne nekog ko ima svoje zakone i ustave već kao jedan mali dio svog carstva. Postepeno hladi ruska podrška ali Grci su već uspeali da stvore bazu za nova oslobađanja. Sada se na Grčku stranu stavljaju Francuzi. U Marseju, Lionu, Parizu i drugim gradovima osnivaju se društva za pomoć grčkoj borbi za slobodu. Francuska čak nudi i Vojvodu od Nemura za grčkog kralja. Britanija shvata da su Grci isuviše jaki i da bi mogli, uprkos njihovom protivljenju, doći do nezavisnosti pa su se potrudili da se što više upletu u ustanak i uzmu ga pod svoje. Britanski ministar spoljnih poslova uspeo je da se nametne kao posrednik između ustanika, ruskog cara i turske porte. Britanskim posredovanjem potpisan je Londonski sporazum koji je Grčkoj dao nezavisnost, kralja i 60 miliona funti zajma. Nezavisnost i mir Grčkoj su garantovale Francuska, Britanija i Rusija koje su ubrzo uništile egipatsku tursku flotu. Oko grčkog kralja bilo je malo natezanja, jer su Britanci nudili Leopolda Saksen-Koburškog koji je bio blizak srodnik engleskog kralja Džordža I. Na žalost, Leopold je tu veliku čast odbio nadajući se da bi, posle smrti Džordža I mogao postati namesnik maloletnoj kraljici Viktoriji. Sledeći kandidat za presto je bio sin bavarskog kralja Oto Bavarski koji je na grčki presto stupio 1832. godine. Za grčku nezavisnost su mnogo više zaslužni ministri inostranih poslova velikih sila nego grčki ustanici. U sledećih nekoliko decenija velike sile su u potpunosti kreirale grčku spoljnu politiku. Oto Bavarski je ostao grčki kralj sve do vojnog prevrata, koji su od tada postali svakodnevica moderne grčke politike, kada je zamenjen danskim princem Georgiem I.

Prvo srpskim, pa onda i grčkim ustankom otvara se pitanje naslednika carevine koja je trebala da nestane. Velike sile su postale svesne da, ma šta one uradile da to spreče, Tursko carstvo nestaje a nove zemlje traže svoje mesto pod suncem. Otvara se "Istočno pitanje" koje će u sledećim decenijama mnogo puta odnose među velikim silama dovesti do usijanja a narode Balkana staviti na nova iskušenja.

Srbija, u svojoj autonomiji, polako gradi državnost. Veštom politikom Miloša Obrenovića ona povećava svoja ovlašćenja. Tursko stanovništvo je već napustilo zemlju a ostale su samo posade u utvrđenim gradovima. Brže napredovanje ka industrijalizaciji i stabilnijem političkom sistemu bilo je remećeno željama suverena da bezgranično vladaju, sa čim se nije slagala već dosta jaka parlamentarna strana, takozvani "Ustavobranioci". Takođe, Srbiju su potresale i česte dinastičke krize i smenjivanje vladara iz dve porodice Karađorđevića i Obrenovića na prestolu Srbije. Pritešnjena između dva velika suseda, Turske i Austro-Ugarske, a poučena ružnim iskustvom paktiranja sa Rusima, Srbija se

trudila da ostane privržena Austro-Ugarskoj. Posebno su kao austrofili bili identifikovani članovi dinastije Obrenović.

Grčka je iz ustanka izašla sa jačom privredom nego Srbija. Grčki brodovi su i dalje trgovali i sa istokom i sa zapadom. Provedena je agrarna reforma koja je grčkim seljacima dala zemlju oduzetu od turskih posednika. Preko svojih luka Grci su izvozili duvan, voće i druge poljoprivredne proizvode. Britanija je 1864. Grčkoj prepustila ostrva u Jonskom moru koja je do tada držala. Čim je malo ojačala Grčka je poželela da dobije još neki deo carstva.

Sa druge strane, velike sile su bile podeljenije nego ikad. Rusija je, po sporazumu iz Akremana imala specijalna prava da postavlja i razrešuje poglavare u, još uvek turskim provincijama, Vlaškoj i Moldaviji. Izgubivši svoj oslonac u Srbiji i Grčkoj, Rusija je krenula da ga traži u Bugarskoj koja se pokazala kao neko ko bi mogao da bude pravi predstavnik njene politike na Balkanu.

Velika Britanija je bila ruski najveći oponent na Balkanu. Britanska politika je mnogo zavisila od očuvanja puta za Indiju koji je prolazio preko turskih teritorija. Turci su bili suviše slabi da bi predstavljali pretnju, tako da Britancima nije trebao niko jači da ih zameni. Videli smo iz primera grčkog ustanka da su Britanci radije videli i slabe balkanske države nego neku drugu silu. Britanaci od Turske otimaju Kipar 1878, a nešto kasnije i Egipat i osiguravaju svoj morski put za Indiju. Iako više nisu imali direktnog interesa za Balkan nisu željeli da druge sile tu puste korena.

Ni Austro-Ugarska nije želela da umesto slabe Turske na Balkanu vidi jaku Rusiju ili ruske predstavnike u Srbiji i Bugarskoj. Dvojna monarhija je želela da na Balkanu ima slabu Tursku sve dok sama ne bude dovoljno jaka da je zameni.

Francuska je za vreme Napoleona izgradila jake ekonomske veze sa Turskom. Većina turskog državnog duga je bila u rukama Francuza, koji zbog toga svakako nisu smeli dopustiti da Turska nestane.

Sve velike sile, vođene pre svega svojim ekonomskim i političkim ciljevima kovalе su svoj plan za Balkan. Jedan od tih planova potiče još iz vremena grčkog ustanka, kada su ruski i britanski ministar inostranih poslova planirali da Tursku zameni nova kraljevina kojom će da vlada holandski kralj dok bi se njegove matične zemlje dodelile Pruskoj, koja bi opet Austro-Ugarskoj dala posede u ...

U toj zamršenoj situaciji mala iskra je mogla dovesti do velikog požara. Tu iskrу su zapalili hercegovački ustanici. Ustanak, započet u Hercegovini uz veliku pomoć Crne Gore, ubrzo se proširio i na delove Bosne.

Austro-Ugarski ministar inostranih poslova grof Andrašić je 1875. postavio planove svoje zemlje da dođe u posed Bosne. To se svakako nije moglo ostvariti ratom jer bi se tada na sebe navukli i Turci i Rusi i novostvorena srpska država. Odlučeno je da se utiče posrednim putem, pomaganjem ustanika i kampanjom da Turska ne može sama rešiti probleme u Bosni i da je tu potrebna njihova intervencija. U proleće 1876, pored onog u Hercegovini i Bosni, izbi ustanak i u Bugarskoj. Ovaj ustanak je vrlo brzo ugušen svirepim zverstima bašibozuka i tako izazvao zgražavanje moderne Evrope turskim postupcima. Te iste godine bio je utanačen sporazum između Srbije i Crne Gore i zajednička objava rata Turskoj.

Austro-Ugarska vlada je, kroz katoličko sveštenstvo, a posebno kroz veoma uticajan monaški red franjevaca vršilo veliki uticaj na dešavanja u Bosni i Hercegovini. Austro-Ugarska je kao cenu za svoju neutralnost u budućem sukobu od Rusije dobila priznanje prava na Bosnu i Hercegovinu. Tek kad se obezbedila od dvojne monarhije, Rusija je objavila rat Turskoj 1877. godine. Preko teritorija Vlaške i Moldavije Rusi upadaju na prostor današnje Bugarske i potiskuju Turke do Plevne. Godine 1877. potpisan je Sanstefanski mir koji je Bosni i Hercegovini, suprotno od dogovora sa Austro-Ugarskom, davao autonomiju u okviru Otomanske Imperije a na istoku Balkana stvarao Veliku Bugarsku u čiji sastav je trebalo da uđu i veliki delovi tek oslobođene Srbije kao i oni na koje je Srbija polagala pravo. Ova nova Bugarska trebala je da se proteže od Crnog mora pa do Albanije i Drima. Rusi su tako napokon dobili direktnog predstavnika svoje politike na Balkanu, mada ne zadugo. Sanstefanski mir je već iduće godine revidiran na zahtev Britanije i Austro-Ugarske. Novi kongres je održan u Berlinu pod paskom nemačkog kancelara Bismarka. Balkanske delegacije nisu imale pravo učestvovati na Kongresu već su preko velikih sila pokušavale da daju svoje mišljenje. Srpska delegacija se držala uz Austro-Ugarsku. Srbija i Crna Gora su prošle mnogo bolje na Berlinskom Kongresu, dobile su priznanje nezavisnosti i određena teritorijalna proširenja. Velika Bugarska je bila ukinuta a ruski uticaj na Balkanu umanjen, mada ne i izbrisan.

Ni jedan balkanski narod nije bio zadovoljan rezultatima Berlinskog Kongresa, Bugari su žalili za državom koju su mogli dobiti sporazumom iz San Stefana, Rumunima su Rusi uzeli Besarabiju, a Srbi su žalili što je velika i moćna Austro-Ugarska zamenila Tursku u Bosni. Bugari su od Ruskog cara, osim slobode, dobili i kneza Batenberga za kralja uz reči: "Primite vašeg kneza iz mojih ruku i volite ga kao što ga i ja volim".

Berlinski kongres je doneo prevlast Austro-Ugarske nad Balkanom. Uz njih je stajala i Velika Britanija, veliki protivnik Rusije a od 1879. i Nemačka sa kojom je potpisan savez kome se 1882. priključila i Italija. Srbija je za podršku Austro-Ugarske na Berlinskom kongresu morala da izgradi željeznicu koja bi se jednim krakom vezivala na grčku a drugim a mađarsku željeznicu i da potpiše trgovinski sporazum. Ova željeznica je trebala da predstavlja najbrži put dvojnoj monarhiji na istok do Soluna, kao i da joj omogući monopol u trgovini sa Srbijom. Knez Milan je, verovatno vođen svojom sujetom, potpisao trgovinski sporazum i odmah počeo pregovore za novi koji bi mu priznao kraljevsku krunu. Zauzvrat za krunu, knez Milan se obvezao da neće imati nikakvih pretenzija prema Austro-Ugarskim posedima niti prema turskim posedima koje je dvojna monarhija namenila sebi. Srbija je 1882. proglašena za kraljevinu. Srbija je od tada bila u potpunoj zavisnosti od Austro-Ugarske. Sav srpski izvoz, koji se svodio na prodaju žive stoke, je bio upućen na dvojnu monarhiju. Političko stanje je bilo krajnje konfuzno jer su se političari delili na rusofile i austrofile. Interesantan je i period izgradnje srpskih željeznica, koji je toliko podelio narod i političare da se smatralo da će ikakav sporazum biti nemoguć. Ovo "željezničko pitanje" bilo je još više zakomplikovano kada je koncesiju za izgradnju dobila jedna avanturistička francuska firma "General Union". Njen predsednik Eugen Bontu je uverio i srpskog kralja u svoj projekat pa

je i Milan uložio veliki lični novac, a u ime države preuzeo nepovoljan kredit na trideset godina. Gospodin Bontu i njegova firma su veoma brzo krahirali na parsikoj berzi ostavljajući Srbiju još podeljeniju.

Ovakvo stanje se moglo preslikati na druge balkanske zemlje. Sve one su imale nekog velikog zaštitnika koji im je krojiio inostranu a kadkad i unutrašnju politiku. Bugarska i Rumunija su u ovom periodu ojačale i odvojile se od ruske politike, a Grčka je sve više bila vezana za Britaniju. Ruska politika je krajem 19. veka pretrpela najveći poraz. Izneverivši prvo Srbe pa onda i Grke, Rusi su pokušali da stvore svog satelita na Balkanu. Ne uspevši da odbrane sanstefansku Bugarsku, Rusi su polako gubili primat i u Bugarskoj. Njihovo mesto je svakako uzimala Austro-Ugarska čiji je nacionalni plan, "Drang nach Osten" ili "Prodor na Istok" prema toplim morima, najbrže išao preko Balkana.

Sve do nove smene dinastija, Srbija je vodila proaustrijsku politiku. Kada je malo ojačala i sredila svoje odnose, Srbija se pobunila protiv prejakog Austro-Ugarskog obruča. Povod se nije dugo čekao. Kako je sav izvoz stroke iz Srbije išao u Austro-Ugarsku, to je često korišćeno kao instrument političkog pritiska. Kada je Srbiju trebalo na nešto naterati, mađarski veterinari u Zemunu su obavezno pronalazili zaraženu srpsku stoku i zatvarali granice. Posle još jedne u nizu takvih zabrana izvoza, Srbija je 1906. odgovorila protivmerom, zatvorila je svoje granice za austrijsku robu. Srbiji je pretio finansijski slom, koji je Austro-Ugarska i priželjkivala, kada su se u "carinski rat" uključile i druge sile svakako misleći da jača Srbija može biti brana dvojnoj monarhiji. Zahlađenju odosa je mnogo doprinela i odluka Austro-Ugarske da Bosnu i Hercegovinu pripoji kao sastavni deo svoje teritorije. Do tada je ona Bosnom upravljala na osnovu Berlinskog sporazuma, ali Bosna je još uvek nominalno bila turski posed. Srbija je, po istorijskom i etničkom osnovu, smatrala da joj Bosna pripada a Crna Gora je videla Hercegovinu kao svoj sastavni deo. Verovatno bi tada došlo i do rata između malih srpski država i moćne Austro-Ugarske da Srbija nije, na nagovor velikih sila koje su se plašile većeg svetskog sukoba, odustala od protesta. U "carinski rat" između Srbije i Austro-Ugarske umešala se i Francuska, koja je kreditima i carinskim olakšicama otvorila svoje i druga tržišta za srpske proizvode. Iz ovog sukoba Srbija je izašla ekonomski nezavisna i na istoj političkoj strani sa Britanijom, Rusijom i Francuskom.

Ove tri sile su sa velikim strahom gledale zbližavanje Austro-Ugarske, Nemačke i Italije koje su, kao mlade kapitalističke zemlje, tražile svoje kolonijalne posede. Turska carevina se samo srećom i spletkama velikih, koji još nisu bili načisto ko treba da je zameni, održavala u u životu. Njeni dani su definitivno bili odbrojani formiranjem prvih saveza balkanskih zemalja. Prvo su Srbija i Bugarska 1912. potpisale sporazum o pomoći u slučaju rata, zatim je usledio bugarsko-grčki i srpsko-grčki sporazum. Novom balkanskom paktu se priključila i mala Crna Gora. Cilj ovog saveza bio je definitivna obračun sa bolesnom Turskom ali i obezbeđivanje svake zemlje, posebno Srbije i Bugarske, od teritorijalnih pretenzija suseda. Rat je počeo te iste godine i saveznici su u rekordnom roku oslobodile skoro celi Balkan. Turska je vraćena na Bosfor i Dardanele a balkanske zemlje su bile znatno uvećane. Mir sa Turskom je potpisan 1913. i ostavio je jedva evropskom zemljom. Vrlo brzo su se bivše saveznice pobile oko podele plena. Bugarska je napala srpsku vojsku u

Makedoniji koja je već hiljadu godina predstavljala kamen spoticanja u odnosima dve zemlje. U ovaj sukob se brzo uključila i Grčka pa i Rumunija, koja se želela makar malo okoristiti turskim nestajanjem. Bugarska je do nogu potučena a ostale tri zemlje su podelile neke njene teritorije. Bukureštanskim mirom 1913. stvorena je nova politička slika Balkana, a Austrija je dobila ljute neprijatelje Srbiju i Crnu Goru i dobre saveznike – Bugarsku i Albaniju, koja je na njenu inicijativu dobila nezavisnost. Čak su i albanska zastava i grb bili kreirani po ugledu na simbole dvojne monarhije.

Balkanski pokret za oslobođenje je imao velikog odjeka i među slovenskim podanicima u Austro-Ugarskoj. Panslavizam i jugoslovenske ideje su uzele velikog maha i u Srbiji i Crnoj Gori videle neku vrstu stožera budućem ujedinjenju. Zbog svega toga, i drugih geopolitičkih razloga, pre svega izlaza na luku Solun, Austrija je odlučila da pokori Srbiju. Povod je dobila već iduće godine kada je Austro-Ugarska optužila Srbiju da je organizovala atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda koji su izveli pripadnici revolucionarne organizacije "Mlada Bosna" u Sarajevu. Rat oslabljenoj Srbiji je objavljen 1914. godine. Jedna za drugom evropske sile su tonule u sukob takvih razmera da je ubrzo nazvan svetskim.

Srednji vek je obeležen primatom Balkana u onome što se tada smatralo modernim svetom. Preteče današnjih zapadnoevropskih zemalja, Mletačka Republika i Ugarska su u Vizantiji i Carigradu videle ostvarenje svih svojih osvajачkih ciljeva. Bosfor i Dardaneli su bili kao neko mitsko "zlatno runo" kome su svi težili. Takav odnos je nastavljen i posle dolaska Turaka. Razlog tome leži svakako u geografskom položaju Balkana koji predstavlja vezu između istoka i zapada a sam nije ni na istoku ni na zapadu. Konglomerat naroda, običaja i verskih ubeđenja je samo činio Balkan još podložnijim uticajima velikih, koristeći ga za međusobne obračune koje su svakako izbegavali na svojim teritorijama. Interesantan je podatak iz Drugog svetskog rata kada su Britanci narodima Balkana savetovali opšti otpor prema fašistima a u isto vreme Englezima sa malog ostrva u La Manšu koje je takođe bilo okupirano od Nemaca savetovali potpunu lojalnost novom gospodararu.

Balkan i njegovi narodi su mnogo iskrvarili ratujući za tuđ groš. Na žalost, strahovite žrtve koje su podneli nisu ih opametile i oni su uvek iznova ostajali dobri igrači za tuđe interese na svetskoj sceni. Kad god je neko od velikih želio da skloni protivnike sa svojih poseda, podizao bi naivne balkance na oružje i gurao ih u nove pogibije. U tome je u 19. veku posebno bila uspešna Rusija za koju su balkanci dali više glava nego što su ih dali za svoju slobodu. Kako je političko pamćenje na Balkanu kratkog veka, oni su imali priliku da uvek iznova guraju svoje prste u sudbine malih naroda na Balkanu. Ugarski naslednik na svetskoj sceni Austro-Ugarska monarhija je bila ništa manje drska u pretenzijama na Balkan. Njen politički vrh je decenijama smatrao Balkan svojim budućim posedom i tome podredio i sve odnose prema njemu. Druge sile, Britanija i Francuska, su više kuloarski i ispod žita delovale na Balkanu. Očit primer za ovo je grčki ustanak koji je Britanija najpre osudila, pa stidljivo podržala da bi kraju postala zaštitnik nezavisne Grčke.

Balkan, na turskom "krv i med" a na evropskom "bure baruta", sa druge strane, nikada nije imao pretenzija zapadno od Bosne. Zbog svoje samodovoljnosti

u srednjem veku i očigledne inferiornosti u modernom dobu Balkan nije uspio da svoj uticaj proširi. Kroz celu istoriju narodi Balkana su uvek smatrali mnogo interesantnijim kasapljenje suseda nego bilo kakav vid prosperiteta koji bi ih doveo u položaj da, za promenu, sami kroje svoju sudbinu a možda i sudbine drugih. Politika, "umetnost mogućeg" ili "najstariji zanat" nema mnogo obzira prema pravdi. Ona, baš kao i istorija broji rezultate koji Balkan danas stavljaju na nezavidno poslednje mesto u Evropi. Ipak, za opomenu i velikima i balkanskim narodima stoji činjenica da je Balkan nedavno sahranio dve velike carevine i da ima tendenciju s tim trendom nastaviti.

LITERATURA:

2. V.V. Struve i D.P. Kalistov, *Stara Grčka*; Veselin Masleša, Sarajevo, 1969
3. Dž. P. Guč, *Diplomatska istorija moderne Evrope*; Geca Kon, Beograd 1933
4. R. Grevs, *Grčki mitovi*; Nolit, Beograd, 1987
5. G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*; Narodna Knjiga, beogard, 1998
6. M. Orbin, *Kraljevstvo slovena*; SKZ, Beograd, 1968
7. Debidur, *Diplomatska istorija Evrope*; Geca Kon, Beograd, 1933
8. V. Ćorović, *Istorija Srba*; downloaded sa www.rastko.org.yu
9. S. Sowards, *History of Balkans*; downloaded sa www.lib.msu.edu/sowards/
10. B. Pekić, *Zlatno Runo*; Svijetlost, Sarajevo, 1991

Саша Марковић

***Крајњак историјски преглед европског
формирања идентитета и идеја о интеграцији
Европе са екскурсом о њиховим рефлексијама
у Србији***

Европа је, до XX века, у цивилизацијском смислу, била најзначајнији део света. Међутим, њено методолошко дефинисање у својству посебног континента било је донекле спорно. Првобитна Европа била је периферија значајних цивилизација. Постаје средиште Старог света са успоном Грка, односно развојем њихове цивилизације. Надаље, темељни идентитет Европе је обогатила римска цивилизација. Трећи стуб европског идентитета је постало хришћанство као универзалистичка религија. У епохи хуманизма и ренесансе долази до прожимања вредности насталих од периода Старе Грчке са видним наглашавањем антропоцентризма. Мислиоци овог периода утрли су пут развоју рационалистичких и либералних доктрина које надаље афирмишу идентитет Европе. То је уједно било и плодно тле за настанак и развој конкретних идеја о интеграцији Европе. Након Француске буржоаске револуције све је динамичнији развој нових политичких идеологија и доктрина. И у овом периоду хиперпродукције нових идеологија може да се прати развојни пут идеја о европској интеграцији. У двадесетом веку је остварена идеја интеграције након два велика светска ратна сукоба и након пораза екстремних идеја о светској, а у склопу тога и европској интеграцији. Основна замисао рада је да на сажет, али прегледан начин прикаже овај развојни пут развоја европске идеје и европских интеграција, као и да укаже на рефлексије ових идеја у Србији.

Термин Европа

Термин Европа, у свом првобитном појавном облику, има неколико димензија значења. Етимолошко порекло термина до данас није дефинитивно објашњено¹. Могуће је да је термин изведен из семитског "ереб" што означава "вече" или "заћи" или "мрачан". Уколико овај термилошки однос ставимо у историјски контекст увидећемо зашто се управо овај термин користи. Наиме, народи који су створили стабилну цивилизацијску вредност на простору међуречја су, у географском смислу Грке имали на својим западним границама, односно у подручју залазећег сунца.

---

¹ Види В. Шмале: Историја европске идеје, КЛИО, Београд, 2003.

С друге стране веома битан контекст термина Европа везан је за саму Грчку. Ту се нуде две могућности порекла термина: географски који се односи на средњу Хеладу, потом и Тракију и Македонију, а у 5. веку пре нове ере постаје веома широк² и испоставиће се веома значаја митолошки³ који говори о богињи Европи и њеној љубави са Зевсом који је овде у појавном облику бика. Овај мит, који додатно афирмише култ бика и плодност, као и владарску хијерархију богова заправо, у својој основи, представља културолошко идентификовање Грчке (читај Европе) наспрам Азије.

Генеза европског идентитета – Грчка и Рим

Ако погледамо текст будућег Устава Европе, у његовој преамбули се цитира чувени атињанин Тукидид у којем он опредељује демократију као владавину већине⁴. Тукидид, иако атињанин, је својим делом, које говори о тешком ратном сукобу Атињана и Спартанаца⁵, по одређеним веома валидним мишљењима, објективно описао генезу и ток сукоба две антагонистичке државе старе Грчке. Његово дело, као и дело Херодота, донекле и Ксенофонта, представљају афирмацију реалистичног и рационалистичког прилаза стварности и стварају чврсте темеље прагматизма. У овом светлу треба посматрати и дело римског историчара Тацита. Ипак, идентитет модерних доминантних доктрина које карактеришу Европу, успостављају најпре Клистен, а потом и Перикле као и идејне концепције Аристотела и Платона.⁶

Ово су наиме, у правом смислу речи родоначелници модерних демократских институција: скупштине, владе, судова и јавног мњења; и начела: право гласа, индивидуалности и одговорности. Основни концепцијски прилаз организацији друштва, у античкој Грчкој, били су Аристотелова идеја о владавини права и Платонова идеја о владавини мудрих појединаца, а које су настале, између осталог, и као одговор на тиранију претходних времена у Грчкој и као одговор на источњачки деспотизам који је био непосредна егзистенцијална опасност⁷. Ова интеракција са источњачким деспотизмом није увек била победоносна (имамо у виду доба владавине Филипа и Александра Македонског⁸ који су деификовали своју власт и претпоставили је вредностима насталим у Атини). Ако бисмо смели да прихватимо ризичну идеју аналогија, тај сукоб изворних демократских начела и изворне идеје владавине

---

² Види Херодот: Историја, Матица српска, Нови Сад, 1988.

³ Види Мирча Елијаде: Историја веровања и религиозних идеја, Каријетиде, Просвета, Београд, 1991.

⁴ Види Constitution for Europe, 2003., стр. 5

⁵ Види Тукидид: Историја Пелопонеског рата, Дерета, Београд, 1991.

⁶ Види Струве: Стара Грчка, Веселин Маслеша, Сарајево, 1962., Коплстон: Филозофија Грчке и Рима, БИГЗ, Београд, 1988., В. Дјурант: Живот Грчке, Народна књига Алфа, Београд, 1996.

⁷ Види М. Ростовцев: Историја старог света, Матица српска, Нови Сад, 1974.

⁸ Види Ф. Папазоглу: Историја Хеленизма, Београд, 1995.

појединца са диктаторским амбицијама је учестала карактеристика целокупне људске историје.

Хронолошки, следеће исходиште европског идентитета је стари Рим, односно његово одређење за наставак грчке институционалне, политичке, филозофске, аритметичке... традиције, уз опаску да је ова традиција стално била на испиту и да је често била и подређена. Карактеристика Рима је, пре свега, развој права односно правне државе као и развој организационе структуре државног уређења. *Pax romana* је био огроман, дотад непостојећи, јединствени простор који је обиловао различитошћу култура, народа, вера, идеја, традиција...⁹ Оног тренутка када је власт припала појединцу и када се темељила на искључиво његовој моћи, игноришући Сенат као репрезента *vox populi*, почиње агонија Римске империје изнутра. Историјски процеп окарактерисан огромним миграционим кретањима, познат као "сеоба народа" био је спољни узрок пропасти царства и стварања низа малих милитарстичких племенских држава јединствених у једном – да је постојање одређено сукобом и непрестаним доказивањем сиروه снаге. Био је то огроман корак назад са становишта данашњег мерила цивилизацијских тековина, међутим био је неминован јер је Рим, као цивилизација, био истрошен.

Показало се, да су вредности или један општеопредељујући термин "култура" преживеле своје творце.¹⁰ Убрзо су новонастале државе и новоустоличени владари увидели да прихватање вредности римске империје значи повећање моћи и простора којим се влада¹¹. Процес којим ће поново оживети и некадашње демократске институције, као што је Сенат, је био много дужи и најчешће недовршен.

Средњовековна европска идентификација

Средњовековна Европа настаје на рушевинама римске империје¹². Пропаст западног дела римског царства надживела је флексибилност источног дела односно Византије. У агонији нестајања римске цивилизације све изразитије постаје ново монотеистичко учење – хришћанство. Институционално признање хришћанства од стране Константина Великог чувеним Миланским едиктом из 313. године представља увођење моћног чиниоца на историјску позорницу¹³.

Хришћанство је основано почетком нове ере и засновано је на учењу о Исусу Христу, Богу оцу и Светом духу као Светом тројству. Теолошка страна, током наредних векова, битно ће, учењима Светих отаца одредити духовни идентитет

---

⁹ Види Машкин: Историја старог Рима, Научна књига, Београд, 1982., Група аутора, Оксфордска историја Римског света, КЛИО, 1999.

¹⁰ Види А. Тојнби: Истраживања историје, Просвета

¹¹ Види А. Пирен: Повијест Европе, Култура, Загреб, 1956.

¹² Види Група аутора: Велике цивилизације средњег века, I-III, Напријед, Загреб, 1972.

¹³ Види В. Дјурант: Доба вере, Народна књига, Алфа, Београд, 1998.

човека. Организациона страна хришћанства оличена у цркви имаће током средњовековља огромног утицаја на идеју организационог одређења државе.

Аурелије Аугустин¹⁴ својим делом "О држави божјој" кодификује смисленост државне организације у поштовању Бога кроз оданост цркви. Ово дело има претензиозност инструментализације дотадашње историје у сврху достизања једном за свагда задатог идеала хришћанске заједнице коју предводи црква.¹⁵ Хришћанско јединство односно хришћански хилијазам, верским катихизисима кодификован до краја петог века нове ере, извесно време, својим ауторитетом идеје и снагом изворног учења, је објединио целокупни европски простор. Био је одлучујући ослонац државе Карла Великог која је у правом смислу речи била амбициозни покушај поновног уједињења европског простора уз истовремено обнављање римских институција које су прошле кроз филтер хришћанске догме. Иако је царство је било кратког даха, у Западној Европи, представљало је пример који, зато што укључује у своје темеље и хришћанство, се дуго следио или је бар био инспирација.

Са друге, стране треба имати у виду и другог претендента на традицију универзалне империје – Источно римско царство, царство РOMEЈА односно Византију.¹⁶ Несумњиво је да, из разлога релативно успешнијег односа према Сеоби народа и асимилације нових народа унутар своје јурисдикције, Византија представља оригиналнијег и доследнијег чувара традиције старог света. Уједно је и ова њена традиција успешно осведочена одређеним владарским прегнућима. Идеја обнове сјаја старог Рима превазилазила је могућности и најзначајнијег византијског владара Јустинијана коме је пошло за руком да, у једном тренутку, обједини Средоземни басен. Његов аутентичнији успех је кодификација закона као драгоцену државотворно и управно знање прикупљено на једном месту. Своју хиљадугодишњу историју Византија темељи на овим законима док су њихови извори римско право и грчка сазнајна баштина (која готово да је и непозната западној Европи у то време) опет одмерене христоликом подобношћу.¹⁷

Посматрајући поменуте идеје, сматрамо да можемо констатовати да је рана средњовековна мисао претпостављала и тежила ка реализацији јединства што ширег гео-политичког простора ослањајући се на духовну снагу вере и традицију јединствене империје. Проблем који је постојао, а који ће опредељујуће бити веома утицајан и много векова надаље је убеђеност источног и западног дела некадашње римске империје о искључиво својој предодређености за васељенску државу. Осим тога, нестанком Каролиншког царства, у западној Европи, постаје доминантан партикуларизам интереса појединачних владара у свој њиховој реалној или нереалној величини.¹⁸ У овој амбицији доминација локалних владара¹⁹, претендет за чувара

---

¹⁴ Види А. Аугустин: Исповести, Графос, Београд, 1989.

¹⁵ Види А. Аугустин: О држави божјој, "Кршћанска садашњост", Загреб, 1987.

¹⁶ Види Г. Острогорски: Историја Византије, Просвета, Београд, 1947.

¹⁷ Види Е. Алверел: Политичка идеологија Византијског царства, Филип Вишњић, Београд, 1988.

¹⁸ Види Р. Лопез: Рођење Европе, Школска књига Загреб, 1978.

¹⁹ Види Ш. Сенјобос: Упоредна историја европских народа, Дерета, Београд, 1991.

универзалистичке идеје је римски папа, односно Ватикан који, током овог периода средњевијекова, инсистира на свом праву обнове универзализма на простору Европе, односно хришћанства.

У идеолошком смислу преовладава догматско учење оличено у Томи Аквинском и схоластици, односно инсистирању на униформности и принципијелној образности људског прегнућа у сваком облику.²⁰ Универзализам оличен у Христовом учењу преовладава. Међутим, искључивост у интерпретацијској надлежности западне цркве, често рађа супростављеност која не бежи од универзализма царства божијег и земаљског, али тражи своју доминацију у томе. На истоку, Византијско богословље²¹ себе сматра јединим опонентом универзализма и чувара традиције духовног јединства човечанства у Христу. Позитивна искуства овог стремљења су покрштавања паганских народа. Посредан циљ, са становишта нашег аспекта бављења овим проблемом, који се огледа у укалупљивању "свежих народа" у миље духовног идентитета традиције универзализма, је веома битан и указује на прилагођавање нових народа оновременој европској традицији.

Снажан ударац идеји универзализма и хиљадугодишњег хришћанског царства даје раскол цркава – Велика шизма из 1054. године²². Иако је ово био чин формалности који је верификовао већ дуго постојеће стање, губитак наде у јединство који се тада десио утицаће на цепање идеје заједничке хришћанске идентификације и створиће препреку прелазну или непрелазну, за било коју афирмацију заједништва. Опција опредељења више није била привилегија реалних држава већ је то постало и незаобилазна страна духовног опредељења – католик или православан. Крсташки походи помпезно декларисани као ослобођење Свете земље, у свој својој суровости похлепе и вулгарности потврђују постојеће поделе и доживљавају колапс своје изворне идеје.

Ипак, ма колико несрећно изгледала ова догађања, једно везивно ткиво заиста прожима формираног човека европског простора – "Верујем у Бога и човека створеног на основу слике и прилике Божије". Ова констатација није била страна ни у Енглеској нити у Византији, на северу или на Медитерану. Штавише она је постепено али темељно отварала простор антропоцентризма односно обнови и препороду.

Ренесанса као свеевропски покрет и настанак идеја о интеграцији

Хуманизам и ренесанса настаје еволутивним, односно постепеним путем и то кроз интеракцију западне и источне Европе и интеракцију западне Европе са муслиманским светом²³ којима се западној Европи открива античко наслеђе без

---

²⁰ Види Коплстон: Средњевијековна филозофија, БИГЗ, Београд, 1989.

²¹ Види Џ. Мајендорф: Византијско богословље, "Каленић", Издавачка установа Епархије Шумадијске, Крагујевац, 1989.

²² Види Џ. Минч: Историја средњевијековне цркве, КЛИО, Београд, 1999.

²³ Види Ф. Хити: Историја Арапа, Веселин Маслеша, Сарајево, 1988.

Плотинових и светоотачких рецензија. Овај процес карактеристичан је за период од дванаестог до шеснаестог, а негде и седамнаестог века.²⁴

Повратак човеку, оживљавање научних дисциплина, експерименталност, повратак реализму, рушење схоластичких оквира, пренебрегавање догми... условили су, између осталог, и теоретско-политичку конкретизацију визија хуманих друштава²⁵.

Истраживачи европске историје сматрају да је један од првих аутора неког политичког плана Европе био Пјер Дибоа. Он је у четрнаестом веку написао спис "О поновном ослобађању свете земље". Идеја му је била да се европски владари обједине у идеји ослобађања Свете земље, а поучен горким искуством крсташких ратова, желео је "стварање сабора са папом и владарима, којем је требало да буде надређен европски арбитражни суд."²⁶ Шмале сматра да је овај Дибоов спис имао декларативну идеју хришћанског мотива уједињења, а да је стварни план био оновремени француски интерес – интерес универзалне владавине у Европи и да је то био почетак стварања европских планова заснованих на националним интересима.

Треба истаћи да је и поред појављивања идеја националне идентификације још увек била утицајна идеја хришћанског јединства европског простора артикулисана и политичком терминологијом. У том контексту помињемо хуманисту и будућег папу Енеју Силвија Пиколоминија који је у петнаестом веку, поражен доминацијом нејединствености и одсуством идеје за споразумевање, меланхолично трагао за "европском кућом и отаџбином". Приписује му се да је створио придев "europeus".

Његов савременик, чешки краљ Јиржи Подјебради је помишљао на "Европу нација"²⁷ са мотивом дефинитивног уклањања папе и универзалног цара, односно за стабилизацију Европе националних заједница.

Надоградња њихових идеја је становниште великог мислиоца Еразма Ротердамског који се заузимао за замрзавање констелације моћи, односно за очување многодржавља и његову стабилизацију као предуслов благостања за све. Учење Еразма у свом његовом обиму и констелацији идеја одражавало је жељу о пацифизацији Европе и њеном окретању ка свеопштем развоју, а у намери да се рат као средство остварења циљева обесмисли. Ове идеје, у тренутку у ком су настале, углавном су артикулисане као визионарске са суштинском замерком да је то реална опасност осиромашења милитаристичке традиције као гаранта постојања једне државе. Осим тога, велики број мислилаца као што је Никола Макијавели не искључују рат као средство достизања одређене моћи и заступају прагматичне локалне идеје уједињења сврсисходно их тумачећи насушном потребом подређености владарском лику.²⁸

---

²⁴ Види Е. Гарен: Култура ренесансе, Нолит, Београд, 1982.

²⁵ Види Ј. Хојзинга: Јесен средњег века, Матица српска, Нови Сад, 1974.

²⁶ Наведено у фус ноти 1, стр. 31.

²⁷ Исто, стр. 85

²⁸ Види Н. Макијавели: Владалац, Рад, Београд, 1982. Политичка и сакрална писма, Глобус, Загреб, 1987, К. Чавошки: Револуционарни макијавелизам, Рад, Београд, 1989, М. Жоли: Дијалог у паклу између Макијавелија и Монтескјеа, Градац, Чачак, 2001.

Поражавајућа стварност визије уједињења била је реформација, односно раскол у цркви и многобројни сукоби проистекли из тог процеса разилажења и продубљења антагонизама. Најкрвавије искуство овог типа био је тридесетогодишњи рат 1616-1648. године. Истовремено, колико год то несразмерно изгледало, сам завршетак рата тзв. Вестфалски мировни уговор, осим што је значио крај рата, својом сложености имао је намеру да спречи или бар предвидљиво контролише евентуални сукоб²⁹. Додатни спектар разноликости Европе представља и османлијска експанзија преко југоисточног дела ка централној области. Својим присуством Турци уносе у европски духовни простор муслиманско наслеђе чиме доминација хришћанства у Европи бива нарушена.³⁰

Рационализам и просветитељство и даљи развој интеграционих идеја

Повратак традицији узрастања у сазнајним активностима, слобода духа као врлина људске креативности, еманципација природних и друштвених наука стварају рационалистичку филозофију. Носиоци ових идеја Дејвид Хјум, Томас Хобс³¹, Рочер Бекон, Џон Лок, а потом Едмунд Берк³² критикујући монархистичке концепције стварају теорију друштвеног уговора. Обликује се идеја о стварању грађанског друштва заснованог на сагласности свих његових чланова³³. По први пут се подвлачи разлика између тиранске и демократске владе, односно легитимне и нелегитимне владе, власти засноване на сили. Тиранска власт се карактерише као власт која је изневерила поверење народа дато путем сагласности и као таква она губи подршку и народ није дужан да јој се покорави. Легитимно право које произилази одатле је право народа на побуну. Ово размишљање, у теоретском смислу, утире пут оправданости револуције и артикулисаних промена које треба, бар декларативно, да заштите народ. Уједно, ово учење развија опасност од терора већине и артикулише питање индивидуалног или колективистичког приступа стварности, фаворизујући по први пут индивидуалистички приступ. Конкретна политичка артикулација ових идеја била је констатација традиционалне осведочености постојања представничких домова народа као основни извор суверене власти. Европа је утирала пут својој демократији.

Најстабилнији опонент ових учења била је институција просвећеног монарха која, у зависности од земље до земље и аутохтоних услова, у одређеној мери прихвата, негде и адекватно асимилује читав корпус идеје представничке власти³⁴. Енглеска од своје Велике повеље слобода, успостављања парламента и common law, кроз некад и ратне сукобе (рецимо доба тзв. Славне револуције), утире пут компромиса монарха и

---

²⁹ Види: Д. Живојиновић: Успон Европе, Матица српска, Нови Сад, 1985.

³⁰ Види Хишам Џаит: Европа и ислам, Сарајево, 1985.

³¹ Види Т. Хобс: Левијатан, Градина, Београд, 1991.

³² Види Е. Берк: Размишљања о француској револуцији, CID, Подгорица 2001.

³³ Види Џ. Лок: Две расправе о влади, Младост, Београд, 1973.

³⁴ Види С. Јовановић: Политичке и правне расправе, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933, Држава, 1936.

посредничке власти³⁵. Са друге стране, Француска је пример неуспелих покушаја укључења шире популације у институције власти. Догађаји из 1789. године сведоци су тих неуспеха.

Са друге стране, иако представник сталешке монархије и елитистичке владавине мањине оличене у племству и цркви, Француска је и расадник идеја расподеле власти и стварања нових институционалних облика владавине, а у намери учешћа народа у тој власти као и у стварању система одговорности у њој. Волтер, Монтескје и Русо осведочени су творци идеје поделе власти на законодавну, извршну и судску и дефинисања интерактивних односа међу њима³⁶. У теоретским оквирима стварају се услови генерисања неопходне енергије за реализацију либералне концепције друштва која, кроз перманентне расправе током осамнаестог века, бива утемељена на принципима представничке владавине и њене институционалне организације са намером владавине права, федералистичког или конфедералистичког типа. Волтер чак и конкретизује свој однос према Европи у обимном "Огледу о општој историји и о нарави и духу нација од Карла Великог до наших дана" који садржи, за одређене епохе, поглавља о "Стању Европе" где говори о, у том тренутку битисања, карактеристичним општеевропским појавама.

Управо су ови рационалистички филозофски модели условили појаву нових идеја европског јединства. 1692.³⁷ Енглеz Вилијем Пен је објавио Есеј о будућем и садашњем миру Европе. Пенoв компромисни и толерантни интелектуални склоп осмислио је идеју формирања Европског парламента са прецизираним бројем гласова чланица појединачно и са предлогом оснивања европске армије. Овај пионирски пројекат је, због своје конкретизације, битан сведок укључења проевропских идеја у спектар осмишљавања друштвено-политичких програма. Нови предлог, који фигурира у смислу европске интеграције, десиће се тек век касније –1795. године, а везан је за немачког класичног филозофа Имануела Канта који је израдио пројекат "Филозофски пројекат за стални мир". Сматрао је да је услов за претпоставку мира потребна правна држава, поштовање људских права, а које ће условити стварање федерације "слободних држава" (у неку руку претеча Друштва народа и ОУН).

Француска револуција, либерализам и идеје интеграције у XIX веку

У овом периоду на простору Северноамеричког континента, некадашње британске колоније, у рату 1776 -1782. године, успеле су да се изборе за независност и да поставе државне темеље које ће имати видног међународног утицаја. Повеља права америчких држава, Декларација о независности и Устав САД из 1787, као и целокупан

---

³⁵ Види Ц. М. Тревелјан: Друштвена историја Енглеске, СКЗ, Београд, 1982.

³⁶ Види В. Коштунца: Угрожена слобода, политичке и правне расправе, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд. 2002.

³⁷ Види Шмале, исто, стр. 89, и *European Unity*, <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/2WWeuropeunity.htm> где стоји да је Есеј написан 1693. године

рад Џејмса Медисона и Томаса Џеферсона³⁸ (који је боравио у Француској и скицирао повељу о људским правима Лафајету) од далекосежног су утицаја на доношење Декларације права човека и грађанина 1789. године и Устава из 1791. у Француској, као исходним обрасцима либералних конституционалних и законских одредби Европе.³⁹ Слобода појединца, право приватне својине, безбедност, отпор угњетавању, слобода мисли, говора, слобода написане и изречене речи и политичке слободе,⁴⁰ постаће тековине које ће осмишљавати покретачку енергију како појединца тако и народа.

Незрело би било сматрати да је од Француске револуције било све много једноставније. Револуционари су трасирали пут, требало је само кретати се њиме. Заправо, појава Наполеона и коалиционог победничког савеза рехабилитовали су идеју конзервативног монархизма и изворне деснице у Европи. Крај периода револуција 1789-1815. потврђен је Бечким конгресом, односно савезом Свете алијансе коју је аустријски кнез Метерних⁴¹ засновао на принципу равнотеже европских сила и који своју развојну садржину црпи из одредби Вестфалског мира и мира у Утрехту 1713. године. Иако конзервативан, ово је, у датом тренутку констелација односа, био прагматичан мир. Био је то доказ како договором и сарадњом могу да се пронађу обрасци суживота и најопречнијих државних уређења (В. Британија и Русија). Ово је, за један извесан период, значило и садржајну иницијативу присталица аутократије. Наиме, руски цар Александар је предложио стварање јединствене Европе која ће бити заснована на божјој провидности и идеји једног монарха и једног верског поглавара. Александар је био спреман да подржи папу за врховног верског поглавара уколико добије подршку за европског монарха.⁴² Осим њега, незанемарљив утицај имају и дела Новалиса, де Бонала, Фистела Куланжа и других представника монархизма.

Инспиративни подстицај савеза Свете алијансе налазимо у делу немачко-данског дипломате и публицисте Конрада Шмит-Физелдека који је разматрао политички идентитет Европе. Његови списи "Европа и Америка", или будући односи цивилизованог света из 1820. и "Европски савез" из 1821. године предлажу европску савезну војску, конгрес нација, заједничку заставу, јединствени правни поредак, монетарну повезаност, јединственост образовног и васпитног система.

Континуитет мисли јединствене Европе, ових година, добија и једну нову квалитетну димензију. Реч је о идеји социјалне правде односно права да сви подједнако учествују у благодетима индустријализације. Управо у вези са тим 1814. године француски мислилац, касније оквалификован као социјал-утописта Анри Сен-Симон је објавио "О реорганизацији европског друштва". Залаже се за темељну реконструкцију европског друштва и увођење планске економије. У свом оквирном програму претпостављао је постојање одређених тела која би била одговорна за машине, науку и

---

³⁸ Види <http://www.historyplace.com/unitedstates/revolution>, А. Невис, Х. Комаер: Историја САД, Минерва Суботица, 1953.

³⁹ Види Ч. Попов: Грађанска Европа, Матица српска, Нови Сад, 1989.

⁴⁰ Види А. Собул: Француска револуција, Напријед, Загреб, 1966.

⁴¹ Види Х. Кисинџер: Обновљени свет, Матица хрватска, Загреб, 1976.

⁴² Види Ц. Билингтон: Икона и секира, РАД, Београд, 1988.

индустријализацију и, по овим питањима, штитила интересе целокупне заједнице.⁴³ Језгро будуће европске федерације, по мишљењу Сен Симона, биће француско-енглеска унија. Његове идејне присталице залагале су се педесетих година деветнаестог века за европску уставотворну скупштину, а утицао је и на идентификацију покрета за стварање сједињених европских држава у време револуција 1848. године. Био је ово почетак социјалног интернационализма, али и сваког другог, пре свега културолошког и космополитичког интернационализма јер је отпочео, рекло би се, неминован процес социјалног и привредног повезивања Европе и света.

Либералне идеје доносе и романтизам као покрет који уздиже нацију и њен идентитет. Један од представника националног романтизма био је италијански револуционар Ђузепе Манџини. Свој живот је посветио борби за уједињење Италије и био је професионални револуционар. У време егзила, основао је, у Немачкој, Пољској и Швајцарској секцију Млада Европа. Позивао је на европско уједињење, на стварање Европе нација и предпоставио је оснивање европске саветодавне скупштине која би одредила географске оквире националних држава. Написао је 1849. године спис "Света алијанса народа".

Револуције из 1848. године, које су у правом смислу речи биле општеевропске, донеле су масовност у развоју европског покрета. Излазе часописи "Европски листови" и "Европске новине". Оличје овог покрета је француски песник Виктор Иго, односно његово излагање на конгресу пацифиста у Паризу 1848. године. "Доћи ће дан када ћете се ви Французи, ви Руси, ви Италијани, ви Енглези, ви Немци, ви нације овог континета, чврсто стопити у једно више јединство, не морајући да напустите своју посебну особитост и славну индивидуалност... Доћи ће дан када ће две велике групе земаља, Сједињене Америчке Државе и сједињене европске државе лицем у лице пружити једне другима руке преко мора..."⁴⁴.

Иако су револуције из 1848. године доживеле пораз, Иго своју идеју **сједињених држава Европе** није напустио. Стално истичући успешан пример Сједињених Америчких Држава⁴⁵, Иго је неуморно пропагирао своје идеје. Међународна лига за мир и слободу је на свом другом конгресу 1868. године прихватила идеју о сједињеним европским државама. У њеним званичним документима је стојало да сједињене државе Европе треба да почивају на народним и демократским институцијама и да за своју основу имају равноправност појединца и аутономију региона. Европска федерација би морала, уколико се реализује, да гарантује сваком од народа: сувереност и аутономију, индивидуалну слободу, слободу гласања, слободу штампе, слободу удруживања и окупљања, слободу савести... Лига се ускоро угасила тако да је идеја сједињених европских држава утихнула, међутим

---

⁴³ *European Unity*, <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/2WWeuropeunity.htm>

⁴⁴ В. Шмале, наведено дело, стр. 101.

⁴⁵ Указујемо и на постојање веома квалитетних радова који сеи критички односе на развој друштва у САД и критикују тзф. владавину већине. Види: А. Токвил: О Демократији у Америци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, СПД, Титоград, 1990.

несумњиво је да интересовање за међународне конгресе и међународна удружења постаје све снажније.

Идејни настављач Игоових идеја био је Пјер Жозеф Прудон који у својим "Принципима федерације" из 1863. истиче идеју федералне Европе насупрот националној Европи и насупрот црквеној и аристократској олигархији. За њега је двадесети век требало да буде век федерализма.

Интегративне идеје добијају и своју филозофску конотацију радом енглеског филозофа Хербета Спенсера, "Систем синтетичке филозофије" из 1855. године.

Идеје европске интеграције до 1945. године

Последњих деценија деветнаестог века маргинализована је идеја европског јединства. Сведена је на оснивање одређених мировних покрета. Значајнија иницијатива, у овом периоду, била је идеја руског цара Николаја која је резултирала 1899. године Првом међународном мировном конференцијом у Хагу.

Оно што је била релативна концепцијска новост у оквиру размишљања о начину европске интеграције била је могућност регионалне федерације. Хабзбуршка монархија,⁴⁶ као мултинационална и мултиконфесионална држава, представљала је источник тих идеја, односно престолонаследник Франц Фердинанд и тзв. Белведерски круг Овом кругу припадао је и Словак Милан Хоџа који је касније, 1942. године објавио у Лондону спис Федерација у централној Европи.

Почетак двадесетог века сведочи о јачању империјализма, конзервативизма, радикализма, екстремизацији социјалних учења, експанзији расних теорија⁴⁷. Савременици су били сведоци једног својеврсног парадокса: са једне стране Европа доживљава огроман привредни напредак без преседана који је наметао неминовност економске интеграције, а са друге стране друштвено-политичке елите, у немогућности да одговоре изазову напретка, траже спас у традиционализму интересних савеза који су, због недостатка неизбежног компромиса, антагонистички постављени једни према другом.

Први светски рат представља катаклизматични пораз недостатка одмерености и погубно разочарење многих у саму Европу. Персонификација тога је идеја о скором самоуништењу европске цивилизације.⁴⁸ Сам рат треба сагледати у континуитету догађаја до 1945. године.⁴⁹ Версајском мировном конференцијом је победио национални принцип при чему је проблем односа граница и нација са неминовним стварањем националних мањина требало решавати билатералним уговорима уз арбитражу међународне заједнице.

---

⁴⁶ Види А. Тејлор: Хабзбуршка монархија, КЛИО, Београд, 2001.

⁴⁷ Види Е. Нолте: Фашизам у својој епохи, Просвета, Београд, 1990.

⁴⁸ Види О. Шпенглер: Пропаст запада, Библиотека кристали, Београд, 1989.

⁴⁹ Види Ф. Фишер: Савез елита, Нолит, Београд, 1985.

Одређени политичари вешто су се ухватили у коштац са идејом о могућности организационог устројења Европе која ће имати за циљ трпељив суживот. Представник ове амбиције је Чехословачки председник Томаш Масарик, односно његов спис "Нова Европа". Масарик је принцип националног самоопредељења сматрао напредним и далекосежним јер је онемогућио немачки и аустријски хегемонизам. Таква Европа нација била би реално полазиште за једну, временски неусловљену, европску синтезу најпре у области културе. Нови човек "homo europaeus", по Масарику, биће национално свестан и спреман да прихвати Европу као своју заједницу. Његове идеје, с обзиром на то да је Масарик припадник малог народа, имају и једну врло неодмерену амбицију контролисанога раста становништва у свим земљама. Заправо Масариков предлог је покушај помирења националног и европског са становништва малих и перманентно угрожених држава.

Политичари дојучерашњих супарничких земаља, француз Аристид Бријан и немачки канцелар Штреземан⁵⁰ су, у време вршења својих политичких функција, показали да је реална могућност договора и споразума Немачке и Француске. Бријан је 1929. објавио и меморандум у ком се залагао за Европску федералну унију, а коју је 1930. године предложио Друштву народа. У његовом меморандуму политичка интеграција била је предуслов привредне и царинске. Настављајући Бријанову политику француски премијер Едуард Ерио се 1924. изјаснио у прилог европске привредне интеграције. Његовим залагањем основан је Координациони комитет за европску царинску унију и сматрао је да Друштво народа може да допринесе настанку Сједињених држава Европе.

Тридесете и четрдесете године обилују литературом која се залаже за повезивање Европе. Године 1923. немачки гроф Рихард Кунденхоф-Калегри покреће "Паневропски манифест" који око себе окупља велики број чланова, а организују се и конгреси Паневропске уније. Поменућемо само нека истакнута имена која су била укључена у овај покрет: Алберт Ајнштајн, Зигмунд Фројд, Рајнер Марија Рилке и Конрад Аденауер. Центри расправа о Европи били су Француска и Немачка. Велика Британија се одмерено држи по страни ових идеја, Черчил је 1930. године изјавио "Ми смо са Европом, али не и у Европи". Очигледно је у Британском Комонвелту још увек доминирао принцип самодовољности иако је то у великој мери била слава некадашњих времена с обзиром на то да су САД постале водећа светска сила.

У источном делу средње Европе постојале су такође регионалне интегративне иницијативе – савеза Мале Антанте, а потом и Балканског савеза. Бугарски председник владе Александар Стамболијски залага се за федерацију Југославије и Бугарске. Међутим, Стамболијски је убијен од стране припадника националистичке опције која је реваншистички расположена према границама на Балкану. Француска, односно премијер Тардје био је иницијатор плана средње Европе о повезивању некадашње Дунавске монархије, али је идеја доживела неуспех с обзиром да се водило рачуна о Француским интересима, а не о интересима будућих

---

⁵⁰ Види А. Митровић: Време нетрпељивих, СКЗ, Београд, 1974.

Ч. Попов: Од Версаја до Данцига, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.

чланица Дунавске конфедерације. Новоформиране државе нису желеле да своју тек изборену самосталност предају некој творевини која, на основу искуства, може асоцирати једино на Хабзбурге. Ако имамо у виду и то да је Карло, престолонаследник некадашње царевине, био још увек политички активан и да је имао присталице обнове монархије и у најугицајнијим политичким круговима Европе тада и много касније, констатовати да је обазривост малих држава некадашње монархије била оправдана.

Тоталитарне идеје

Поменути типолошки концепти евентуалног одређења јединственог европског простора имали су у Француској свог великог патрона. С обзиром на то да је Француска била репрезент и чувар Версајског мировног уговора, ове идеје су имале и много противника. Мировним уговором многе респективне државе нису биле задовољне (Немачка, Италија Аустрија, Мађарска, Бугарска...), неке су остале изван тог процеса (СССР), Британија је тежила доминацији без јаке Француске и без јаке Немачке. Недореченост мировног уговора, који је одраз реваншизма и диктата стварао је, у својој сенци нови свет који ће га срушити.

Економска криза праћена социјалним пропадањем држава, у Европи, највише је погодила Немачку. Ова земља је била погодно тло за развој популистички, демагошких и лако разумљивих идеја које су засноване на понуди наде за бољи живот и одређењу кривице за лошу ситуацију у неком другом. Двадесете године двадесетог века, донеле су појаву фашизма и националсоцијализма, тоталистичких и тендециозних хилијастичких идеологија.⁵¹

Италијански фашистички концепт новог поретка Европе био је заснован на идеји корпоративне државе и обнове некадашње римске империје у новом сјају.⁵² Од 1929. до 1943. године излазио је фашистички часопис "Антиевропа" који је био расадник антидемократских, антипарламентарних и антикомунистичких идеја и жесток критичар "Версајске Европе".

И у самој Француској, у којој се најпре и јавила тоталитарна популистичка десница у покрету "Француска акција" Шарла Мораса, а потом и Анри Масиса, говорило се и писало о нестанку Европе још са појавом Лутера, о опасности од "азијатске појаве – большевизма" и суштинској негативности револуције из 1789. године. Током Другог светског рата и Петенова, односно Вишијска Француска, под окриљем немачке окупације имала је идеју јединствене Европе која треба да онемогући "јеврејско-плуто-демократско-совјетско-слободозидарско израбљивање".

Немачки националсоцијализам имао је своје визионаре будуће Европе у делу Адолфа Хитлера, Алфреда Розенберга, Гебелса, Рибентропа. Сматрали су да Европа треба да се уједини на националсоцијалистичком принципу и да је окосница тог уједињења Немачка, као брана од јеврејског большевизма. За многе историчаре ово је

---

⁵¹ Е. Нолте, наведено дело

⁵² Види Т. Куљић: Фашизам, Нолит, Београд

био стари империјалистички план царске Немачке интерпретиран националистичком идеологијом. Нацистичка пропаганда, ремек дело инструментализације идеологије је учинила много и на визуелној представи Европе. Поменућемо и неке конкретне потезе оснивање Европског оmlадинског савеза 1942. године у Бечу где је, у холу Жупанијског дома у коме се скуп одржао, била изложена скулптура «Европа и бика». Године 1943, 23. марта, Јоаким фон Рибентроп је предложио оснивање Савеза европских држава који је требао да спречи ратове међу европским народима. Поменуте идеје нису наилазиле на готово никакву подршку, а немачком народу су нудиле виртуелни свет.

Совјетски Савез,⁵³ као тек новоформирана држава која је најпре требало да утврди своју власт, није имала конкретних идеја о Европи осим оних у склопу учења о большевичкој револуцији. Чак је и то Стаљин, зарад сарадње са одређеним државама које је унизио мировни уговор из Версаја, редиговао и конкретно се оградиле од процеса светске револуције, а што је имало за циљ директан сукоб са једним од родоначелника большевизма Лавом Троцким.⁵⁴ Троцки је остао доследан идеји перманентне светске револуције као суштинске смислености социјализма. На тим темељима је и сачинио пројекат Уједињених социјалистичких држава Европе.

Овде не треба изоставити ни интелектуални потенцијал бројне руске емиграције⁵⁵ која, трагајући кроз историјско искуство, критикује, до одређене мере демократске идеје. Критика је усредсређена на недостатак морала услед слабљења хришћанства, а излаз који се нуди је представничка владавина, откривање Еврозије,⁵⁶ уз веру хришћанску.⁵⁷

Стварање услова за почетак европске интеграције

Недореченост мировног уговора из 1919. године, реваншизам, осветољубивост, социјална немаштина, тоталитаризам, империјалистичке претензије, територијалне аспирације... учинили су да се 1939. године сукоб обнови и кулминира још већим крвопролићем. Током овог ратног сукоба појединци, као што је француски социјалиста Леон Блум, тражили су решење сукоба у некој врсти наддржаве која ће бити механизам решавања спорова. Јављају се и федералистичке концепције регионалног повезивања. Калегри је 1943. године организовао Пети паневропски конгрес на којем је Черчил позвао на стварање савеза у европском, азијском и америчком простору. Међутим, Рузвелт је био за обнављање Вилсонових идеја о националим државама, а Стаљин је стварао своју империју.

---

⁵³ Слипчевић, Бумбић: Историја СССР, Сарајево, 1964.

⁵⁴ Види К. Кауцки, Ј. Троцки: Тероризам и комунизам, Филип Вишњић, Београд, 1985.

⁵⁵ Види Група аутора: Историја Русије, Париз, 1938.

⁵⁶ Види В. Зјељковски: Руски мислиоци и Европа,

Приредила Исидора Секулић, издање Нове Европе, Београд, 1922.

⁵⁷ Види Н. Берђајев: Извор и смисао руског комунизма,

Књижевне новине Београд, Београд, 1989., Руска идеја, Просвета, Београд, 1987.

Најдоследнији федералистичкој концепцији, током рата, били су покрети отпора који су 1944. године на састанку покрета отпора из девет земаља, прихватили идеју Италијана Алтијера Спинелија⁵⁸ о "федералној унији европских народа". Како се рат ближио крају, тако је артикулација европејства била све снажнија. Настајала су удружења која се боре за стварање европске заједнице. Поменућемо нека од њих: у Италији – Европски федералистички покрет, у Швајцарској - Европски савез, у Француској – Француски комитет за федералну Европу, у Холандији – Холандска европска акција, у Великој Британији – Федерални савез.

Завршетком рата ови савези су се интегрисали, па је 1946. године основан је Европски савез федералиста. Круна ових напора био је Черчилов говор у Цириху којим је позвао на оснивање Сједињених држава Европе. Иако је у ово време Черчил био у опозицији и иако није сматрао да Велика Британија треба да буде део ове Европе. Његове речи биле су подршка онима који су желели да интегришу Француску и Немачку, а то ће касније, до данашњег дана, бити и покретач Европских интеграција.⁵⁹

У условима совјетске претње, потпуне опустошености европских држава, хладног рата, атомске претње, упућеност једних на друге издигла се изнад свих традиционалних сукоба интереса. Политичари, који су били свесни ових неизбежности, као што су Жан Моне, Робер Шуман, Конрад Аденауер, а били су на власти у својим државама, су 1950. године створили Европску заједницу за угљањ и челик, као почетну интеграциону заједницу будуће ЕУ. Свакако да је она имала својих недостатака, прикривених намера, подозривост, али кроз динамику односа, кроз, најпре економску интеграцију, рађала се данашња Европска Унија⁶⁰.

Неки аспекти рефлексije европског идентитета и европских идеја у Србији

Намера ми је да у што краћој форми покушам да укажем на рефлексiju актуелних идеја Европе у одређеним историјским периодима.

Средњевијековна српска држава најчешће се идентификује са династијом Немањића (1166. до 1371. године). Српска држава овог периода, у духовно-идеолошком смислу, била је део и византијског утицајног простора и западноевропског утицајног простора. Отвореност Србије за комуникацију са западном Европом је перманентна у овом периоду.⁶¹ Указујемо на комуникацију са крсташима, на брачне везе, на привредне и трговачке везе. Немањићка традиција⁶² је потпуна хришћанска

---

⁵⁸ Види И. Божовић, А. Завишић: Основно о Европској унији, Агенција за унапређење државне управе, Бгд., 2002.

⁵⁹ Види Ж. А. Суту: Неизвестан савез, историја европске заједнице, Клио, 2001.

⁶⁰ Види *EUROPA - The EU at a glance - The History of the European Union*, http://europa.eu.int/abc/history/index_en.htm

⁶¹ Види http://www.rastko.org.yu/rastko-bl/istorija/corovic/istorija/3_4.html

⁶² Види Д. Богдановић: Старе српске биографије, Просвета, Београд, 1968.

посвећеност⁶³ уз феудалну сталешку државну организацију, и као таква била је део општег духовног простора.

Посленемањинска Србија, до свог пада 1459. године сведочи и о узлету писмености, (што ће имати утицаја и на описмењавање и образовање у Влашкој, Молдавији, делимично и у Русији) и о прагматичној политици – истовремена сарадња са краљевином Угарском и вазалство под Турцима, замаху трговине и рударства⁶⁴.

Од времена Сеобе од 1690. почиње продор рационалистичких идеја међу Србима. Захарије Орфелин, Доситеј Обрадовић, Аврам Мразовић нека су од имена која проширују духовни склоп народа новим рационалистичким идејама.

Период српске историје од 1804. до 1914. године⁶⁵ био је стално изложен рефлексима модерних европских идеја.

Први српски устанак, којег је Л. Ранке⁶⁶ назвао револуцијом, својим идејама о националном ослобођењу представља рефлексiju романтизма. Стални сукоби вождове самовоље и Правитељствујућег совјета су почетак борбе одређене представничке власти са самовољом појединца.⁶⁷ Осим тога то је и почетак борбе за владавину закона, односно стварања оквира "правне државе"⁶⁸ а представник владавине закона је Божидар Грујовић (Теодор Филиповић). Укључење устаника у Хетерију, грчку устаничку организацију, представља покушај повезивања балканског простора у јединствени простор.

Владавина кнеза Милоша Обреновића је уједно и почетак продора либералних идеја у кнежевину. Вук Караџић у чувеном писму критике самодржављу кнеза Милоша тражи институционалну власт и ограничење самовоље како би Србија постала "европејска државица свог реда".⁶⁹ Како Србија 1830. године постаје аутономна кнежевина, питање организације државне власти се још више наметнуло. Коначно 1835. године, под притиском Милош доноси тзв. "Сретењски устав" чији је творац Димитрије Давидовић, а у ком се први пут помиње "законодатељна", "законоизвршитељна" и "судејска" власт.⁷⁰ Сам Устав резултат је посете француског изасланика, грофа Боа ле Конта који је у Србију "пренео либералне идеје грађанског друштва Западне Европе у погледу уставног уређења земље".⁷¹ Конзервативна Света

---

⁶³ Види Историја српског народа, књига I, II, СКЗ, Београд, 1994.

⁶⁴ Види Д. Драгојловић: Историја филозофске мисли у Срба епохе феудализма, Светови, Нови Сад, 1998.

⁶⁵ Види Историја српског народа, књига V-1,

⁶⁶ Види Л. Ранке: Српска револуција, СКЗ, Београд, 1991.

⁶⁷ Види Д. Јанковић: Српска држава Првог устанка, Нолит, Београд, 1984.

⁶⁸ Види С. Новаковић: Уставно питање и закони Карађорђевог времена, Задужбина И. Коларца, Бгд. 1907.

⁶⁹ Види В. Караџић: Историјски списи, Просвета, Бгд, 1969.

⁷⁰ Види Д. Поповић: Устави кнежевине и краљевине Србије, 1835-1903, САНУ, Бгд. 1988. и С. Јовановић сабрана дела, Ј. Продановић: Уставне борбе и уставни развитац, Геца Кон, Бгд., 1936.

⁷¹ Види Р. Љушић: Кнежевина Србија, САНУ, Бгд, 1986, стр. 117, и Историја српске државности, Платонеум, 2001.

Алијанса, творевина Метерниха и руског цара Александра успротивила се овом уставу и он је био кратког века. Ипак његове напредне идеје траг су у времену.

Законодавна изградња Србије настављена је. Турски устав из 1839, иако мање либералан, представљао је уставно озваничење институција демократске провиниенције. Потом Јован Хаџић ради на изради модерног Грађанског законика заснованог на обичајном праву, а по препоруци Дејвида Уркхарта (секретара енглеског посланства у Цариграду)⁷².

Победа Уставобранитеља 1842. године значила је и отварање Србије ка Европи. Илија Гарашанин под снажним утицајем пољске емиграције (Адама Чарторитског и Фрање Заха), ствара оригинално дело "Начертаније"⁷³ које се залаже за интегративне процесе на Балкану, а у светлу одређених интегративних амбиција које егзистирају у Европи. Осим тога интензивирани су школовање младих људи у иностранству. Водећи представници ове нове елите су Јеврем Грујић и Владимир Јовановић. Грујићев пројекат био је предлог Закона са основном идејом народног суверенитета. Владимир Јовановић⁷⁴ је најистакнутији представник либералних идеја и доследан борац за републиканску представничку владавину налазећи узора у Америци и Швајцарској. По узору на Манџинијеву "Младу Италију", основао је "Уједињену омладину српску".

Потом се у Србији јављају и социјална учења са радикалним идејама промене монархистичког самодржавља Обреновића. Светозар Марковић, под утицајем француских социјал-утописта, Интернационале, руских револуционара (Херцена, Чернишевског, Писарева, Доброљубова), анализирајући аутохтоност простора Србије дефинише специфичан социјалистички пут развоја Србије кроз задругарство.⁷⁵ Марковићево учење утире пут настанку радикалних идеја заснованих на националном ослобођењу и широкој локалној самоуправи. Њихови заступници биће, у почетку Адам Богосављевић и Пера Тодоровић, а потом прагматични и компромисни Никола Пашић.⁷⁶

Крајем деветнаестог и почетком двадесетог века Србија, иако води аустрофилску политику, отворена је за европске утицаје о чему говори и општи научно-образовни развој земље.

Смена династија доводи једног релативно профаног владара Петра Карђорђевића који је, примера ради, својевремено превео на српски језик Џона Стјуарта Мила. Србија је активно укључује у новонастала груписања.

---

⁷² Види М. Суботић: Срицање слободе, Институт за филозофију и друштвену теорију, Бгд, 1992, М. Екмеџић: Стварање Југославије 1790.-1918., Просвета, Београд, 1989.

⁷³ Види Д. Макензи: Илија Гарашанин, државник и дипломата, Просвета, Београд, 1987, Р. Љушић: Књига о начертанију, БИГЗ, Београд, 1993.

⁷⁴ Види В. Јовановић: Успомене, БИГЗ, Бгд. 1988.

⁷⁵ Види: Ј. Перовић: Српски социјалисти деветнаестог века, РАД, 1985.

⁷⁶ Види М. Протић: Радикали у Србији, идеје и покрет 1881-1903, Ауторско издање, 1990.

После Првог светског рата, новонастала држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца као уставна парламентарна монархија је стуб Версајског мировног пројекта на Балкану. Краљ Александар је, иначе у веома добрим односима са А. Стамболијским, амбицијом стварања интегралног југословенства – односно једне наднације, по нашем мишљењу, а не улазећи у сврсиходност идеје, био веома истакнути заговорник интегративних идеја и проевропске политике⁷⁷ на простору Балкана. То потврђује и чињеница да је Краљевина била у саставу Мале Антанте и Балканског савеза. Унутрашње противречности нерешених националних односа обесмислили су идеју краља Александра.⁷⁸

Други светски рат је Југославију претворио у поприште националног, идеолошког и грађанског сукоба. Године 1945. тријумфовала је, уз помоћ СССР-а комунистичка идеологија и самим тим могућност интегративних процеса био је обесмишљен. Иако је 1948. сукобом са Стаљином, односно са Информбироом, Југославија постала много флексибилнија према сарадњи са западом, њено стратешко одређење биће лавирање и афирмација покрета Несврстаности⁷⁹.

Резиме

Конституисање европског друштва је процес који траје колико и сама историја европских народа. Од старе Грчке и процеса конституисања демократских градова-држава, преко Римске империје и хришћанског света, хуманизма и ренесансе, просветитељства, националних револуција, демократског институционализма, либерализма, прагматизма, уз веома динамичан процес прожимања, сукобљавања, ускалђивања, генерисао се европски идентификациони код. Постепено је европска цивилизација добијала своје оквире и дефинисала се. У одређеном временском тренутку заиста се могло рећи да, и поред свих постојећих различитости, постоји заједништво у духовном склопу друштава, а усуђујемо се да кажемо и појединаца.

У овим условима рађају се идеје о конкретизацији идентификационог заједништва кроз одређене облике стварања државних заједница. Ове идеје, у почетку, су биле маргинална појава и нису се препознале од силине сукоба и антагонизама. Међутим, како су крвопролића постајала све већа и разорнија, јачала је и тежња за њиховим обуздавањем, контролисањем и гушењем. Афирмисали су се, мање или више успешно, различити савези и механизми контроле status quo-а. Упоредо са овим прагматичним политичким покушајима формирале су се идеје око могућности уједињења Европе. Свака од ових идеја имала је своје идеолошко исходиште (у либерализму, социјалним идејама, позитивизму, национал-романтизму, анархизму, фашизму...).

---

⁷⁷ Види Научни скуп: Европа и Срби, Историјски институт САНУ, Православна реч, Београд, 1996.

⁷⁸ Види Љ. Димић: Историја српске државности, Србија у Југославији, Нови Сад, 2001.

⁷⁹ Види Б. Петрановић: Историја Југославије 1918.-1980., Нолит, Београд, 1980.

Катаклизма светских сукоба условиће победу рационалног над ирационалим и победу сукоба аргументата над сукобом оружја. Европа, најпре западна, 1950. године започела је интересно интегрисање и стварање своје сопствености. Овај процес траје и данас и његова динамика зависиће од врсте проблема са којим се суочава, али је једно сигурно, сам процес никад неће бити доведен у питање. Европљани су се определили, остаје да се ускладе модалитети. То ће трајати јер су специфичности изразите, али је свест о њиховом усклађивању доминантна.

Abstract

Constitution of the European society is as old as the history of the European nations. From the period of the old (Ancient) Greece and the process of constitution of democratic cities-states, the ages of the Roman empire and the Middle Ages, humanism and renaissance, enlightenment, national revolutions, democratic institutionalism, liberalism, pragmatism, in the very dynamic process of interaction, conflict and harmonization, the European identification code had been established.

European civilization was defined gradually. It could be said that exists the unity, in spiritual sense of society and individuals, in spite of all existed differences in one specific moment.

These conditions and ideas established the framework for the Europe as apolitical and ideological entity.

Each of these ideas had ideological sources in liberalism, social ideas, positivism, national-romantism, anarchism, fascism...

Cataclysm of world conflicts will lead to the victory of rational over irrational and to the victory of arguments over the arms.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Б. Петрановић: Историја Југославије 1918-1980, Нолит, Београд, 1980
2. Љ. Димић: Историја српске државности, Србија у Југославији, Нови Сад, 2001.
3. Научни скуп: Европа и Срби, Историјски институт САНУ, Православна реч, Београд, 1996.
4. Л. Перовић: Српски социјалисти деветнаестог века, РАД, 1985.
5. В. Јовановић: Успомене, БИГЗ, Бгд. 1988
6. Д. Макензи: Илија Гарашанин, државник и дипломата, Просвета, Београд, 1987.
8. М. Суботић: Срицање слободе, Институт за филозофију и друштвену теорију, Бгд, 1992

8. М. Екмечић: Стварање Југославије 1790-1918, Просвета, Београд, 1989.
9. Р. Љушић: Кнежевина Србија, САНУ, Бгд, 1986, стр. 117.
10. Ј. Продановић: Уставне борбе и уставни развитак, Геца Кон, Бгд., 1936
11. Д. Поповић: Устави кнежевине и краљевине Србије, 1835.-1903., САНУ, Бгд. 1988.
12. В. Караџић: Историјски списи, Просвета, Бгд., 1969.
13. С. Новаковић: Уставно питање и закони Карађорђевог времена, Задужбина И. Коларца, Бгд. 1907.
14. Д. Јанковић: Српска држава Првог устанка, Нолит, Београд, 1984.
15. Ј. Ранке: Српска револуција, СКЗ, Београд, 1991.
16. Историја српског народа, СКЗ, Београд, 1994.
17. Д. Драгојловић: Историја филозофске мисли у Срба епохе феудализма, Светови, Нови Сад, 1998
18. Ж. А. Суту: Неизвестан савез, историја европске заједнице, Клио, 2001.
19. И. Божовић, А. Завишић: Основно о Европској унији, Агенција за унапређење државне управе, Бгд, 2002.
20. Н. Берђајев: Извор и смисао руског комунизма, Књижевне новине Београд, Београд, 1989, Руска идеја, Просвета, Београд, 1987,
21. В. Зјељковски: Руски мислиоци и Европа, Приредила Исидора Секулић, издање Нове Европе, Београд, 1922.
22. Група аутора: Историја Русије, Париз, 1938.
23. Кауцки, Ј. Троцки: Тероризам и комунизам, Филип Вишњић, Београд, 1985.
24. Слипчевић, Бумбић: Историја СССР, Сарајево, 1964.
25. Т. Куљић: Фашизам, Нолит, Београд
26. А. Митровић: Време нетрпеливих, СКЗ, Београд, 1974.
27. Ч. Попов: Од Версаја до Данцига, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
28. Ф. Фишер: Савез елита, Нолит, Београд, 1985.
29. О. Шпенглер: Пропаст запада, Библиотека кристали, Београд, 1989.
30. Е. Нолте: Фашизам у својој епохи, Просвета, Београд, 1990.
31. Џ. М. Робертс: Европа 1880.-1945., Клио, 2002.
32. А. Тејлор: Хабзбуршка монархија, КЛИО, Београд, 2001.
33. С. Дубнов: Кратка историја Јеврејског народа, Савез јеврејских општина, Београд
34. Ј. Перовић: Планирана револуција, БИГЗ, Глобус, 1988.
35. А. Токвил: О Демократији у Америци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, СПД, Титоград, 1990.
36. Џ. Билингтон: Икона и секира, РАД, Београд, 1988.
37. Х. Кисинџер: Обновљени свет, Матица хрватска, Загреб, 1976.
38. А. Собул: Француска револуција, Напријед, Загреб, 1966.
39. Ч. Попов: Грађанска Европа, Матица српска, Нови Сад, 1989.
40. А. Невис, Х. Комаџер: Историја САД, Минерва, Суботица, 1953.
41. В. Коштуница: Угрожена слобода, политичке и правне расправе, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд. 2002.

42. М. Тревелјан: Друштвена историја Енглеске, СКЗ, Београд, 1982.
43. С. Јовановић: Политичке и правне расправе, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1933, Држава, 1936.
44. Џ. Лок: Две расправе о влади, Младост, Београд, 1973.
45. Т. Хобс: Левијатан, Градина, Београд, 1991.
46. Хишам Џаит: Европа и ислам, Сарајево, 1985.
47. Д. Живојиновић: Успон Европе, Матица српска, Нови Сад, 1985.
48. Макијавели: Владалац, Политичка и сакрална писма, Глобус, Загреб, 1987.
49. Ј. Хојзинга: Јесен средњег века, Матица српска, Нови Сад, 1974.
50. Е. Гарен: Култура ренесансе, Нолит, Београд, 1982.
51. Ф. Хити: Историја Арапа, Веселин Маслеша, Сарајево, 1988.
52. Џ. Минч: Историја средњовековне цркве, КЛИО, Београд, 1999.
53. Џ. Мајендорф: Византијско богословље, "Каленић", Издавачка установа Епархије Шумадијске, Крагујевац, 1989.
54. Коплстон: Средњовековна филозофија, БИГЗ, Београд, 1989.
55. Коплстон: Филозофија Грчке и Рима, БИГЗ, Београд, 1988.
56. Ш. Сенјобос: Упоредна историја европских народа, Дерета, Београд, 1991.
57. Р. Лопез: Рођење Европе, Школска књига Загреб, 1978.
58. Е. Алверел: Политичка идеологија Византијског царства, Филип Вишњић, Београд, 1988.
59. Г. Астрогорски: Историја Византије, Просвета, Београд, 1947.
60. А. Аугустин: О држави божјој, "Кршћанска садашњост", Загреб, 1987.
61. А. Аугустин: Исповести, Графос, Београд, 1989.
62. В. Дјурант: Доба вере, Народна књига, Алфа, Београд, 1998.
63. В. Дјурант: Живот Грчке, Народна књига Алфа, Београд, 1996.
64. Група аутора: Велике цивилизације средњег века, I-III, Напријед, Загреб, 1972.
65. А. Пирен: Повијест Европе, Култура, Загреб, 1956.
66. А. Тојнби: Истраживања историје, Просвета
67. Машкин: Историја старог Рима, Научна књига, Београд, 1982.,
68. Група аутора, Оксфордска историја Римског света, КЛИО, 1999.
69. Ф. Папазоглу: Историја Хеленизма, Београд, 1995.
70. М. Ростовцев: Историја старог света, Матица српска, Нови Сад, 1974.
71. Струве: Стара Грчка, Веселин Маслеша, Сарајево, 1962
72. Тукидид: Историја Пелопонеског рата, Дерета, Београд, 1991.
73. Constitution for Europe, 2003, стр. 5
74. Мирча Елијаде: Историја веровања и религиозних идеја, Каријетиде, Просвета, Београд, 1991.
75. Херодот: Историја, Матица српска, Нови Сад, 1988.
76. В. Шмале: Историја европске идеје, КЛИО, Београд, 2003.
77. К. Чавошки: Револуционарни макијавелизам, Рад, Београд, 1989,
78. М. Жоли: Дијалог у паклу између Макијавелија и Монтескјеа, Градац, Чачак, 2001.

79. Р. Љушић: Књига о начертанију, БИГЗ, Београд, 1993.
80. Р. Љушић: Историја српске државности, Платонеум, 2001.
81. М. Протић: Радикали у Србији, идеје и покрет 1881-1903, Ауторско издање, 1990.
82. Д. Богдановић: Старе српске биографије, Просвета, Београд, 1968.

Линкови:

1. *EUROPA - The EU at a glance - The History of the European Union*,
http://europa.eu.int/abc/history/index_en.htm
2. <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/2WEuropeunity.htm>
3. <http://www.historyplace.com/unitedstates/revolution>
4. <http://www.rastko.org.yu/>

Dušan Šipovac
Sjedinjene evropske države?

Uvod

Pokušaj da se neki predstojeći događaji objasne, i na neki način poistovete, sa događajima iz prošlosti predstavlja izazov za svakog istraživača. Kako zbog specifičnosti i originalnosti događaja koji su se već odigrali u određenom istorijskom trenutku, tako i zbog veoma nezahvalnog prognoziranja budućnosti.

Sam naslov eseja asocira na naziv jedne države koja postoji već više od 200 godina i koja se trenutno smatra najrazvijenijim delom modernog sveta. Naravno reč je o Sjedinjenim Američkim Državama. Da li će nam budućnost doneti SED (Sjedinjene Evropske Države) zasnovane na istom ili sličnom modelu kao SAD?

Pogled u prošlost

Prva engleska kolonija u Americi bila je Virdžinija, osnovana 1607. godine. Poslednja, Džordžija, osnovana je 1732. godine. Sve kolonije su se pružale u istočnom pojasu Amerike. Tadašnje kolonije su se, s obzirom na odnos izvršne vlasti prema Engleskoj kao zemlji matici delile u tri grupe: privatne kolonije (guvernera su imenovali vlasnici kolonije), kolonije direktno pod engleskom krunom (guvernera je imenovao engleski kralj) i samoupravne kolonije (guvernera je birala Skupština kolonije). Pored guvernera, svaka kolonija je imala i Skupštinu koju su birali punoletni muškarci. Međutim, svaka odluka Skupštine kolonije je mogla biti odbacena od strane engleske vlade. To znači da su Skupštine kolonija donosile zakone ali nisu vršile zakonodavnu vlast. Zakonodavna vlast je i dalje bila u rukama engleske vlade. Ova činjenica je znatno kočila politički i ekonomski razvoj kolonija. Samouprava i prodor prosvetiteljske ideologije podigli su samosvest kolonija, što će stvoriti veliki nesklad sa ekonomskom zavisnošću. Na ovakvu eksplozivnu atmosferu nadovezao se i čuveni Zakon o taksama (1765, Stamp act), koji je po prvi put uveo neposredno oporezivanje u kolonijama. Odgovor na ovaj zakon bio je žestok. Kolonijalne skupštine su izdavale protestne rezolucije, narod je bučno demonstrirao, a načelo da nema oporezivanja bez predstavljanja (no taxation without representation) je već bilo uveliko poznato i prihvaćeno u kolonijama. Ujedinjeni oko ideje da novi Zakon o taksama ne prihvate, devet kolonija se sastalo u Njujorku 1765. godine, sastavilo protest Kralju i objavilo bojkot engleske robe. To je bio prvi put da su kolonije reagovala i usprotivile se kruni zajedno. Posle nepune godine važenja zakon je povučen i to zahvaljujući zajedničkoj akciji kolonija i međusobnoj

solidarnosti. Sukob krune i kolonija se nastavio u narednih osam godina. Posle Tausendovog nameta 1768. (Tausend - ministar finansija u engleskoj vladi koji je smanjio poreze na ostrvu a povećao ih u kolonijama), dolazi do velikih protesta koji kulminiraju Bostonskim pokoljem 1770. godine. Sledi afera oko čaja ili čuvena Bostonska čajanka (Boston Tea Party 1773.), koja rezultira politikom čvrste ruke sa ostrva, manifestovanom zatvaranjem luke Boston i opozivanjem povelje kolonije Massachusetts. Iz već postojeće solidarnosti odnosi među kolonijama postaju sve čvršći. Tako skupština kolonije Virdžinija saziva tzv. Prvi Kontinentalni Kongres u tada najvećem gradu Filadelfiji, septembra 1774. Tada je upućena peticija u kojoj je osporeno pravo Britanskom parlamentu da usmerava trgovinu na teritoriji Amerike. Kralj i vlada nisu želeli da prihvate peticiju i pokušali su silom da nateraju kolonije da se povinuju svim odlukama Krune. U aprilu 1775. godine dolazi do prvih oružanih sukoba. Na samom početku rata za nezavisnost američkih kolonija, dolazi do Drugog Kontinentalnog Kongresa, na kome je odlučeno da se kolonije dignu na oružje. Iako su sukobi buktali na teritoriji svih kolonija čak pet se izjasnilo da je protiv nezavisnosti i da sukobe treba što pre okončati. Međutim, kako su se sukobi širili postajalo je sve jasnije da Kralj i vlada nisu spremni na kompromise, pa je i broj pristalica ideje nezavisnosti rastao. Kolonije počinju da osnivaju nezavisne vlade i Virdžinija, 1776. godine, donosi svoju Deklaraciju prava (Virginia Declaration of Rights). Ova deklaracija je po prvi put teorijska načela prirodnog prava postavila kao državna načela. Već 4. Jula 1774. Kongres usvaja Deklaraciju nezavisnosti (Declaration of independence). Iako je predstavljala, do tada, najčvršće jedinstvo među kolonijama, Deklaracija nezavisnosti je opet bila dokument kompromisa. Naime iako je sukob sa engleskim trupama predstavljao opasnost za sve kolonije, i iako je ujedinjenje bilo jedini način da se kolonije odupru i ostvare pobedu, ni u jednom trenutku ni jedna od kolonija nije želela da zaboravi na svoju unutrašnju tradiciju i političko uređenje. Originalni tekst deklaracije je sadržao zaključak da ropstvo treba ukinuti, ali su protiv deklaracije glasali delegati južnih robovlasničkih kolonija i pretili da će obustaviti borbe sa Engleskom. Tako je tačka o opštoj osudi ropstva morala da bude izbrisana. Dakle, sam početak puta ka ustavnosti SAD vodio je stazom kompromisa, što će kasnije i biti karakteristika čitavog političkog sistema SAD. Odmah po proglašenju nezavisnosti postavilo se pitanje uređenja nove državne tvorevine koja je u Deklaraciji nazvana United States of America. Kongres 1777. godine usvaja akt pod nazivom 'Članci o Konfederaciji' koji se smatrao prvim američkim ustavom, a u stvari je bio ugovor o savezu država koje su se nalazile u ratu sa Engleskom. Šest godina kasnije, 1783. godine, Engleska je priznala nezavisnost kolonija potpisavši mirovni ugovor u Parizu. Posle potpisivanja mira pred očima američke države se našao novi, možda i najveći izazov: stvaranje jake centralne vlasti, pretvaranje saveza američkih država u jednu državu. Razlozi za stvaranje države su bili prevashodno ekonomske prirode. U toku sukoba sa Engleskom savez kolonija se puno zadužio prema inostranstvu ali i prema domaćim poveriocima. Kako Konfederacija nije mogla da raspisuje porez nije mogla ni da otplaćuje javni dug. Politički razlozi su u ovom ključnom periodu igrali značajnu ulogu pošto bi jaka centralna vlast sprečavala međudržavne sukobe i bila bi u stanju da u potpunosti štiti američke interese u inostranstvu. Ustavotvorna

Skupština se sastala u maju 1787. godine u Filadelfiji. Najspornije pitanje se pojavilo oko broja predstavnika u zakonodavnom telu. Velike kolonije su bile za opciju da broj predstavnika bude srazmeran broju stanovnika. Nasuprot velikim, male kolonije su želele jednakost u predstavničkom telu, a po principu državne nezavisnosti svake kolonije. Kompromisno rešenje (opet kompromis) došlo je u predlogu države Konektikat. Kompromis se sastojao u kombinovanju dva suprotstavljena predloga, tj. u ustanovljenju dvodomnog zakonodavnog tela. Predstavnički dom je imao da se bira srazmerno broju stanovnika, a u Senat bi svaka država slala po dva predstavnika. Ustavotvorna Skupština je izglasala predlog ustava, koji je potom prešao u ruke ratifikacionih tela pojedinih država. Ustavotvorna skupština je takođe odlučila da ta ratifikaciona tela budu ustavotvorne skupštine država članica i da će Ustav stupiti na snagu kada ga ratifikuje devet država. Ova odluka nije značila da se državama preko tog broja nameće Ustav, već da im se ostavlja mogućnost da se kasnije priključe federaciji ili da sa njom ostanu u konfederalnom odnosu. Do jula 1788. godine devet država je ratifikovalo Ustav. Severna Karolina je to učinila 1789, a Rod Ajlend 1790. godine. Da se ne bi pravila razlika između devete ratifikacije, sa kojom je Ustav stupio na snagu, i ostalih, usvojeno je da je Ustav SAD stupio na snagu u času izrade njegovog predloga 1787. godine.

U Evropi, moderne države se radaju početkom novog veka kao nacionalne države. Njihov nastanak se direktno vezuje za proces slabljenja rimokatoličkog univerzalističkog shvatanja države. Devedeset pet teza Martina Lutera o reformi rimokatoličke crkve, iz 1517. godine, dovelo je do oцепljenja nemačke protestantske crkve od rimokatoličke. Prevodom Biblije na nemački jezik, Luter je istakao značaj nacionalnog nasuprot internacionalnom, katoličkom, univerzalnom. Dakle, nastanak modernih država u Evropi se vezuje za raskol u, do tada najvećem ljudskom pokretu, Hrišćanstvu, i to u njegovom rimokatoličkom delu. Posle verskog raskola dolazi do tridesetogodišnjeg rata koji će dve velike države, Nemačka i Španija, izgubiti. Ove velike države su fiktivno kontrolisale ogromne teritorije, ali stvarne kontrole nije bilo. Primera radi, vlast španskog kralja se prostirala na tri kontinenta - od Madrida do Manile i do Meksika i Perua. Samo za putovanje do Filipina i nazad bilo je potrebno više od 4 godine. Dakle, ni govora o stvarnoj kontroli i vršenju vlasti. Nemački car je imao samo fiktivnu vlast u poređenju sa stvarnom vlašću nemačkih kneževa. Stoga su u pravnoj teoriji ove države nazvane "države-nebuloze", zato što je njihova vlast uglavnom bila vlast na papiru. Vestfalskim mirom 1648. godine Španija gubi značaj velike sile a rimsko-nemačko carstvo biva izdeljeno na manje kneževine koje bivaju organizovane kao prave države, koje će uspostaviti potpunu kontrolu nad svojim teritorijama. Stvaranje prvih modernih država kao nacionalnih tvorevina u mnogome će opredeliti dalji razvoj Evrope kao kontinenta i proći će mnogo vremena i sukoba da bi se došlo do ideje o ujedinjenoj Evropi. Engleska i Francuska će se organizovati na nacionalnom principu, ali će to biti jedini zajednički princip na kome će se stvoriti dve najznačajnije države XIX veka. Iako često u međusobnom sukobu i ratu, ove dve države će postati kolonijalne velesile i diktirati razvoj civilizacije do kraja XVIII i početkom XIX veka. Kasno ujedinjenje i stvaranje nacionalnih država od strane Nemačke i Italije, dovešće ih u neravnotežan položaj u trci za kolonijama, što će i

biti uzrok prvog ratnog sukoba svetskih razmera. Dakle, za razliku od Amerike, Evropa se kretala u potpuno suprotnom pravcu. U pravcu kulturnog, teritorijalnog i ekonomskog, bezkompromisnog nejedinstva.

Danas

Po Ustavu SAD izvršena je vertikalna i horizontalna podela vlasti. Horizontalna podela vlasti jeste podela na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Tako Ustav SAD zakonodavnu vlast dodeljuje dvodomnom Kongresu Sjedinjenih Država, izvršnu Predsedniku Sjedinjenih Država Amerike, a sudsku Vrhovnom sudu SAD (i drugim sudovima koje Kongres može odrediti i ustanoviti). Kongres SAD je dvodoman. Sastoji se od Predstavničkog doma i Senata. U nadležnost Kongresa, pored osnovne zakonodavne vlasti, spada i oporezivanje, plaćanje dugova, zaključivanje zajmova, trgovina sa stranim državama i između pojedinih država članica i sl. Međutim, svaki zakonski predlog koji bude prihvaćen u oba doma Kongresa podnosi se Predsedniku SAD. Predsednik SAD ima pravo odložnog veta. Ako posle ponovnog pretresa domovi usvoje zakon sa dvotrećinskim većinama, on postaje punovažan bez obzira na predsednikovo neslaganje. Predsednik SAD je nosilac izvršne vlasti u Federaciji. On komanduje vojskom, ima pravo pomilovanja i odlaganja kazni za krivična dela protiv SAD, pravo predstavljanja u međunarodnim odnosima, pravo sklapanja međunarodnih ugovora (uz pristanak Senata), pravo imenovanja diplomatskih predstavnika i drugih službenika Sjedinjenih Država (uz mišljenje i pristanak Senata). Predsednik SAD može biti smenjen u postupku impičmenta, koji se pokreće "zbog izdaje, podmicivanja i drugih teških zločina". Optužnicu protiv predsednika pokreće Predstavnički dom, a sudi Senat pod predsedavanjem predsednika Vrhovnog suda. Vrhovni sud SAD je (zajedno sa ostalim sudovima) nosilac sudske vlasti. Ali za razumevanje funkcionisanja američke države kroz sistem podele vlasti bitno je ukazati da Vrhovni sud SAD vrši ustavnosudsku vlast. Ova nadležnost Vrhovnog suda je od izuzetnog značaja za predsednički sistem koji ustanovljava Ustav SAD. Naime Vrhovni sud SAD, po načelu podele vlasti, ne može da ukine neki pravni akt koji je doneo Kongres (kao vršilac zakonodavne vlasti), ali ga može proglasiti protivustavnim i odbiti da ga primeni. Kako za Vrhovnim sudom idu niži sudovi tako akt, ocenjen kao protivustavan, ostaje bez primene u svakodnevnom radu svih sudova na teritoriji SAD. Ustavnosudska nadležnost Vrhovnog suda, Predsednikov veto, pristanak Senata su samo dokazi da ne može biti potpune podele vlasti, već da mora doći do izvesnog mešanja. Ovo "mešanje" vlasti je Ustavom SAD zamišljeno kao unakrsni, međusobni sistem kontrole (tzv. sistem: checks & balances) između pojedinih vlasti, kojim se onemogućava da jedna vlast postane dominantna. Npr. Kongres (zakonodavna vlast) koči i kontroliše Predsednika (izvršnu vlast) impičmentom i pristankom na Predsednikova imenovanja. Predsednik (Izvršna vlast) koči Kongres (zakonodavnu vlast) odložnim vetom. Vrhovni sud (sudska vlast) koči i kontroliše Kongres (zakonodavnu vlast) proglašavajući akte neustavnim.

Vertikalna podela vlasti, tj. podela nadležnosti između federacije i država članica je uslovljena činjenicom da se moraju obezbediti prava pojedinih država.

Poštujući različitost između država članica i njihovu težnju za što većim stepenom autonomije, ustav SAD jasno odvaja nadležnosti centralne, federalne vlasti od nadležnosti vlasti svake od država članica. Međutim, nadležnosti federalne vlasti su, u stvari, prave državne nadležnosti. Centralna vlast u SAD kreira nacionalnu politiku, vodi spoljnu politiku, donosi makroekonomske odluke itd. Kada se zna da je Ustavom SAD propisano da niti jedna odluka federalne vlasti ne može biti opozvana ili dovedena u pitanje od strane pojedine države članice ili grupe država, lako se može zaključiti da su SAD jaka federalna država, sa izraženim federalnim centralizmom. Dakle u SAD centralna vlast nije samo kohezioni faktor između država članica već najviša i poslednja instanca vlasti federacije.

Danas je Evropa ujedinjenija nego ikada pre. Ali se i dalje EU tretira kao međudržavna organizacija koja ima karakteristike konfederacije. Veze između država EU koje svakim danom postaju čvršće (uvedena je jedinstvena moneta - Euro, međudržavne granice odavno ne postoje itd.), kao i proširenje Unije, koje će se zvanično dogoditi 2004. godine, ukazuju na sve prisutnije tendencije stvaranja jedinstvene evropske federalne države na samom početku trećeg milenijuma. Ozbiljan rad na produbljenu veza između država članica kao i strateški plan proširenja EU navodi na zaključak da će se u bliskoj budućnosti EU konstituisati kao država. Karakter te države u mnogome će zavisiti od konstitutivnog akta, tj. od njenog Ustava.

Sadašnji predlog Ustava EU utvrđuje da su osnovne institucije EU:

- * Evropski Parlament (EP),
- * Savet Evrope (SE),
- * Evropski Savet Ministara (SM),
- * Evropska Komisija (EK) i
- * Evropski Sud Pravde.

Horizontalana podela vlasti (podela na: zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast) je takođe izvršena predlogom Ustava EU. Zakonodavnu vlast vrše zajedno Evropski Parlament, Savet Ministara i Evropska Komisija. Evropska komisija ima ekskluzivno pravo zakonodavne inicijative, što znači da niko sem EK ne može pokrenuti zakonodavnu proceduru u sistemu EU. Ali se tu uloga EK u vršenju zakonodavne vlasti završava. Evropski Parlament i Savet Ministara usvajaju predloge komisije, međutim, dominantnu ulogu prilikom usvajanja predloga ima Savet ministara. Naime SM usvaja ili odbacuje svaki zakonski predlog, što znači da je SM konačna instanca u vršenju zakonodavne vlasti unutar EU. Savet Ministara okuplja predstavnike nacionalnih vlada država članica, tako da u njegovom radu, a samim tim i u čitavoj zakonodavnoj proceduri EU, dolaze do izražaja pojedinačni nacionalni interesi. Ovakva zakonodavna procedura čini zakonodavstvo Unije manje efikasnim i predstavlja veliku kočnicu integrativnim procesima unutar EU. Kada se rešenje koje nudi predlog Ustava EU uporedi sa rešenjem Ustava SAD, vidi se da je američko rešenje jasnije i efikasnije. Zakonodavnu vlast u jednoj državi treba da vrši predstavničko telo. Ako EU ima nameru da postane ozbiljna moderna federacija mora se napraviti otklon od postojeće politike interesa država članica i moraju se ozbiljno uzeti u obzir interesi svakog pojedinca, stanovnika Evrope. Samo zakonodavna vlast koja predstavlja narod (u ovom slučaju kompletnu populaciju

Evrope) može uživati legitimitet. Naravno EU je sastavljena od država pa je nužno da i interesi država članica budu bitan faktor u kreiranju zakona Evrope. Zaključak se nameće sam po sebi: za stvaranje legitimne i efikasne zakonodavne vlasti EU potreban je kompromis, ali ne kompromis kao rešenje samo ove situacije već kompromis kao vodeći princip stvaranja države. Uostalom slični problemi stajali su ispred tvoraca SAD pre više od 200 godina, putem kompromisa oni su prevaziđeni i stvorena je ne samo jaka država nego i nacija. Evropska Unija, kao federalna država, u budućnosti bi trebalo da ima zakonodavno telo koje bi moglo biti prekopirani Američki Kongres. Sadašnji Evropski Parlament bi bio kopija Donjeg (predstavničkog) doma u kome bi bili predstavljeni svi građani EU, a Savet Ministara bi bio pandan Američkom Senatu (gornjem domu) gde bi bile predstavljene države članice EU. Najzad ovakvo ustrojstvo funkcioniše već više od 200 godina u SAD pa zašto ne bi i u Evropi, kolevci modernih država?

Kada se govori o organu(ima) koji vrši(e) izvršnu vlast u EU, ne može se povući nikakava paralela sa organom koji tu valst vrši u SAD. Prema predlogu Ustava Evrope, izvršna vlast je poverena Evropskoj Komisiji i Savetu Ministara. Naravno, u SAD izvršnu vlast vrši predsednik SAD, koji se bira na četiri godine. On kreira svoj kabinet i postavlja visoke državne funkcionere i diplomatske predstavnike (uz mišljenje i odobrenje Senata). U Evropskoj uniji postoje dva organa koji dele nadležnost na polju izvršne vlasti: Evropska Komisija i Savet Ministara. Komisiju često zovu i čuvar ugovora, što znači da ona vodi računa o interesima Unije kao celine. Ovo tzv. čuvanje ugovora na kojima počiva EU odnosi se pre svega na njihovu kontinuiranu primenu i poštovanje od strane zemalja članica. EK, kao izvršno telo Unije, upravlja politikom i pregovara u ime Unije u oblasti međunarodne trgovine i saradnje, upravlja budžetom Unije i vodi glavnu reč u oblastima konkurencije, poljoprivrede i trgovine. Savet Ministara zaključuje sporazume sa stranim zemljama i zajedno sa Parlamentom odlučuje o budžetu Unije. Takođe je Savetu Ministara poveren posao nadzora nad radom Komisije, vođenje inostranih poslova EU kao i koordinacija opšte ekonomske politike EU sa ekonomskim politikama država članica. Iako ideja horizontalne podele valasti u EU postoji ona nije rešena na baš najsrećniji način. Naime, Savet Ministara ima odlučujuću ulogu u procesu donošenja propisa ali je istovremeno zadužen i za njihovu implementaciji kao i kontrolu sprovođenja istih. Jasno se vidi da je Savet Ministara u sistemu EU ključni organ koji istovremeno vrši i zakonodavnu i izvršnu vlast. Pitanje je ko kontroliše rad Saveta Ministara? Takav organ ne postoji u sistemu EU pa je Savet Ministara prepušten sam sebi. Savet Ministara bi u budućnosti mogao da preraste u gornji dom, eventualnog dvodomnog Parlamenta EU (Senat Evrope). Njegova nadležnost bi trebala da bude isključivo u vršenju zakonodavne vlasti, a svoj uticaj na izvršnu vlast Savet Ministara bi vršio isključivo putem kontrole i preporuka, što i jeste sprovedeno američkim sistemom checks & balances kao uloga Senata. Što se tiče Evropske Komisije, ona bi trebalo da u potpunosti preuzme egzekutivu Unije. Za svoj rad, Komisija bi trebalo da odgovara građanima EU i državama članicama EU, i to preko dvodomnog Parlamenta (Gornjem domu - Državama članicama, Donjem domu građanima). Naravno, ja ovde neću ulaziti u organizacijske promene unutar oba organa (EK i SM), ali je

bitno napomenuti da su one neminovnost ma kakav politički sistem EU usvojila u budućnosti. Ovakav sistem vršenja izvršne vlasti u EU (preko Komisije i Saveta Ministara) je suviše konfederalan, pa EU podseća na međudržavnu organizaciju a ne na državu. Buduća federacija ne bi mogla da funkcioniše na ovakav način pa je stoga potrebno pronaći adekvatno rešenje, a čini mi se da je pravi put koji vodi ka rešenju opet kompromis.

Evropski sud pravde (15 sudija) je najviša instanca sudske vlasti u EU. Njegova nadležnost je da donosi presude u sporovima koji nastaju između država članica i u sporovima države članice sa EU. Evropski Sud pravde ima ulogu Vrhovnog suda, njegova presuda je konačna i ima jaču snagu od Vrhovnih sudova država članica. Budući da presude Evropskog suda imaju snagu izvora prava, uloga suda nije više samo sudska, već on ima i zakonodavnu funkciju (kroz presedane u common law sistemu sličnu ulogu ima i Vrhovni Sud SAD). Da bi zaokružio vršenje sudske vlasti unutar EU, Evropskom sudu pravde mora se, u budućnosti, proširiti nadležnost i na suđenje koje se tiče povrede prava svakog pojedinca, stanovnika EU. I u ovakvim sporovima Evropski Sud Pravde bi, kao Apelacioni sud, bio najviša sudska instanca.

Vertikalna podela vlasti u sistemu EU je prilično konfuzno rešena. Naime, države članice mogu kreirati spoljnu politiku samostalno, tako da može doći do velikih razmimoilaženja između evropskih država, što najviše odslikava konfederalni karakter EU. Teško je zamisliti federaciju u kojoj svaka od država kreira i vodi sopstvenu spoljnu politiku. I u ovom slučaju se kao jedino rešenje nameće kompromis. Potrebno je da se vodeće evropske nacije odreknu velikog dela svog suvereniteta kako bi buduća evropska federacija funkcionisala kao jedinstveni međunarodnopravni subjekt. U slučaju SAD situacija je potpuno jasna. SAD su subjekt međunarodnog prava, i sve odluke donete na polju međunarodnog prava kao i svi ugovori ratifikovani od strane američkog Kongresa obavezni su za sve države koje čine SAD.

Zaključak

Da li je Evropi potrebna jaka Federacija? Da li se evropske države nalaze u sličnoj situaciji u kojoj su bile američke kolonije krajem XVIII veka? I, konačno, da li je put kompromisa kojim su krenule američke kolonije pravi put? Odgovori na ova pitanja će nas dovesti do zaključka, ali krenimo redom.

Do sada je istorija potvrdila, da su svi integrativni procesi bili uspešni samo ako su kulminirali totalnom povezanošću subjekata koji su ih činili. Nivo integracije država EU je viši nego ikada ranije, ali se čini da je trenutno stanje u kome se EU nalazi samo prelazni period ka stvaranju velike evropske federacije. Jednostavno, projekat ujedinjene Evrope mora doživeti finalni oblik ili će početi da se raspada i doživeti neuspeh. Stoga je potrebno ojačati sve institucije EU, naročito Evropski Parlament, koji bi mogao biti ključ stvaranja nove države. Savet Ministara, kao centralna institucija EU, mogao bi prerasti u gornji dom novog Parlamenta Evrope (čak bi se mogao i nazvati Senat Evrope) gde bi zadržao svoju zakonodavnu ulogu u sistemu EU. Evropska Komisija bi bila jedini nosilac izvršne vlasti u EU, a Evropski

Sud pravde najviša sudska instanca u budućoj federaciji. Dakle, kroz jačanje Parlamenta i jasne horizontalne podele vlasti dolazi se do obrasca koji je primenjen u Ustavu SAD. Izvršna vlast u Evropskoj Uniji trebalo bi da bude rešena na potpuno drugačiji način nego što je to urađeno Ustavom SAD. Izgleda nemoguće da narod Evrope bira izvršnu vlast neposredno na izborima, naročito ne predsednika Evrope, jer bi to nametnulo oblik državnog uređenja koji mnoge monarhije u EU ne bi mogle da prihvate. Evropska Komisija (ili Vlada EU) bi trebalo da bude birana od strane Evropskog Parlamenta. Mandat ne bi bio dodeljen jednoj osobi nego timu ljudi iza kojih bi stajao jasan politički program. Da bi se to dogodilo potrebno je da u političkom životu EU postoje političke partije koje su nadnacionalnog karaktera. Takve političke partije bi okupljale članove i simpatizere bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost. To znači da bi Nemci, Francuzi, Italijani, Englezi, Španci, Česi, Poljaci...delovali zajedno na političkoj sceni Evrope kao "Social-demokrate" ili "Zeleni?" ili ... Tada bi donji (predstavnički) dom Evropskog Parlamenta odslikavao političke ideje ujedinjene Evrope i štutio interese svih njenih građana podjednako. Dakle, za stvaranje jedinstvene evropske države jeste neophodno ojačati institucije koje čine politički sistem. Ali je pre toga potrebno takav politički sistem izgraditi i učvrstiti, a to je moguće uraditi samo delovanjem svih građana Evrope kroz evropski-univerzalne političke partije.

Američke kolonije s kraja XVII veka našle su se pred velikim izazovom. Da li da se odreknu teško stečene nezavisnosti i upuste se u opasan eksperiment stvaranja jedinstvene države. Izazov koji je stajao ispred tvoraca SAD bio je utoliko veći kada se zna da dotadašnja istorija slično državno uređenje nije poznavala, pa nije bilo mogućnosti da se iz nekakvog prethodnog iskustva izvuku pouke i ponude adekvatna rešenja. Zato mislim da se evropske države danas nalaze u mnogo povoljnijoj situaciji nego što je to bio slučaj sa američkim kolonijama pre više od 200 godina. Tvorci evropske države su u stanju, da sa ove istorijske distance, jasno sagledaju dobre i loše strane ustavnog sistema SAD, i da "prekookeanska" iskustva prilagode potrebama svih naroda Evrope.

Evropske države su simbol moderne državnosti u svetu. Najrazvijenije države Evrope su kroz istoriju dale potpuno različite modele organizovanja države, pa ipak sve one danas funkcionišu na visokom nivou i po modernim svetskim standardima. Njih krasi politička stabilnost, poštovanje ljudskih prava, ekonomska sigurnost i kulturna razvijenost. Zašto onda ujedinjena Evropa? Mislim da evropske države to duguju viševjekovnom istorijskom i kuturnom nasleđu Evrope. Mislim da je ideja ujedinjene Evrope starija od svih evropskih država. Evropa će biti jedinstvena država, i to je neminovnost, potrebno je samo slediti stazu kompromisa. Da li će naši savremenici pronaći put kompromisa i u bliskoj budućnosti stvoriti Sjedinjene Evropske Države? Pokazaće vreme koje je pred nama....

Političke ideje na kojima je utemeljena EU (Podela vlasti)

S obzirom na to da antičke torije predstavljaju prve političke teorije ljudske misli, trebalo bi započeti sa njima u pokušaju da odredimo na kojim osnovama se temelji ustav Evrope koji je u izradi. Teorija je grčka reč koja znači znanje. Teorije

društva pokazale su se kao veoma zavisne od ekonomske osnove društva i time glavna osnova za proučavanje nastanka, razvoja i smenjivanja teorija. Podloga antičkih pravnih i političkih teorija bio je robovlasnički način proizvodnje, kao i razvijenost ekonomskog života koji je iznedrio podelu fizičkog i umnog rada, omogućivši naučni rad, stvarajući klasu upravljača-filozofa. Isto se tako može reći da je robovlasnički sistem antičkog društva osnovni izvor vlasti i dominacije.

Demokratija o kojoj se u antičkim teorijama dosta raspravljalo imala je sasvim drugačiji oblik od onog koji se javio kasnije. Antička demokratija je predstavljala oblik neposrednog, aktivnog učešća građana za razliku od kasnijih njenih oblika koji su samo mogli da predstavljaju predstavničku demokratiju, kao jednu defanzivnu demokratiju, koja više za imperativ nije imala aktivno učešće građana, već imperativ novije demokratije postaje zaštita pojedinca od mešanja zajednice u njegov privatni život. Može se reći da je ranije postojala pozitivna, a danas negativna demokratija koja se najčešće ispoljava u vidu zaštite pojedinca i njegovih prava.

Tesna zavisnost između političkih i pravnih ideja i klasne borbe u društvu može ukazati da se u svakom društvu javljaju dve osnovne grupe ideja koje odgovaraju dvema glavnim klasama koje se bore za vlast. Svaka od tih grupa brani svoje interese. Kao predstavnik tadašnje aristokratije pojavljuje se **Sokrat** koji je protivnik demokratije. On uzdiže znanje kao najveću vrlinu, smatrajući da je masa nesposobna za vladanje. Istu interesnu grupaciju je zastupao i **Platon** koji iskazuje izvesni pesimizam pod uticajem tadašnjih prilika u Atini (opadanja moći Atine). Platon pravda postojanje države ukazujući na nesavršenost čoveka i samu potrebu države da ga usavrši, ali pod pretpostavkom da državom vladaju umni ljudi-filozofi. U svom delu *Država* ukazuje na jedan veoma važan princip, princip pravde koji čovek treba da voli radi nje same, a ne zbog nekakve koristi koju mu ona može doneti. On se zalaže za umerenost smatrajući da svaka preteranost obično dovodi do preteranosti. Na demokratiju on tako i gleda smatrajući da u demokratiji vlada sloboda, a preterana sloboda čini njenu najveću manu, jer preterana želja za demokratijom dovodi do njenog rušenja i uspostavljanja anarhije. Ali u *Odbrani Sokratovoj* zalaže se za apsolutnu slobodu mišljenja pojedinca. U *Zakonima* Platon ne opisuje idealnu, apsolutno savršenu državu državu kao što je to činio u *Državi* ", već govori mnogo realističnije, o društvenoj stvarnosti imajući u vidu ljudske slabosti. Smatrajući da vrhunac vlasti predstavlja monarhija, a slobode - demokratija zalaže se za mešovitu vladu, spoj monarhije i demokratije. Ovim dolazi na ideju mešovite vlade koja sve do danas jeste najbolje sredstvo za izbegavanje nedostataka koji svaki 'čist' oblik vlade ima. Dajući prvu klasifikaciju oblika države, prvi je preporučio mešovitu vlast koji su kasnije razvili Polibije i Monteskje.

U svojoj pravnoj teoriji Platon ukazuje na potrebu postojanja mudrih zakona koje će ljudi poštovati, a po kojima će upravljači moći da dobro vladaju. Ukazuje na postojanje pravog i lažnog prava. Istinsko pravo štiti interes čitave države, a ne samo interes vlasti kako to čini lažno, prividno pravo.

Za razliku od Platona koji je govorio kakva država treba da bude **Aristotel**, Platonov učenik, pisao je o državi kakva ona jeste. Kao i Platon, Aristotel smatra da je ropstvo prirodna pojava. Država je organizacija slobodnih građana, a ne celog

društva. Dok je rob u vlasništvu svog gospodara, građaninom je smatran onaj ko učestvuje u zakonodavnoj vlasti ili sudskoj, državnoj delatnosti. Na taj način Aristotel pravi distinkciju kako između roba i građanina tako i zakonodavne i sudske vlasti. Govoreći o vladaru, ukazuje na to da ne može dobro da vlada onaj koji nije bio potčinjen vlasti. Monarhova vlast mora biti ograničena. On mora imati vlast, ali ograničenu, da bi bio jači od pojedinca ili grupe, ali slabiji od mase. Masa, opet, ne mora biti sposobna za vlast, ali mora biti sposobna da vidi da li se ta vlast vrši dobro ili ne. Zakon se stavlja na prvo mesto, ispred vladavine jednog građanina. Zakonodavac mora znati koji ustav i koji zakoni su, po sebi, najbolji, prema datim okolnostima, vodeći računa da primena pravnih akata ne donese nepravdu nego pravdu.

Za razliku od Platona koji sve svodi na "Polis", Aristotel pravi razliku između onoga što će Hegel kasnije nazvati "građansko društvo" i "političko društvo" izdvojivši politiku kao nauku. Aristotelovo gledište o politici kao potvrđi tolerancije i slobode, uz uslov koncenzusa o osnovnim zajedničkim vrednostima, potvrđuje da on politiku, tj. vlast ne doživljava kao nešto jednostavno i apsolutno. Njegova koncepcija politike kao društvenog odnosa koji pretpostavlja određenu jednakost i toleranciju mišljenja bila je opšte prihvaćena u antičkoj civilizaciji i kasnije je izvršila veliki uticaj na teorije i pokrete koji su se borili za svoje slobode i prava, a protiv autokratije, oligarhije i raznih vrsta diktatura.

Polibije, najznačajniji istoričar posle Aristotela, naslanja se na Aristotelove i Platonove ideje. Kroz proučavanje pravilnih i izopačenih oblika vlade, dolazi do zaključka da svaki oblik države u sebi sadrži klicu propasti, te ako se želi stabilna vlada, onda se ne sme prihvatiti ni jedan od oblika u svojoj čistoti. Mora se uspostaviti mešoviti oblik države. Ovu ideju preporučivali su i Platon i Aristotel, ali ju je Polibije produbio. Platon i Aristotel su preporučivali mešovitu vladu ostajući pri aristokratskoj republici, dodajući joj izvesne elemente drugih oblika. Polibije, za razliku od njih, mešovitu vladu shvata u pravom smislu te reči, kao mešavinu ravnopravnih elemenata tih oblika. On razvija i jednu teoriju o podeli i ravnoteži vlasti. Posmatrajući trajnost Rima i Sparte dolazi do zaključka da je njihov opstanak posledica mešovitog oblika vlasti. U njima su pomešana tri pravilna oblika vlade: monarhija, aristokratija i demokratija. U rimskoj državi, konzuli predstavljaju monarhijski oblik, senat-aristokratski, a narodne skupštine (komicije)-demokratski. Tom podelom nadležnosti, ove tri vlasti sprečavaju jedna drugu da vrše zloupotrebe. Polibije ovom teorijom postaje prethodnik čuvene teorije o podeli vlasti koju je najpotpunije formulisao Monteskje, dve hiljade godina kasnije.

Stoička škola, čiji je osnivač Zenon, govorila je o jednakosti i bratstvu svih ljudi i o potrebi postojanja univerzalne države, svih ljudi-kosmopolisa. Idejom o univerzalnoj državi, iako ona bila utopistička, prevladan je uzani vidik države-grada i stvorena podloga kako za modernu teoriju o državi tako i za hrišćansku srednjevekovnu teoriju o univerzalnoj Božijoj državi.

Političke i pravne teorije feudalizma imaju za osnov religijske hrišćanske teorije, gde vlada teološki pogled na svet, a hrišćanska crkva ima monopol mišljenja. Iako ovu teoriju možemo smatrati nenaučnom, idealističkom, postoje izvesne napredne crte, a to je da hrišćanska teorija smatra da su svi ljudi, bar u načelu,

jednaki među sobom. Periodizacija hrišćanske misli ukazuje na dve različite tendencije. Prva, patristika, u kojoj preovlađuje misticizam i druga, skolastika, u kojoj preovlađuje racionalizam, najavljujući nastanak novih buržoaskih ideologija.

Ideje feudalizma kreirane su kroz borbu crkve i države, idući i u krajnosti, kao ideje koje su negirale hvalu monarhističkim režimima, koji su u to vreme često smatrani za božije izaslanike. To su ideje iracionalne i surove kao što je Salzberijeva doktrina tiraniciđa. Džon od Salzberija ukazuje na to da se vladar, kršeći pravo, stavlja iznad njegove zaštite, te stoga ubistvo tiranina nije greh; naprotiv, to je jedna vrsta dužnosti. Salzberi izlaže jednu ideju koja se može odnositi na podelu vlasti. On smatra da je država jedan veliki organizam. Na mestu glave je vladar, na mestu srca-senat, dužnost očiju i ušiju vrše sudije, službenici i vojnici odgovaraju rukama, a finansijski službenici crevima i želucu.

Razvoj društva u vidu kapitalističke revolucije dovodi do niza promena u društvu. Pre svega, povećava se broj stanovništva i urbanizacija života, a to dovodi do naglog podizanja kulture i prosvetćenosti. Političko mišljenje se oslobađa misticizma i iracionalizma. Kapitalistički način proizvodnje oslobađa ljude pravne nejednakosti, a teorije ovog doba oslobađaju se religije i usredređuju se na pojedinca i njegovu slobodu. Feudalizam odslikava doba jake centralističke vlasti, ali u sebi je nosio i klicu za borbu protiv nje. Tako, 1215. godine, engleski kralj Džon je bio primoran da donese jedan set dokumenata, rešenja, od strane svojih barona. Iako je taj zakon donesen za barone, on je prvi dokument koji je ograničio vladarevu moć, jer, kako je poznato, osnovna zakonitost koja se tiče moći je da moć teži koncentraciji i uvećanju. Taj set dokumenata je poznat kao MAGNA KARTA LIBERTATUM i predstavlja prvu proklamaciju suverenosti zakona, govoreći da niko, pa ni sam kralj nije iznad zakona. Magna karta daje pravo na pobunu protiv vladara ukoliko se vladar ne pridržava odredaba povelje. BILL OF RIGHTS takođe veoma bitan dokument kojim se 1688. godine uspostavlja ustavna i parlamentarna monarhija u Engleskoj. Ovim aktom parlament se tretira kao zastupnik Engleske, uperen protiv samovolje kraljeve vlasti: zabranjuje suspendovanje zakona od strane vladara, uspostavlja slobodne izbore za parlament, kao i slobode govora u parlamentu.

Centralizam kao apsolutistička vlast iznedrio je, sa jedne strane, krajnosti kao što su utopističke teorije Mana i Mora, na koje su se kasnije naslanjale komunističke ideje kao oponent kapitalizmu, a sa druge strane, izneo je veoma bitne ideje suvereniteta, legitimiteta i niza drugih koje će se koristiti kao glavno oružje borbe protiv samovolje nosioca vlasti. U teorijama sekularnog prirodnog prava objašnjava se i opravdava apsolutistička vlast i smatra se da je postojanje političke moći nužda koja počiva na priznanju grešne prirode čoveka. Na drugoj strani razvijaju se ideje koje se suprotstavljaju apsolutizmu, naglašavajući zaštitu i očuvanje prava čoveka. Sekularna tradicija prirodnog prava zadobija prevagu sa Bodenom koji problem suvereniteta postavlja kao centralni problem političke teorije. On ukazuje na to da jednom uspostavljen sa diktatom prirodnog prava postaje superioran. Pitanje ko je nosilac suvereniteta vodilo je razdvajanje političke teorije na :

1. doktrinu o suverenitetu vladara
2. doktrinu narodnog suvereniteta
3. duplex majestas (mešoviti suverenitet)

Doktrina o suverenitetu i legitimitetu vladara podstakla je raspravu o podeli vlasti. Borba monarha i parlamenta u Engleskoj dovela je do nastanka jedne od najuticajnije političke teorije i najznačajnijih mehanizama današnje demokratske vlasti. Savremena država je nastala u procesu negiranja apsolutističkih oblika političkog uređenja. U toku XVII i XVIII veka, naročito u Engleskoj i pojedinim zemljama Zapadne Evrope, apsolutna vlast oličena u monarhu, postepeno je ograničavana učešćem predstavnika srednjeg i sitnog plemstva. Kasnije se našla u sukobu sa interesima i potrebama nove klase - buržoazije, koja je zahtevala učešće u vlasti i preobražaj sistema. Lok i kasnije Monteskeje su preporučivali plan ove društveno-političke organizacije. Ovaj plan, koji se odnosi na reorganizaciju vlasti, poznat je po nazivom "podela vlasti". Po tom planu državna vlast se mora zasnivati na postojanju zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, ili će ona uvek biti despotija i tamnica slobode. U svom *Duhu naroda* Monteskeje govori kako podela mora biti prema obliku vlasti i nadasve funkcionalna, što podrazumeva podelu vlasti na odvojene organe i samostalne institucije.

Lok i Monteskeje nisu želeli da uklone kralja i feudalstvo, već da ograniče staru vlast i obezbede učešće nove klase u vlasti, naročito u deliberativnom smislu. Po ovom planu je trebalo da aristokratija i monarh zadrže izvrsnu vlast, a buržoaziji i narodu bi se obezbedilo mesto i učešće u predstavničkim telima – parlamentu. Monteskeje, koji je imao više sluha za političke slobode i vezivao slobodu za određenu jednakost, plašio se sudstva, koje je u Francuskoj podržavalo klasne privilegije i staleške pozicije feudalaca i zato je predviđao postojanje dve vlasti: parlamentarno-zakonodavne i izvršne, dok je sudu predvideo dopunsku ulogu, misleći da sud treba da bude pod kontrolom parlamenta.

U nekim razvijenim i zrelim feudalnim državama već u XIII i XIV veku, i to ne samo u Zapadnoj Evropi, već i u srednjoj i na Balkanu (Dušanov zakonik koji sadrži izvesna ograničenja vladara i ustavnopravne norme o sudskom postupku, donet 1349.godine) osnivaju se ili obnavljaju izvesne institucije koje su imale svoje mesto u organizaciji vlasti još u Grčkoj i Rimu. Od tada su vlastodršci bili primorani da sazivaju izvesne skupove staleža koji se nazivaju parlamenti, sabori, staleške skupstine... U nizu zemalja obrazuju se se senati koji imaju zakonodavno-sudsku, pa čak i deo izvršne vlasti, a oko kralja formiraju se razne kancelarije, privatni saveti, ministri i lični organi i funkcioneri koji predstavljaju začetak kasnije nastalih oblika izvršne i upravne vlasti

Podela vlasti je jedan od principa u organizaciji vlasti koji je imao najveći i najdalekosežniji uticaj na organizaciju savremene države. Ali, ona nije nikad shvatana na isti način ni prihvaćena u istom obliku. U suštini, ona je predstavljala izvesnu realnu podelu vlasti samo u prelaznim periodima od feudalizma ka kapitalizmu. Od kraja XVIII veka podela vlasti se shvata kao podela određenih funkcija, delatnosti vlasti, ali ne i kao podela u društveno-političkoj suštini vlasti. Ustav SAD, pisan je u izvesnoj atmosferi idolopoklonstva Loku i Monteskeju i stoga

shvata podelu vlasti kao raspodelu na tri samostalne i unekoliko ograničavajuće grane, u osnovi iste političke vlasti. Pored niza razlika u idejnim shvatanjima o podeli vlasti, sama primena dovela je do još raznovrsnijeg oblika organizacije vlasti.

Osnovna karakteristika savremene države je postojanje niza organa i institucija koje vrše određenu vlast sa više ili manje samostalnosti i one su više ili manje u određenoj međuzavisnosti i isprepletanosti. Među tim organima ističu se oni organi kojima je poverena zakonodavna i izvršna funkcija. Organizovana vlast se ne može zamisliti bez normiranja (zakona) i izvršenja. Ove funkcije su njen vitalni uslov. Položaj, karakter i sklad u kojem se ove institucije nalaze, zajedno sa sudskom vlašću, od osnovnog su interesa i značaja, kako za karakter i suštinu jednog političkog uređenja, tako i za njegovu efikasnost, a naročito za efikasnost vlasti. Potpuna podela vlasti, u svom krutom obliku ne može postojati jer je potrebna koordinacija zakonodavne, sudske i izvršne vlasti, ali bi umerena podela vlasti predstavljala neophodan element postojanja jedne pravne države.

U političkom konstituisanju savremene države postoje dva osnovna sistema organizovanja vlasti koji polaze od načela podele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, a koje imaju samostalnost i svoja prava. To su parlamentarni i predsednički sistem. Pored ovih "snovnih sistema" postoje i razni "mešoviti" sistemi.

Pored principa podele vlasti postoji još jedan bitan princip koji oblikuje modernu državu, a to je vladavina prava. Vladavina prava nikla je iz borbe pojedinaca i mase za zaštitu svojih osnovnih prava, zaštitom od političke dominacije i uzurpacije vlasti. Ova borba završena je pravnim uređivanjem države koja je glorifikovana u ustavu. Pravno uređenje odnosa državne vlasti znači da su odnosi između države i njenih podanika uređeni pravom tj. postali su pravni odnosi.

Postoji mnoštvo ideja koje su uticale da današnji svet izgleda baš ovako kako izgleda. U samoj Evropskoj uniji, zajednici koja je tvorevina kakva do sad nije postojala, utisnute su mnoge ideje velikih mudraca, na šta ukazuje i sama preambula budućeg ustava u kojoj se citira Tukidid – koji se pre svega opredeljuje za demokratiju kao vladavinu većine. To ukazuje da je Evropa kao entitet raznovrsnih entiteta izgrađivana kroz vekove. Evropska unija nastaje na zgaristu porušene Evrope, u pozadini sve oštrijeg sukoba istoka i zapada, kao strah od narastajuće snage komunizma (socijalizma). Procesi evropske integracije bili su motivisani:

1. željom za sigurnošću i mirom (kao zajednica mira trebalo bi ujedinjena da spreči eventualne sukobe i zaštitu se od ekspanzije komunizma);
2. željom za slobodom i mobilnošću (ljudi, roba, kapitala);
3. težnjom za demokratskim ujedinjenjem Evrope koje bi postala alternativa nacionalističkoj vladavini koja je i dovodila do ratova;
4. nadom u privredno blagostanje koje bi kroz zajedničko tržište bilo podstaknuto;
5. očekivanjima da zajedničke moći narastaju (zapadne države su se nadale da će ujedinjenjem povratiti moć koje su imale pre Prvog i Drugog svetskog rata, a koja je u rukama SSSR-a i SAD-a).

Posle Drugog svetskog rata zamisao evropskog ujedinjenja ni u jednom trenutku nije bila povezana samo sa jednim političkim konceptom, ili jednim

modelom integracije. Proces ujedinjenja zavisio je najčešće od date situacije, bez čvršćeg usredsređenja na zaokružen model, prepušten pragmatizmu.

Osnovne ideje koje je donela prošlost, a na kojima se izgrađuje Evropa, jeste vladavina prava i podela vlasti. Princip podele vlasti u EU postoji. Predstavnicima zakonodavne vlasti su: Evropski savet, Savet ministara i Evropska komisija. Evropski savet je institucija koja je najviše doprinela procesu integracija. Njega sačinjavaju šefovi država i vlada država članica, kao i predsednik Evropske komisije, potpomognut ministrima spoljnih poslova i jednim članom Evropske komisije. Područja aktivnosti ovog sektora odnose se na na izgradnju i obezbeđenje demokratije, pravne države, poštovanje ljudskih prava, očuvanje evropskog kulturnog nasleđa. U okviru Evropskog saveta nalazi se niz sekcija ili foruma koje se bave različitim pitanjima kao što su problemi migracije, terorizma, netolerancije, međunarodnog kriminala. Evropski savet u zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici određuje načela i opšte smernice u odnosu na odbrambenu politiku i odlučuje o zajedničkim strategijama, dok –nakon reforme iz Nice 2000. godine– postaje poslednja instanca odlučivanja. ES je pre svega glavni stub evropske bezbednosne, odbrambene politike. Još jedna funkcija daje nadležnost Evropskom savetu da odlučuje o opštim smernicama u ekonomskim i socijalno-političkim pitanjima.

Statut Saveta Evrope, osnovan 1949, predviđa dva organa: Komitet ministara kao telo koje donosi odluke i Savetodavnu skupštinu. Kao pomoć ovim organima osnovan je Generalni sekretarijat. Parlamentarna skupština, koja zaseda u Strazburu, obrazuje niz komiteta koji, u okviru svojih nadležnosti, mogu da preispitaju sve poslove, da zauzmu stav i podnesu izveštaj komisiji. Parlament je jedini neposredno izabran, i time neposredno legitiman organ Evropske unije, jer predstavlja narode država članica. U okvir njegovih nadležnosti spadaju sva pitanja EU, rasprava o njima kao i odlučivanje na osnovu većinskog glasanja. Međutim, u postupku saradnje i saodlučivanja, kao i kod većine odluka u postupku davanja saglasnosti, potrebna je apsolutna većina.

Savet (ministara) sa sedištem u Briselu, ali u junu i oktobru zaseda u Luksemburgu, zastupa interese država članica u političkom sistemu u EU. Time on uspostavlja direktnu vezu između ravni EU i posredovanja interesa država članica. Ovo telo je glavno za donošenje odluka. On predstavlja interese država članica, i u njemu se nalaze ministri država članica. Ministri u savetu predstavljaju svoju državu i odgovorni su za svoje postupke nacionalnim parlamentima. Ovo osigurava demokratski legitimitet odluka saveta. Osnovne nadležnosti saveta su: donošenje odluka u mnogim zakonodavnim oblastima (uz saradnju Evropskog Parlamenta) koordinacija ekonomskih politika članica, spremanje budžeta EU sa Evropskim Parlamentom, razvoj inostrane i bezbednosne politike, kao i saradnja između nacionalnih sudova i pitanja suzbijanja kriminala.

Evropska komisija jedan je od glavnih organa Evropske zajednice. Kolegijum čini 20 članova, i njemu podređena upravna služba. Ona važi za pravu evropsku instancu, čiji su se članovi pravnim ugovorom obavezali da rade za dobrobit zajednice i pri tom delaju nezavisno od nacionalnih vlada. Komisija, pored Saveta EU i Evropskog Parlamenta, ima centralnu ulogu prilikom usvajanja odluka Evropske unije i u vitalnim političkim oblastima komisija ostaje odgovorna

parlamentu. Komisija ima pravo inicijativa tj. odgovorna je za izradu predloga novih evropskih zakona koje predaje Parlamentu i Savetu.

Evropski sud pravde, zajedno sa Prvostepenim sudom, čini pravosuđe Evropske unije. Osnovan je 1958. godine i postaje zajednički sud tadašnjih, triju evropskih zajednica: EZUC, EEZ i EUROATOMA. Osnovni zadaci su očuvanje prava prilikom primene i tumačenja prava Zajednice. Sud osigurava da se zakon EU (community law) interpretira i primenjuje na isti način u svakoj državi članici; takođe, zaduženje mu je da reši sve nesuglasice eventualno nastale između država, EU institucija i individualnih sporova. Sud prve instance, stvoren je 1989. godine kao pomoć evropskom sudu pravde da bi ovaj mogao da izađe na kraj sa velikim brojem slučajeva koji se nalaze na sudu. Sud svake države članice odgovoran je po pitanju EU zakona koji mora biti adekvatno primenjen u državama. Treba napomenuti da Evropski sud za prava čoveka koji se sastoji od onolikog broja sudija koliko članica ima Evropski savet, s tim da svaka država članica može imati samo jednog svog državljanina. Rešavanje sporova na ovom sudu, tj. iznošenje spora pred sud, zavisiće od saglasnosti strana u sporu. Pojedinaac nema pravo da se pojavljuje pred Evropskim sudom za prava čoveka, ali, usvojeno je rešenje po kome se komisija može pojaviti u postupku pred sudom, ne zato da bi bila branilac pojedinca, već kao telo koje će nastojati da utiče na donošenje pravičnog rešenja.

Ova konstitucija ukazuje na postojanje principa podele vlasti i sam imperativ pravne države. Od samog starta Evropskih integracija, pojmovi kao što su: Sjedinjene evropske države i Savezna država Evropa su ideje vodilje. U osnovnoj zamisli o saveznoj državi je, s jedne strane, ideja koja uvodi red, ali koja, sa druge strane, podrazumeva spremnost na sveobuhvatno odustajanje od suvereniteta. Pitanje budućeg uređenja konfederacije-federacije je pitanje od koga zavisi dalja budućnost Zajednice. EU je zajednica voljnog akta, poseduje podelu vlasti i samim tim i nadležnosti. Koliko će Evropa moći da uravnoteži interese različitih aktera i nađe kompromisno rešenje – pitanje je njenog opstanka i razvoja.

LITERATURA:

1. Istorija političkih i pravnih teorija - dr Radomir D. Lukić
2. Evropa od A do Š - Varner Vajdenfeld, Wolfgang Vesel
3. Politički sistem - Jovan Đorđević
4. Uvod u pravo - dr Radomir D. Lukić, dr Miroslav A. @ivković

Irena Fiket

*Uloga SAD-a u procesu evropskih integracija
- od inicijatora i saradnika do protivnika i saradnika -*

Ulogu i doprinos Sjedinjenih Američkih Država u procesu evropskih integracija možemo posmatrati i procenjivati isključivo u okviru istorijskog konteksta u kojem su integracije sazrevale. Jedino na takav način se može izazvati dominantna, pojednostavljena predstava o trajnom evro-američkom partnerstvu, a da se pri tom ne upadne u ogoljenu antiameričku retoriku. Različite faze i modaliteti koje su ovi odnosi poprimali u poluvekovnom periodu koji je iza nas mogu se raščlaniti i analizirati unutar odnosa u *svetskom sistemu* nastalom nakon Drugog svetskog rata.

Svetski politički sistem koji 1939. godine broji sedam velikih sila, od kojih pet u Evropi izlazi iz Drugog svetskog rata veoma modifikovan a koncept velike sile, posebno u vojnom smislu, kompletno je izmenjen. Novi sistem se bazira na dve jedine supersile oko kojih se skupljaju (i dele) sve evropske države zavisne od pružene im neophodne pomoći, uporno tražeći novo mesto u međunarodnom sistemu.

Evropa iz konflikta izlazi potpuno srušena na ekonomskom i političkom planu, fizički podeljena vojnom okupacijom a takva podela početkom hladnog rata postaje jače utemeljena putem dva različita socijalna i politička modela koji se jedan drugom suprotstavljaju.

Pred takvom Evropom stoji jedna Amerika, sigurna u sebe i sopstvene vrednosti, ekonomski ojačana i samim tim nosilac nove pobedničke vizije svetskih odnosa. U momentu kada u Evropi tradicionalni nacionalizam poražen zamire, u SAD-u se budi nacionalizam projektovan kao nacionalni interes novog tipa. Novi nacionalni interes SAD-a odražava se u vrednostima promovisanja međunarodne saradnje, mira, demokratije, liberalizma i slobodnog tržišta. Prihvatanjem ove Američke vizije uslovljena je i ekonomska pomoć Evropi. Zapravo, ekonomski i politički jaka Evropa jeste ona Evropa koja je Americi potrebna da bi zadržala ekspanziju komunističke vizije svetskog poretka. Strah od komunizma snažno motiviše Američku politiku prema Evropi. Time ekonomski i politički jaka Evropa postaje jedna od primarnih tačaka nacionalnog interesa Sjedinjenih Američkih Država. Slabost Evrope i jačina Amerike dovode do situacije u kojoj Evropske države, uključujući i one sile unutar njih koje se protive američkim idejama i modelima, prihvatajući pomoć za rekonstrukciju, a samim tim i model Evrope kao ekonomske i političke sile unutar Atlantskog bezbednosnog saveza. U takvom istorijskom kontekstu Evropa rado pristaje na pomoć koja bi joj u nekim drugim

okolnostima predstavljala atentat na nacionalni suverenitet ili barem nedopustivo mešanje u unutrašnje poslove svih onih zemalja koje Maršalov (Marshall) program prihvataju. Sa Maršalovim planom Evropa ispunjava svoj prvi korak ka integraciji. Međutim prihvatajući ponuđenu ekonomsku pomoć putem Maršalovog programa, Evropa priznaje i podelu na istočnu i zapadnu Evropu. U momentu u kojem nastaje Maršalov predlog, kao sastavni deo Trumanove doktrine i politike containmanta² upućen evropskim državama, potvrđuje konačnu podelu Evrope, tj. ubrzava proces satelizacije Istočne Evrope. Očekivana sovjetska reakcija na Maršalov predlog čita se u "Pravdi" koja ga definiše: "Novi program političkog pritiska uz pomoć politike dolara". SSSR i istočnoevropske države su pozvane da se priključe programu, ali je Maršal bio dovoljno obazriv da primanje pomoći uslovi na način Sovjetima neprihvatljiv: "pre no što vlada SAD nastavi svoje napore da olakša stanje i pomogne Evropljanima da počnu oporavak, mora doći do nekakvog dogovora između evropskih država oko zahteva situacije i oko udela koji će ove zemlje same uzeti u podršci bilo kakvoj akciji koju vlada SAD preduzme." Tako su zemlje istočne Evrope ostale izvan ovog projekta i nisu zatražile članstvo u Organizaciji za evropsku ekonomsku saradnju (april 1948). Pokrenuta je reakcija koja se ubrzo neće zaustaviti a Evropa ostaje definitivno podeljena.

Zapadni ostatak evropskog kontinenta koji će od ovog momenta biti jedini entitet nazivan Evropom, pod kontrolom i uticajem američke ekonomske politike, počinje da se rekonstruiše i kreće u pravcu ekonomske ekspanzije putem integracija. Integracije su pokrenute i ekonomski rast je očigledan. Evropa ušuškana i zaštićena bezbednosnim sistemom pod upravom Sjedinjenih Američkih Država dozvoljava sebi koncentrisanje na ekonomski napredak. Maršalov program pokrenuo je jednu nezaustavljivu podelu, ali i postavio uslove za zapadnu stabilnost i započeo proces integracije predodređen da ode daleko.

Odluku o integrisanju nemačke ekonomije u evropsku prihvataju sve države Maršalovog programa. Kao posledica želje da se nemačkom rekonstrukcijom upravlja i kontroliše, rađa se u Francuskoj Šumanov (Schuman) plan. Šumanov predlog nosi i ideju da se oko prve zajednice stvori jedna mreža interesa i solidarnosti iz čega bi vremenom nikla potreba za političkim organizmom koji bi taj interes koordinirao. Ova Šumanova misao predstavlja i težnju da se Evropi vrati inicijativa u procesu integracije, koja je do tada bila pod uticajem ideja i modela Sjedinjenih Američkih Država. Šumanov plan bio je prvi u nizu integrativnih projekata, koji su se ubrzo entuzijastično proširili iz oblasti ekonomije u sferu politike i odbrane. Predviđan je u stvari jedan veliki projekat evropskog porekla, projekat "Evropske vojske". Od Šumanovog plana zaživljava ESCS (Zajednica za uglj i čelik) a projekat "Zajedničke evropske vojske" ostaje po strani. Želja Sjedinjenih Američkih Država da Evropu zadrži u okviru Atlantskog odbrambenog sistema kojim oni upravljaju vidi se u prvom jačem kontrastu misljenja vezanog za novu američku odbrambenu politiku 50-tih godina. Američka politika "New look in massive retaliation" Evropi izgleda kao politika koja daje mogućnost više atomskom nego konvencionalnom ratu, pri tom – obe politike odlučene su od strane Sjedinjenih Američkih Država i nametnute NATO-u. Ovaj kontrast rešen je time što

se NATO-u daju na raspolaganje nova taktička atomska naoružanja i time dolazi do privremenog kompromisa. Međutim, očito je da ni u okviru američke spoljne politike, niti u orijentaciji zapadnoevropskih država ne postoji dosledno shvatanje o željenoj prirodi evro-američkih odnosa. S jedne strane, SAD-u su u globalnoj borbi bili potrebni jaki, ali i lojalni saveznici. S druge strane, evropske države su bile svesne da ovise od američke vojne pomoći, ali su želele da održe autonomiju svoje spoljne politike (što se posebno odnosi na Veliku Britaniju i Francusku, čije su obaveze i dalje bile globalnog karaktera).

Dok su ekonomske integracije unutar hladnoratovskog sistema podsticane i podržavane, teškoće se pronalaze na planu političkih i vojnih integracija. Razmišljanja su bila posebno očita u kriznim periodima u kojima se nacionalni interes jasnije probijao kroz magluštine hladnoratovske retorike. Sukobe interesa evropskih država i Sjedinjenih Američkih Država možemo pratiti krizama koje se tokom hladnog rata odigravaju i koje nas nakon njegovog završetka uvode u izmenjenu situaciju i novu fazu Evro-američkih odnosa. U novoj, posthladnoratovskoj eri jasno se vidi razilaženje u shvatanjima uloga koje u novonastalom svetskom sistemu Evropa i Sjedinjene Američke Države treba da nose.

Krize prve faze (Hladni rat)

Već 1944. godine postoje razlike u shvatanju budućeg izgleda Evrope, tj. postojao je dogovor Čerčil (Churchill)-Staljin o podeli Evrope na oblasti uticaja, koji je odgovarao klasičnoj tradiciji do tada primenjivanoj u Evropi, a osporen od strane SAD-a zbog nekompatibilnosti sa novom vizijom svetskog sistema. Međutim, nakon Drugog svetskog rata, SAD se nisu povukle iz svetske politike kao 1919. godine, već su uzele na sebe ulogu aktivnog stvaraoca novog sistema, uobličenog pre svega stvaranjem UN i sklapanjem sporazuma u Breton-Vudsu.

Politika evropskih država izaslih iz Drugog svetskog rata još uvek ostaje politika država koje poseduju kolonije, što se nikako ne uklapa u okvire Američkog nacionalnog interesa i vizije o promovisanju vrednosti slobode i demokratije. Američka antiokolonijalna retorika i promocija demokratskih vrednosti u čitavom svetu, često je bila nespojiva sa politikom njenih saveznika i izazivala je napetosti.

Kriza u Indokini (1954) U već teškoj situaciji, francuski zahtev za direktnu intervenciju upućen SAD-u nije uslišen. Na konferenciji u Ženevi Amerika odbija da potpiše dogovore sklopljene između Francuske i Vijetnama. Ali samo godinu dana nakon ženevske konferencije, dok se Francuska povlači iz Indokine, u Indokinu stižu vojni savetnici SAD-a sa ciljem da pomognu južnovijetnamskoj vojsci i daju ekonomsku pomoć (korak SAD-a u skladu sa politikom ispunjavanja praznina i time blokiranja komunističke opasnosti). SAD su se radije opredelile da svoje interese u Indokini brane same, ne povezujući svoju politiku sa postkolonijalnom politikom Francuske.

Kriza u Suecu (1956) Naser (Nasser) nacionalizuje Suecki kanal i time provocira veliku paniku u Evropi. Iako je postojao plan da se isplate akcije kompanije Francuske i Velike Britanije, javljaju se snažne sumnje da Egipat neće

biti u stanju da to obećanje održi. Francuska i Velika Britanija objavlju svoju volju za vojnim intervencijom u oblasti kanala, kako bi osigurale sigurni saobraćaj duž kanala. Tada zapravo i počinju diplomatski pregovori i traženje rešenja. U ovim pregovorima Američka vlada (Dulles kao njen predstavnik) aktivno učestvuje. Međutim, konferencija otvorena da reši ovu krizu ne postiže nikakav uspeh. Komunikacija Sjedinjenih Američkih Država sa Francuskom i Velikom Britanijom u ovom periodu praktično prestaje da postoji. U dogovoru sa Izraelom koji napada egipatsku vojsku Francuska i Velika Britanija postavljaju ultimatum Egiptu i Izraelu i počinju operaciju bombardovanja koju objašnjavaju pozivanjem na angloegipatski ugovor iz 1954. godine koji daje pravo Velikoj Britaniji da okupira Suec u slučaju opasnosti. Međutim, nakon izraelskog napada SAD objavljuju rezoluciju (urađenu na osnovu dokumenta iz 1950) o zabrani korišćenja sile na Bliskom istoku, koju donosi pred Savet bezbednosti i dobija odobravajući glas Sovjetskog Saveza provocirajući veto Francuske i Engleske vlade. Time se kontrast koji postoji među atlantskim saveznicima javno potvrđuje. Suecka kriza otkriva postojanje američkih interesa koji se razlikuju od evropskih, i, u momentu kada Sovjetski Savez preti da će lansirati svoje projekte ka Francuskoj i Velikoj Britaniji ako se ne povuku iz Sueca, jasno pokazuje u kojoj meri Evropa može da se oseća zaštićena od strane SAD-a.

U ovakvoj situaciji ponovo isplivava ideja o Evropi kao "trećoj sili" (koju propagira De Gol (De Gaulle) i želja evropskih država za sopstvenim nuklearnim naoružanjem. Pod perspektivom ove situacije treba posmatrati i rađanje Rimskih ugovora 1957. godine koji osnivaju Evropsku ekonomsku zajednicu (EEC) i Evropsku zajednicu za atomsku energiju (EURATOM). Potpuni razlaz evro-američkih stavova prilično je jano opisao Konrad Adenauer, u razgovoru sa Moleom i Idnom: "Francuska i Engleska nikada više neće biti sile uporedive sa SAD i SSSR-om. A neće ni Nemačka. Ostaje nam samo jedan način da igramo odlučujuću ulogu u svetu, a to je da se ujedini u stvaranju Evrope. Engleska je nespregnja za to, ali će je Suecki neuspeh duhovno pripremiti za to. Nemamo vremena za gubljenje, Evropa će biti naša osveta."

Nakon gubitka kolonija gubi se i interes evropskih država za dešavanja na drugim kontinentima i menja shvatanje sopstvene svetske uloge. Države Zapadne Evrope ne insistiraju više na svojoj globalnoj roli, dok se SAD smatrala naslednikom njihove uloge (prim. Ajzenhauerova doktrina). Ovakav kontekst daje okvire u kojima se dešava i Kubanska kriza.

Kubanska kriza (1962) U Evropi Kastro i njegova politika nisu prihvatani kao fenomeni od velike težine, dok je u SAD-u kastrizam imao veliku važnost. Kada oktobra 1962, na sovjetske projekte otkrivene na ostrvu, američka vlada reaguje na način koji dovodi čitav svet na granicu nuklearnog rata, Evropa nalazi sebe u ulozi posmatrača situacije u kojoj bi joj mogli biti ugroženi vitalni interesi. Još jednom se ponavlja kontrast u ciljevima atlantskih saveznika. Evropa dolazi u situaciju u kojoj bi lako mogla biti uvučena u sukob ogromnih razmera zarad ciljeva za koje nije zainteresovana. Glasnik ovakvog shvatanja i ovoj put je De Gol koji na konferenciji za štampu koja sledi 1963. potvrđuje svoje nepoverenje u Američki sistem zaštite Evrope i opravdava želju Francuske za nezavisnim nuklearnim naoružanjem.

Iako u godinama hladnog rata možemo pratiti razvijanje De Golove ideje Evrope kao nezavisne tj. Evrope kao treće sile i niz sličnih ideja i inicijativa, Evropa u ovom periodu ostaje pod vojnom zaštitom Atlantskog saveza rukovođenog SAD-om. Ovaj period označen je brojnim uspešnim koracima Evrope ka njenom jačem integrisanju. De Golova koncepcija Evrope će svog stvaraoca nadživeti, a sukob interesa Evrope i Sjedinjenih Američkih Država koji on neprekidno ističe ponovo će isplivati u sistemu nastalom nakon hladnog rata.

Čini se da tokom hladnog rata nije bilo sasvim jasno da li opasnost od nuklearne katastrofe ili globalnog sukoba podgreva ili inhibira evropske integracione procese. S jedne strane, opasnost je svakako uticala na zbilžavanje evropskih demokratija, a posebno doprinela prelomu u francuskoj politici – prihvatanju franko-nemačke saradnje kao osnovne crte. S druge strane, ova opasnost je terala evropske zemlje u zagrljaj SAD, onemogućavajući autohton razvoj evropske integracije. U prilog tezi da hladni rat nije bio jedini uzrok integraciji govori i činjenica da su se ovi procesi burno nastavili i tokom sedamdesetih, kada je postajalo sve jasnije da do globalnog sukoba neće doći. Brežnjevljeva doktrina je pokazala da je SSSR u svako doba spreman da interveniše u okviru svog lagersa, ali ne i da širi svoje interesne sfere u Evropi. U tom smislu, inicijativa je ostala na Zapadnoj Evropi, koja je prigrllila ovo primirje, ozvaničeno stvaranjem KEBS-a, ali nije odustala od koncepta ujedinjenja čitave Evrope, u čemu je prednjačila Zapadna Nemačka.

Druga faza (odnosa SAD-a i Evrope)

Završetkom hladnog rata i rušenjem socijalizma otpočinje i nova faza u evro-američkim odnosima. Kontekst je izmenjen i Sjedinjene Američke Države ostaju jedina vojno-politička a samim tim i ekonomska svetska sila. Evropa se nalazi na putu političkog ujedinjenja ali i dalje njena pozicija u svetskom sistemu ostaje ekonomski jaka, a politički slaba. U svom toku, proces integracije zemalja Evropske zajednice otišao je daleko: institucijom zajedničkog tržišta Evropa je uspela da liberalizuje tržišta, otvorila se prema novim članovima: Španija, Portugal, Grčka i nakon toga Austrija, Švedska, Finska i još mnogi drugi na listi čekanja i na kraju je realizovala jedan revolucionarni projekat – Projekat zajednice monete. Euro će se roditi 1999. godine kako bi, između ostalog, služio kao garancija da će Nemačka nakon ujedinjenja ostati vezana za Uniju, ali i kao kočnica dominaciji dolara.

Položaj Sjedinjenih Američkih Država i njena svetska uloga u novonastalom sistemu se menja. Amerika sopstveni nacionalni interes projektuje ka čitavoj planeti. Nakon hladnoratovske spoljne politike popunjavanja praznina u državama koje bi bez njenog mešanja potpale pod dominaciju komunizma, Amerika nastavlja linijom intervencije u svim onim zemljama koje mogu dovesti u pitanje poredak demokratije i viziju američkog svetskog poretka. Ovako shvatanje stanja u svetu i posmatranje nerazvijenih država "trećeg sveta" kao oblasti iz koje dolazi neprekidna opasnost dovodi u sukob Evro-američke odnose i njihovu saradnju. Evropa gubitkom kolonija gubi i interes za ostale kontinente i koncentriše snage za ostale integracije. Zapravo, Evropa u zemljama "trećeg sveta" ne vidi

neprijatelja i opasnost, već sredinu koja je okružuje i sa kojom želi da saraduje. Unutar ovakvog istorijskog konteksta Evropa pravi jedan od najvažnijih koraka ka političkoj integraciji. Godine 1992. potpisuje se ugovor u Mاستrihtu (1993. stupa na snagu), čime je stvorena Evropska Unija. Ovaj ugovor nosi ime TEU-Treaty on European Union. Novim Ugovorom osnovana je arhitektura Evropske Unije, koja se sastoji iz tri stuba:

- I stub čine tri evropske zajednice (ECSC, EEC i EURATOM)
- II stub čini zajednička spoljna i bezbednosna politika (Common Foreign and Security Policy - CFSP)
- III stub čini saradnja u oblasti policije i pravosuđa (Police and Judicial Cooperation criminal matters - PJCC)

Drugi i treći stub predstavljaju novost u procesu dalje evropske integracije. Ideja o stvaranju CFSP (zajednička spoljna i bezbednosna politika) reflektuje stanje u novonastaloj fazi evro-američkih odnosa u kojem Evropa shvata da se interesi u okvirima Atlantskog odbrambenog sistema Evrope i Sjedinjenih Američkih Država razilaze. Amerika podržava novi korak evropskog integrisanja i politiku stvaranja SFSP ali u okviru odbrambenog sistema NATO-a.

Godine 1997. se u Amsterdamu dalje razrađuje pitanje Zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Reakcija NATO-a, tj. Sjedinjenih Američkih Država koje u njemu drže glavnu reč, jeste reakcija odobravanja, ali i naglašavanja politike NATO na osnovu koje odbrana Evrope ostaje u nadležnosti NATO-a. Narednih godina dešava se niz inicijativa u kojima Evropska Unija (pre svega pod uticajem Nemačke) želi da pronađe vlastiti odbrambeni identitet. Sazrevanje evropske ideje o potrebi sopstvenog odbrambenog identiteta dešava se uporedo sa izbijanjem kriza unutar svetskog sistema:

- kriza u Jugoslaviji
- kriza u Avganistanu
- kriza u Iraku.

Primer Iraka: Spoljna politika Sjedinjenih Američkih Država prema krizi u Iraku doprinosi transformaciji već postojećih neslaganja u evro-američkim odnosima u otvoreni konflikt. Američka kampanja protiv Iraka osuđena je u političkom vrhu i javnom mnjenju Evrope kao suviše agresivna. Ovakva spoljna politika, predstavljena u okvirima borbe protiv međunarodnog terorizma (borbe nastale nakon napada na Svetski trgovački centar u Njujorku 11. septembra 2001. godine), predviđena da ode daleko ne nailazi na odobravanje Evrope. Evropa, iako podržava američki stav o opasnosti koju predstavlja irački diktator i njegovo naoružanje, reaguje drugačije od Sjedinjenih Američkih Država. Zapravo, Evropa učestvovanje u vojnoj akciji uslovljava rezultatima inspekcije Ujedinjenih Nacija i odlukom Saveta bezbednosti. Razilaženjem Evrope po pitanju američke politike intervencije jasno se odražava i u reakcijama evropskog javnog mnjenja i unutrašnjim političkim pitanjima evropskih država (izborna kampanja u Nemačkoj 2002. gde Šreder kritikuje otvoreno američku spoljnu politiku).

Osvrt na reakcije javnog mnjenja u Evropi takođe nas upućuje na novu fazu razvoja odnosa u svetu gde nailazimo na jednu Evropu, ujedinjenu u osećanju antiamerikanizma, koje je preplavljuje. Veoma je interesantno pratiti proces odlučivanja evropskih vlada i zajedničkih evropskih struktura u ovom periodu. Na njegovom početku, tokom raspada Jugoslavije, EU je pokušala da ovaj problem reši i da na taj način i u praksi pokaže da je dorasla izazovima ove prirode. Potpuni neuspeh, razilaženje Nemačke, Velike Britanije i Francuske po pitanju puta do rešenja, otvorio je vrata američkoj diplomatiji i vojnoj sili, koja ga je i razrešila. U poslednjoj fazi, bombardovanju Jugoslavije, izgledalo je kao da postoji zavidan stepen saglasnosti između američkih stavova i politike evropskih zemalja, očitovan kroz zajedničku vojnu akciju u okviru NATO-a. Međutim, u pitanju rata protiv terorizma, koji je u potpunosti inspiracija američkog nacionalnog interesa, postoje velike razlike. Odijum koji lakomislena upotreba vojne sile izaziva u evropskom javnom mnenju počinje se reflektovati, premda usporeno, na politiku ovih država. Postavlja se pitanje, na koje će neposredna budućnost dati odgovor, da li će se zajednička evropska svest graditi u opoziciji prema američkoj spoljnoj politici, ili će se evro-američko partnerstvo produbljivati u senci opasnosti od terorizma i anti-demokratskih država i pokreta. Institucionalni odraz ovih dilema pokazaće se u daljem razvoju CFSP, i odnosu novonastalih evropskih bezbednosnih struktura prema NATO-u i drugim vidovima evro-atlantske saradnje.

LITERATURA:

1. DAVID ELLWOOD, L'Europa ricostruita. Politica ed economia tra
2. Stati Uniti ed Europa Occidentale, 1945-1955
3. GIUSEPPE MAMMARELLA, Europa-Stati Uniti. Un'alleanza difficile 1945-1985,
4. JOSEPH SMITH, La guerra fredda,
5. J.W.YOUNG, Cold War Europe, A Political History, London,
6. R.H. ULLMANN, M.ZUCCONI, L'Europa e le relazioni internazionali USA-URSS,
7. GIUSEPPE MAMMARELLA - PAOLO CACACE, Storia e politica dell'Unione Europea
8. MARK MAZOWER, Ombre sopra l'Europa
9. John Lewis Gaddis, La Guerra Fredda: rivelazioni e riflessioni
10. Giuseppe Mammarella, "Destini incrociati. Europa e Stati Uniti
11. Stephen Ambrose, Rise to globalism, American foreign policy 1936-1976
12. Paul Kennedy, The Rise and Fall of the Great Powers (samo zadnja trećina knjige)

Gordana Erić
*Raspodela moći među organima
u Sjedinjenim Američkim Državama i u Evropskoj uniji*

Upoređenje dva sistema – američkog i evropskog – na prvi pogled ne pokazuje nikakve sličnosti. Podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, dosledno sprovedena u američkom Ustavu, ne može se naći u institucionalnom ustrojstvu Evropske unije. No, to je samo na prvi pogled.

Najpre ćemo pregledati **institucije američkog sistema**. Princip podele vlasti najbolje je predstavljen u publikaciji "Federalist" autora i tvoraca Ustava Aleksandra Hamiltona, Džona Džeja i Džejmsa Medisona, koji su se, prihvatajući Monteskejev sistem, založili da američki sistem bude zasnovan na principima striktno podele vlasti na legislativnu, egzekutivnu i sudsku. Prema Ustavu, donetom još 1787. godine, vlast je podeljena između Kongresa, Predsednika SAD i Vrhovnog suda i nižih sudova.

Najveću vlast u državi ima Kongres. Zakonodavna funkcija je gotovo u potpunosti poverena Kongresu. To znači da nijedan zakon ne može biti donet od nekog drugog organa osim Kongresa. Svaki zakonski predlog, prema odeljku 7, člana 1. Ustava, mora proći kroz oba doma - i Predstavnički dom i Senat. Međutim, legislativne prerogative ima i predsednik SAD, koji mora da se o svakom predlogu saglasi i da ga potpiše. Ukoliko se ne saglasi, vraća zakonski predlog sa svojim primedbama domu u kojem je napravljen na ponovni pretres. Ako se posle takvog ponovnog pretresanja dve trećine tog doma saglasi da prihvati predlog zakona, on se, zajedno sa svim primedbama, šalje drugom domu, koji ga na isti način ponovo pretresa, pa ako ga prihvati dve trećine, on postaje zakon. Ovo pravo predsednika se može smatrati pravom veta na zakone.

Vratimo se Kongresu u kojem je skoncentrisana sva moć. U odeljku 8 člana 1. navodi se dugačka lista kompetencija Kongresa, prema kojoj on:

- ustanovljava i ubira poreze, carine, trošarine /koje su jedoobrazne/, plaća dugove i stara se o zajedničkoj odbrani i opštem blagostanju Sjedinjenih Država;
- zaključuje zajmove u ime SAD;
- reguliše trgovinu sa stranim državama i između pojedinih država, i sa indijanskim plemenima;
- uvodi jednoobrazan sistem prijema u državljanstvo i jednoobrazne zakone u pogledu bankrotstva na celoj teritoriji;

- kuje novac, određuje njegovu vrednost i vrednost stranih valuta i utvrđuje sistem tegova i mera;
- preuzima mere za kažnjavanje zbog falsifikovanja hartija od vrednosti i novca u opticaju SAD;
- ustanovljava poštanske urede i poštanske puteve;
- podstiče unapređivanje nauke i korisnih umetnosti, obezbeđujući piscima i pronalazačima na ograničeno vreme isključivo pravo na njihova dela i pronalaskе;
- osniva sudove niže od Vrhovnog suda;
- određuje i kažnjava gusarenje i krivična dela na otvorenom moru i povrede međunarodnih prava;
- objavljuje rat, izdaje dozvole za hvatanje neprijateljskih brodova i donosi propise o zapleni na kopnu i na moru;
- sakuplja i održava vojsku, ali novac određen za tu svrhu ne sme davati na vreme duže od dve godine;
- ustanovljava i izdržava mornaricu;
- donosi propise o upravljanju i organizaciji suvozemnih pomorskih snaga;
- stara se o pozivanju zemaljske odbrane radi izvršavanja zakona SAD, ugušivanja ustanka i odbijanja invazija;
- stara se o organizovanju, naoružavanju i disciplini zemaljske odbrane i rukovođenju onim njenim delovima koji su bili upotrebljeni u službi SAD, ostavljajući svakoj državi pravo postavljanja oficira i obučavanja zemaljske odbrane na način koji propiše Kongres;
- vrši isključivu zakonodavnu vlast u svim slučajevima nad onom oblašću /ne većom od deset kvadratnih milja/ koja ustupanjem od strane Kongresa postane sedište vlade SAD i vrši istu vlast nad svim mestima pribavljenim pristankom zakonodavnog tela države u kojoj se ona nalaze za podizanje utvrđenja, slagališta, arsenala, dokova i drugih potrebnih zdanja i
- donosi zakone koji će biti potrebni i podobni za izvršavanje navedenih ovlašćenja koja ovaj Ustav daje vladi SAD ili pojedinom resoru ili službenom licu.

Očigledno je, prema listi ovlašćenja, da i najmanja odluka izvršne vlasti mora imati uporište u zakonima koje donosi Kongres.

Dve su tačke važne za odnos zakonodavne i izvršne vlasti.

1. Senat, gornji dom Kongresa, ima samostalnu moć da primenjuje **impeachment** /u prevodu: sramoćenje, optuživanje, izvođenje pred sud/ institut čija primena je ograničena samo na teške slučajeve kršenja zakona od strane predsednika. Ovo može sprovesti samo u kooperaciji sa Predstavničkim domom Kongresa. Ovaj institut podrazumeva da predsednik odgovara Kongresu, odnosno ovim institutom se ograničava njegova vlast. To znači dodatno ovlašćenje Kongresa, koje doprinosi kontroli vlasti odnosno uspostavljanju balansa.

2. Odeljak 7, člana 1. kaže da svaki račun koji prođe kroz Predstavnički dom ili Senta biće, pre nego što postane zakon, dat predsedniku SAD na primedbe i potpis. U tom slučaju predsednik ima pravo veta. U ovom slučaju predsednik je zaštitnik Ustava, jer može da spreči Kongres da donese neki zakon.

Ova dva ograničenja pokazuju kako se prepliću izvršna /predsednik/ i zakonodavna /Kongres/ vlast. Oni nisu tako oštro odvojeni jedan od drugog.

Kongres, međutim, ima i nezavisnu samostalnu i zakonodavnu vlast i čak može i da kontroliše predsednika u slučaju nezakonitih akata upotrebom impenimenta. Istovremeno, moć Kongresa nije neograničena, jer predsednik može da nadgleda čitavu zakonodavnu proceduru i spreči Kongres da donosi zakone.

Ukoliko sada pogledamo slučaj Evropske unije, moglo bi se reći da **Evropski parlament** ima sopstvenu **zakonodavnu moć** u okviru evropskih institucija. Ali to bi bila pogrešna pretpostavka, jer Svet ministara igra ključnu ulogu u kreiranju zakona u okviru legislativne funkcije koju ima u zajednici.

Zakonodavni akti koje donosi zajednica imaju različitu formu i razlikuju se po načinu na koji će biti primenjeni u državama članicama. Ti akti zajednice su klasifikovani i opisani u članu 249 Ugovora o Evropskoj uniji. To su: pravilnici /regulations/, uputstva /directions/, odluke /decisions/, preporuke /recommendations/ i mišljenja /opinions/. Pravilnici imaju najjaču pravnu snagu, sadrže opšta pravna pravila i obavezujuća su na nivou Zajednice ali i na nacionalnom nivou. Uputstva i odluke nisu obavezujuće za sve, već samo za ona lica kojima su upućene. Mogu biti namenjeni i državama članicama, ali adresati mogu biti i pojedinci. Uputstva obavezuju samo u pogledu rezultata koje treba postići, dok je nacionalnim vlastima ostavljeno da izaberu oblik i metode sprovođenja. Odluke su u potpunosti obavezujuće, dok preporuke i mišljenja to nisu. Organi zajednice mogu donositi i akte sui generis, kako je to u slučaju ERTA odredio Evropski sud.

Opšti ugovori zajednice predstavljaju Ustavnu povelju zajednice. Osnovni ugovori su: Ugovor o Evropskoj zajednici za uglj i čelik, donet 1951. godine, Ugovor o Evropskoj Zajednici, Ugovor o EVROATOMU, oba poznata kao Rimski ugovori, doneti 1957. godine, zatim Konvencija o zajedničkim institucijama, Ugovor o objedinjavanju organa Zajednice, Prvi ugovor o budžetu, Prvi ugovor o pristupanju /Danske, Irske i Ujedinjenog Kraljevstva/, 1972, Drugi ugovor o budžetu, Drugi ugovor o pristupanju /Grčka/, 1979. godine, Treći ugovor o pristupanju /Španija i Portugalija/, 1986. godine, Jedinствeni evropski akt, 1987. godine, Ugovor o Evropskoj uniji /Mastrihtski sporazum/, 1992. godine, Sporazum o evropskom ekonomskom području.

U pravnoj presudi Evropskog suda u slučaju Van Gend and Loos kaže se da su Osnovni ugovori zajednice u stvari Ustavna povelja Zajednice i da pravila koja iz njih proizilaze predstavljaju unutrašnje pravo zajednice. Ono je osoben pravni sistem, različit kako od međunarodnog prava tako i od pravnih sistema država članica. Ipak, pravo zajednice, iako ga primenjuju nacionalni sudovi, odvojeno je od unutrašnjeg prava. Zakonodavni organi država članica ne mogu ga ni menjati ni ukidati. U slučaju sukoba, pravo Zajednice ima primat nad nacionalnim pravom. Pisano pravo zajednice stvaraju ili organi Zajednice ili države članice. Nepisano

pravo zajednice sastoji se iz takozvanih uopštih pravnih načela, uopšteg prava /common law Zajednice/ koje je prihvatio Evropski sud. Ta opšta pravna načela su: osnovna ljudska prava koja su prihvaćena u ustavima i zakonima država članica, pravna izvesnost odnosno zabrana retroaktivnosti i stečenih prava, legitimna očekivanja, princip proporcionalnosti, jednakosti, prava da se bude saslušan itd.

Legislativni postupak zajednice je složen. Prema odredbama Ugovora o EU, pravne propise, u zavisnosti od njihove sadržine, mogu usvajati tri organa: Evropski parlament zajedno sa Svetom, sam Svet, i Komisija. Ugovor daje Komisiji legislativna ovlašćenja samo u malom broju slučajeva, ali Svet često na nju delegira dodatna ovlašćenja.

Najveći deo pravnih propisa donosi sam Svet. Postoji nekoliko slučajeva: kada Svet usvaja meru, a Parlament nema većih prava od konsultativnih. Postoji osnovni postupak, postupak saradnje i postupak saodlučivanja, već prema stepenu učešća, odnosno u zavisnosti od toga da li propis donosi sam Svet ili u saradnji sa Parlamentom. Veća ovlašćenja data su Parlamentu Jedinostvenim evropskim aktom 1986. godine. Njime je predviđena saradnja Parlamenta i Saveta u donošenju pravnih akata. Postoje i slučajevi u kojima zakone i propise donose zajednički i Parlament i Svet. Prema osnovnom postupku, Komisija sačinjava predlog, a posle mišljenja Parlamenta, Svet donosi odluku. Ovde je položaj Saveta najjači, međutim nijedan odluka se ne može doneti bez inicijative Komisije. Komisija tu odluku može menjati više puta, a Svet u tom slučaju mora odlučivati jednoglasno. Parlament tu već ima veće ingerencije, da donosi izmene. Komisija tada mora da razmotri predlog u svetlosti izmena koje je Parlament predložio. Postupak saradnje usvojen je zbog široko rasprostranjenog nezadovoljstva nedostatkom demokratije u Zajednici.

Prema Ugovoru iz Mاستrihta, Parlament zajednički sa Svetom učestvuje u postupku donošenja pravnog propisa. Tu je uloga Parlamenta da razmatra i eventualno odobri zajednički stav. Postupak saodlučivanja se komplikuje uvođenjem Komiteta za usaglašavanje stavova u kojem mora biti podjednak broj članova oba organa.

Nešto veću ulogu Parlament ima u donošenju budžeta. Naime, Parlament ima pravo da odobri budžet, da ga izmeni ili odbije. Pravo Parlamenta da odobri izmene zavisi od toga da li su u pitanju takozvani "nužni troškovi" ili oni koji to nisu. U slučaju nužnih troškova on može samo da donosi tzv. "modifikacije". Parlament ima poslednju reč kada je se radi o izmenama odredaba koje se odnose na troškove koji nisu nužni, a Svet kada su u pitanju predložene modifikacije nužnih troškova. No ovde je reč o izvršnoj funkciji ovog tela koju u drugim sistemima ima vlada.

Evropski parlament nema onu funkciju koju bi trebalo da ima u oblasti zakonodavstva. Zato se neki autori zalažu da on dobije veća legislativna ovlašćenja, zatim puna ovlašćenja u budžetskoj oblasti i ovlašćenja da kontroliše egzekutivu. Ako bi do ovoga došlo, Komisija bi se pretvorila u vladu, odgovornu Parlamentu, a Svet bi bio telo u kojem bi bili zastupljeni interesi zajednice.

Što se tiče ovlašćenja organa tu je značajno pomenuti da Ugovori nisu predvideli precizno da li oni organi koji donose propise imaju i ovlašćenja da ih sprovode. Tu je u pitanju teorija implicitnih ovlašćenja koja generalno daje ovlašćenje na preduzimanje bilo koje mere potrebne za ostvarenje ciljeva Zajednice. Uslovi za ostvarenje ovih ciljeva su proceduralni /predlog Komisije i konsultovanje Evropskog parlamenta/ i suštinski /ovlašćenja se moraju koristiti, moraju biti potrebna i pogodna za izvršenje i biti u okviru funkcionisanja zajedničkog tržišta/. Drugo je pitanje delegiranih ovlašćenja. Do njega dolazi kada je ovlašćenje dato ugovorom preneto na neko drugo telo.

Prema Ugovoru iz Maastrichta, inicijative za izmene i dopune zakona može doneti svaka država članica ili Komisija, i u jednom i u drugom slučaju predlog za izmene i dopune podnose se Savetu, koji tada mora odlučiti da li da sazove konferenciju vlada država članica. Pre nego što to odluči, Savet mora konsultovati Evropski parlament, tamo gde inicijative dolaze od država članica, i Komisiju. Konferenciju saziva predsednik Saveta i ona odlučuje opštom saglasnošću. Ukoliko se usvoje, dopune i izmene se upućuju državama članicama na ratifikaciju.

Pristupanje zajednici zahteva poseban postupak izmena i dopuna. Svaka evropska država može zatražiti prijem, podnesak se upućuje Savetu, koji pošto konsultuje Komisiju i pribavi saglasnost Parlamenta /odlučuje apsolutnom većinom svojih članova/, odluku donosi jednoglasno. Uslovi pod kojima se vrši prijem i izmena ugovora zajednice koji prijem prouzrokuje, utvrđuje se u ugovoru koji zaključuje podnosilac zahteva i države članice zajednice. Strane ugovornice moraju ovaj ugovor ratifikovati saglasno ustavnim pravilima. Takođe, kada pristupa zajednici, nova država mora da prihvati tzv. "Aquis communautaire", celokupno postojeće pravo zajednice. Supsidijarne konvencije takođe se mogu smatrati delom prava zajednice. Akti predstavnika država članica, odnosno predstavnika vlada koji se sastaju u Savetu, su takođe pravni propisi ali samo ukoliko ih oni donose u svojstvu članova Saveta.

Komisija ima moć da inicira ili predlaže dokumente koji u kasnijoj proceduri mogu postati akti sa zakonodavnim karakterom. Moć komisije je, ipak, ograničena na inicijativu. članovi 251 i 272 Ugovora regulišu ulogu Parlamenta u zakonodavnoj proceduri. U nekim slučajevima, Parlamentu je data moć da spreči Savet da donosi akte ali to je pre presedan nego pravilo. Savet može usvojiti ili odbiti predlog Komisije. Može odlučivati običnom ili kvalifikovanom većinom. Može konsultovati Evropski parlament ali nije vezan njenim mišljenjem. Savet objedinjuje i predstavlja nacionalne vlade i nacionalni interesi su stavljeni na prvo mesto.

Očigledno je da, u poređenju sa američkim ustavnim sistemom, šema evropskih institucija izgleda mnogo komplikovano. Ugovori o EU kažu da u zakonodavnom procesu učestvuju i Parlament i Savet ali i Komisija. Inače to su najvažniji politički organi zajednice, uz Evropski sud. Evropska teorija i praksa pokazuju primere saradnje tih organa – proces saradnje, saodlučivanja i konsultovanja. Ugovor o EU daje legislativna ovlašćenja Komisiji smo u veoma malom broju slučajeva, ali Savet joj često prenosi dodatna ovlašćenja. Najveći deo propisa donosi sam Savet. Postoje situacije kada Savet usvaja meru a Parlament nema veća

prava od konsultovanja. Parlament dobio veća ovlašćenja Jedinštenim evropskim aktom. Na kraju, proces donošenja zakona u kojem učestvuju Parlament i Svet.

Komisija u postupku donošenja odluka uz učešće savetodavnog komiteta, uz učešće kontrolnog komiteta i uz učešće upravljačkog komiteta. To su sve modaliteti.

Egzekutiva - Prema američkom Ustavu, gotovo sva izvršna vlast pripada predsedniku Sjedinjenih Američkih Država. Moć predsednika se ogleda već i u načinu na koji se bira. On se bira na opštim, neposrednim izborima, koji mu omogućavaju da direktno komunicira sa građanima potvrđujući tako svoju politiku opštom voljom naroda. Predsednik se bira u dosta komplikovanoj proceduri. U svakoj državi se formiraju izborna tela, čiji je broj članova ravan celokupnom broju senatora i članova Predstavničkog doma na koji ta država ima pravo u Kongresu. Izborna tela tajno glasaju za izbor dva lica od kojih bar jedno ne sme biti stanovnik iste države iz koje je i to izborna telo. Oni prave spisak svih lica za koja se glasalo i broja glasova datih za svakog od njih. Spisak se potpisuje i overava i zapečaćen dostavlja Predsedniku Senata, koji, u prisustvu Senata i Predstavničkog doma, otvara sve overene spiskove i prebrojava glasove. Lice sa najvećim brojem glasova postaje predsednik. Prilikom izbora predsednika glasovi se zbrajaju po državama pri čemu predstavništvo svake države ima po jedan glas. Uslovi da neko lice može biti izabrano su da je napunilo 35 godina i da je stanovnik SAD u poslednjih četrnaest godina. U slučaju smenjivanja, smrti ili ostavke ili nesposobnosti predsednika ili potpredsednika, Kongres može zakonom odrediti koje će službeno lice vršiti predsedničku dužnost. Predsednik i potpredsednik se biraju na četiri godine s tim što mogu biti ponovo izabrani. U odeljku 2 člana 2 navedena su predsednikova ovlašćenja. On je vrhovni zapovednik vojske u ratu i miru, mornarice, vazduhoplovnih snaga. Ima pravo da odlaže kazne i vrši pomilovanja za krivična dela protiv SAD, osim u slučaju krivičnog gonjenja. On ima određena prava i u sklapanju međunarodnih ugovora, ali samo uz pristanak Senata. Takođe, uz njegov pristanak, imenuje ambasadore, druge diplomatske predstavnike i konzule, sudije Vrhovnog suda i druge visoke funkcionere. Predsednik ima značajne ingerencije u legislativnoj oblasti jer poseduje pravo veta na donošenje zakona. On može vratiti zakon, uz primedbe, onom domu koji je zakon i usvojio nakon čega se u tom domu mora ponovo razmatrati. Zakon treba da usvoji dve trećine poslanika, posle čega se šalje i drugom domu na usvajanje dvotrećinskom većinom nakon čega postaje propis.

Mnogi autori su na osnovu ovako širokog broja predsedničkih ingerencija ocenili da predsednik ima moć veoma sličnu monarhu. U prilog te teze ističu da je vlast koncentrisana u rukama jednog čoveka koji može da obrazuje kabinet bez konsultovanja sa Kongresom. Ograničenje predsednikove vlasti bilo je neophodno. Osim ograničenja vlasti od strane Kongresa, akti predsednika mogu biti ograničeni mogućnosti pokretanja procesa impičmenta, instituta koji se koristi kada je u pitanju procena da predsednik svoju dužnost ne obavlja dobro ili znatnije krši zakon.

Značajno ograničenje je i što predsednik ima obavezu da periodično obaveštava Kongres o stanju nacije. Tada on ima obavezu i da predlaže korisne i potrebne mere za prevazilaženje kriznih situacija. Ograničenje njegove moći je i

relativno kratak mandat od 4 godine, koji je, kako se smatra, isuviše kratak period da bi mogao da zloupotrebi datu mu vlast.

Jedan od glavnih razloga za jačanje izvršne moći bio je strah od razjedinjenja i razdvajanja država. Američki sistem je kreiran da bi osigurao ne samo unutrašnji integritet i slobode već i spoljne granice i ekonomski razvoj zemlje.

Što se tiče Evropske unije ona se različito razvijala i njena izvršna moć je različito raspoređena na više organa, što je teško uporediti sa američkim sistemom izvršne vlasti. U izvršnoj sferi ovlašćenja dele Komisija i Savet ministara. Komisija, koja se često naziva i "čuvarom ugovora", učestvuje u odlučivanju na svim nivoima u Evropskoj uniji. Komisija učestvuje u zakonodavnoj /istina veoma ograničeno/ vlasti, ali ima veću ulogu u izvršnoj vlasti. Ona se odvija kroz akte njenog predsednika i kroz aktivnost Komisije kao celine.

Predsednik Komisije predstavlja Komisiju u odnosima sa ostalim institucijama Evropske unije, predstavlja je i prema trećim licima van Unije, nadgleda neke od najvažnijih administrativnih sektora Komisije i slično. Ali, ovo nimalo ne sličí funkciji koju ima predsednik SAD. Izvršna ovlašćenja Komisije nisu slična ni onim koja ima izvršna vlast u nacionalnim državama - moć donošenja pravnih normi, upravljanje finansijama Zajednice, nadgledanje politike primene mera, uloga čuvara ugovora, upravljanje regulativnom politikom, spoljno predstavljanje i ugovaranje, uloga medijatora i savetodavna uloga ni u kom slučaju ne liče na nešto što je funkcija egzekutivnih organa na nacionalnom nivou niti američke vlade i njenog predsednika.

Savet ministara je druga institucija sa izvršnim ovlašćenjima. često se naziva i vladom Zajednice, ali je daleko od toga da bi to mogao da bude. Uprkos činjenici da Savet igra centralnu ulogu u zakonodavnoj aktivnosti, on ima i druge nadležnosti:

- da nadgleda da li su akti Komisije u saglasnosti sa ugovornim obavezama;
- koordinacija ekonomske politike, uključujući i koordinaciju aktivnosti između ekonomskih politika država članica;
- pravi nacrt budžeta i prosleđuje ga Parlamentu;
- uloga u drugom stubu - spoljnoj politici i bezbednosti.

Član 12 Ugovora o Evropskoj uniji daje listu instrumenata za sprovođenje zajedničke spoljne i bezbednosne politike. Shodno njoj Savet odlučuje o zajedničkim strategijama, usvaja zajedničke smernice i zajedničku politiku u jačanju kooperacije između država članica. Odlučuje jednoglasno ili kvalifikovanom većinom.

Sudska vlast u Sjedinjenim Američkim Državama. Član 3 Ustava kaže da sudska vlast pripada Vrhovnom sudu i nekim nižim sudovima koje može ustanoviti Kongres. Sudska vlast se, kaže se dalje, prostire na sve slučajeve koji proističu iz Ustava. To znači da sud sudi u svim slučajevima određenim Ustavom i zakonom. Vrhovni sud sudi u prvom stepenu u svim slučajevima koji se odnose na ambasadore, diplomatske predstavnike i konzule, kao i u onim slučajevima kada je neka država stranka. U svim drugim slučajevima Vrhovni sud rešava po žalbama.

Sva suđenja se odvijaju uz učešće porote. Samo u slučaju impicimenta i Vrhovni sud i Kongres samostalno presuđuju. U ostalim slučajevima, Vrhovni sud svoja ovlašćenja deli sa nižim sudovima.

Kao što je naglasio Monteskje u "Duhu zakona" od sve tri funkcije vlasti, sudska je gotova najbeznačajnija. Sudstvo ne kreira zakone, ono samo kontroliše njegovu primenu, poštovanje prava i odnos između postojećih moći.

Što se Evropske unije tiče, **Evropski sud pravde** sudi u prvoj instanci. Njegov osnovni zadatak je da obezbedi zakonitost svih akata Zajednice iznad ugovora. Vrlo slično formulaciji upotrebljenoj u odeljku 2 člana 3 američkog Ustava, jurisdikcija suda većinom upućuje na neko nelegalno ponašanje zemlje članice. Evropski sud pravde vodi računa da se sve institucije zajednice ponašaju na legalan način. Taj sud nadgleda i zakonitost akata koje su usvojili Evropski parlament i Savet, sam Savet, Komisija ili Evropska centralna banka. Ima neka ovlašćenja u okviru trećeg stuba, ali nema nikakve jurisdikcije u okviru zajedničke spoljne i bezbednosne politike. A to je sasvim suprotno ulozi koju ima sud po američkom ustavu, gde se tačno kaže da sud ima jurisdikciju u svim slučajevima navedenim u Ustavu, uključujući i Ugovore sa trećim zemljama gde je država jedna od strana ugovornica.

Evropski sud pravde se sastoji od 15 sudija i 8 nezavisnih tužilaca, koje imenuju vlade država članica na šest godina. Sastav se delimično menja svake tri godine, pri čemu ponovno imenovanje nije ograničeno. Sudije iz svojih redova biraju predsednika. Sudije su u svom radu nezavisne od nacionalnih vlada i one su sudije Zajednice, pa se često kaže da je Sud "najeuropejskiji" od svih organa Zajednice. Zaseda u punom sastavu, uz mogućnost obrazovanja veća od 3, 5 ili 7 sudija. Odluke donosi prostom većinom glasova na zatvorenim sednicama. šest nezavisnih tužilaca ili pravobranilaca imaju zadatak da Evropskom sudu pravde podnose obrazložene predloge koji se odnose na pojedine pravne predmete. Prvostepeni sud je pridružen Evropskom zbog znatnog opterećenja Evropskog suda pravde.

Glavni zadatak Evropskog suda kao centralnog pravosudnog organa Zajednice je da obezbedi očuvanje prava prilikom tumačenja i primene Ugovora Zajednice. Ugovorom iz Amsterdama njegova nadležnost je proširena i na politiku azila, imigracije, viza. U okviru svoje nadležnosti, Sud je ovlašćen da kontroliše aktivnosti organa u pogledu njihove usaglašenosti sa osnovnim pravima.

Prvostepeni sud je jednostepena instanca za sve neposredne tužbe fizičkih i pravnih lica. Protiv njegove presude moguće je pravno sredstvo Evropskom sudu pravde, ali samo u odnosu na pravna pitanja. Izdvajaju se tužbe za poništaj, gde pravo na tužbu ima svaki organ Zajednice, zatim tužbe zbog povrede ugovora, gde se ispituje stepen kršenja prava zajednice, i gde pravo podnošenja ima Komisija ali i druge države članice. Za postupak donošenja odluka o prethodnom pitanju karakteristična je saradnja između sudova država članica i Evropskog suda pravde.

Još jedno od ovlašćenja Suda je da tumačenjem ugovora i propisa i sam stvara pravo, što je karakteristika precedentnog prava kome pravni sistem Evropske unije i pripada.

Kakva je budućnost institucija u Evropskoj uniji? To će umnogome zavisi od toga da li će se Zajednica razvijati u pravcu složene države takozvanih Sjedinjenih Država Evrope, za šta se u velikoj meri zalaže Ustav Evropske unije, ili će ostati labava zajednica nacionalnih država.

Među zvaničnicima evropske petnaestorice, uz kandidate za prijem u članstvo Unije, vlada podeljeno mišljenje. U mnoštvu manjih ili većih sporova koplja se najviše lome oko pet grupa pitanja: o uspostavljanju funkcije predsednika EU, kojim bi se zamenio dosadašnji sistem šestomesečne rotacije, novoj funkciji šefa diplomatije, sistemu glasanja u kome bi dosadašnje pravo veta bilo zamenjeno kvalifikovanom većinom, kompoziciji Evropskog parlamenta i broju članova buduće Evropske komisije.

Najveći napredak je, međutim, ostvaren u zajedničkoj odbrambenoj politici i to zahvaljujući dogovoru "velike trojke" - Velike Britanije, Francuske i Nemačke. To znači da će Unija imati svoju nezavisnu operativnu instituciju za vojno planiranje, vojne akcije ili operacije, istina uz tesnu saradnju sa NATO. Evropska unija je preuzela od NATO vojnu misiju u Makedoniju, zatim se angažovala u vojnoj misiji u Kongu. Na redu je mirovna misija u Bosni i Hercegovini, koju će Unija preuzeti od Alijanse već iduće godine.

Prema mišljenju američkog profesora Čarlsa Kapčana, Evropa je dovoljno integrisana da sada počinje da traži veću ulogu u svetu, odnosno izvan svojih granica. Iako u dogledno vreme neće postati vojna supersila, Evropska unija će slediti svoju viziju međunarodnog poretka, s kojom se SAD, možda, neće složiti. Krećemo se a svetu u kome će Evropa postati jedan od političkih, ekonomskih i diplomatskih centara moći, u svetu koji možda neće biti bipolaran, ali ni globalan. Stoga, smatra ovaj analitičar, predstojeći sukob civilizacije neće biti između Zapada i ostatka sveta, već između dva vodeća ekonomska džina - Evrope i Sjedinjenih Američkih Država.

Dalji napredak je ostvaren i kad je u pitanju budući sastav Evropske komisije. U nacrtu Ustav stoji da bi Evropska komisija u proširenoj Uniji trebalo da ima 15 komesara sa pravom glasa, ali su takozvane male članice kategorički bile protiv, plašeći se da njihova uloga biti marginalizovana. Usaglašeno je, ipak, da svaka članica ima po jednog komesara, što znači da će evropska vlada ubuduće imati 25, umesto sadašnjih 20 komesara, i svi će oni imati pravo glasa. Međutim igra između velikih i malih još nije završena kad je u pitanju sistem glasanja u domenu spoljne politike i to je, po opštim ocenama, najveći kamen spoticanja u procesu usvajanja nacrta Ustava. Prepreke su toliko velike da se ocenjuje da Ustav neće biti ni usvojen. Nacrt predviđa sistem takozvane "duple većine", što znači da je za jednu odluku potrebno da se prikupe glasovi najmanje 50 odsto članica koje čine bar 60 odsto stanovništva Evropske unije. Španija i Poljska se kategorički protive tom sistemu. Britanija je sa svoje strane predložila da se ovo pitanje odloži do 2009. godine do kada će važiti dosadašnji sistem glasanja.

Takođe, još uvek nema saglasnosti ni oko nove funkcije ministra inostranih poslova koji bi objedinio funkcije visokog komesara za spoljnu politiku i bezbednost i evropskog komesara za spoljnu politiku. Koplja se lome i oko novog mesta

predsednika Evropske unije, čemu se protive opet male zemlje. One smatraju da bi time izgubile i mogućnost da na šest meseci budu predsedavajući Unije, što bi najverovatnije bilo ukinuto. Da bi Ustav bio usvojen potrebno je da ga ratifikuju parlamenti sadašnjih petnaest i budućih deset članica Unije. Sporno je i pitanje religije. Poljska i Španija, tradicionalno katoličke zemlje, uz podršku Vatikana, zahtevaju da se u Ustavu posebno naglasi hrišćansko nasleđe i vrednosti Evrope. Imajući u vidu da u Evropi danas živi oko 17 miliona muslimana, neke druge zemlje kao što su Francuska, smatraju da bi isticanje hrišćanstva poremetilo jednakost prava svih građana Unije.

Što se rasprave oko Ustava tiče, očigledno je da u Uniji postoje dva bloka - federalistički i blok evroskeptika. U nacrtu Ustava se ni na jednom mestu ne pominje reč federacija ali se primećuje da su male zemlje pobornici federalizma, što podrazumeva veću moć Komisije i Parlamenta. Nasuprot njima, evroskeptici se zalažu da moć ostane u rukama vlada članica. Svi se, međutim, slažu u jednom a to je da Ustav treba da obezbedi više demokratije, više transparentnosti i više efikasnosti u radu organa. Očekuje se, ipak, da konačna odluka da li će se Evropa dobiti svoj Ustav ili neće biti doneta na samitu u Briselu 12. i 13. decembra.

LITERATURA:

1. Ugovori o Evropskoj uniji /od Rima do Mاستrihta/, Beograd, 1994. i Ugovori iz Amsterdama i iz Nice /Internet/
2. Ustav Sjedinjenih Američkih Država /u: Istorija Amerike, H. B. Pirs/
3. T. C. Hartley: Osnovi prava Evropske zajednice, COLPI – Institut za ustavnu i pravnu politiku, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.
4. Vladimir Pavićević: Vertical Distribution of competences, /članak/
5. Jean-Claude Pirus: Does the European Union have a Constitution? Does it need one? /članak/
6. Constitution for Europe, draft, 18. July 2003. Rome
7. Dušan Sidanski: Federalistička budućnost Evrope
8. Evropa od A do š, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2003.

Elek Đerđi
*Odnos Evropskog parlamenta i Saveta ministara
kao glavni pokazatelj razvoja Evropske unije*

Istorija institucija Evropske unije

Godine 1951. Francuska, Savezna Republika Nemačka, Italija, Belgija, Luksemburg i Holandija u Parizu su potpisale Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (EZU). Na taj način je stvorena sasvim nova organizacija.

Kao što pokazuje dijagram, struktura institucije počivala je na četiri centralne institucije: na takozvanoj **Visokoj vlasti**, koja se sastojala od devet članova a ovi su svoje zadatke ispunjavali nezavisno o nacionalnim državama. Nadležnosti koje su Ugovorom prenesene na tih devet članova bile su veoma široke i sadržavale su, među ostalim, zabranu subvencije ili, pod određenim uvjetima, kontrole cena. Njihove odluke bile su obavezujuće za sve države.

Veće ministara, koje se sastajalo od po jednog predstavnika svake zemlje, bilo je zaduženo za dogovore između Visoke službe i vlada nacionalnih država. Veće ministra imalo je zadatak da u nekim, iako ne u svim, slučajevima nadgleda rad Visoke vlasti. Način glasovanja u Veću bio je zavisao o pitanju o kojem se radi, pri čemu je bilo predviđeno jednoglasno donošenje odluka, donošenje odluka dvotrećinskom većinom i prostom većinom. Zajednička skupština sastojala se od predstavnika koje su delegirali nacionalni parlamenti i funkcija joj je bila čisto savetodavna.

Rimski ugovori koji su potpisani 1957. godine sa strane šest članica EZU, već sadrži odredbe ustavnog karaktera, i to u onim delovima koji se tiču uređenja institucija zajednice i međusobnog odnosa organa. Kao osnova za razrađivanje institucionalnog okvira poslužio je Ugovor o EZU, što se jasno vidi i iz preuzimanja naziva nekih institucija (Veće ministara, Skupština, Sud). Umesto Visoke vlasti osnovana je Komisija, čiji je zadatak bio da se aktivira kao inicijator zajedničke politike i njezine provedbe. Ta je Komisija još imala i neke svoje vlastite nadležnosti. Međutim, što se tiče odnosa između Komisije i Vijeća ministara, bilo je primetno pomicanje kompetencija u odnosu na prethodni Ugovor o EZU, i to u korist Veća ministara, a samim tim i država članica.

1986. godine donesen je Jedinствeni evropski akt (Single Evropean act - SEA) koji je stupio na snagu 1. januara 1987. godine. Ojačao njene institucije poboljšanjem načina odlučivanja, tj. uvođenjem odlučivanja putem kvalifikovane većine (Qualified Majority Voting - QMV) u određenim oblastima (pres vega u oblasti zajedničkog tržišta). Posebno je poboljšao proces donošenja propisa i ojačano saradnja Saveta i Parlamenta. Reforama učinjena Jedinствениm evropskim aktom, odnosila se na sledeće oblasti:

1. evropsko unutrašnje tržište u kome je sada garantovana sloboda kretanja robe, usluga, lica i kapitala,
2. zajedničko utvrđivanje privredne politike,
3. nove oblike saradnje na poljima istraživanja, tehnologije i zaštite životne sredine,
4. socijalnu politiku,
5. privredni razvoj kao cilj zajednice,
6. reformu odlučivanja i donošenja propisa koja je između ostalog značila i najvažniju ulogu Evropskog parlamenta, čija saglasnost postaje neophodna za donošenje značajnog broja akata od strane Saveta.

Ugovorom koji je potpisan 7. februara 1992. godine u Maastrichtu (Maastricht), osnovana je od postojećih udruženih zajednica Evropska unija. Ovaj ugovor zove Ugovor o Evropskoj uniji (Treaty on European Union – TEU). Tim ugovorom je stvorena današnja arhitektura EU. Ona se sastoji iz tri stuba koji zajedno čine EU: (I stub čine tri evropske zajednice – ECSC, EEC i EURATOM; II stub čini Zajednička spoljna i bezbednosna politika – Common Foreign and

Security Policy – CFSP; III stub čini Saradnja u oblasti policije i pravosuđa - Police and Judicial Cooperation in criminal matters - PJCC.

Odredene promene su vršene i posle zaključka ugovora iz Mاستrihta. Ugovorom iz Amsterdama koji je potpisan 2. oktobra 1997. godine, a stupio na snagu 01. maja 1999. godine, ali on ne sadrži nikakve suštinske promene strukture Unije prema ugovoru iz Mاستrihta. Ugovorom iz Amsterdama, Unija dobija nove nadležnosti i pojačanu zajedničku saradnju koji omogućava da jedan manji krug država, na osnovu fleksibilnijih mehanizma, u okviru unije, iskorači dalje.

Ugovor iz Mاستrihta i ugovori o osnivanju triju zajednica izmenjeni su i dopunjeni poslednji put ugovorom zaključenom u Nici, decembra 2000. godine. Promene koje su učinjene Sporazumom iz Nice tiču se sastava i načina odlučivanja pojedinih organa Zajednice, kao i odlučivanja u okviru Unije. Osnovni cilj zaključenja i jeste bio finalizacija institucionalnih reformi do kojih mora doći usled očekivanog povećanja broja članica.

Institucije Evropske unije

Evropska unija, za razliku od drugih tradicionalnih međunarodnih organizacija ima jedinstvenu institucionalnu strukturu. Zemlje koje su prihvatile evropske ugovore potvrdile su svoju spremnost da dio svojih suverenih prava ustupe neovisnim institucijama koje istodobno predstavljaju nacionalne interese, kao i interese Unije. Te institucije međusobno su povezane odnosima kompletnosti, temeljem na kojem se donose odluke.

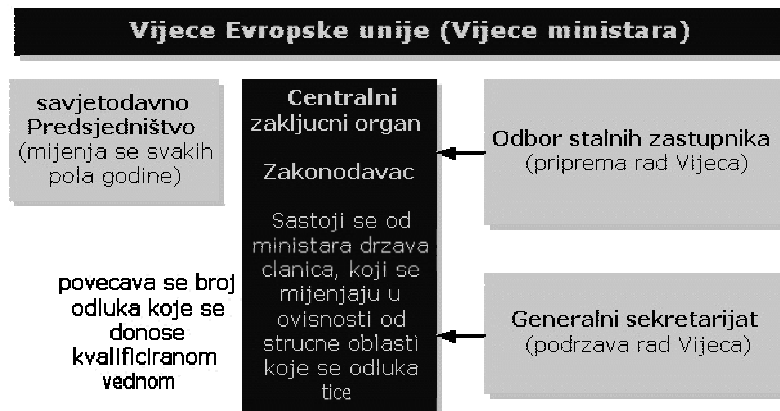
Glavni organi su:

1. Komisija,
2. Evropski savet,
3. Savet evropske unije,
4. Parlament i
5. Evropski sud pravde

Komisiju čini 20 ljudi, koji su nezavisni u svom radu od strane država članica. Oni daju Uniji nadnacionalni karakter jer je njihova obaveza da vode računa o interesima Unije. **Evropski savet** čine šefovi država i vlada članica i oni odlučuju kao klasična međunarodna organizacija. **Savet evropske unije** čine svi resorni ministri vlada država članica koji se sastaju u zavisnosti od teme sastanka (poljoprivreda, trgovina, finansije...). U zavisnosti od materije o kojoj raspravljaju, oni odlučuju jednoglasno ili većinski.

SAVET EVROPSKE UNIJE

Sledeći dijagram prikazuje strukturu Saveta ministra:

Jedna od glavnih institucija Evropske unije je Savet Evropske unije (Council of the European Union). Savet EU ili Savet ministara ili skraćeno "Savet" je najvažnije zakonodavno telo Unije. Okuplja resorne ministre (ovisno o temi o kojoj se odlučuje), a učestalost okupljanja ovisi o problematici o kojoj se raspravlja. Ono okuplja ministre 15 zemalja članica, čiji sastav ovisi o temi o kojoj se raspravlja (npr.: Savet ministara inostranih poslova, poljoprivrede, ekonomije, trgovine, ekologije itd.). Kao zastupnik zemalja članica, Savet učestvuje u donošenju pravnih akata: pravilnika (*regulations*), uputstava (*directives*) i odluka (*decisions*). Takođe, donosi mišljenja (*opinions*) i preporuka (*recommendations*).

Savet istovremeno utvrđuje unutarnja pravila Unije, iako to zaduženje deli sa Evropskim parlamentom. Savet je zajedno s Evropskim parlamentom zadužen i za budžet Unije. Savet zaključuje međunarodne ugovore koje je prethodno izradila Komisija. Temeljem članka 202 (ex145) ugovora o Evropskoj ekonomskoj zajednici, Savet osigurava koordinaciju opštih ekonomskih politika zemalja članica. Predsedništvo Saveta svakih šest meseci preuzima predstavnik druge zemlje članice, a prema abecednom redosledu imena država na maternjem jeziku, a male i velike države predsedaju naizmjenice. Od 2004. godine u ovaj redosled rotirajućih predsedništava biće uključene i nove članice Evropske unije. Prema predlogu novog Ustava EU ovakav sistem rotirajućeg predsedništva će biti zadržan i nakon predviđenih institucionalnih promena.

Za organizaciju rada Saveta zadužen je Generalni sekretarijat u Briselu koji je nadležan za pripremu i provedbu odluka. Odluke Saveta priprema komisija stalnih zastupnika zemalja članica pri EU (COREPER)¹ i komisije stručnjaka nacionalnih ministarstava.

¹ COREPER priprema sastanke Saveta tako što se na sednicama COREPER-a razmatraju pitanja pre nego što se stave na dnevni red Saveta. Ako COREPER usvoji određenu odluku

Savet odlučuje o aktivnostima i ciljevima Unije, određuje buduće aktivnosti Unije te usklađuje zajedničke politike u zemljama članicama i rešava njihove nesuglasice. Sastanci Saveta održavaju se u Briselu, a tri puta na godinu i u Luksemburgu. Predsjedavajući vodi sastanke Saveta, koordinira provođenje dogovorene politike te arbitrira u slučaju suprotstavljenih interesa država članica Unije. Svaka država ima stalne predstavnike u Bruxellesu u COREPER-u (Council of Permanent Representatives), koji se sastaju jednom nedeljno i pripremaju materijale za rasprave Saveta ministara koje može usvojiti, dopuniti ili odbaciti predloge Komisije. Zavisno o predmetu, Savet odlučuje jednoglasno ili kvalificiranom većinom.

Jednoglasnost, odnosno konsenzus shvata se tako da ona podrazumeva izostanak protivljenja bilo koje od država članica, dakle ne i izričita saglasnost, već samo odsustvo protivljenja. Ovo je način donošenja odluke putem takozvane **Konstruktivne uzdržanosti**. Ipak da bi odluka bila doneta na ovaj način više od jedne trećine zemalja ne sme biti uzdržano. Uslov da bi ovakva pretpostavka važila jeste da na sednici prisustvuje ovlašćeni predstavnik države članice (član 205. st. Ugovora o osnivanju EZ). Ako predstavnik nije prisutan, ne može se primeniti pravilo da uzdržavanje ne smeta, tj. neprisustvovanje je ravno protivljenju.

Za **kvalificiranu većinu** glasovi pojedinih zemalja ponderiraju se zavisno o njihovoj veličini. Ako se odlučuje kvalifikovanom većinom, onda svakoj od država članica, prema članu 205 Ugovora u EZ, pripada određen broj glasova koji su unapred određeni na sledeći način: Nemačka, Francuska, Italija, UK - 10, Španija - 8, Belgija, Grčka, Holandija, Portugalija - 5, Austrija, Švedska - 4, Danska, Irska, Finska - 3, Luksemburg - 2, što ukupno iznosi 87 glasova. U slučajevima kada se kvalifikovana većina zahteva prilikom odlučivanja o predlogu Komisije, potrebno je da predlog bude usvojen sa 62 glasa. U ostalim slučajevima, kada se zahteva kvalifikovana većina, potrebno je da osim 62 glasa, za predlog glasa najmanje 10 članica (tzv. dupla kvalifikovana većina). U dosadašnjem istorijatu EZ, promene koje su činjene uglavnom su zadržale ovaj odnos – da se za odlučivanje, u slučajevima kada se zahteva tzv. Kvalifikovana većina, traži određen procenat glasova, koji po poslednjoj navedenoj varijanti iznosi 71,26% od ukupnog broj glasova koji pripada državama članica. O poljoprivredi, ribarstvu, zajedničkom tržištu, okolišu i trgovini odlučuje se kvalificiranom većinom, dok se o poreznoj i industrijskoj politici, kulturi, regionalnoj i socijalnoj politici, razvoju znanosti i tehnologije, te zajedničkoj inostranoj i sigurnosnoj politici i saradnji u unutarnjim poslovima i pravosuđu odlučuje jednoglasno.

Savet ministara ne treba poistovjećivati s Evropskim Savetom (European Council) ili "evropskim samitom", koji je skup šefova država i vlada članica EU koji se sastaju od 1974. godine najmanje dva puta na godinu. Evropski Savet se sastaje svakih šest meseci potkraj predsedništva u državi koja predsedja Savetom EU i dogovara osnove budućeg razvoja EU te rešava pitanja koje Savet ministara nije moglo riješiti. Sastanku Evropskoga Saveta prisustvuju i predsjednici Komisije i Parlamenta.

---

ona će na sastanku Saveta biti samo formalno izglasana. Ako COREPER ne može da se dogovori oko nekog pitanja onda se o tome odlučuje na sednici Saveta

Savet i Ugovor iz Nice

Promene koje su učinjene Ugovorom iz Nice tiču se načina glasanja u Savetu EU. Povećanje broja članica, uz zadržavanje postojećih odnosa u broju glasova, dovelo bi do narušavanja uobičajene proporcije, odnosno procenata koji je primenjivan u dosadašnjoj praksi.

Ugovorom iz Nice uspostavljene su nove proporcije u broju glasova. Primena ovih odredbi očekuje se tek posle prijema novih država članica, od 01. maja 2004. godine. Prema novoj raspodeli broj glasova, projektovano rešenje za EU koja ima 27 država članica. (Videti tabelu na sledećoj strani)² Pitanja o jačini glasova u Savetu i proširenja oblasti u kojima se odluke donose kvalifikovanom većinom, predviđeno je da se nakon ratifikovanja Ugovora u tačno 30 odredbi princip donošenja jednoglasnih odluka zameni principom odlučivanja kvalifikovanom većinom, pri čemu su centralne oblasti ostale pošteđene ovih promena. Dalje, od 1. januara 2005. godine glasovi u Savetu trebali bi nanovo biti sistematizovani po jačini. Za ubuduće kvalifikovana većina je ostvarena u slučaju:

- da neki zaključak dobije određen broj glasova, pri čemu se broj glasova mora ponovo ispitati nakon pristupanja svake nove države članice,
- da većina država članica glasa za neki zaključak i u slučaju da ova većina čini najmanje 62 posto celokupnog stanovništva Unije (što se po zahtevu neke države članice može ispitati).

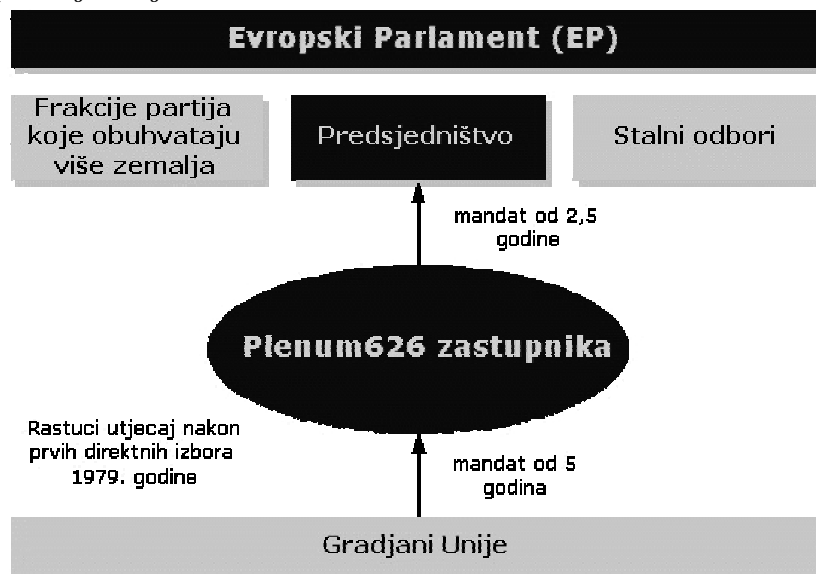
Raspodela glasova u Vijeću po Ugovoru iz Nice				
Drzave članice			Kandidati za pristupanje Uniji	
Belgija	(5)	12	Bugarska	10
Danska	(3)	7	Estonija	4
Nemacka	(10)	29	Latvija	4
Finska	(3)	7	Litvanija	7
Francuska	(10)	29	Malta	3
Grcka	(5)	12	Poljska	27
Velika Britanija	(10)	29	Rumunija	14
Irska	(3)	7	Slovačka	7
Italia	(10)	29	Slovenija	4
Luksemburg	(2)	4	Ceška	12
Holandija	(5)	13	Madjarska	12
Austrija	(4)	10	Cipar	4
Portugal	(5)	12		
Švedska	(4)	10		
Španija	(8)	27		

Sadašnja raspodela glasova u Vijeću EU-a

² Osim 10 članica koje ulaze u EU 2004. godine predviđa se prijem i Bugarske i Rumunije 2007. godine. Turska jeste kandidat za članstvo ali ona nije predviđena za prijem u skorije vreme pa nije određeno ni koliko bi ona imala glasova.

Evropski parlament (EP)

Iz parlamenata triju zajednica nastao je 21. marta 1958. zajednički parlament koji je obavljao svoju delatnost za sve tri zajednice, a ovakav naziv preuzet je kasnije u svim aktima EU.

Od osnivanja EZU nadležnosti i zadaci EP bili su podređeni stalnim promenama, i to promenama koje su Parlamentu pribavljale sve više utecaja.

Do 1979. članovi EP imenovali su iz reda nacionalnih parlamenta država članica. Aktom koji su doneli predstavnici država članica od 20. septembra 1976. izbor za članove predviđen je na opštim i neposrednim izborima.

Evropski parlament (European Parliament) je telo demokratskog izraza i političkog nadzora, koje sudeluje u donošenju pravnih akata unutar Unije.

Evropski parlament ima 626 poslanika koje od 1979. godine neposredno biraju građani država članica Unije na razdoblje od pet godina. Njemačka ima 99 mjesta, Francuska, Italija i Velika Britanija svaka po 87 mjesta, Španjolska 64, Holandija 31, Belgija, Grčka i Portugalija 25 svaka, Švedska 22, Austrija 21, Danska i Finska svaka po 16, Irska 15 i Luxembourg 6.

Poslednji izbori za Parlament održani su 1999. godine. Predsednik, 14 potpredsednika i 5 računovođa (*questor*) čine Ured Parlamenta, a svi se biraju na mandat od dve i po godine.

S obzirom na buduće proširenje Evropske unije primanjem novih zemalja članica, Ugovor iz Amsterdama ograničio je broj zastupničkih mjesta na 732.

Plenarna zasedanja održavaju se u Strazburu. Rad plenarnih zasedanja koje priprema 20 komisija odvija se u Briselu, kao i zasedanja klubova stranaka. Sedište sekretarijata Parlamenta je u Luksemburgu.

Parlament, zajedno s predsednicima političkih stranaka u EU (šefovi poslaničkih grupa), odgovorni su za rad Parlamenta i sastavljanje dnevnoga reda plenarnih sednica. Većina posla obavlja se u stalnim parlamentarnim odborima, njih 20, koji obuhvaćaju sve delatnosti Unije - od zajedničke poljoprivredne do zajedničke inostrane i sigurnosne politike. Odbori su zaduženi za prezentaciju prijedloga Parlamenta, koji se zatim razmatraju na plenarnim sjednicama.

Parlament održava i veze s nacionalnim parlamentima država članica. Na zajedničkim sednicama parlamentarnih odbora raspravlja se o politikama Unije i njihovim učincima na građane i države članice. Pri stupanju na dužnost i po svršetku svojeg predsedanja, predsednik EP mora predložiti svoj program zastupnicima i podneti izvještaj sa sastanka Evropskoga Saveta o razvoju zajedničke inostrane i sigurnosne politike. Na početku sastanka Evropskoga Saveta predsjednik EP izlaže stajalište Parlamenta o pitanjima o kojima se na sastanku raspravlja. članovi Saveta ministara (Saveta EU) prisustvuju sjednicama Parlamenta i u odgovoraju na poslanička pitanja.

Odnos između Parlamenta i Saveta

Tri su najvažnije uloge Parlamenta: zakonodavna, finansijska i nadzorna. Parlament deli zakonodavne nadležnosti sa Svetom ministara: sudeluje u pripremi predloga direktiva i odredbi te daje svoje mišljenje o predlozima Komisije, a prema prilikama poziva Komisiju da ih izmeni.

Važni koraci razvoja saradnje bile su proširenje nadležnosti Parlamenta u pitanjima:

- budžeta (1975.),
- provedba prvih direktnih izbora za to telo (1979.),
- uvođenje postupka kooperacije (1986.),
- uvođenje procedure saodlučivanja u procesu donošenja odluka (Ugovor iz Matrihta 1992.),
- konačno proširenje područja unutar kojih se primjenjuje postupka suodlučivanja (Ugovorom u Amsterdamu 1997.)

Sve procedure počinju sa predlogom Komisije koja je jedini ovlašćeni predlagač akta EU. Nazivi pravnih akata koje donose organi EZ su: **Regulation** – pravilnik, **Directive** – uputstvo, **Decision** – odluka, **Recommendation** – preporuka, **Opinion** – mišljenje.

Postoje četiri procedure koje određuju odnos Saveta ministara i Parlamenta:

1. **Procedura konsultovanja** (power of Consultation). Svet je u obavezi samo da pita za mišljenje Parlamenta ali nije obavezan tim mišljenjem, ali ga ipak mora tražiti inače je odluka Saveta ništava. Svet zaključuje na predlog Komisije i

nakon konsultovanja Parlamenta. Ovakav postupak donošenja odluka unutar Unije nailazi na primenu u oblasti poljoprivredne politike.

2. **Procedura saradnje** (power of Cooperation). Jedinstvenim evropskim aktom (Single European Act, donesen 1986, član 252- bivši član 189c EU ugovora) kojim su modificirani osnivački ugovori Unije, predviđa proceduru saradnje između Saveta i Parlamenta od dva "čitanja" u Parlamentu i dva čitanja u Savetu. Ova procedura saradnje ojačava zakonodavne nadležnosti Parlamenta koji time dobije mogućnost da u dva čitanja prihvati ili odbije predloge Saveta, te mu je i samim time data prilika da utiče na zakonodavni proces na brojnim područjima. Savet, ipak, može doneti odluku suprotnu odluci Parlamenta ali samo jednoglasnom odlukom.

Broj oblasti na koje se procedura saradnje primenjuje je sužen Ugovorom iz Amsterdamskim 1997. godine (osim pojedinih slučajeva Ugovora, koji se tiče ekonomske i monetarne unije) da bi se pojednostavile zakonodavne procedure i dalo više prostora zajedničkom donošenju odluka.(procedure of codecision) .

3. **Procedura saodlučivanja (power of codecision)**. Slično kao i kod postupka saradnje, ako se nakon drugog čitanja Savet i Parlament ne usaglase, osniva se **Komisija za pomirenje** koja ima jednak broj predstavnika oba organa. Ako se u Komisiji predstavnici oba organa ne usaglase, odluka ne može biti donesena tj. Savet ne može nadjačati Parlament

Amsterdamskim ugovorom postupak saodlučivanja postao je jednostavniji, a time i delotvorniji, brži i transparentniji.

Ugovorom iz Amsterdama proširene su legislativne nadležnosti Parlamenta jer mu omogućuju sudelovanje u odlukama Saveta u tačno određenim područjima:

1. četiri slobode (tj. slobode kretanja ljudi, roba, kapitala i usluga),
2. zdravstvo,
3. sloboda pružanja usluga,
4. unutrašnje tržište,
5. obrazovanje,
6. znanstveno istraživanje,
7. životna sredina,
8. transevropske prometne mreže,
9. kultura,
10. zaštita potrošača...

4. **Procedura saglasnosti (power of consent)**. Parlament se mora izričito saglasiti sa određenom odlukom. Koristi se pri donošenju budžeta, potpisivanju međunarodnih ugovora od strane EU, usvajanja godišnjeg izveštaja evropske Komisije, i pristupanju novih članica Unije.

Ugovor iz Amsterdama je proširio legislativne nadležnosti Parlamenta jer mu omogućuje sudelovanje u odlukama koje donosi Savet u posve novim područjima kao što su zdravstvo, politika transporta, slobodno kretanje građana, određene odredbe socijalne politike i politike zapošljavanja. Od tada, prihvaćanje zakonskog akta po proceduri suglasnosti (članak 249 - bivši članak 189 B Ugovora o EZ) traži odobrenje i Saveta i Parlamenta. Konačno, temeljem Jedinstvenog evropskog akta, sklapanje međunarodnih dogovora o suradnji i pridruživanju, kao i svako novo proširenje Unije novim članovima, podložno je ratifikaciji, tj. odobrenju Parlamenta. Prema Ugovoru iz Maastrichta odobrenje Parlamenta je potrebno i za jedinstvenu izbornu zakonsku proceduru, slobodu kretanja i boravka kao i Strukturne fondove. Ugovor iz Amsterdama jednako predviđa da je privola Parlamenta potrebna i u slučaju kada se provode mere protiv neke od država članica ako ona napravi teški i ozbiljni prekršaj osnovnih prava.

Parlament sa Savetom deli i ovlašćenja prema budžetu jer prihvaća proračun Zajednice. Parlament može i ne prihvatiti proračun, što se već više puta dogodilo. U tom slučaju treba iznova započeti celi postupak donošenja proračuna. Proračun koji priprema Komisija "prolazi" između Parlamenta i Saveta, dve institucije koje su nadležne za donošenje proračuna. Za tzv. "obavezne troškove" - a to su većim delom izdaci za poljoprivredu - poslednju reč ima Savet. Za ostale, "neobavezne troškove", poslednju reč ima Parlament koji ih može i izmeniti, ali unutar granica koje određuje Ugovor. Svoje ovlasti prema proračunu Parlament koristi da bi utjecao na zajedničku politiku. Jedna od osnovnih funkcija Parlamenta je da Uniji daje političke poticaje. On je ipak Evropski forum *par excellence*, vrelište političkih i nacionalnih strujanja koji predstavlja 373 miliona građana. Neprestano se zalaže za nove politike za unapređenje ili promenu postojećih.

Predlog za stvaranje Evropske unije koji je koji je 1984. godine izneo tadašnji predsednik evropske Komisije Žak Delor, postao je katalizator koji je konačno doveo države članice do potpisivanja Jedinstvenog evropskog akta. Parlament je igrao aktivnu ulogu u ovom procesu budući da je to organ koji nosi veliki integracioni potencijal i predstavlja motor dalje integracije.

Konačno, Parlament je i telo koje ima kontrolne ovlasti Zajednice, kao i telo koje odobrava imenovanje predsednika Komisije. Parlament ima ovlasti da prisili Komisiju na ostavku ako bi joj dvotrećinska većina izglasala nepovjerenje. Ovo se može desiti ako Parlament odbije da usvoji završni izveštaj Komisije. Do sada se ovo nije desilo ali je Parlament 1999. godine preteći izglasavanjem nepoverenja Komisiji naterao Komisiju Žaka Santera da podnese ostavku zbog umešanosti u korupcionašku aferu.

Parlament, takođe, daje svoje mišljenje o programima Komisije i upućuje joj svoje primedbe. Prema Ugovoru iz Amsterdama, Parlament će izraditi plan organizacije opštih izbora prema **principu koji je jednak za sve države članice**. Ipak i danas se poslanici Parlamenta EU biraju prema pravilima koja važe u zemljama članicama, tj. ne postoji jedinstvena izborna procedura na nivou EU.

Parlament nadgleda provedbu zajedničkih politika, a informacije kojima raspolaze temelji na izveštajima Odbora revizora. Parlament takođe kontrolira

svakodnevne aktivnosti zajedničkih politika i upućuje usmene i pismene upite Komisiji i Savetu. Predsjednik Evropskog Saveta podnosi Parlamentu izveštaje o zaključcima Evropskog Saveta.

LITERATURA:

1. Zlatko Stefanović, *Pravo Evropske Unije*, Moć Knjige, Beograd, 2003 godine
2. www.dadalos_europe.org Kurs evropske Unije u Nemačkoj
3. www.europa.eu.int/ Zvanična prezentacija EU
4. <http://eucsatlakozas.lap.hu> Zbirka linkova vezi Evropske Unije u Mađarskoj
5. www.euroinfo.hu Zvanična zbirka linkova u Mađarskoj
6. www.eurotanfolyam.hu Kurs Evropske integracije na internetu u Mađarskoj
7. www.mfa.gov.yu Zvanična prezentacija Ministarstva inostrani poslova
8. *REFORAMTOR*, Vlada Republike Srbije, časopis za zaposlene u državnoj administraciji

Игор Спасовски
**Проширувањето на ЕУ:
историја, компаративна анализа и перспективи**

Предговор

Еден од најголемите предизвици со кои се соочува Европската унија е секако проширувањето. Во 2004 година 10 земји членки е станат дел од најуспешната интеграција во светот. Тие ќе бидат дел од политичката унија чии ингеренции постојано се продлабочуваат и прошируваат. Но Европската унија го има искуството. Таа е сведок на четири претходни проширувања: во 1973 год. кон Унијата пристапија Ирска, Велика Британија и Данска, Грција во 1981, Шпанија и Португалија во 1986 год, и последниот бран на проширување го обележаа Австрија, Шведска и Финска во 1995 год.

Европската унија постои заради повеќе причини: таа е гарант за светскиот мир и стабилност, таа е значаен политички фактор и нејзиниот пазар има огромна апсорпциона моќ. Секое земја има своја приказна врзана за причините поради кои и пристапува на Унијата. Приказните на поединечните земји се разликуваат една од друга. Ваквиот диверзитет и дава уникатен карактер на Унијата и покажува дека таа е единствена сила која може да обедини неколку десетици народи кои зборуваат на исто толку јазици и кои споделуваат различно минато.

Секое ново проширување носи дополнителни потреси и неизвесност. Секое проширување е доволно специфично само за себе. Овој труд има за цел детално да ги слаборира поединечните проширувања и да даде квантитативна и квалитативна оценка за нивната **тежина**. Тешко е да се каже кое проширување преставувало најголем залак за Европската унија но барем може да се направи скромна компаративна анализа според одредени индикатори.

Треба да сфатиме дека ЕУ е жива материја која постојано се менува и модифицира. Таа е непредвидлива и стохастичка. Токму затоа секое предвидување за идниот развој на Унијата и нејзините тенденции може да се смета за неодговорно и излишно.

Почетоци на ЕУ – (Карактеристики на Земјите основачки)

Белџија, Холандија и Луксембург

Белгија, Холандија и Луксембург, заедно со Италија, Германија и Франција, се сметаат за земји основачки на она што денес се нарекува Европска

унија. Секоја земја поедничено се соочувала со различни проблеми па токму затоа и мотивите за приклучување кон Унијата биле различни. Со оглед на фактот дека претставниците на земјите основачки решиле по пат на договор да ги решаваат заедничките проблеми, станува јасно дека постоела решителност и спремност да се потиснат разликите и наместо оружјето и трговските војни да завладее разумот и желбата за подобро утре.

Белгија се смета за еден од ретките ентузијастички кога е во прашање европската интеграција. Од денешна перспектива, во 1990 год. таа беше првиот иницијатор за одржување на меѓувладинска конференција на која требаше да се расправа за политичката интеграција на Унијата. Еден автор, во обид да го објасни ентузијазмот на Белгија за политичко и економско обединување на Европа вели дека 'јсо оглед на фактот дека се наоѓа на раскрсница помеѓу латинската и германската култура, на Белгија и е потребен договор за мир повеќе од на било кој друг'. Paul Henry Spaak, еден од клучните политички фигури на Белгија, уште за време на Втората светска војна имал идеја за поврзување на Белгија, Холандија и Луксембург во Бенелукс. Сепак отворено ги ширел своите идеи за обединета Европа и цврсто застанал зад Европската заедница за јаглен и челик (ЕЗЈ).

Луксембург се приклучил на основачките земји поради повеќе причини: постоеле веќе одредени врски со Белгија и Холандија, географската положба, зависноста од надворешната трговија и малата површина на самата земја која доколку не настапува на пазарот на Европската заедница/Европската унија, тешко може да постигне економија од обем.

Холандија на самиот почеток била скептична околу формирање на Европска одбрамбена заедница и приоритет давала на НАТО. Постојано покажувала резервираност околу можноста на укинување на жставање вето. Како мала земја со 15 милиони жители, ветото е единствен начин да се спречи донесувањето на некоја одлука.

Франција, Германија и Италија

По завршувањето на Втората светска војна, *Франција* и *Германија* кои дотогаш биле најголеми ривали започнале да изнаоѓаат различни форми на меѓусебна соработка. Во 1951 година била формирана Европската заедница за јаглен и челик која требало да ја регулира трговијата на овие две сировини во спорните региони помеѓу двете држави. Бенефициите од трговијата со јаглен и челик важеле за сите земји кои биле потписнички на спогодбата. Иако иницијативата за формирање на една ваква заедница ја покренале двете земји кои биле директно засегнати со меѓусебните недоразбирања, царинската унија за двете сировини важела за сите шест земји основачки.

Слика 1: Земји основачки на ЕЗЈ (1951).

Франција непосредно по Втората светска војна била предводена од De Gaulle кој постојано укажувал дека Европската унија треба да претставува лабава форма на соработка помеѓу независните држави. Тој самиот и воопшто не ни размислувал за можноста на предвање на суверенитетот на наднационалните институции, плашејќи се од загрозување на интересите на францускиот идентитет и од индустриската и економска моќ на Германија. и покрај тоа што Германија и Франција формално ја потпишале ЕЗЈ, со тоа целосно не исчезнуваат стравовите дека во блиска иднина едната или другата ќе прераснат во светска економска и воена сила. По DeGaulle на власт доаѓа Pompidou кој бил порелаксиран во однос на предвање на суверенитетот на наднационалните тела во Заедницата. Заедно со d'Estaing ја втурнуваат Франција во Европскиот монетарен систем, кој пак е почетен чекор за формирање на она што денес се нарекува Евро. Политичката клима на релација Франција-Германија ја достигнала својата кулминација во времето на Mitterrand од француска страна и Helmut Kohl

од германска страна. Овие двајца челници имале исклучително полезна соработка и за време на нивното владеење двете држави донеле повеќе заеднички предлози. Како и да е, во никој случај не треба да се заборави името на Конрад Аденауер, првиот германски канцелар кој ја поведе Германија кон мирот и стабилноста непосредно по Втората светска војна. Неговите преференции биле насочени кон Западноевропските вредности, имал константен страв од доминацијата на Советскиот сојуз и се залагал за морално, политичко и економско опоравување и зајакнување на националната безбедност.

Италија, како и останатите земји потписнички на ЕЗЈч, се решила на еден ваков вид на соработка со цел да заборави на минатото. Некои автори укажуваат на постоење контадикторност во случајот на Италија помеѓу постоење на про-интеграциона реторика во Италијанските политички кругови од една страна, и пазарна неспособност од друга страна¹.

Првиот бран на проширување

Во 70-те години интерес за приклучување кон Европската заедница покажуваат Велика Британија, Данска, Ирска и Норвешка. Во сите четири случаи бил распишан референдум на кој граѓаните на секоја земја можеле да се изјаснат дали сакаат нивната земја за стане член на ЕЗ. По основ на ова прашање, негативно се изразиле само Норвежаните. Интересно е дека за време на првото проширување бил претставен концептот на *Acquis communautaire* и оттогаш овој термин претставува услов за секоја земја што сака да се приклучи кон Унијата.

Ирска, Данска и Велика Британија

Постоеле повеќе фактори кои биле детерминирачки за интеграцијата на *Ирска* во Европската Заедница. Нејзината местоположба, историја и економската зависност од Велика Британија овозможиле овие две земји заедно да го одат патот кон Заедницата. Во 1972 година граѓаните на Ирска со 83% за и 17% против и дале целосна поддршка на тогашната владеачка гарнитурa за влез во Заедницата. Постоеле повеќе причини за ваквата одлука на Ирците: симултаност при пристапот со В.Британија, пристап до Европските пазари и овозможен пласман на земјоделските производи по гарантирани цени, можност за привлекување на странски директни инвестиции, намалување на зависноста од В.Британија, можност за поефикасно решавање на прашањето во Северна Ирска, одржување на трговските врски со Британија и воспоставување нови врски со останатите земји членки и сл. Garret Fitz Gerlad, Министер за надворешни работи на Ирска, сумирајќи ги предностите од Ирското зачленување во Заедницата забележал дека “Ирска беше значаен нето добитник од политиките на Заедницата... Ирска мора да биде внимателна за да не ја задржи улогата на постојан побарувач... Ирска мора да компензира за сето тоа со одигрување на позитивна и конструктивна улога во сегашниот и идниот развој на Заедницата.“ Како најсензитивни сектори Ирска ги наведува риболовната индустрија и земјоделството а бележела и недоволен економски развој на одредени делови од

земјата. Во наредните неколку децении Ирска се вбројуваше во најсиромашните 4 земји на ЕУ заедно со Шпанија, Португалија и Грција. Денес полека почнува да го губи овој епитет.

Данска, како и Ирска, негувала добри трговски односи со Велика Британија. Евентуалниот влез на Британија во ЕЗ, за Данска било еквивалентно со губење на трговските врски и намалување на извозот на храна. Ова било една од најважните причини зошто Данска сериозно размислила да аплицира за прием во ЕЗ. Во исто време била растргната со идејата за воспоставување на потесна соработка со Нордиските земји, но ваквата соработка пропаднала (било предвидено формирање на Нордиска царинска унија и Нордиска одбрамбена унија, но од сето тоа била реализирана само т.н Пасошка унија т.е слободен проток на луѓе). Пасошката нордиска унија не можела да и гарантира економски просперитет на Данска, и затоа изборот на Данска да се приклучи кон ЕЗ бил повеќе од оправдан. Данска се залагала за засилена интеграција во повеќе области меѓу кои биле: социјалната сфера, заштита на човековата околина како и индустриската, регионалната и монетарната политика. Заедно во В.Британија, Данците покажуваат голема склоност кон примена на концептот “варијабилна геометрија”.

Непосредно по завршувањето на Втората светска војна, Велика Британија имала можност да се приклучи кон Европската Економска Заедница. Таа не прибегнала кон ваков чекор поради следните причини³:

1. била скептична кон таква спогодба во која се вклучени дотогашните ривали-Франција и Германија;
2. не сакала да ја замени постојната субвенција во земјоделството со друга која ќе важи за целиот регион;
3. не сакала да ги изгуби врските, привилегиите и влијанијата што ги имала во земјите од Комонвелтот.

Во 1961 година поднесува апликација за членство, но истото не и е одобрено. Во 1973 година, по претходно поднесување на повторна апликација, таа се здобива со статус на полноправен член на ЕЗ. Но скептицизмот и понатаму ги тресе Британците и во 1975 год. спроведуваат референдум со прашањето: “Да ли мислите дека Велика Британија треба и понатаму да остане во ЕЗ (Заедничкиот пазар)?” Политичките сили кои пропагирале Велика Британија и понатаму да остане член на ЕЗ тврделе дека во никој случај нема да биде донесен во прашање британскиот суверенитет и можноста за ставање вето, додека опозициските сили сметале дека членството на Велика Британија во интеграцијата нема да и донесе просперитет.

Медитеранско проширување

Во 80-те години се случуваат уште две проширувања: во 1981 година на ЕЗ и се приклучува Грција, а во 1986 статус на членство добиваат Шпанија и Португалија. Тоа значи понатамошно зголемување на Заедницата за нови 50-тина милиони жители кои се развивале под стегите на диктаторските режими. Историските елементи се *spiritus movens* на овие земји на патот кон ЕЗ. Доколку

копенхагенските критериуми беа поставени една деценија порано, тогаш најверојатно Медитеранот уште долго ќе чекаше пред портите на Заедницата.

Грција, Португалија и Шпанија

Грција го потпишала Договорот за Асоцијација во 1961 година најјавувајќи ја притоа својата желба за стане дел од ЕЗ. Таа се надевала дека со потпишувањето на овој договор ќе воспостави потесни врски со Западна Европа, ќе успее да ја консолидира внатрешната политичка ситуација, ќе ги почувствува бенефициите од Заедничката земјоделска политика (САР) и полесно ќе привлече странски директни инвестиции (SDI). Но и по поднесувањето барање за членство и требале цели две децении за да се здобие со статусот член поради диктаторскиот режим кој бил симнат дури во 1974. година. Една година по смената на режимот, ЕЗ ја прифаќа кандидатурата на Грција и таа станува членка во 1981 година.

Како најпроблематични сектори во Грција се посочувале: чувствителните Грчко-Турски односи, економските индикатори и степенот на (не)развиеност како и влијанието на грчкото членство врз процесот на донесување одлуки.

Португалија (која воедно била земја основач на ЕФТА во 1960 година) имала слично историско минато како и Грција. Таа била под диктатура од 1932.год. па се до 1974 год. Во 50-те и 60-те години полека се менува целокупното окружување на оваа земја: се случуваат интеграциони процеси насекаде во светот а особено во Европа, настанува процес на деколонизација а се јавува и внатрешен притисок во земјата. Исто како Данска и Ирска, и таа одржувала трговски врски со Велика Британија.

Во 1972 година Португалија потпишува Договор за слободна трговија со Заедницата. Со овој договор таа се обврзала да ги редуцира трговските бариери до 1977 година. Две години по потпишување на договорот, оваа земја се соочува со револуција со која се става крај на диктаторскиот режим. Во 1977 година ја поднесува кандидатурата за членство и станува полноправна членка во 1986 година. Очекуваните бенефиции од членството во Унијата не се разликувале многу од бенефициите што ги посакувала Грција.

Односите помеѓу Шпанија и Заедницата се официјализирале со потпишување на преференцијален трговски договор во 1970 година. Шпанија имала забелешки на ограничените количества земјоделски производи што можела да ги извезе во Заедницата. Само две години по смртта на диктаторот Франциско Франко таа се пријавува за членство. Како причини за приклучување кон Унијата се наведуваат⁴ следните:

- 1) да се стекне со политичка стабилност
- 2) да се преориентира кон плуралистичка демократија
- 3) да обезбеди пласман за земјоделските производи
- 4) да обезбеди пристап до големите пазари
- 5) да привлече SDI

Проширување на земјите членки на ЕФТА

Во 60-те години, на иницијатива на Велика Британија, била формирана Европската зона за слободна трговија на која и се приклучиле повеќе европски земји. Се поставува прашањето: Зошто земјите членки на ЕФТА со тек на време ја напуштале оваа интеграција и полека се припојувале кон Европската заедница? Уште при самото настанување, ЕФТА немала никакви амбиции да постигне повисок степен на интеграција. Како јакнел процесот на интеграција во рамките на ЕЗ, така се повеќе и повеќе до израз доаѓал протекционистичкиот карактер на заедницата. Со цел да се сузбијат протекционистичките окови што го поставувала ЕЗ, ЕФТА и ЕЗ потпишале договор (со договорот истовремено се креира Европската економска зона-Европеан Економска Ареа) со кој на ЕФТА и се дава пристап до заедничкиот пазар на Унијата. Но со оглед на фактот дека земјите членки немале никакво влијание врз процесот на донесување одлуки, овој договор не ги дал очекуваните резултати.

Австрија, Финска и Данска

Австрија, Финска и Данска заземале неутрални позиции во меѓународните односи.

Австрија стекнала карактеристики на неутралност по две основи:

- таа била потписник на Московскиот Меморандум кој предвидувал политичка воља од нејзина страна да се одржи како неутрална

- Австриската Државна Спогодба ги забранувала “сите спогодби кои предизвикуваат ефект на директно или индиректно промовирање на економска или политичка унија со Германија”.

Финска долго време одржувала врски со Советскиот сојуз (еден период дел од незината територија бил окупиран од СССР) а ги поврзувале и историјата, гео-стратегиската положба и Студената војна. И таа како и Австрија, настојувала да се однесува неутрално во однос на актуелните политички настани во светот.

Шведска долго време одбивала да се вклучи во Европската безбедност настојувајќи притоа да се воздржи од заземање став и страна по основ на безбедносните прашања. Но во 1971 год. шведскиот Министер за надворешни работи ќе изјави: “Неутралноста е одредена од основните поставки поврзани со безбедносната политика, а не од економските интереси”. Со оваа изјава, шведските власти укажуваат на фактот дека ЕЗ не значи само безбедност туку и економија.

Идеите на сите три земји може да се идентификуваат со Австрискиот став кој вели:⁵ “Пристигнуваме до една точка кадешто двете сфери-неутралноста и Европската интеграција- се среќаваат, или кадешто подобро е да не се сретнат. Интеграцијата во својата вистинска смисла на зборот и со своите институционални барања не е компатибилна со статусот на постојана неутралност. Неутралната земја е осудена на независност, осудена да опстојува осамено.”

Со самиот факт дека ни една земја денес не може да се развива како автаркија, станува повеќе од јасно дека сите земји ќе мора да бидат дел од интеграционите процеси.

Слика 2: Европската Унија по проширувањето во 1995 година

Проширувањето во 2004 година или њ.н “The Big Bang”

На Самитот во Копенхаген во 1993 година биле поставени т.н **копенхагенски критериуми** кои ќе треба да ги исполнат земјите од Централна и Југо-Источна Европа за да станат полноправни членки на Европската Унија. Копенхагенските критериуми имаат политичка и економска димензија а во себе ја вклучуваат и “клаузулата” *acquis*. *Политичките критериуми* укажуваат на тоа дека секоја земја која сака да стане членка на Унијата треба да овозможи услови и да создаде демократија, и воедно да ги почитува правата на малцинствата и човековите права. *Економските критериуми* од земјите бараат да овозможат постоење на функционална пазарна економија и способност да се носат со конкуренцијата во Унијата. Исто така земјите мора да покажат способност за конвергенција кон економската, политичката и монетарната унија.

Комисијата донесе одлука во 2004 година кон Унијата да се приклучат следните земји: Естонија, Литванија, Летонија, Полска, Чешка, Словачка, Унгарија, Словенија, Малта и Кипар. На Бугарија и Романија им беше ветено дека своето членство ќе го остварат во 2007 година а дури потоа ќе се направи простор и за земјите од Западен Балкан.

Словенија

Словенија во потполност ги исполнува економските и политичките копенхагенски критериуми. На полето на демократијата од Словенија се очекува да поработи повеќе во доменот на правниот систем за регулирање на правото на враќање одземен имот и подетално да ја одреди и посочи местоположбата на корупцијата. Пазарниот механизам во принцип добро функционира, но неопходни се минимални усовршувања (во некои сектори недостасува конкуренција). Во принцип може да се справи со конкуренцијата на ЕУ, но најголем проблем е порастот на наемнините со истовремен пад на продуктивноста на трудот.

Словачка

Словачка има суштински проблем со исполнување на политичкиот проблем за членство во ЕУ. Како најголеми слабости се наведуваат: нестабилност на институциите, незрелост на политичката клима, постоење на корупција и непочитување на правата на малцинствата (Роми и Унгарци). Има слаб финансиски сектор и се очекува негово што поскоро подобрување. Не би имала посебен проблем во справувањето со конкуренцијата, но од неа се бараат потранспарентни пазарни политики.

Естонија

Естонија прилично добро се носи и со политичките и со економските барања. Европската комисија и препорачува да обрне внимание на натурализацијата на лицата кои не се жители на Естонија а кои зборуваат Руски. Од неа се очекува да поработи повеќе на земјишните реформи и да спроведе подобрувања во пензискиот систем. Може да се справи со конкуренцијата наметната од ЕУ, но би требало да внимава на правата на интелектуална сопственост, оданочувањето и финансиските услуги.

Унгарија

Од *Унгарија* Европската комисија очекува до го подобри правниот систем и да спроведе реформи на пензискиот систем и социјалната безбедност. Во последните неколку години, оваа земја е цел на странските директни инвестиции кои навлегуваат во различни индустриски гранки. Од особено значење за оваа земја е унапредувањето на фармацевтската индустрија затоа што по влегувањето во Унијата, соочена со огромната конкуренција, “националниот бисер” на Унгарија може да биде загрозен. За таа цел се очекува голем дел од SDI да бидат насочени кон оваа индустрија.

Летонија

Препораките кои ги доби *Летонија*, најмногу беа насочени кон натурализација на луѓето кои немаат латонско државјанство а кои зборуваат Руски. Исто така, од неа се бара да постигне значителен напредок во остварување на реални цени и довршување на процесот на приватизација. Генерално се упатуваат две критики кон Летонија во врска со економскиот копенхагенски критериум:

- 1) Тешко се справува со конкуренцијата од странство
- 2) Нејзиниот извоз главно се состои од производи со многу ниска ново создадена вредност. Преструктурирањето на претпријатијата е неопходно.

Литванија

Литванија во потполност го исполнува политичкиот критериум а постигнува и значен напредок во доменот на остварување на функционална пазарна економија. Се очекува до крајот на 2003 год. да изврши реформи во пензискиот и социјалниот систем. Исто како Летонија, и Литванија доби негативни оценки за способноста за конкурентност за настап на светските пазари, поточно за настап на пазарот на Унијата по нејзиното проширување. Таа треба да спроведе реструктурирање на претпријатијата, модернизација на земјата и зајакнување на банкарскиот сектор.

Полска

Од *Полска* се очекува да изврши:

- 1) Унапредување на правниот систем;
- 2) Да воспостави механизми за агресивна борба против корупцијата;
- 3) Да овозможи слобода на печатот.

Има постигнато одличен напредок во остварувањето на функционална пазарна економија, а се поставуваат и барања за реформа на пензискиот и социјалниот систем. Генерална препорака е да ги напушти трговските бариери и да се стреми кон отворена економија со цел да што полесно се справи со острата конкуренција во ЕУ.

Чешка

Чешка се соочува со големи проблеми поврзани со правната регулатива, а се критикува и заради ограничување на слободата на печатот и дискриминација на ромското малцинство. Работи на постигнување напредок на полето на економијата но неопходно е и зајакнување на финансискиот систем. Од чешка се очекува докрај да го испочитува договорот за Асоцијација со ЕУ и да го подобри квалитетот на производите.

Кипар

Кипар го потпишал Договорот за Асоцијација со Европската унија во 1971 година. Најголем проблем со кој се соочува оваа островска земја е

поделбата на островот на два дела (Грчки и Турски) при евалуацијата за прием во ЕУ. Кипар претставува функционала пазарна економија во чиј домен е направен значителен прогрес во однос на претходната година. Европската комисија препорачува и понатаму да продолжат реформите за децентрализација во земјата.

Малта

Договорот за Асоцијација помеѓу Малта и ЕУ стапил во сила во 1971 година. Што се однесува до економскиот критериум, Малта во последните неколку години бележи пораст на учеството на извозот и увозот во БДП. Во извештаите од 2003 година се наведува дека Малта постојано работи на јакнење на способноста да се справи со конкуренцијата во ЕУ. Најголем дел од средствата одобрени од ЕУ се насочени кон институционална изградба на земјата.

Табела 1: Критични сектори на поединечните земји во исполнување на нормата што ја наметнува *acquis*

Земја	Критични сектори од <i>acquis</i>
Словенија	животна средина, вработување, енергија
Словачка	животна средина
Естонија	животна средина, земјоделство, рибарство, заштита на потрошувачите
Унгарија	животна средина, контрола на царината, енергија
Летонија	животна средина
Литванија	телекомуникации, рибарство, царинска унија, земјоделство, енергија, транспорт
Полска	земјоделство, животна средина, транспорт
Чешка	земјоделство, животна средина, енергија

Кое проширување ќе предизвика најголем предизвик за ЕУ?

Многу често се поставува прашањето: Дали ЕУ има капацитет да го издржи проширувањето во 2004 година? Со цел да се одговори на ова прашање, најчесто се прават компарации со претходните проширувања и истите се поместуваат во историски, економски или политички контекст. Кога се укажува на фактот дека сега пред портите на ЕУ чекаат голем број на земји кои во

минатото припаѓале на социјалистичкиот систем, и поради тоа се изразува скептицизам за спонтаната конвергенција кон Западните земји, како контра аргумент се наведуваат општествено-политичките услови под кои се развивале Грција, Шпанија и Португалија пред влезот во ЕУ.

Поединечните проширувања може да се набљудуваат преку динамиката на демографските фактори:

Земја	Милиони	Територија (000 км²)
Германија	82.4	357
Франција	59.3	544
Белгија	10.3	31
Холандија	16.1	41
Луксембург	0.4	3
Италија	58	301
Вк. земји основачки	226.6	1 277
Велика Британија	60.1	244
Ирска	3.9	70
Данска	5.4	43
Вк. I проширување	69.4	357
Грција	10.6	132
Вк. II проширување	10.6	132
Шпанија	40.4	505
Португалија	10.3	92
Вк. III проширување	50.7	597
Австрија	8.1	84
Финска	5.2	337
Шведска	8.9	441
Вк. IV проширување	22.2	862
Естонија	1.4	45
Литванија	3.5	65
Летонија	2.4	65
Словенија	2.0	20
Словачка	5.4	49
Унгарија	10.2	93
Малта	0.4	0.3
Кипар	0.8	9
чешка	10.3	79
Полска	38.6	313
Вк. V проширување	75	738

Од горенаведената табела може да заклучиме дека она што денес го нарекуваме ЕУ започнала со околу 227 милиони граѓани и територија од 1 277 000 км². Најмногу милиони граѓани на ЕУ ќе и донесе проширувањето во 2004 година (75 милиони) со што бројот на жители во ЕУ, во однос на 1951 година, ќе се дулира. Тоа ќе влијае врз зголемувањето на апсорпционата моќ на пазарот

(во која мера најмногу зависи од куповната моќ на потрошувачите) и ќе се зголемат шансите за користење на економиите од обем.

Институционалната погодност е услов за успешно приближување на Унијата до граѓаните. Европската унија прави континуирани напори за изградба на ефикасни и здрави институции кои ќе бидат во служба на оние на кои им се најмногу потребни. Од денешна дистанца можеме слободно да заклучиме дека земјите основачки направиле добро институционално портфолио земајќи го во предвид фактот дека во тој временски период институциите не биле жскроени за штитење на интересите на унија од политички карактер. Така на пример, основачките спогодби предвидувале формирање на следните институции:

7. Висока власт (која во 1967 година била преименувана во Европска комисија)
8. Генерално собрание (кое во 1979 година било преименувано во Европски парламент)
9. Совет на министри (кој со договорот од Маастрихт бил преименуван во Совет на ЕУ)
10. ECOSOC (Економско социјален совет како консултативно тело на унијата)
- Суд на правдата

Од моментот на потпишување на Римскиот договор (1957 година) па се до денес, доаѓа до постепено дополнување на функциите што ги извршува со што институциите се одликуваат со одреден степен на флексибилност. Кон крајот на 70-те години доаѓа до формирање на Европскиот монетарен институт, а во 1974 година Европски совет. Една година подоцна е формиран Судот на ревизори. Договорот од Маастрихт предвидувал формирање на Комитет на региони (1994 година) а во 1999 година Европскиот монетарен институт бил заменет со Европска Централна Банка.

Воспоставувањето на нови институции не можеме директно да го поврземе со ниеден бран на проширување, но од друга страна пак, може слободно да констатираме дека *секое проширување иницира и дојдовнијелно продлабочување на Унијата*.

Што се однесува до *полицитичките и проширувањата*, можеме да заклучиме дека Римскиот договор од 1957 година создал релативно добра инфраструктура. Така на пример, Заедничката земјоделска политика, Заедничката трговска политика, Заедничката политика за конкуренција, Заедничката транспортна политика и Социјалната политика биле предвидени со Римскиот договор. Овој договор нуди широк спектар за политиките кои одиграле значајна улога во нејзината еволуција. Како и да е, финансиската дистрибуција по поделните политики е функција од времето. Така на пример, на почетокот Заедничката земјоделска политика зафаќала 75% од заедничкиот буџет на Унијата. Денес овој процент изнесува помалку од 50% под мотото “Не биди земјоделец затоа што не можеш бесконечно да бидеш субвенциониран”. Регионалната политика и Политиката за заштита на човековата околина биле актуелизирани во 70-те и 80-те години, а Договорот од Маастрихт им дава правна рамка на Заедничката надворешна и безбедносна политика и на Политиката за правда и внатрешни работи.

Од горенаведеното може да заклучиме дека проширувањата во 70-те и 80-те години иницирале продлабочување на Унијата. По приемот на Велика

Британија, Данска и Ирска не случајно било иницирано прашањето за регионалниот развој. Велика Британија се соочувала со огромни миграции од северниот кон јужниот, индустриски дел на земјата така што северниот дел останал опостушен. Ирска исто така имала проблеми со нерамномерност на развојот на регионите во рамките на земјата. Промовирањето на оваа политика било дополнително иницирано со приклучувањето на Грција, Шпанија и Португалија кон ЕУ. Овие три земји во моментот на приклучувањето биле многу сиромашни така што и најбогатите региони биле далеку по просекот на земјите од Унијата. Инструментите на регионалните политики се користеле со цел да се поттикне регионалниот развој во новопримените членки и на тој начин да се спречат масовните миграции кон земјите од Западна Европа.

Скоје проширување носи со себе и земји во кои има значајно учество на земјоделско население. Во следната табела се сумирани резултатите според “земјоделскиот” критериум набљудуван во серијата проширувања:

Бран на проширување	Земји со доминантен земјоделски сектор
Основачки	Франција, Италија
I проширување	Ирска, Данска
II проширување	Грција
III проширување	Шпанија
IV проширување	Финска
V проширување	Полска, Унгарија

Од табелата може да заклучиме дека постои прилично *рамномерна дисџрибуција на прилив на земјоделско население во секој бран на проширување*. Од година во година средствата наменети за Заедничката земјоделска политика се намалуваат. На тој начин се настојува да се дестимулира секоја непродуктивност и неефикасност и ваквите мерки се чекор напред кон избегнување на “планините од путер и морињата од млеко”. Во годините што следат, доколку проширувањето продолжи со планирана динамика, во ЕУ повторно ќе има наплив на земјоделско население и во зависност од неговата ефикасност и продуктивност ќе зависат и идните финансиски проекции на Заедничката земјоделска политика.

Евроскептицизмот и евроентузијазмот биле непосреден дел од проширувањата на ЕУ. Помеѓу основачките земји, како највоздржана се сметала Франција, додека во второто проширување евроскептицизмот преовладувал најмногу кај Велика Британија и Данска (и по влезот во ЕЗ, В. Британија организира референдум кој можел да резултира со повлекување на Британија од ЕЗ). Според континуираните анкети Еуробарометар, кај сите земји кои планираат да станат членки на ЕУ во 2004 година постои високо ниво на евроентузијазам. Евроентузијазмот е значаен дел од економското и политичкото унапредување и по влезот во ЕУ.

Постојат неколку причини кои најчесто се наведуваат поради коишто земјите од Европа настојуваат да се приклучат кон Унијата. Тие се:

1. Воспоставување на траен мир;
2. Обезбедување на економски просперитет;

Интересно е но можеме да заклучиме дека голем дел од земјите членки се приклучиле кон Унијата сметајќи дека на тој начин ќе придонесат кон создавање на траен мир, но и истовремено ќе ги користат бенифициите од истиот. Елементот “војна” бил непосреден дел историјата на Италија, Велика Британија, Германија, Франција, Шпанија, Португалија итн. Истиот елемент кај себе ќе го препознаат и дел од другите земји кои планираат да се приклучат кон Унијата во 2004 година.

Навистина е тешко да се даде генерална оценка за тоа кое од петте проширувања претставувало најголем предизвик за Унијата. Важно е да се сфати дека процесите на интеграција на европското тло денес попримаат карактер на нужност, поради интензивираниот процес на интегрирање насекаде во светот. Факт е дека проширувањето во 2004 година се смета за најголемо проширување на Унијата и, со оглед на моменталните општествено-политички и економски состојби насекаде во светот, ваквиот чекор е ризичен. “The Big Bang” претставува вистински предизвик поради следните причини:

- Во сите претходни проширувања на ЕУ/ЕЗ беа вклучувани по две-три земји; овојпат кон Унијата заеднички ќе настапат 10 нови земји

- Макроекономските индикатори не одат во прилог на брзо закрепнување на Унијата по 2004 година (што дополнително ќе се одрази врз приемот на Бугарија, Романија, Турција, Македонија, Хрватска, Србија и Црна Гора, Босна и Херцеговина и Албанија); сите земји имаат високи стапки на невработеност и слаба куповна моќ.

- Ефектите на пренасочување и креирање на трговијата не ветуваат позитивен нето ефект што негативно ќе се одрази врз економската стабилизација на економијата по 2004 година

- Последното проширување ќе ја збогати Унијата за 75 милиони луѓе (кои зборуваат на 10-тина различни јазици) и дополнителни 738 000 км² што претставува своевиден рекорд во однос на останатите проширувања.

Кои се најсериозните на идните проширувања?

Со оглед на фактот дека проширувањето на Унијата во 2004 година ќе претставува преголем залак за ЕУ, вклучувањето на Романија и Бугарија во 2007 година е доведено во прашање. Турција, и покрај огромните напори и политичките притисоци, сеуште нема добиено датум за потенцијално членство во Унијата. Најновите вести од Брисел упатуваат на тоа дека можеби ќе се направат дополнителни напори за вклучување на Молдавија во ЕУ (а само пред 6 месеци, претседателот на Европската комисија беше категоричен дека Молдавија, Русија и Украина во никој случај не треба да се надеваат на членство во ЕУ). По овие проширувања, на “дневен ред” би требало да дојдат и земјите од т.н Западен Балкан (Албанија, Македонија, Србија и Црна Гора, Босна и Херцеговина и Хрватска). Средствата кои ги алоцира ЕУ кон овие земји се најмногу насочени со цел да се потпомогне процесот на постигнување на копенхагенските критериуми. А до тогаш, ќе треба да се одржат уште неколку десетици самити,

голем број на прес-конференции и дебати на кои ќе се постават голем број прашања и дилеми за нашите перспективи и проекции околу потенцијалното членство во Европската унија.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Geoffrey Pridham, "Italy" in Twitchett, London 2002, str.84
2. Trevor C. Salmon "Ireland" in Twitchett, str.203
3. Биљана Секуловска-Габер, Меѓународни организации и интеграции, 2003, стр. 131
4. Niccol: Understanding the European Union, 1997, str.485
  4. Manfred Scheich, "The european neutrals after enlargement of the Communities- the Austrian perspective", Journal of Common Market Studies, Vol.12, No.3, (1873-74), str.2

Останати извори:

6. <http://europa.eu.int>
7. Encarta
8. CEPIT CD

Slavnić Danijela
Bezbednosni izazovi (ne)širenja Evropske unije na Istok

Uvod

"Stara dama" je hiljadama godina menjala svoje značenje i smisao, pomerila geografske, kulturne i duhovne granice. Ono što se godinama označavalo njenim imenom - Evropa, nikada nije moglo biti precizno određeno i ograničeno. Razlozi tome leže u ljudima, njihovom radu, stvaralaštvu, kretanju, komunikaciji i savremenim svetskim tokovima. Vremenom, Evropa je razvojem nauke, kulture, politike i ekonomije počela da se identifikuje sa Evropskom Unijom.

Kulturni i civilizacijski prostor Evrope nije ograničen kartografskim linijama već je iza njih, obuhvatajući i one zemlje koje se sada nalaze van Evropske Unije.

Evropa je punih pet vekova u centru svetskih zbivanja i učila je da gradi svoj identitet na temeljima demokratije, vladavine prava, tolerancije, poštovanju ljudskih i građanskih prava, politikom pomirenja i usaglašavanja raznolikosti.

Ideja o Evropskoj Uniji, koja se rodila pre više od sto godina, počivala je na političkim temeljima koji su u to vreme nastojali da zadovolje bezbednosnu dimenziju. Na žalost, ono što je kasnije usledilo - dva svetska rata koja su povedena sa evropskog kontinenta, odložili su ove tendencije za narednih 40 godina. Nakon Drugog svetskog rata one su dobile svoj puni zamah i ponovo oživele shodno potrebi za očuvanjem i zaštitom zajedničkog evropskog nasleđa od komunizma.

Evropska Unija je specifična tvorevina koja se neprekidno razvijala i menjala. U pravnom smislu ona nije ni država ni organizacija iako ima elemente i jednog i drugog. Odnosi i partnerstva među evropskim zemljama su neprekidno menjana, kao i odnosi sa SAD. Njihova dinamika, promenljivost i prilagodljivost su neprekidan proces koji na moćnom putu evropskih integracija pred sobom nailazi na izazove novog milenijuma. Oni leže u daljem proširenju Evropske Unije i u razvoju međunarodnih odnosa. Ovi procesi se odvijaju pod plaštom bezbednosnih izazova današnjice, jer je bezbednosna dimenzija u suštini "ozonski omotač" ispod koga se odvija život ljudi i institucija. Bezbednosna dimenzija je nevidljiva za one koji se njom ne bave, ali veoma osetljiva i od presudnog značaja, jer kao i u prirodi njenim narušavanjem može se izazvati efekat "staklene bašte".

Istorija je pokazala da je samo u vreme stabilnosti (mira) u Evropi moguć razvoj i prosperitet, te da je ideja o Evropskoj Uniji postala realnost tek nakon okončanih sukoba i ratova koji su pogađali Evropu. Evropsko opredeljenje jeste dijalog, prilagodljivost i tolerancija i upravo to su mehanizmi i stavovi Evrope o napretku i izgradnji mira. Tragična iskustva svetskih ratova i onih na području

bivše Jugoslavije pokazali su da nasilje svakako nije rešenje niti da se najbolji primeri i iskustva iz drugih konflikata ne mogu po automatizmu nametati drugima. Za rešavanje nekih problema potrebno je vreme, a neki od njih zahtevaju specifične mehanizme i pristup "na duge staze".

U svom istorijskom nastojanju da postane zajednica država tj. Unija ili Konfederacija država, Evropska Unija se sretala sa brojnim izazovima koji su po pravilu bili definisani kao ekonomski ili politički, katkad kulturološki. Svi ovi izazovi su se neprekidno preplitali i dokazivali da je Evropa, a u sklopu nje i Evropska Unija jedan živi organizam čije življenje predstavlja proces. Prestanak ovog procesa automatski bi značio i nestajanje ovog organizma sa geografske tj. političke karte sveta. Zbog toga Evropska Unija u svom razvoju neprekidno mora voditi "borbu" i sukobljavati se sa novim izazovima, istovremeno neprekidno se osvrćući i "osmatrajući" da li je sve postignuto i još uvek na svom mestu i u funkciji koja je potrebna Evropskoj Uniji. Novi izazovi u ovom slučaju prevashodno bezbednosni nikada ne smeju odvojiti Evropsku Uniju od njene osnovne ideje.

U narednih nekoliko strana autor ovoga rada će pokušati da ponudi neke od činjenica koje bi mogle ukazivati na opasnosti koje očekuju Evropsku Uniju u njenom proširenju. Autor ovoga rada se ne zanosi idejom da je u stanju da da konkretne odgovore na obilje dilema koje se nalaze pred Evropskom Unijom, ali i pred onima koji žele da uđu u Evropsku Uniju.

Ono što je sigurno je da je autor rada uveren da će postaviti niz pitanja o kojima se može diskutovati i na koje se može dati niz različitih odgovora. Sigurno je da će se kroz brojna pitanja autor rada maksimalno potruditi da ponudi neka od svojih viđenja Evropske Unije, njenog daljeg razvoja kao i mogućih bezbednosnih izazova sa kojima će se Unija zasigurno sresti u narednom periodu.

Autor rada koristi priliku da se zahvali pukovniku VSCG, gospodinu Petković Željku na sugestijama i razmeni ideja, što je, nadam se, doprinelo da ovaj rad bude zanimljiviji i kvalitetniji.

Neke karakteristike Evrope – EU

Geografski i istorijsko-politički pojam Evrope se menjao vekovima (od juga i zapada na istok i severoistok) pomerajući linije kontinentalne granice prema Aziji. Pojam Evrope je daleko širi od njenog geografskog pojma. Pri tome moramo imati u vidu da Evropska Unija u ovom momentu predstavlja samo jedan deo Evrope koji u perspektivi treba da dostigne geografske granice Evrope, a najverovatnije ih nadraste (Rusija, Turska, delovi Severne Afrike).

Na evropskom kontinentu danas postoje 43 samostalne države i Evropa kao celina spada u razvijeni deo sveta. Odlikuje se povoljnim klimatskim uslovima i bogat je prirodnim resursima, okružen je brojnim morima i Atlantskim okeanom što mu daje izuzetan geostrateški i geopolitički značaj. Takav položaj i karakteristike su omogućavale narodima Evrope dobre preduslove za napredak i razvoj i istraživanje novih teritorija. Procenjuje se da je od velikih geografskih otkrića do danas preko 80 miliona Evropljana napustilo kontinent i naselilo Ameriku, Australiju, Novi Zeland. Oni su sa sobom poneli deo materijalnih ali niz duhovnih

vrednosti: kulturu, običaje, tradiciju, jezik, religiju, što govori u prilog ideje da je pojam Evrope mnogo širi od njenog geografskog prostiranja.

Međutim, napred navedeno bi nas moglo navesti na pogrešnu misao da se raznolikost Evrope u etničkom sastavu, religiji, jeziku, kulturi i načinu života sastoji od germanskog, romanskog i slovenskog, te da se Evropa bavila i bavi "izvozom stanovništva i kulture".

U isto vreme dok su Evropljani odlazili u novootkrivene zemlje iz tih zemalja dolazilo je do velikih migracija naroda na tlo evropskog kontinenta. Ovo se posebno odnosi na narode sa prostora Azije i Afrike, a mnogo manje na prostor Amerike. Na ovakav način Evropa je izgubila obeležja kulture koju je do tada gajila i obogatila se brojnim novim kulturama sa prostora ostalih kontinenata. Normalno, uz kulture i sve pozitivne momente koje su posedovali doseljenici, stizali su novi pogledi na život, filozofije života, jednom rečju - religije.

U datim momentima istorije, Evropa je bila u ulozi osvajača ali i na meti osvajača, što je takođe imalo značajnog udela na njenu budućnost i stalno menjalo njene granice i demografiju. Sa njenog tla su povedena dva svetska rata i uvek je u nekom svom delu ili u susedstvu imala izvore nestabilnosti i razloge za zabrinutost. Možda je u nekom istorijskom trenutku Evropa bila previše jaka ili slaba za druge, ili možda nije najbolje znala da usaglasi razlike i interese, jasno odredi granice željenog i realnog ili nije imala instinkt, odnosno potrebu da se brani. Možda zbog toga što nikada celom svojom teritorijom nije bila "fizički" osvojena, već samo delom teritorije (pretežno zemlje Jugoistočne Evrope) ili zato što atakom i opasnošću nije smatrala oblike osvajanja iz tzv. nematerijalne dimenzije? Sa druge strane, kao kolevka demokratije, kapitalizma i industrijske revolucije, zaokupljena novim idejama i kosmopolitskim razmišljanjima, možda nije ni bila u stanju da prepozna opasnosti na vreme, izgradi sopstveni identitet, tako da ga nedvosmisleno identifikuje i oseti potrebu za njegovim opstankom i očuvanjem? Temeljena na principima antičke Grčke, Rimskog i Vizantijskog Carstva, imperijama koje su imale vojničku tradiciju i razvijenu bezbednosnu svest i kulturu, Evropa se od tog vremena kretala u nešto drugačijem pravcu tako da savremeno društvo ne (pre)poznaje odlike tog vremena niti se sa njima identifikuje, što je još uvek slučaj u nekim drugim oblastima sveta gde se gaji i kombinuje bezbednosna komponenta (svest) sa religijskom. Evropa je tokom istorije bila u stanju da na vreme uoči određene opasnosti (npr. Zapadna Evropa je nakon završetka Drugog svetskog rata uočila i identifikovala opasnosti od komunizma i preduzela je niz mera kako bi se zaštitila), kao što je čitav svet danas svestan opasnosti globalnog terorizma. U kakvim uslovima i bezbednosnoj klimi živi i razvija se evropska misao? Ide li ona u korak sa vremenom ili ispred vremena i da li ima "odgovarajući kišobran" pod kojim ce se zaštititi od mogućeg nevremena, a pod koji će primiti i sve one koji se zajedno sa njom žele skloniti od kiše? Ako bi se zapitali otkuda to nevreme ili kiša, mogući odgovor bi mogao biti u konstataciji da je nad političkim nebom Evrope i sveta uopšte, oduvek bilo sunca i kiše, ali i čestih vetrova. Zbog toga bi na granici imaginarnog mogla stajati ideja o jednom sasvim sigurnom delu planete zemlje, ma gde on bio.

Svako telo u prirodi teži stabilnosti i uspostavljanju ravnoteže. To isto važi za ljude i institucije. U savremenim uslovima, bezbednost neke države, društva ili građana se iskazuje kao proizvod združenog delovanja niza unutrašnjih faktora: socijalnih, demografskih, ekonomskih, političkih, nacionalnih, kulturnih, moralnih, vrednosnih, ekoloških i drugih.

To isto važi i za evropsko društvo koje verovatno iz navedenih razloga toliko polaže na razvoj faktora koji su navedeni u neposrednoj liniji od koje zavisi bezbednost. Od kvaliteta, razvijenosti i postojanosti ovih faktora zavisi bezbednosni kapacitet konkretnog društva ili države. Ukoliko među njima postoje neusaglašenosti, razlike, disproporcije i nerazumevanje, jedan dinamičan agregat bezbednosti tog društva ili države ne može dobiti vojno-odbrambeno značenje (ne može zadovoljiti osnovne bezbednosne potrebe) – takvo društvo ne može dostići neophodan nivo sigurnosti. Dovoljno je da samo jedan od faktora ne bude zadovoljen ili da predstavlja uzrok nesuglasica u društvu, pa će se svrstati u red onih "kockica sa Domino efektom" koje mogu inicirati procese destrukcije. Da li će se fenomen u krajnjem obliku ispoljiti kao organizovani kriminal ili privredni kriminal, unutrašnji terorizam ili kao socijalni nemir, korupcija ili kršenje ljudskih prava - irelevantno je.

Da li onda u tome leži osnova ideje kada govorimo o toleranciji, raznolikosti, ljudskim pravima, građanskom društvu? Da li su to skriveni izazovi debata o razlikama o kulturnoj i socijalnoj politici, religiji, demografiji, ekonomiji, pravnom sistemu i tranziciji, ili su to realne potrebe koje, da bi se ostvarile, moraju imati način za eliminaciju svih očekivanih (potencijalnih) prepreka na tom putu?

Čini se da je u ovom momentu Evropa usvojila jednu strategiju kojom nastoji da reši i prevaziđe slične probleme. Ona ne vodi politiku nasilja, netolerancije i isključivosti. Ona nema notu agresivnosti u svojim nastupima niti je gaji kada je sama u pitanju. Ona verovatno očekuje isto, vraćanje dobrog dobrim, poštovanje i implementaciju principa politike mira. Toliko mnogo polaže i čini ka uspostavljanju jedne povoljne društvene klime koja ima za cilj uspostavljanje harmonije u društvu. Koliko je taj zadatak težak, koliko je na osnovama ove strategije ostvariv u današnjem vremenu i stanju međunarodnih odnosa?

Da li će Evropa u svojim nastojanjima menjati ili će ostati pri sadašnjoj strategiji? Od čega to zavisi?

Ovo su samo neka od pitanja na koja možemo ponuditi delimične odgovore, jer apsolutna bezbednost kao realna predstava ne postoji. Faktori i stepeni ugrožavanja se takođe menjaju i nisu konstantna kategorija. Kao slikoviti primer možemo uzeti definiciju i pojam "terorizma" ili "terora", koji su npr. u srednjem veku bili legitimno sredstvo vlasti, "normalna" i dozvoljena kategorija, a danas predstavljaju najgrublji vid kršenja zakona i ljudskih prava i spadaju u kategoriju teških krivičnih dela.

Možda će se Evropa suočiti sa nekim novim bezbednosnim izazovima na putu proširenja. Verovatno se na njemu suočava sa poznatim. Pod ovim se podrazumevaju samo sporna ili nerešena pitanja kao posledice nekih sukoba, već se pod znakom pitanja mogu naći i osnovni faktori koje smo naveli kao delove za osnovu bezbednosti svakog društva ili države.

Presek bezbednosnog stanja u EU i zemljama u okruženju

Ako se na kratko prošetamo kroz istoriju, videćemo da se na evropskom kontinentu od postanka čovečanstva do danas odigralo mnogo ratova. Ne ulazeći u detalje ove obimne materije možemo izvući nekoliko konstatacija, koje bi mogle biti interesantne sa aspekta budućnosti. Poslednji klasičan oružani sukob koji se odigrao na teritoriji Evrope (uključio je sve države osim Švajcarske) je bio Drugi svetski rat. Nakon toga, u periodu "hladnog rata", Evropa je imala bezbednosne izazove i potencijalne opasnosti koje su dolazile od strane bloka tzv. Istočnih zemalja, s obzirom na to da su imale komunističko uređenje i da je u svetu vladala blokovska podeljenost. U takvom stanju bipolarizma u svetu Evropa je načinila krupan korak u bezbednosnom smislu i krunisala svoju opredeljenost Euroatlantskim Savezom (formiranje NATO). Zbog okolnosti koje su tada postojale, a koje su napravile političku (ne geografsku) podelu među evropskim zemljama na Zapadne, Istočne i Jugoistočne, zemlje koje su se tada našle u okviru NATO-a danas jesu one koje nazivamo Zapadnom Evropom. U to vreme se intenzivno razmišljalo o kolektivnoj bezbednosti, došlo je do trke u naoružavanju, postojale su dve supersile, problemi su bili usmereni na opasnosti od upotrebe nuklearnog oružja i komunističkih režima, od kojih su neki kao sredstvo političkog pritiska počeli da upotrebljavaju terorizam. Ali, to su činile "obe" strane. Na meti su se nalazili građani, zvaničnici i vojnici. Evropa je u tom periodu strepela od Rusije i Varšavskog bloka, terorista koji su krajem šezdesetih i tokom sedamdesetih godina otimali komercijalne avione, organizovali terorističke grupe unutar evropskih zemalja i izvodili periodične terorističke napade. Indeks opšteg kriminaliteta je bio niži nego danas. Snage bezbednosti su skoro stalno držane u pripravnosti. U tom smislu postojala je korektna saradnja sa zemljama Jugoistočne Evrope, koje iako nisu bile članice Euroatlantskog saveza su ispunjavale svoje međunarodne obaveze u sferi bezbednosti. Mnoge terorističke grupe su identifikovane i neutralisane u relativno kratkom vremenu. Njihova tadašnja organizacija je bila drugačija nego danas i to su bile forme unutrašnjeg i međunarodnog terorizma koji je nakon toga doživeo metamorfozu, prilagođen savremenom načinu ratovanja. Brojnost armija je bila veća, i postojala je drugačija organizacija i upotreba policije i vojske.

Kakva je situacija danas, da li je evropsko društvo "sigurno", da li postoje istovetni problemi koji su u međuvremenu samo promenili svoje ime? Da li su identifikovani novi problemi?

Terorizam (unutrašnji, međunarodni, transnacionalni) i kriminalitet jesu bili i ostali istovetni faktori ugrožavanja bezbednosti društva u prošlom i u sadašnjem vremenu, ono što je zabrinjavalo i staru i novu Evropu. Teroristi i kriminalci ne poznaju geografske granice niti etničke, kulturne ili druge razlike. Sa te strane možemo puno toga reći ali i pokušati sa povezivanjem uzročno-posledičnih događaja koji su možda doprineli ili mogu doprineti tome da ova pretnja i dalje egzistira po čovečanstvo. Što se tiče klasičnog vida oružane agresije, odnosno "teritorijalnog" ugrožavanja u smislu pretnje upotrebom ili upotrebom oružane sile, mogli bismo zaključiti da Evropi u ovom momentu ne pretila takva niti slična opasnost "sa strane". To se posebno odnosi na zemlje Zapadne Evrope. Možemo sa

druge strane uzeti u obzir nerešena teritorijalna pitanja u Jugoistočnoj Evropi koja za sobom povlače niz potencijalnih problema bezbednosne prirode koji mogu imati implikacije po celokupnu Evropu - situacija nastala raspadom SRJ. Ovde dakle govorimo o unutrašnjim faktorima nestabilnosti Evrope, koji su proistekli upravo iz neuspelog pokušaja pomirenja različitosti nacija, vera i kultura u jednom multinacionalnom entitetu kakva je bila Jugoslavija. Ova problematika ostaje za sada "van granica EU", ali to svakako ne znači da ovaj problem spada u probleme tzv. zemalja u okruženju. Posledicama su najviše pogođene same države akteri u sukobu a zatim zemlje Zapadne Evrope koje su takođe pretrpele i trpe znatnu štetu zbog toga.

One finansiraju putem donacija i razvojnih projekata (kredita) države nastale raspadom SRJ i pružaju im druge vidove pomoći kako bi se popravila šteta, izložene su velikim migracijama stanovništva koje je u zemljama Zapadne Evrope zatražilo utočište, a kao posledicu svega zemlje Zapadne Evrope imaju opterećenje budžeta, socijalnog programa, spoljne politike i bezbednosne politike. Zemlje Zapadne Evrope nemaju istovetne stavove i interese kada je u pitanju ova problematika, te često zbog samog problema jedne između drugih upadaju u nesuglasice i razmimoilaženja, što dodatno komplikuje odnose. Dakle savremena problematika iz domena bezbednosti ne potiče samo od globalnog terorizma i transnacionalnog kriminaliteta već ima svoje korene i unutar evropskih sukoba koji su u Jugoistočnoj Evropi eskalirali oružanim nasiljem.

Da li su zemlje Evropske Unije bezbednije od zemalja koje još uvek nisu primljene u njeno članstvo? Da li će prijemom novih članica faktori bezbednosti ojačati ili oslabiti?

Imali smo nažalost priliku da u 2003. god. budemo svedoci atentata - akta političkog terorizma koji su se odigrali u Srbiji i švedskoj, zemljama Jugoistočne i Zapadne Evrope. Događaju se prirodne nepogode i tehničke havarije u zemljama članicama Unije, ali i u onim koje to još uvek nisu (zemljotresi, poplave, požari...). U BJR Makedoniji i Srbiji i Crnoj Gori postoji i deluje teroristička organizacija ANA ali slične organizacije postoje i deluju u drugim evropskim zemljama, kao: IRA, Orange Volunteers, Red Hand Defenders i Al Twahid u Velikoj Britaniji, zatim 17. Novembar u Grčkoj, ETA u Španiji, Hizballah i IGERF u Turskoj, Al Twahid u Nemačkoj. Kao deo kolaža svakodnevice, nesrećni slučajevi i krivične radnje se odigravaju na ulicama Beograda, Londona, Atine, Pariza, Ankare, Moskve... - trgovina narkoticima, prostitucija, trgovina ljudima, provalne krađe, saobraćajne nesreće, nasilje u porodici, šverc ... Pretnje se pojavljuju spolja i iznutra, dolaze sa raznih strana i slojeva društva, dolaze i iz prirode. Ponekad je proces integracija sam po sebi rizik, isto kao i stanje "nepripadnosti", koje može da bude i mač sa dve oštrice. Isto važi i za eventualne momente kada se zaustave ili odlože integracije dok se slični problemi ne razreše. Da li bi takvi problemi prestali da postoje kada bi sve zemlje bile integrisane ili ni to ne bi rešilo problem iz korena? Bezbednosne doktrine i sistemi zemalja članica Unije i zemalja koje nisu njene članice još uvek nisu usaglašeni. Postoje velike razlike u pravosudnim sistemima, organizaciji policije i armija, vojnoj doktrini, nacionalnim strategijama bezbednosti, kulturi i shvatanjima pojma bezbednosti. Na globalnom nivou postoji dominacija za sada jedine

supersile – SAD, sa kojom je Evropa u bliskoj vezi i međuzavisnom odnosu. I ove relacije trpe promene i prilagođavanja, nalazeći na izazove, slaganja i neslaganja po nekim pitanjima (interesnim sferama). Faktori rizika i nestabilnosti mogu, ali i ne moraju, biti istovetni i po Evropu i po SAD. Čak i kad su identifikovani kao zajednički, zasigurno nemaju jednak intenzitet i teoriju verovatnoće. Slično se dešava i u samom društvu, jer ono što je "opasno" po pojedinca ne mora važiti za društvo u celini, ali i obratno.

"Eksperimentisanja" u ovoj oblasti ili bolje reći previše razmišljanja, odmeravanja i čekanja sa suočavanjem od neminovnosti mogu biti kontraproduktivna i da nas dovedu u situaciju otvaranja Pandorine kutije. Univerzalnog recepta nema, ili barem do ovog momenta nije pronađen. Ono što neki nazivaju gerilom za druge je nedvosmisleno terorizam, kao i ono što jedni doživljavaju terorom za neke je jednostavno održavanje discipline i reda.

U nekim zemljama se za najteža krivična dela izriče smrtna kazna, dok je u drugim zemljama to nepojmljivo i shvata se uprkos svemu kao nehumano i nedemokratski. Negde se borba protiv terorizma smatra tiranijom i genocidom a negde se agresije pravdaju borbom protiv terorizma i mirovnom misijom. Sve je dakle relativno i zavisi od mnogo okolnosti i faktora. Možda se zemlje u okruženju suočavaju sa većim opasnostima i izazovima od zemalja EU iz razloga "neshvaćenosti" nekih njihovih postupaka i mera koje su preduzimale ili će preduzimati kada se oseće ugroženim. Možda imaju dilemu činjenja ili ne činjenja, poučene nekim skorim iskustvima. Neke od ovih zemalja verovatno smatraju da će im biti lakše u donošenju takvih odluka ako imaju osećaj pripadnosti, ili formalno-pravno odobrenje za neke svoje eventualne postupke u ovom domenu. Neke opet i same integracije smatraju nekakvom vrstom "ataka" na identitet, suverenitet, kulturu itd. Postoje i stavovi da se neki mogu osetiti ugroženijim u slučaju pristupanja Uniji nego danas. Dakle, razmišljanja, teorije, pitanja, dileme, strahovi od "nepoznatog" stoje podjednako i unutar i izvan granica Evropske Unije.

Granica ... šta bi ona mogla da predstavlja za bezbednosnu dimenziju i obratno? Kakav bi bio njihov međusoban odnos, govoreći o granicama kao političkom (geografskom) pojmu? Da li je možda ova grupa izazova još uvek nedovoljno istražena teritorija ili matica kojom se još uvek niko ne usuđuje da zaplovi?

Možda ni ova pitanja nisu na mestu, možda postoje i oni koji veoma dobro znaju šta se to nalazi tamo "iza granica", svesni opasnosti i moćnih izazova. Da li se još uvek ne znaju odgovori, efikasne zaštitne i preventivne mere, takođe ostaje obavljeno velom pitanja. Diskutabilno je i to da li svi vidimo isto i strahujemo od istog, gledajući svet kroz boje i nijanse. Čak i kada bi sve bilo crno i belo - postoje mnoge nijanse na putu od crnog ka belom, što se takođe odnosi i na posmatranje jedne tako složene pojave kao što je bezbednost.

Na Jugoistoku Evrope više nema komunizma, sa druge strane SSSR se raspao i Rusija je jedna savremena država. "Stare" opasnosti su nestale, a pojavile su se neke sasvim nove, ili samo drugačije, one iste koje su i ranije bile prisutne možda samo u manjoj meri. O njima bi mogli govoriti globalno, kao o bezbednosnim izazovima u svetu.

Bezbednosti izazovi u svetu

Izvori i oblici ugrožavanja bezbednosti država su određene društvene pojave nastale kao rezultat ponašanja ljudi. Pojave i oblici ugrožavanja bezbednosti su promenljive kategorije, naročito u sadašnjem stanju međunarodnih odnosa. Bez obzira na nivo dostignute demokratije svaka država u svetu je zadržala monopol nad primenom fizičke sile kao i zaštitnu ulogu, pa se s tim u vezi osnovne zaštitne funkcije države dele na dve kategorije:

- klasične (zakonodavstvo, vojska, javni poredak, spoljna politika...itd) i
- društvene (kultura, privreda ...itd).

Ugrožavanje je konstanta pojava sa kojom su se suočavala sva društva. Oblici ispoljavanja te ugroženosti su nastajali i nestajali, ali su rat i primena sile doživeli niz "mutacija" i u modifikovanim formama se javljaju u svim fazama razvoja ljudskog društva.

Ono što je sa ovog aspekta aktuelno i što ce nažalost još za neko vreme biti jedan od uzroka nestabilnosti jeste globalni terorizam. Pre nego se upustimo u njegovo definisanje i tumačenje, moramo reći da još uvek ne postoji opšte prihvaćena definicija terorizma, i da to samo po sebi predstavlja svojevrsan problem. Rekli smo nešto o tome da je upotreba sile (oružane sile) doživela evoluciju i niz promena, prilagođavajući se promenama u društvu. Isto se dogodilo i sa terorizmom. On je i dalje ostao specifičan fenomen, različit od svih drugih oblika zločina. Proširio se u smislu da danas imamo situaciju kada se primenjuje sa nizom novih pozadina, gde uzročnici leže u: socijalnim problemima, ljudskim pravima, pravima životinja, informacionim tehnologijama, spiritualnim dimenzijama ili najmljenom terorizmu. On ne poznaje političke, geografske ni duhovne granice. Integracija terorizma sa trgovinom narkoticima i pranjem novca je u porastu. Takođe je u porastu forma tzv. najmljenog terorizma (hired terrorism), gde treća strana izvodi terorističke akte sa ciljem sticanja finansijske dobiti. Postoje razlike između unutrašnjeg, međunarodnog i transnacionalnog terorizma, ali se danas oni razmatraju pod pojmom globalnog terorizma, upravo zbog niza zajedničkih karakteristika. Određeni oblici konvencionalnog kriminaliteta se mogu nalaziti u direktnoj liniji sa terorizmom, kao: oružane pljačke banaka, trgovina ljudima, trgovina narkoticima, pranje novca, krijumčarenje dragog kamenja, organizovana prostitucija, iznuđivanje novca, otmice i piraterija. Konvencionalni kriminalitet može biti i motiv terorizma, a u slučajevima kada je terorizam u sprezi sa konvencionalnim kriminalitetom žrtva nema mogućnost da pregovara. Politička ubeđenja, socijalna ubeđenja, pružanje otpora, borba za nezavisnost, religijske dužnosti, restauracija bivših režima, oportunistički, mržnja i netolerancija, post-traumatski stres, duševne bolesti – sve su to mogući motivi terorizma. Katalizatori mogu biti socijalne i ekonomske krize, nedostatak demokratije u društvu i slično. Terorizam, dakle, postoji kao problem celokupnog čovečanstva.

Prekretnica je nastupila nakon terorističkog akta 11. septembra 2001. godine, napadom Al-Kaide na SAD. Antiterorističke i kontraterorističke mere su

shodno tome pretrpele niz promena, barem u doktrini i strategiji SAD koja je povela aktivnu borbu protiv terorizma. Neposredan odgovor je usledio vojnom intervencijom u Avganistanu, koja je objašnjena time što je aktuelni režim podržavao terorizam (Al-Kaidu). Ali ni to nije značilo da je ova pretnja neutralisana, jer se radi o jakoj, organizovanoj, međunarodnoj terorističkoj mreži, koja nema svoju stalnu bazu. Njeni koreni dolaze iz avganistansko-sovjetskog rata (1979-1989) kada je u strateške svrhe uvedeno gerilsko ratovanje, gde su tom prilikom mobilisani i obučeni Mudžahedini (bilo ih je preko 250.000, tokom desetogodišnjeg sukoba). Aktivno učešće u mobilizaciji i obučavanju Mudžahedina je uzeo Osama Bin Laden. Tako je 1988. god. formirao "bazu", odnosno mrežu-koaliciju nazvanu Al-Kaida. Treba napomenuti da je iza ideje o takvoj gerili stajala SAD, jer je jedino bilo važno kako pobediti Sovjete.

Nakon svih tih godina, nakon završenog sukoba u kome su Sovjeti izgubili rat, Mudžahedini su bili zaboravljeni, prepušteni sami sebi.

Niko u to vreme nije mogao da sagleda posledice obučene "gerile" sa borbenim iskustvom, koja je bila nacionalno heterogena ali religijski homogena, i koja je veoma vešto i snažno uključila, odnosno (zlo)upotrebila religijsku komponentu (Islam). Neki su se nakon sukoba vratili u svoje zemlje, ali masa njih nije bila prihvaćena u društvu, nisu prošli kroz resocijalizaciju i nisu našli utočište u svom svetu. Osećaj izdaje, napuštenosti, nebrige i nepoštovanja naveli su mnoge od njih da se vrate oružju i da potraže nova opravdanja i nove razloge u koje će da veruju, kako bi opravdali svoje "svete pohode". Ovoga puta su im postale mete svi drugi sem njih samih: režimi i neistomišljenici iz zemalja iz kojih dolaze, SAD i zemlje Zapadne Evrope, a po drugim osnovama i svi drugi koji nisu deo njihove kulture i religije.

Al-Kaida je bila aktivna još od 1990, za vreme rata u Zalivu a onda i 1993. za vreme rata u Somaliji. Teroristički akti izvođeni od 1995. god pa nadalje u Saudijskoj Arabiji, uvek su imali veze sa Bin Ladenom. Na meti su po pravilu bili američki građani, državne institucije, vojne baze i korporacije SAD. Međutim, prava linija kontrole nikada nije postojala. Mudžahedini su odlazili dalje u Evropu i uzimali aktivno učešće u sukobima tokom raspada bivše Jugoslavije, posebno u Bosni ali i u AP KiM. Odlazili su i dalje na Zapad. Oni sami ali i njihovi istomišljenici i danas hodaju evropskim tлом. U sukobima u bivšoj Jugoslaviji uvek su se borili na strani naroda koji su bili njihove vere, ulazeći u njihove paravojne ili terorističke grupe. Od njihove strane počinjeno je mnogo ratnih zločina. Poslednji oružani sukob na evropskom tlu završio se leta 1999. god. Uspostavljena je privremena administracija UN-a nad teritorijom AP KiM. Da li sve to znači da su Mudžahedini nestali - otišli iz Jugoistočne Evrope ili ne? Ako jesu, da li su krenuli dalje na Zapad ili ne? Ako nisu, da li će i kada krenuti dalje?

S tim u vezi SAD nije sebi dozvolila taj luksuz da se toliko pita, premišlja i nagada, s obzirom na to da je najveći broj terorista Al-Kaide došao preko Evrope i kasnije uzeo učešće u napadu na SAD 11. septembra 2001. god. Svoju strategiju odbrane SAD je bazirala na antiterorističkim i kontraterorističkim merama, apsolutno zagovarajući ideju da se aktivna borba protiv terorizma može odvijati samo van granica sopstvene teritorije. Mi možemo da se slažemo ili ne slažemo sa

ovom strategijom, ali ne možemo poreći njenu logičnost, opravdanost, efikasnost i profesionalizam. Ima li takvog društva u svetu koje u ovom trenutku može sebe proglasiti sigurnim i bezbednim? Ako se to ne usuđuje izjaviti jedna supersila kakva je SAD, šta se onda može očekivati od ostalih zemalja? Svakako da se na skali ugroženosti od 1-10 ne mogu sve zemlje rangirati isto, ali na ovoj skali nema nule, pa tako ne postoji ni jedna država na svetu koja može zaključiti da je terorizam neće doći. Posebno to važi za one zemlje koje su imale ili još uvek imaju problem sa terorizmom, a na žalost se među njima nalaze i mnoge sa evropskog kontinenta.

Ako shvatamo suštinu demokratije, ujedinjenja, poštovanja ljudskih prava, tolerancije i mira, onda shvatamo da stojimo u redu onih koji su na suprotnoj strani od jedne mračne ideologije koju zagovaraju teroristi, ma ko oni bili i ma gde oni bili. Zbog toga su svi procesi i naponi integracija i proširenja suprotni terorističkim, odnosno suprotni njihovoj politici u kojoj nema mesta za druge. Iz ovog ugla interesantan je odnos procesa evropskih integracija i tendencija nekih terorističkih grupa, posebno onih koje egzistiraju na prostorima Evrope.

Kako će i u kojoj meri odreagovati na ove procese? Da li traže ili postavljaju uslove kako (ne)bi stale na put integracija ili ove procese posmatraju bez interesovanja? O kakvim se to grupama ili organizacijama radi, jesu li povezane sa Al-Kaidom? Kako na njih reaguju "zemlje domaćini" a kako vodeće zemlje regiona? Da li su u nekim slučajevima povezane sa određenom vladom i u (zlo)upotrebi ciljeva politike, koji se svakako dotiču procesa integracija?

Uzmimo za primer BJR Makedoniju i AP KiM. U oba slučaja postoji problem sa terorizmom, mada se u oba slučaja on retko naziva svojim pravim imenom. Kada bismo tražili najbliži primer iz ostalih delova sveta, mogli bismo uočiti veliku sličnost sa već pomenutom situacijom iz sovjetsko-avganistanskog rata, koji je kao najgori mogući kontraefekat iznedrio Al-Kaidu. šta može nastati kao posledica ovakve situacije u Jugoistočnoj Evropi? Hoće li procesi integracija uspeti da pobede i neutrališu terorizam? Da li će Evropa uspeti da reši ove probleme ili će ih rešavati možda neko drugi?

Ponovo ćemo se vratiti na odnos SAD prema ovom problemu (terorizmu) i niz akcija i mera koje aktivno preduzima. Akcenat je stavljen na obaveštajnu zajednicu, jer je iskustvo pokazalo da se jedino aktivnim i razvijenim obaveštajnim sistemima može izvesti efikasna prevencija. Zato je SAD ne samo ojačala postojeće obaveštajne sisteme već je formirala i nekoliko novih, od kojih neki postoje i deluju samo u inostranstvu (npr. FEST). Nacionalna Strategija za borbu protiv terorizma (NSCT, januar 2003) postavila je nove okvire i standarde. Služi kao odličan primer drugima kako se treba shvatiti i uhvatiti u koštac sa problemom terorizma.

Pa ipak, pravila nisu ista za sve. Evidentno je da se apsolutno ide na to da bojno polje kada je u pitanju terorizam nikako ne bude na američkom kontinentu. Ali to je nešto što niko ne želi. To ne žele ni Evropa, ni Azija ni Afrika. Da li će se to izbeći tolerisanjem problema, poricanjem postojanja problema, kompromisima ili nekim drugim mehanizmima ostaje da se vidi, mada su sva dosadašnja iskustva pokazala da takve mere nikada nisu urodile plodom. Jedini mogući i ispravan način za neutralisanje terorizma jeste aktivna borba protiv terorizma. To što ovakve mere sobom nose određene stepene rizika, destabilizaciju i probleme političke prirode

jeste istina, ali što vreme više prolazi, što se više ova neminovnost odlaže to će propratni efekti biti sve teži i teži, kao i samo donošenje odluke. Svima je dobro poznato da terorizam ima političku pozadinu, i da nema tajni kada je u pitanju činjenica da neke vlade podržavaju terorizam. Ovde nije u pitanju zašto to čine, već koji im je krajnji cilj? Podržavanje terorizma ne leži samo u njegovom "fizičkom" podržavanju (finansiranje, zaštita, opremanje, obučavanje i naoružavanje) već je vid podrške i njegovo poricanje, ne preduzimanje efikasnih mera i mobilisanja svih raspoloživih snaga za njegovo suzbijanje i prevenciju. Takva inertnost, neozbiljnost i laicizam viđaju se u nekim državama, koje verovatno trenutno više koristi nego štete od terorizma. Da li su to finansijske dobiti pojedinaca ili neke društvene grupe, da li se radi o tome da na taj način opstaju na vlasti održavajući krize i tenzije ili je reč o nečemu trećem, ostaje i dalje pod znakom pitanja. To bi bilo isto kao i u filmu "Jurassic Park" gde bi za mnoge scenario Stivena Spilberga mogao biti veoma poučan, u smislu: nemojte gajiti dinosauruse, jer je sa njima kada porastu mnogo teško izaći na kraj.

I pitanja samog načina odgovora na problem ili krizu jeste izazov sam po sebi. Nije sve jedno ako će ti odgovori biti ne nasilne ili nasilne prirode (uključuju ili isključuju upotrebu sile), kao ni to hoće li biti izvedeni od strane jedne države ili više država, uz poštovanje ili nepoštovanje određenih međunarodnih propisa. U ovome leže veliki izazovi, posebno na relaciji odnosa SAD – Evropa, u okvirima međunarodnih organizacija i institucija koje se bave bezbednošću. Tu svakako treba uzeti u obzir i odnose i reakcije drugih zemalja koje dolaze iz Azije i Afrike, kao i nagoveštaj novih budućih supersila kao što je npr. Kina. Kao što se sve ne odvija i ne odlučuje na nivou NATO-a, isto se dešava i kada su u pitanju druge organizacije kao što su UN i OSCE.

Hoće li Evropa imati svoju strategiju odbrane, svoju nacionalnu strategiju za borbu protiv terorizma zavisi od mnogo faktora. Nedvosmisleno je da pred njom stoji niz problema, od kojih će neki nestajati sami po sebi i neki koji će izrastati i menjati svoj smisao. Možda će neki budućí događaji postati prekretnica, nalik onome što se dogodilo sa SAD?

Nije li pak bolje učiti na primeru drugih nego doživeti i proživeti teror da bi smo shvatili njegovo pravo značenje i osetili strah, shodno čudnoj prirodi čoveka da dok "nešto" ne doživi, to "nešto" nikada neće moći da razume.

Lokalni i regionalni sukobi, pretnja upotrebom oružja za masovno uništenje, terorizam, korupcija i organizovani kriminal, predstavljaju savremene ili bolje reći aktuelne probleme bezbednosti sa kojima se svet suočava, u momentu kompleksnog stanja odnosa među državama gde svaka može da postane potencijalna žrtva nasilja i previranja.

Bezbednosna dimenzija širenja Evropske unije na Istok

Nadovezujući se na prethodnu tezu o bezbednosnim izazovima u svetu, bezbednosna dimenzija širenja Evropske Unije na Istok je trostrukog karaktera: lokalnog, regionalnog i globalnog. Ona utiče i u buduće će uticati na aspekte

bezbednosti, bez obzira na to da li ce ostati u sadašnjim razmerama ili ce se i dalje proširivati.

Bezbednosna dimenzija ce svakako nastojati da pokrije sve sfere života ali i da dođe do granica, bile one političke, duhovne ili geografske prirode, sa osnovnim ciljem očuvanja harmonije u društvu i eliminacije faktora rizika i ugrožavanja. Ona ce pokušati da obuhvati sve zemlje i narode koji se nalaze unutar Unije, ali i one u njenom neposrednom okruženju. Unutar Unije te odnose bi mogli da posmatramo kao unutrašnje, a odnose sa zemljama koje još uvek nisu članice Unije bi mogli da okarakterišemo kao privremeno regionalne dok odnose sa SAD i ostalim zemljama u svetu možemo razmatrati na globalnom nivou. Svi oni zajedno stoje u međuzavisnom položaju, te u suštini ne možemo posmatrati bezbednosnu dimenziju zajedno ili odvojeno od jedne globalne predstave o svemu, ili bolje reći posmatrano tako da vidimo i ne vidimo sve što bismo trebali, svidelo nam se ili ne ono što stoji kao takvo.

Ono što je vezano za temu najzanimljivije, jesu aktuelna stanja i problemi sa kojima se suočavaju Rusija i neke zemlje Jugoistočne Evrope. Na ovom polju bezbednosna dimenzija dobija neke sasvim drugačije oblike i ulazi u druge, za neke (ne)poznate svetove. Ne dotiče se samo unutrašnjih problema pomenutih zemalja već i međusobnih odnosa i partnerstava - kako regionalnih, tako i u odnosu prema samoj Uniji ali i prema SAD. Sve ovo zajedno možda doprinosi jednom vidu zamagljenosti koja vlada uprkos nastojanjima da se dođe do odgovora ili bar do nekakve jasne vizije.

Raspad SSSR-a i raspad Jugoslavije nisu tekli mirnim putem i povukli su za sobom oružane sukobe i otvorili niz pitanja i problema, koji i danas utiču kako po bezbednost zemalja aktera sukoba, tako i po regionalnu ali i globalnu bezbednost. To svakako utiče na proces integracija u momentu kada Evropska Unija aktivno nastupa i kada su kontinentalne granice sa Azijom pomerene. Javlja se i neke na izgled ne vezane pojave sa ovom tematikom, a to je lažiranje geografskih pojmova. Pozadina cele priče ne može biti slučajna, kada se npr. terminom Zapadni Balkan želi zameniti geografski pojam Jugoistočna Evropa. Zašto?

Da li se žele forsirati i nametnuti nagoveštaji da je Balkan nekakav zaseban entitet?

Da li se time on želi izdvojiti iz Evrope, ili to može da znači da treba da ima nekakav poseban tretman? Kakvu poruku treba da izvuku zemlje Zapadnog Balkana a šta to znači za zemlje npr. Istočnog Balkana - zapravo, koje su to zemlje? Kakvi odnosi, shodno tome, treba da uslede među njima? Nije li možda u ovom trenutku sve to kontradiktorno naporima integracija, politike ujedinjenja, pomirenja i usaglašavanja raznolikosti?

Možemo razmišljati i u pravcu da je upravo bezbednosna dimenzija moguć uzrok tome, jer kako smo već rekli, u ljudskoj prirodi je da se plaši i odbacuje "nepoznato". Sa tog aspekta, bezbednosni problemi koje imaju zemlje "Istoka" jesu problemi Evrope, odnosno problemi sa kojima se suočavaju Rusija i zemlje Jugoistočne Evrope jesu problemi koji ce i buduće doticati Evropsku Uniju. Kontradiktornosti postoje u dosadašnjem pristupu problemu i načinima njihovog rešavanja, kao u staroj priči o "vatri koja gori u komšijskom dvorištu". Ovoja puta to

neće biti slučaj, jer više nema komšijskog dvorišta. Čak i kada bi formalno postojalo, globalni terorizam nas je naučio da sa tog aspekta ne postoje granice.

Standardi po pravilu moraju da budu isti za sve i da se podjednako primenjuju. Jedni drugima se moramo prilagođavati, ali ne na štetu bilo koje strane. Nametanje nekih vizija posebno u sferi bezbednosti od strane onih koji su poslednji veliki problem imali pre sto godina, za razliku od onih koji u njemu žive zadnjih sto godina, bilo bi više nego besmisleno u ovom trenutku.

To bi moglo dovesti do međusobnih nesuglasica i oporterilo bi ionako osetljivu bezbednosnu dimenziju. Neke zemlje imaju mnogo više iskustva u borbi protiv terorizma, njihove snage bezbednosti daleko više borbenog iskustva od nekih drugih. Te druge pak mogu biti tehnički naprednije ali bez dovoljno sličnih iskustava. One mogu imati drugačije organizovane i koncipirane snage bezbednosti shodno svojim dosadašnjim potrebama, ali to ne znači da se i one ne trebaju menjati, shodno novim izazovima i merilima. Neophodna su obostrana usaglašavanja. Razlike ponekad jesu velike, ali one leže u mentalitetu, istoriji i kulturi nacija, a to je nešto što se nikada ne može promeniti niti izbrisati gumicom. Stara neprijateljstva nikada neće biti zaboravljena, već samo mogu biti oprostena, i to je nešto što je konstantno u ljudskom društvu od njegovog nastanka. Koliko god uspevali ili ne uspevali u tome, kada se pojavi rizik, kada se pojavi opasnost, sve se ponovo po automatizmu vraća u svest ljudi i uvek nadvladava bilo kakve naučene principe o toleranciji, poštovanju i humanosti. Setimo se toga kada slavimo nacionalne praznike, obeležavamo važne istorijske događaje, slavimo dan veterana, nezavisnosti ili zastave. Zašto to činimo? Upravo, da se ne zaboravi. To je nešto čemu svi učimo svoju decu od ranih dana, u sklopu jezika, istorije, tradicije, religije i kulture. To je verovatno sve ono što svi mi nikada nećemo prestati da činimo, ma koliko imali simpatija ili antipatija jedni za druge. Sve ovo je nešto što svakako treba uzeti u obzir kada govorimo o bezbednosnoj dimenziji proširenja na Istok, jer možemo postaviti suštinsko pitanje u kakav svet mi to ulazimo, ali sa druge strane i te se zemlje takođe mogu zapitati kakav im to svet dolazi?

Ukoliko svi prihvatamo da postanemo deo tog sveta, moramo da znamo kako ćemo se ponašati ako / kada budemo bili ugroženi, i ako je tako, kako će se ponašati naši novi i stari sunarodnici? Hoće li nam pomoći da prevaziđemo krize i kako? Hoće li nam dozvoliti da i mi utičemo na rešavanje njihovih i/ili svojih problema? Hoće li razumeti i pomoći ostvarenje naših potreba i shvatanja? Šta ako ne usaglasimo stavove?

Treba samo reći i još par reči o tome da se pojave kao terorizam i kriminal ne mogu držati pod kontrolom, u smislu "konzerviranja" ili "stavljanja u karantin, tamo negde daleko", misleći da pri tome neće doći do njihovog "oslobađanja" i dalje ekspanzije, i da tako neće doći do nas i postati i naš problem. Ispunjenje zahteva (želja) terorista nikada nije niti će doprineti tome da se terorizam zaustavi i da prestane da postoji. To je jedno od osnovnih i prvih pravila kojima nas uče, bilo gde u svetu. Dati im traženu zemlju, promeniti režim shodno njihovim zahtevima, držati ih mimo zakona, nazivati ih svim drugim sem pravim imenima u neakvoj naivnosti ili ubeđenju da je to način za rešenje problema jeste ništa drugo do zabluda koja će mnogo koštati one koji se uhvate u takvu mrežu. Samo je pitanje

vremena kada ce se niz posledica i opasnosti nadviti nad one koji se upuštaju u takav eksperiment. Pouke možemo izvući kako sa Balkana, tako i iz primera Rusije, ali isto tako nam i Al-Kaida daje specifičan primer u poodmakloj fazi. S tog aspekta, oni koji posmatraju bezbednosnu dimenziju u procesu širenja EU na Istok treba da pogledaju jako dobro ali i daleko, otvorenih očiju, tako da ne vide ono što bi hteli, već jedino onako kako jeste.

Neki su navikli da u dosadašnjem evropskom pejzažu vide samo određene boje, kao: belu, crvenu, plavu ili žutu, i da među njima raspoznaju nijanse, ali na horizontu Evrope, Jugoistoku Evrope pa i širom sveta sve snažnije sijaju i mnoge druge, koje svetski moćnici ili ne žele ili nisu u stanju da definišu. Ovo " kokošije slepilo" je karakteristično za zelenu boju.

Uloga vojnog faktora i primena sile u međunarodnim odnosima

Vojni faktor je zadržao svoju strategijsku moc ali u drugačijoj ulozi nego ranije. Oružana sila se primenjuje ređe i selektivnije, i kombinuje se sa nevojnim sredstvima. Pa ipak, vojna sredstva se stalno drže u pripravnosti. Vojni faktor igra ulogu u sledećim oblicima primene:

- služi kao sredstvo za postizanje ciljeva političke dominacije;
- vojni faktor je sredstvo prinude;
- stavljen je u službu zadataka očuvanja mira, humanitarnih operacija, zaštite ljudskih i građanskih prava;
- inicijator je razvoja vojno-industrijskog kompleksa .itd.

Vojna sila je političko sredstvo, a u ovom trenutku SAD jesu jedina supersila. Na pomolu je Kina kao potencijalna buduća supersila. U takvom stanju odnosa, Evropa bi se de facto u nekom budućem vremenu našla na putu između dve supersile.

Društvo koje ne raspolaže visokim kvalitetom vojne moći ne može da ostvaruje političke ciljeve u duhu potreba tog društva. Kada se određuje veličina vojne moći, razmatraju se sledeći elementi: elementi društvene moći, vojna tehnika, moralni i ekonomski potencijal društva i vojni potencijal. Teritorija i stanovništvo su elementi društvene moći, pa je samim tim vojni faktor jedan od elemenata društvene moći. Vojno-tehnički potencijal podrazumeva usklađenost ekonomije i proizvodnje naoružanja i vojne opreme, sposobnost proizvodnje i njeno prilagođavanje za ratne potrebe.

Oblici kojima se manifestuje vojna sila u međunarodnim odnosima su:

- stvaranje vojnopolitičkih saveza i organizacija
- trka u naoružavanju
- uspostavljanje vojnih baza i stacioniranje trupa na teritorijama drugih zemalja
- izvođenje vojnih vežbi i manevara u pograničnim oblastima
- grupisanje snaga u pograničnim rejonima

- pretnje vojnom silom
- pružanje vojne pomoći
- angažovanje vojnih savetnika, posmatrača i instruktora
- delimična mobilizacija
- sklapanje ugovora o odbrani ... itd.

Posmatrana iz ugla moguće buduće države, Evropska Unija ima sve predušlove da postane jedna od supersila. Ukoliko Unija bude težila tome da postane država, verovatno će raditi na tome da formira, uspostavi i izgradi takvu armiju koja će je dovesti do nivoa supersile. Začetak takve armije može biti EUROCORPS, iako sada on ima sasvim drugačiju koncepciju i ulogu. Evropa poseduje odgovarajuće uslove koji bi joj omogućili da postane značajna vojna sila, ukoliko to želi, te da na taj način utvrđuje i širi svoju društveno-političku moc. Zašto?

Sila je sredstvo za ostvarivanje moći, neposredno sredstvo za izvršenje promena. Ona se ostvaruju ekonomskim i političkim sredstvima. Vraćajući se, naizgled, na ranije pomenute teme, navešćemo samo najznačajnija politička sredstva i metode ostvarivanja sile: propaganda, ideološki pritisak, terorizam, vojne intervencije ...itd. Sila i moć predstavljaju najsloženije fenomene međunarodnih odnosa, u kojima su države i subjekti i objekti. Suština svake politike pa i međunarodne politike je dominacija nad drugima. Sila je metoda ispoljavanja moći nad drugima. Ekonomska moć je osnova političke moći i one su u međuzavisnom odnosu.

Elementi moći države su materijalni i nematerijalni.

Materijalni elementi moći države su: oružane snage, stanovništvo, geografski položaj države, prirodni resursi, ekonomska snaga...itd. Nematerijalni elementi moći države su: kvalitet spoljne politike, karakter vladajuće elite, moralna snaga društva i solidarnost stanovništva...itd.

Stupajući u odnose sa drugim državama, svaka država nastupa sa pozicija sopstvenih interesa koje želi da zadovolji. Interesi nisu identični, pa se u međunarodnim odnosima razvijaju procesi saradnje ili sukoba. Sila i moc imaju odlučujuću ulogu na razvoj i tokove u međunarodnoj zajednici, pa se zato koriste sva raspoloživa sredstva: ekonomska, politička i vojna. Evropska Unija posmatrana kao međunarodni subjekat iz perspektive neke buduće države ili zajednice država, poseduje odlične predušlove – osnovne elemente materijalne i nematerijalne moći, ali sa druge strane ima (za sada) i slabih tačaka, kao što su: nacionalna nehomogenost i solidarnost stanovništva, nizak prirodni priraštaj, probleme unutrašnje politike...itd. Da bi dostigla željeni kvantum moći ona teži da na putu integracija izjednači i ojača sve navedene elemente. Ako želi da postane jaka i stabilna država, ona mora dostići istovetne standarde u svim svojim geografskim celinama, podjednako razvijajući sve sisteme i nivoe društva.

Ako bismo deo priče posvetili na trenutak razmišljanjima o savremenim teorijama o ratu, mogli bismo da izdvojimo dve teorije koje nam možda delimično mogu pojasniti stvarnost ili nagovestiti budućnost. Tvorci Globalističke teorije (teorije svedimenzionalnog rata) Rejmond Aron i Zbignjev Bžežinski postavljaju

problem mira kao centralnu kategoriju. Govore o tome da ravnoteža u međunarodnoj zajednici ne postoji i izdvajaju tri tipa mira:

- zasnovanog na ravnoteži,
- zasnovanog na hegemoniji,
- zasnovanog na imperijalnim osnovama.

Druga teorija, teorija sukoba civilizacija čiji su tvorci Fukojama, Hantington i Topler, razmatra mogućnost neminovnog sukoba civilizacija. Ova teorija objašnjava da je rat ukorenjen u identitetu čoveka i da je najčešće prouzrokovan granicama između različitih civilizacija, pri čemu su ih identifikovali osam:

1 - Zapadnu, 2 - Hinduističku, 3 - Islamsku, 4 - Konfučijansku, 5 - Slovensko-pravoslavnu, 6 - Japansku, 7 - Latinoameričku i 8 - Afričku civilizaciju.

Kako sa ovog aspekta izgledaju prilike proširenja EU na Istok? Kako sada izgleda bezbednosna dimenzija? Koliko se istine u razmišljanjima tvoraca ovih teorija podudaraju ili ne slažu sa vizijama onih koji pomeraju evropske granice ka Istoku? Koliko bi to civilizacija uključila u sebe Evropska Unija i da li bi uspela da izbegne prognoze Fukojame, Hantingtona i Toplera? Da li će biti uspešna u održavanju mira, ma kakvim ga nazvali, shodno teorijama Arona i Bžežinskog?

Milica Levajac
Evropska Unija i teorija integracije Severa

Zemlje severne Evrope pripadaju grupi nordijskih zemalja. Ovu grupu čine: Švedska, Norveška, Danska, Finska i Island. U okviru nordijskih zemlja su skandinavske zemlje. To su zemlje koje leže na Skandinavskom poluostrvu – Švedska, Norveška i Danska.

Priča o ujedinjenju evropskih zemalja iz ugla zemalja severne Evrope počinje nakon 1945. godine kao posledica težnje za mirom, stabilitetom, boljom ekonomijom, razvijenijom trgovinom i kulturnom saradnjom. Naime, tada se, posle dužeg vremena apsolutne samostalnosti (državnosti) ovih zemalja javlja iskra opšte potrebe za povezivanjem, pre svega zbog mnogih zajedničkih interesa koje su te zemlje imale (mir, stabilitet, ekonomski razvitak, trgovina i kulturna saradnja). Paralelno sa ovim povezivanjem se javila potreba za povezivanjem i sa drugim evropskim i zapadnim asocijacijama - Evropska Zajednica i NATO.

Jedna od najznačajnijih godina u istoriji Evropskih integracija, vezano za Sever, svakako jeste 1957 godina, kada je osnovan tzv. *Nordijski savet*, svojevrsna *kišobran* – organizacija. *Nordijski savet* su činile pet zemalja i tri samoupravne oblasti: Norveška, Danska, Švedska, Finska, Island kao i Grenland, Farska ostrva i Oland.

Saradnju nordijskih zemlja olakšavaju slični jezici (izuzetak Finska), tradicija i običaji kao i način života u opštem smislu. Zakonodavstvo ovih zemalja je veoma slično, pogotovo zakonodavstvo skandinavskih zemalja. Danska, Norveška i Švedska su parlamentarne monarhije u kojima su kraljevske kuće depolitizirane i danas manje-više predstavljaju turističku atrakciju i omiljeni predmet žute štampe.

Sličnost ovih država uslovljena je i činjenicom da su kroz istoriju bile u raznim unijama. Poslednja unija između švedske i Norveške razvrgnuta je početkom prošlog veka (1905) mirnim putem. Tada su obe zemlje imale već jako razvijenu državnost čiji su temelji postavljeni u ranom srednjem veku.

Svi ovi elementi oblikovali su i zajednički cilj ovih zemalja – razvijenu socijalnu državu koja se najčešće naziva *nordijski* ili *skandinavski model* države blagostanja. Temelji države blagostanja su: visoki porezi, solidarnost i nacionalni homogenitet.

Godine 1957. Skandinavija je okružena sa tri uticajne, interesne sfere, i to: sa jedne strane SSSR-om, sa druge Velikom Britanijom i Sjedinjenim Američkim Državama i sa treće strane – ostatkom Evrope (kojom dominiraju Francuska i Nemačka). Veza sa Velikom Britanijom i SAD je bila izuzetno jaka, dok je veza sa

ostatkom Evrope (Francuska i Nemačka) bila izuzetno slaba. Veza sa SSSR je bila uslovljena pre svega fizičkom blizinom ova dva regiona.

U to vreme se Rimskim ugovorom postavljaju i temelji Evropske Unije (u ono vreme Evropske Ekonomske Zajednice). Temelj trgovine činili su trgovina čelikom i ugljem. EEZ su činile Francuska, Nemačka, Italija i zemlje Beneluksa. Kao protivteža EEZ, na inicijativu Velike Britanije, osnovana je EFTA ili **Savez slobodne trgovine** Evrope čiji su članice bile zemlje Skandinavije, Velika Britanija, Austrija i švajcarska. To je, dakle, značilo da su u Evropi u tom trenutku postojale dve organizacije koje su uređivale trgovinu na starom kontinentu.

Velika Britanija koja do 60-tih godina deluje samostalno ili kroz članstvo u EFTI, a početkom 70-tih podnosi zahtev za prijem u članstvo. Bojazni da zemlja neće biti primljena nestalo je smršu velikog britanskog političkog protivnika a shodno tome i protivnika njenog članstva u EEZ – francuskog predsednika De Gola. Nakon Velike Britanije članstvo u EEZ traže Danska 1971. i Norveška 1972. godine. Političko vođstvo ovih skandinavskih zemalja vidi budućnost ovog poluostrva u EEZ koje je kroz istoriju ipak bilo na marginama evropskih događanja, pogotovo kada su u pitanju Švedska i Norveška.

Potpunom članstvu u zajednici prethodio je referendum u sve tri zemlje. Britanci i Danci su bili pozitivni prema ulasku, a Norvežani su odbili da postanu Evropljani. U Norveškoj je 53,3 % građana smatralo da ne treba pristupiti članstvu EZ. Time je Norveška postala prva zemlja koja je odbila članstvo u EEZ.

Godine 1973. skandinavske zemlje su podeljene kako u okviru tako i van Skandinavije. Danska je članica EEZ, Norveška je odbila da to bude, a u Švedskoj nema ni govora o približavanju EEZ. Neutralna politika Švedske više je okrenuta saradnji sa zemljama trećeg sveta nego saradnji sa Evropom mada je Švedska kao i Norveška - članica EFTE.

Osamdesete su godine značajne za evropski kontinent. Evropska Unija je dobila nove članice i akt o tešnjoj saradnji. Te nove članice su bile Španija, Portugal, Grčka i Irska. To je vreme i pada Berlinskog zida (1989) i nove ideje o ujedinjenoj Evropi. Vrata za nove članice se širom otvaraju uspostavljanjem unutrašnjeg tržišta 1993. sa slobodnim prometom roba, radne snage i usluga. Izbacuje se slogan: EVROPA BEZ GRANICA. Održava se četiri referenduma o članstvu u Evropskoj uniji – čak tri su bila nordijska: Švedska, Norveška i Finska. Sve osim Norveške daju zeleno svetlo ulasku u ovu zajednicu. U Norveškoj po drugi put predlog biva odbijen i to sa 52,2 %, što je za samo 1,1 % manje nego na referendumu iz 1972 godine.

Godina 1994. izgleda tako što su tri nordijske zemlje (Švedska, Danska i Finska) članice Evropske Unije, koja u tom trenutku broji 15 članica, a dve (Norveška i Island) i dalje članice EFTE. Tako je ostalo i do danas, s tim što se među ovim zemljama tj. vladama i dalje odvija veoma široka saradnja čiji se najveći deo vodi preko **Nordijskog Saveta Ministara**. činjenica da sve zemlje Skandinavije nisu članice Unije za tu saradnju ne predstavlja preveliki problem, upravo zbog postojanja **Saveta Ministara**. Jedino, što se bez homogenosti ne može ostvariti ideja o formiranju tzv. SKANDINAVSKOG BLOKA, koji bi možda imao dovoljnu težinu da utiče na evropsku politiku i ostatak zemalja unutar ove unije.

NORVEŠKA

Ranije sam navela da je Norveška već dva puta odbila članstvo u EZ tj. EU, i ona i dalje, baš kao i Island, nije članica Unije. Ono što Norvežani navode kao svoju prednost u odnosu na ostale nordijske zemlje koje su pristupile Uniji, jeste pre svega – slobodnije izražavanje stavova, odnosno da oni ne moraju imati zajednički stav kao druge zemlje članice. Takođe, kao prednost navode i da to što su u mnogim slučajevima posrednici u mirovnim misijama.

Uopšte, u norveškoj istoriji ovo je zaista jedan specifičan slučaj, jer posle Drugog svetskog rata ovo pitanje jeste jedino pitanje za koje je u Norveškoj bilo potrebno raspisati referendum. Rezultati referenduma 1972. ukazali su na ogromne razlike među regionima u Norveškoj. Pristup je svesrdno podržan u gradskim sredinama, dok je na selu, i to naročito na severu Norveške, otpor bio jako veliki. Navedimo najpre argumente PROTIV:

Det er langt till Oslo men det er enda lengre till Brussel!

(Oslo je daleko a Brisel još dalje!)

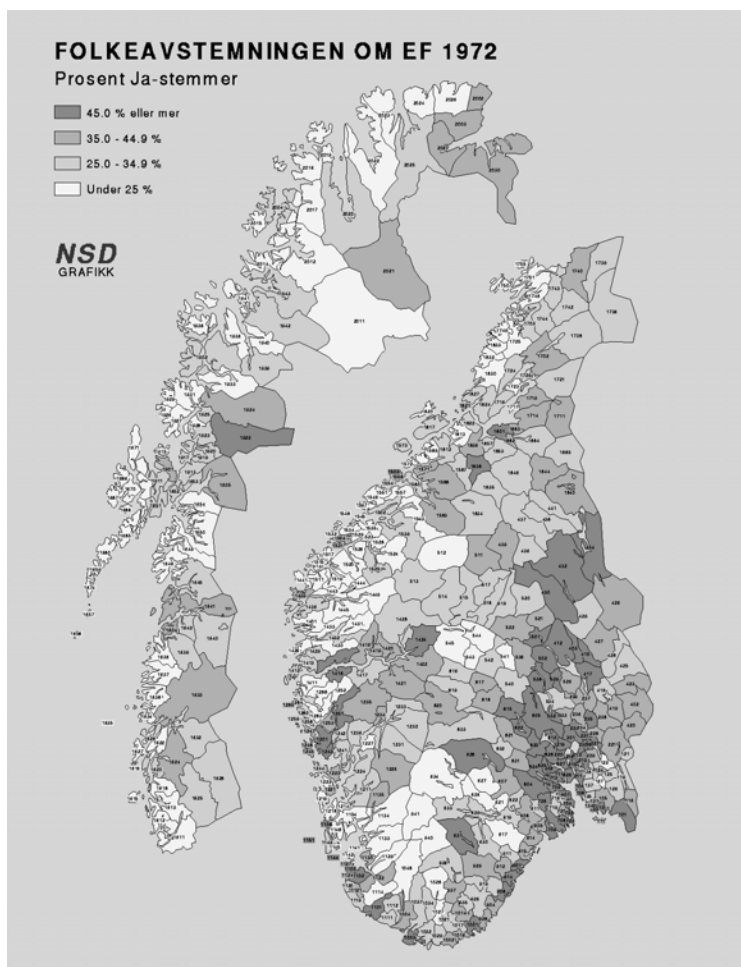
Nei till salg av Norge!

(NE prodaji Norveške!)

Postojala je široka podrška ovom argumentima. Najljući protivnici ideji članstva su bili upravo pobornici ovog prvog mota, dok su drugi jednostavno smatrali da će se članstvom u Uniji prodati norveška duša i individualnost, jer će time biti prinuđeni da izgube ogroman deo samostalnosti zbog toga što bi postali samo tek mali deo jedne velike organizacije u kojoj bi se istopili.

Argumente ZA navodili su uglavnom članovi vlade i mnogi političari. Oni su smatrali da je zaista od velike važnosti biti član EZ, pre svega kako bi se obezbedili mir i stabilnost zemlje, što bi dalje svakako koristilo norveškoj privredi i trgovini. Interesantno je da je upravo ona većina, koja je glasala protiv članstva u uniji, zapravo grupacija na kojoj bi se taj napredak najviše odrazio, i koji bi i najviše profitirao iz eventualnog pristupanja Zajednici - a to je selo, jer se većina seoskog stanovništva bavi poljoprivredom i lovom što upravo i jesu primarne grane norveške privrede. Odgovor je na kraju ipak bio - NE, a vlada koja je tada bila na vlasti morala je da podnese ostavku.

Prikaz glasova ZA pristup Evropskoj Zajednici, na referendumu u Norveškoj 1972.

■ 45 % ili više ■ 35 - 44,9 % ■ 25 - 34,9 % ■ manje od 25 %

Ovo pitanje je svakako uveliko potresalo i nastavilo da potresa Norvešku: na ovu temu su se vodile beskrajne diskusije na raznim nivoima, a sve to je, čini se i podjednako, potresalo i "običan svet" i ono što se najčešće navodi za posledicu ovih previranja jeste čak i veliki porast broja razvoda koji je bio zabeležen u tom periodu!

U diskusijama koje su vođene pre, za vreme i posle referenduma postalo je veoma jasno izdiferencirana razlika između Osla (centra) i ostalih delova zemlje

...vreme prolazilo, strasti su se stišavale. Međutim, tokom ... je potpuno jasno da će pitanje EZ ponovo morati da ... dine, norveški premijer Gru Harlem Brundtland je ... alo da počnu da saraduju. Ondašnji šef evropske ... da dobije podršku za norvešku ideju i uskoro se formira *Evropska Ekonomska Alijansa* EEA. To je izgledalo tako što su zemlje EFTE primale ekonomske direktive iz zemalja EZ uspostavljajući na taj način saradnju na zajedničkom evropskom tržištu, ali nisu učestvovala u političkim aktivnostima EZ. Norveška biva primljena u EEA, 1 januara 1994, i time postaje deo zajedničkog evropskog tržišta, što dalje vodi tome da mnogi zakoni u Norveškoj bivaju izmenjeni tj. prilagođeni evropskom sistemu.

Mnogi su smatrali da je ovaj oblik saradnje samo jedan stepen bliže pristupanju EU, ali danas je situacija takva da Norveška ovakav sporazum ima već deset godina i da još uvek čvrsto stoji na istom mestu. Nakon ovih promena, 1994. je, kao što sam već navela, organizovan referendum na istu temu, koji je opet završen gotovo istim rezultatom - u korist protivnika EU, i to uprkos činjenici da su svi govorili i bili uvereni kako su se i Evropa i Norveška izmenile i kako sada glasa jedna potpuno nova generacija. Gotovo ništa se nije promenilo. Nije bilo nikakvih novih argumenata za i protiv, osim onog jednog ZA, a koji se ticao pada Berlinskog zida, i ukazivao na promene koje su nužno nastale u Evropi nakon toga. Najjače suprotstavljanje članstvu je evidentno bilo na severu zemlje, nešto malo slabije na zapadu a ubedljivo i neuporedivo slabije u Oslu sa okolinom, gde je većina glasala u korist članstva, što ipak nije bilo dovoljno.

Nakon toga, zvanična politika zauzima stav da bilo kako bilo, Norveška jeste i ostaje integrisani deo Evrope (istorijski, ekonomski, politički i kulturno), bez obzira na to što nije članica. Učestvuju u zajedničkom radu u oblasti šengenskog sporazuma, vojnici učestvuju u mirovnim operacijama u BiH, pruža se velika pomoć severozapadnim delovima Rusije (najbliži Norveškoj) i Balkanu kao i zemljama koje su zatražile članstvo u EU.

U Norveškoj je trenutno na vlasti tročlana koalicija od kojih je samo jedna stranka za ulazak u EU. Preostale dve smatraju da je ekonomska saradnja koju Norveška ostvaruje sasvim dovoljna i da period koji nailazi Uniji donosi preveliki broj članica (25) a samim tim i probleme oko postizanja konsenzusa oko donošenja i najjednostavnijih odluka. Trenutno je u Norveškoj jako mala, gotovo nepostojeća debata o pristupanju EU. Do 2005., kada su naredni izbori, na vladi je da se potpuno odluči i zauzme jasan stav u pogledu članstva EU, što opet ne mora ništa da znači kada je Norveška u pitanju, jer je ipak narod taj koji na kraju odlučuje. Međutim istraživanja javnog mnjenja govore da se raspoloženje Norvežana prema članstvu u EU popravlja.

ŠVEDSKA

Prva asocijacija koja se javlja pri samom pomenu švedske jeste - **neutralnost**. Vrlo svojstvena i karakteristična za Švedsku, ova reč nikada nije zvanično iskorišćena niti direktno definisana u kakvom ustavu, zakonu ili bilo kakvom aktu. Ono što je sigurno jeste da ona nikada ne bi mogla da predstavlja izolaciju od ostatka sveta. Naprotiv, Švedska je oduvek imala jaku potrebu da aktivno učestvuje u većini internacionalnih događanja. Takva politika, neutralnost, ponekad može biti velika prednost za Švedsku, jer joj omogućava da zauzme nezavisnu ali i posredničku ulogu, ali nikada pasivnu ulogu. Pad Berlinskog zida označio je i prekretnicu u švedskoj politici. Zemlje centralne i istočne Evrope, ranije pod uticajem Sovjetskog Saveza, sada ponovo postaju nezavisne. Isto je i sa baltičkim zemljama. Dve Nemačke se ujedinjavaju. Sovjetskog Saveza nestaje, baš kao i Varšavskog pakta. Hladni rat je završen.

Socijal-demokratska vlada je smatrala da švedska neutralna politika više ne stoji na putu punopravnom članstvu u Evropskoj Uniji. Ovaj predlog dobija podršku Parlamenta, i u leto 1991. premijer Ingvar Carlsson podnosi zahtev za članstvo u EU. Stabilizovanje prilika u Rusiji i na Baltiku je takođe bilo pitanje od velike važnosti za Švedsku. Zbog kako istorijskih tako i geografskih razloga, Švedska je razvila veoma bliske odnose sa Estonijom, Letonijom i Litvanijom, vodeći se pritom idejom da ova saradnja u velikoj meri istovremeno stimuliše i nordijsku saradnju. Tako da i zbog toga Švedska svesrdno podržava i prijem Poljske i baltičkih zemalja u EU. Švedska je u Uniji, za razliku od Norveške, videla slobodu – demokratiju, solidarnost i otvorenost, ali da će i članstvo u Uniji doneti i još veću stabilnost severu Evrope.

Na samom početku, svaka rasprava na ovu temu bi se ipak završavala samo sa jednim zaključkom, a to je da bez obzira koliko to primamnjivo izgledalo – članstvo ne dolazi u obzir. Švedska biva osnivač-član EFTE, ali ova organizacija vremenom biva oslabljena odlaskom nekih njenih članica u Evropsku Uniju.

Ali, 1972. godine Švedska potpisuje sporazum o slobodnoj trgovini industrijskim proizvodima sa Evropskom Zajednicom. Ovaj se potez kasnije itekako isplatio. To Švedskoj omogućava još bližu saradnju kako sa članicama EFTE, tako i sa EZ. Godine 1992. je između EZ i EFTE uspostavljen sporazum o Evropskoj Ekonomskoj Asocijaciji (EEA), koji je u švedskom parlamentu odobren velikom većinom glasova. Ovo je značilo potpunu slobodu u kretanju roba, usluga, kapitala i ljudi u oblasti naseljenoj sa 370 miliona ljudi.

Švedska, dakle, 1991. godine podnosi zahtev za prijem u EZ. Nakon nešto manje od tri godine, zahtev je odobren, i 1994. godine je referendumom trebalo definitivno odlučiti ZA ili PROTIV ulaska u EZ. Kampanja je bila vanserijska, ali je rezultat ipak bio nesiguran do samog kraja.

Jedan od glavnih razloga PROTIV ulaska u EZ bio je upravo onaj isti koji je i Norveška imala, a to je da će zemlja time izgubiti na individualnosti, da će demokratski sistem u Švedskoj biti oslabljen brojnim odlukama koje će nužno biti donošene u Briselu a ne u Stokholmu. Uloga Parlamenta će biti umanjena, baš kao i švedski suverenitet. Najveća bojazan je ležala u tvrdnji da će odluke EZ nadjačati

važnost švedskih zakona, npr. o zaštiti prirodne sredine. Takođe, visoka nezaposlenost i zemljama Zajednice nije išla u prilog. Održanje pitanja vojne neutralnosti je takođe razmatrano, kao i da se pristupom Zajednici ulazi u jedan izolovani sistem, koji je visokim zidovima odeljen od tzv. zemalja trećeg sveta.

Oni koji su bili ZA pristup Zajednici, jednostavno su navodili činjenicu da je važno imati pravo glasa pri odlučivanju u Evropi, i mogućnost da se na te odluke utiče jer će one u svakom slučaju uticati na Švedsku čak i ako ona ne postane član. Takođe, navodili su da je Švedskoj dužnost da učestvuje u jednom takvom programu koji je EZ nosila, a čije su glavne stavke bile - prosperitet, mir i stabilnost Evrope.

Rezultat referenduma je bio: 52,3 % ZA, 46,8 % PROTIV. Odziv birača je bio veoma visok- 83,3 %. Kampanjom se zemlja podelila geografski i socijalno na one ZA i one PROTIV, i to tako što je podrška uniji bila najjača u gradskim područjima, na zapadu i na jugu Švedske, dok je sever zemlje gotovo jednoglasno odbijao članstvo švedske u EU.

Interesantno je da je nakon godinu dana članstva u Uniji, u Švedskoj osetno poraslo razočaranje u brzinu promena. Međutim, nije bio u pitanju toliko izostanak promena koliko su Švedska očekivanja bila visoka.

Najčešće su se svodila na pad cena što nije zavisilo od EU već od prezaštićenog i monopolisanog domaćeg tržišta. Cene namirnica nisu opale (kako su se mnogi nadali), naprotiv, mnoge cene su skočile pa čak i cene voća i povrća. Na drugoj strani velika rezanja u socijalnom sektoru koja su usledila kao posledica prestrukturiranja švedske privrede i neophodno smanjenje državnog deficita nastalog početkom 90-tih neopravdano je pripisivano posledici ulaska u EU. Danas, kad Švedska ima veći rast industrijske proizvodnje nego EU i manju stopu nezaposlenosti to se ne tumači kao posledica ulaska u EU već kao posledica nečlanstva u EMU odnosno zadržavanja Švedske centralne banke kao osnovnog kreatora monetarnih tokova. Protivnici EMU su Centralnu banku proglasili demokratskom tekovinom, mada u suštini i sami znaju da nijedna Centralna banka nije i ne može biti demokratska ustanova.

Sušтина je u jakom nacionalnom identitetu i nacionalizmu koji se otkriva tek u susretu sa drugima. Isti je problem i u Norveškoj i u Danskoj. U jednoj nacionalno homogenoj zemlji kao što je Švedska bila stolicima nacionalizam je bio prisutan, ali nije bio opasan jer nije imao čime da se meri. Danas je to EU i većina Švedana doživljava prenos dela suverenosti na Brisel kao nedemokratski. Ustvari, oni sliku centralizovane Švedske projektuju na federalizovanu Evropu. Federaciju doživljavaju kao smanjenje demokratskog odlučivanja, a ne kao prenos sopstvenog dela suvereniteta na druge i obrnuto.

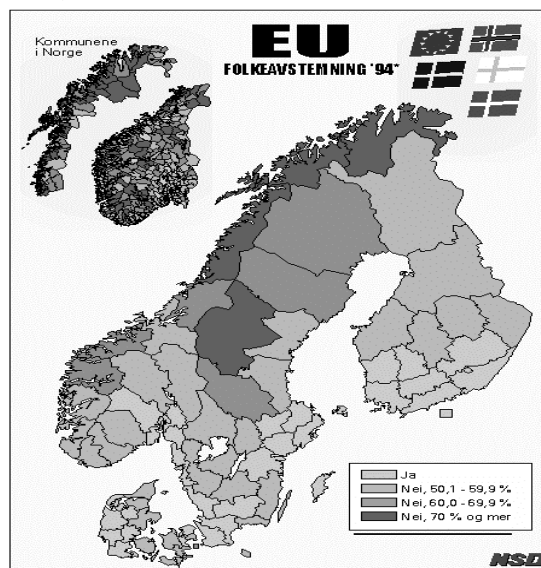
To će malo ko priznati, ali kada se uporede argumenti protivnika Evrope na Balkanu i protivnika Evrope u Skandinaviji oni su poražavajuće slični. O tome govori i činjenica da su švedske "manjine", odnosno emigranti, ogromnom većinom za EU i uvođenje eura. Shvatanje da je demokartija moguća samo u nacionalnoj državi je vrlo rašireno i temelj protivljenja EU. O tome su otpočete i prve debate, ali stanje se sigurno neće izmeniti u ovoj generaciji. Svest o tome da švedska država postoji još od srednjeg veka kao potpuno uređena država vrlo je utemeljeno. U razgovorima sa strancima Švedani svoju zemlju doživljavaju kao najrazvijeniju,

mada je ona, prema statističkim podacima OECD-a, tek na 11. mestu od sadašnjih 15 zemalja članica. Istovremeno, od svih zemalja EU, Šveđani su najmanje informisani o Uniji. Deo krivice leži i na njihovom političkom rukovodstvu koje, kako kaže Margot Walström, švedski komesar u Evropskoj komisiji, nije imalo razrađenu politiku prema EU od ulaska u Uniju 1994. i strogo je razdvajana unutrašnja od evropske politike. Postoji još jedan psihološki argument koji sputava Šveđane i druge skandinavce u njihovom odnosu prema EU. Duboko usadena politika konsenzusa do koje se brzo dolazi oko važnih pitanja suprotna je dugoročnim pregovaranjima i nadmudrivanjima u EU.

FINSKA

Finska se članstvom u EZ, konačno definitivno priklonila tzv. prozapadnoj politici. Zbog blizine Rusije tj. Sovjetskog Saveza, ova nordijska zemlja je stalno bila u procepu između ove dve struje. Bilo je potrebno balansirati, pa ponekad i posredovati između ova dva dela Evrope. Ne možemo govoriti o nekoj izuzetnoj naklonosti Rusiji, ali sa druge strane ne možemo ni zanemariti činjenicu da je Finska svoju nezavisnost upravo ostvarila nakon 1917. godine i oktobarske revolucije u Rusiji, pod čijom je vlašću do tada i bila. Dakle, sa kasnijim padom SSSR-a, Finska počinje da se približava Evropi i konačno, 1995 godine postaje i članica EU. Finska je još od 1961 godine članica EFTE.

Referendumi 1994. (Norveška, Švedska i Finska)

legenda:

■ ZA ■ PROTIV, 50,1%-59,9% ■ PROTIV, 60,0 ■ 69,9% ■ PROTIV, 70% i više

ISLAND

Island nije članica EU, i svoje bliske i gotovo harmonične odnose sa ostatkom Evrope, tj. pre svega sa Evropskom Unijom ostvaruje putem EEA. čiji je član od samog nastanka ove organizacije tj. od 1. 1. 1994. Ovim sporazumom zagarantovano je zajedničko tržište, sa izuzetkom poljoprivrede i ribolova. Potpisnice ovog sporazuma jesu svih petnaest zemalja članica Unije kao i NORVEŠKA, ISLAND i Lihtenštajn. Trenutno je Island u pregovorima za proširenje EEA na još deset novih članica EU.

Evropska Unija za Island svakako predstavlja najvećeg i najvažnijeg trgovinskog partnera. Naime, 1998. godine, 65% ukupnog izvoza sa Islanda odlazilo je u EU, dok je 56,2% ukupnog uvoza upravo iz EU. Godine 2000. 54,9 % posto ukupnog izvoza je otišlo u EU (od toga 62,7% putem EEA), dok je iz EU uveženo 68,4% ukupnog uvoza (70,3% putem EEA). Naime, EEA sporazum je, u okviru teritorije obuhvaćene zemljama potpisnicama) omogućio slobodno kretanje, putovanja, investiranja ili kupovinu nekretnina, sa veoma malo ograničenja.

Za Island, Norvešku i švajcarsku (koja je član EFTE ali ne i EEA) pitanje EU je neizbežno bez obzira na to da li žele ili ne žele članstvo u istoj. Saradnja je neizbežna. Ukoliko ove zemlje ipak odliče da pristupe Uniji, pregovori, bar što se same Unije tiče, mogu početi što pre, ali uslovi koje bi ove zemlje mogle postaviti/postavljaju jesu krucijalni. Ono što je evidentno jeste da su one itekako dobrodošle u Uniju, ali pritisak i odgovornost koje su ove zemlje same sebi nametnule vremenom ne-ulaskom u Uniju ih primoravaju da kupuju vreme.

DANSKA

Danska je još od 1973. članica EZ, a od 1993. i članica EU. Bez obzira na svoje članstvo u NATO-u koje datira još iz 1949, Danska ipak učestvuje u velikom broju mirovnih operacija, baš kao i gotovo sve ostale evropske zemlje. Pregled istorijata danskog pristupanja EZ deluje gotovo kao idealan sled stvari. Međutim, ne može se reći da je sve prošlo baš tako glatko. Iako je na referendumu za ili protiv ulaska u EZ, za ulazak glasala solidna većina, na referendumu 1986. godine o prihvatanju ili neprihvatanju zajedničkog ekonomskog tržišta podršku je dalo tek 56% glasača. Na referendumu za ili protiv 1992, sporazum u Mastrohtu biva odbijen sa 50,7% glasova protiv. Ovaj sporazum biva prihvaćen tek 1993. na ponovljenom referendumu, sa 56,8% glasova za. Godine 1998. amsterdamski sporazum takođe biva prihvaćen, ali se već 2000. javno mnjenje izjasnilo protiv EMU i uvođenja evra. Danska je, kao i Norveška, punopravna članica NATO-a.

Interesantno je da su upravo na predlog Danske 1968. započeti pregovori o formiranju svojevrsne Nordijske Ekonomske Zajednice (NORDEK). NORDEK bi predstavljao telo kojim bi se koordinisala saradnja među nordijskim zemljama. Ta saradnja bi se zasnivala na osnovama pre svega ekonomske zatim regionalne, tržišne i socijalne politike, poljoprivrede, ribolova, obrazovanja i nauke. Na čelu NORDEK-a bi bio Savet Ministara, u kome bi svaka zemlja imala po jednog predstavnika.

Danska je ove pregovore pokrenula obeshrabrena odbijanjem zahteva V. Britanije za prijem u EZ, 1967. U periodu od 1968-69. traju intenzivirani pregovori o

eventualnom formiranju ovakvog vida saradnje među nordijskim zemljama. Raspravljalo se pre svega o politici-odnosu prema EZ i Sovjetskom Savezu.

Dok su se za definisanje odnosa sa EZ naročito zalagale Danska, Norveška i Švedska, na drugoj strani bila je Finska kojoj je bilo potrebno jasno definisana politika odnosa sa susednim Sovjetskim Savezom. Odlaskom De Gola 1969, ponovo se javlja realna mogućnost za prijem V. Britanije čiji je zahtev za prijem u EZ u stopu sledio zahtev Danske. Ovim događajem se ne zaustavljaju pregovori oko NORDEK-a. Naime, pregovori oko NORDEK-a i ulaska u EZ se paralelno odvijaju još neko vreme.

U pregovorima oko NORDEK-a se dovodi u pitanje nezavisnost te organizacije u budućnosti od EZ. Entuzijazam nordijskih zemalja oko ovih pregovora vremenom polako opada, sve dok Finska, konačno, 1970. ne istupi iz ovih pregovora jer smatra da je nemoguće takvu nezavisnost ostvariti. Od tada pa do danas se vode žestoke rasprave oko toga da li je NORDEK od samog početka osuđen na propast, ili je jedini krivac za propast Finska?

Priča o ujedinjenju severa u evropskim tokovima još nije završena. Ona je za sada u fazi mirovanja, jer je nehomogenost pozicija nordijskih zemalja u velikoj meri ograničava, kao što to npr. nije slučaj sa zemljama Beneluksa koje lako grade jednu kompaktnu celinu, jer u evropskoj politici učestvuju sa gotovo 100% podudarnih pozicija. Nordijska dimenzija u EU ima veoma veliku ulogu. Nordijske zemlje su svesne da bi ta uloga bila i od još većeg uticaja i značaja ukoliko bi se ove zemlje apsolutno ujedinile na tom planu. Taj plan možda deluje preambiciozno i realno tek u nekoj dalekoj budućnosti. Međutim, skandinavski blok/saradnja u odnosu na mogućnost nordijske kooperacije deluje kao sasvim mali zalogaj, ali to je sasvim realna mogućnost, i više nego odlična odskočna daska za dalja povezivanja Severa.

Ovu temu sam odabrala razmišljajući par koraka unapred u pogledu budućnosti EU. Uverena sam da su ujedinjenja unutar Unije neizbežna. Naime, to se najpre tiče situacije koja će neminovno nastati nakon prijema novih članica 2004. godine. Nakon nekog vremena, biće teško pronaći smisao ukoliko sve ostane na starom. Naime, konsenzus oko i najmanje odluke će biti gotovo nemoguće postići, i potrebno je ujediniti se kako bi se taj broj od 25 glasova donekle redukovao tj. kako bi se stavovi zemalja po mnogim pitanjima usaglasili. A koje bi se zemlje mogle bolje usaglasiti osim onih susednih, sa sličnim istorijskim, društveno-ekonomskim razvitkom, jezikom, klimom, tradicijama i običajima?

Danas se sasvim otvoreno govori kako o ujedinjenju Severa, tako i o ujedinjenju zemalja istočne Evrope, ili ujedinjenju balkanskih država, pa zašto ne i bivših jugoslovenskih država u saradnji na državnom nivou unutar EU. Ovakav vid saradnje umanjio bi za sada gotovo neprikosnovene uticaje i volju trenutno vodećih zemalja Evrope i doneo osveženje zdravom i ravnopravnom konkurencijom. Skandinavske ili nordijske zemlje jesu gotovo idealne za jedan takav pilot-poduhvat unutar Unije, što će one nejverovatnije i biti, jer ne polaze od međusobnih razlika, već samo od sličnosti, i onog trenutka kada ih bude dovoljno, tj. kada se steknu uslovi za jednu zajedničku polaznu tačku – do stvaranja ovog bloka će neminovno i doći, iako je po logici stvari realnije da takvom ujedinjenju najpre teže zemlje na nižem stupnju društveno-ekonomskog razvoja u odnosu na zemlje severa, ali se o tom pitanju još uvek ne razmišlja dovoljno ozbiljno.

LITERATURA:

SPOTLIGHT ON SWEDEN Hans-Ingvar Johnsson

Web-stranice:

www.europa.eu.int

www.nato.int

www.eiropainfo.lv

Švedska

www.sweden.gov.se

www.utrikes.regeringen.se

Norveška

www.oslo.net/historie/EU/

www.siste.no

www.smabrukarlaget.no/tema/eu

Danska

www.um.dk/english/danmark

Denmark-History; Denmark in the International Community, 1945-72,

Political upheaval, economic crisis and renewed growth Since 1973,

autori: Lorenz Rerup, Niels Finn Christiansen

www.denmark.dk

www.um.dk

Finska

<http://www.ccc.jyu.fi>

<http://www.valt.helsinki.fi>

Island

<http://www.cfr.org.uk/PR27.01.03.pdf>

<http://www.iceland.is>

http://europa.eu.int/comm/external_relations/iceland/intro/

NORDEK

<http://www.hh.se/stud/le99maan/ovn7.htm>

Norden in the International Economic System 1956-1986

Lecture 9: Welfare, Economic Change and Integration

The Nordic Countries and the International System 1949-2000

Juhana Aunesluoma

www.valt.helsinki.fi/staff/jauneslu

Island, Norveška i Švajcarska u odnosima sa Unijom

<http://www.cfr.org.uk/PR27.01.03.pdf>

21st Century Views

Scandinavia

Nordic values a source of strength in the new economy

EUROPE Magazine: EUROPE December/January 1999-2000 issue No. 392

www.wsws.org

News & Analysis : Europe; Sweden strives to deepen EU penetration of Baltic states- By Steve James, 3 January 20

Jelena Laušev

*Strategija priključenja SCG
evropskim procesima*

*Ako propustimo taj talas plime,
ceo život će nam biti osuđen na plićak i bedu*
(Šekspir)

Uvod

Okončanjem Drugog svetskog rata zaključeno je jedno od najnesrećnijih poglavlja istorije evropskog kontinenta. Mnogo godina posle 1945. evropske države morale su da žive s posledicama tog rata. Za razliku od očekivanja, mnogo je manje vremena bilo potrebno za obnovu gradova i industrije.

Kraj posleratnog doba nije kraj istorije, niti kraj sukoba i kriza, međutim evropski interesi sada su drugačiji od pređašnjih. Oni koji su videli pad Berlinskog zida s pravom mogu da citiraju Getea (povodom bitke u Valmiju 1792. godine): "*Od ovog mesta i trenutaka počinje novo razdoblje svetske istorije i možete se pohvaliti da ste prisustvovali njegovom rađanju*".

Uvek postoji izvesna sumnja u istorijske periodizacije, ali se retko desi da su parametri tako očigledni kao u ovom slučaju.

Manje od pedeset godina prošlo je otkako su u Evropi utihnuli topovi i prestala bombardovanja, a već je teško zamisliti koliko je u to vreme bilo patnje, razaranja i beznađa. Tako brzi istorijski preokreti najslikovitije ukazuju da je čitavo čovečanstvo u stanju večite tranzicije.

Zaista živimo u vremenu kada ništa nije isključeno! Samim tim, teba imati u vidu da u svetu više nema bipolarizma dveju velesila, američke i ruske, već je jedina velesila SAD, uz postojanje američko-japansko-zapadnoevropskog tripolarizma.

Ugledanje na Zapad nije uvek bilo dominantno ugledanje u imitacionom efektu. Normalno je da se manje razvijen ugleda na razvijenijeg jer od njega ima šta da nauči.

Ali u istoriji se ugledalo i na Istok (*zarobljena Grčka je zarobila divljeg pobednika (Rim) i nametnula nauku i umetnost seljačkom Laciju*). Platon, Aristotel, Euklid i Arhimed bili su uzor za Rimljane.

Tek posle 1100, a naročito nakon 1400. godine usled novih geografskih otkrića (Kolumbo i dr.) jaz se počeo produbljivati. Do tada su i Istok i Zapad smatrani jednakim nasledem čovečanstva.

Kako će se savremeni uslovi privređivanja moći nadovezati na ovakvo shvatanje?

U osnovi je pogrešan termin ugledanje na Zapad. Pravi termin je ugledanje na žarišta znanja i tehnologije.

Nekada je ugledanje bilo na centre kultura: Maja, Asteka, Rimljana, Grka, Perzijanaca, Asiraca, i Vavilonaca; zatim na centre materijalnih kultura faraona s piramidama, velikim sistemima navodnjavanja Eufrata i Tigra, Panamskog kanala, Sueskog kanala i sl. Dalje je usledilo ugledanje na centre proizvodnje energije, parnog stroja, velikih avionskih letova, letova na Mesec, atomske energije, obletanja svemira, istraživanja Marsa, Venere, Saturna itd.

Znači, ugledanje na vodeće centre ma gde se oni nalazili (danas su to Amerika, Japan, EU).

Dakle, treba promeniti terminologiju i savremene uslove privređivanja vezati za podvige tržišne ekonomije. Amerika je bila pribežište za evropsku sirotinju, da bi za svega nekoliko vekova postala ugled za agrar, za industriju, za svemirska istraživanja. Slična progresija desila se i Japanu, a i EU posle drugog svetskog rata. Bilo bi odlično kada bi se tako uspešan tok mogao primeniti i na našu sadašnju situaciju...

Gde smo mi u toj priči?

Strujanje ekonomskih tokova između zemalja stalno je pod uticajem ekonomskih transakcija koje se odvijaju između rezidenata tih zemalja. One se odvijaju na temelju savremenih uslova privređivanja koji su danas u znaku liberalizacije u okviru više ili manje otvorene ekonomije i relativno slobodnog tržišta pa čak i s jedinstvenom valutom **-euro**.

U takvim okolnostima neminovno se postavlja pitanje: "A gde smo mi u svojoj priči?"

Za vreme postojanja bivše Jugoslavije, ne retko su ideoloski orijentisani autori javno izgovarali frazu: "šest republika, pet naroda, četiri religije, tri jezika, dva pisma i jedna država". Te države danas više nema, republike su krenule svojim putem, narodi i religije se zavadili do krvi, svaki pokušaj dijaloga vođen je jezikom gluvih, mirovni sporazumi su potpisivani nečitkim rukopisom a zajedničku državu smo odavno prežalili i zaboravili.

Posle deset godina dezintegracionih procesa mnogi su shvatili da bi bilo najbolje da nikada nismo iskusili ono što nam se dešavalo tokom devedesetih. Danas kad mnogi veruju da zajedno nije bilo moguće živeti, postavljamo sebi zajednički cilj – uklopiti se u evropske integracije. Kruna te integracije bi trebalo da bude pristupanje Evropskoj Uniji.

Evropska unija je mnogo više od šest republika, pet naroda, četiri religije, tri jezika, dva pisma i jedne države. Radi se o skupu država i naroda koji teži da se poveže, ujednači, unificira, uniformiše, da ima iste zakone, isti novac, istovremeno zajedničko i jedinstveno tržište, da uspostave iste obrasce funkcionisanja i komuniciranja na svim delovima Unije.

Svaka ozbiljnija razvojna strategija na našem prostoru bi morala da uvaži svetske integrativne tokove, a posebno tokove evropske integracije. S toga je

neophodno razmišljati o mogućnostima našeg uključivanja u Evropsku Uniju. Potrebno je preispitati koliko smo daleko od zahtevanih i postignutih standarda same Evropske unije i, posebno, preispitati naše mogućnosti, kako objektivne tako i subjektivne, da ih dostignemo. No, to nije sve, neophodno je razviti globalne strategije našeg razvoja na putu evropske integracije...

Prednosti i nedostaci

S obzirom na ogroman broj kandidata za članstvo koji se prijavio nakon prestanka hladnog rata i propadanja komunističkog lagera, Evropska unija je na neki način pojednostavila proces pristupanja u toliko što je utvrdila neke opšte kriterijume koje svaka zemlja-kandidat mora da ispuni da bi uopšte mogla da se kandiduje za članstvo. Najpoznatiji među tim kriterijumima su oni koji su utvrđeni na samitu šefova država i vlada EU u Kopenhagenu 1993. godine. Međutim, mada postoje opšti kriterijumi ocene i "razvrstavanja" zemalja u kategorije spremnosti, u krajnjoj instanci Evropska unija pregovara sa svakom zemljom pojedinačno, čak i kad teče paralelan proces prijema nekoliko zemalja.

Zbog toga ima puno smisla pre svega razmotriti specifičnosti Srbije, ono što u ovom trenutku određuje njen položaj prema Evropskoj uniji, ono što će isto tako predstavljati i okosnicu budućih pregovora o približavanju EU. Tri stvari se čine bitnim u tom kontekstu:

Prvo, treba istaći nešto što nije samo specifičnost Srbije, ali jeste specifičnost u odnosu na dosadašnje procese pridruživanja kojima je EU rukovođila. Srbija u nomenklaturi EU pripada regionu - tzv. "Zapadni Balkan" za koji je smišljen i nov pristupni aranžman. Taj region sačinjavaju sve bivše republike SFRJ, osim Slovenije (koja pristupa kroz tzv. "Evropa aranžman") plus Albanija. Umesto kroz "Evropske sporazume", zemlje ovog regiona pristupaju EU kroz Sporazume o *stabilizaciji i asocijaciji*. Očigledna implikacija jeste da, kad je reč o ovim zemljama, a imajući u vidu nedavnu prošlost sa izraženom nestabilnošću, Evropska unija u prvi *plan* stavlja regionalnu stabilnost. Dakle, postizanje i održavanje regionalne stabilnosti je najširi okvir, najširi kontekst koji određuje i koji će i u narednom periodu određivati osnove strategije i politike EU prema svakoj od zemalja u regionu.

Drugo, Srbija je desetak godina viđena kao glavni destabilizator u regionu. Bivši režim Slobodana Miloševića je viđen kao glavni generator destabilizirajućih impulsa prema drugim zemljama regiona. Takvo višegodišnje poimanje Srbije od strane građana, političara i institucija EU i odgovarajuća politika koja je iz toga sledila, ima trostruke posledice:

- a) Stvorena je jedna vrlo nepovoljna predstava - imidž - o Srbiji, nešto što nije lako poništiti, uprkos spektakularnom prevratu 5. oktobra 2000. godine. Srbiji predstoji još kazivanja i dokazivanja, pre svega delima, reformama i kvalitativnim promenama, da bi se negativan efekat ovakve postojeće predstave otklonio.
- b) Najpogubnije posledice su svakako kaznene mere koje je EU, zajedno sa drugim zemljama, a pre svega sa SAD, sprovodila prema Srbiji. Pre svega, to su sankcije koje su uvedene još daleke 1992. godine. Zatim, to je i NATO bombardovanje

iz 1999. godine koje je dovelo do ogromnih razaranja materijalnih resursa zemlje. I ekonomske sankcije i fizičko razaranje objektivno utiču na startnu poziciju Srbije u negativnom smislu. Ni jedna zemlja, sa izuzetkom BiH, nije imala tako nepovoljnu početnu poziciju u pregovorima sa EU.

Srbiji tek predstoji težak zadatak suočavanja sa nedavnom prošlošću.

To je pitanje koje će i te kako biti prisutno u svim našim nastojanjima da se približimo Evropskoj uniji. Dovoljno je samo podsetiti se problema u saradnji sa Haškim tribunalom da bi se razumelo o čemu se radi.

Pored ovih objektivnih poteškoća koje opterećuju startnu poziciju Srbije na putu u Evropu, postoji i nekoliko olakšavajućih okolnosti koje takođe valja imati u vidu da bi se realno š Srbije za uspeh u pregovorima.

Kao prvo, činjenica da sad zaostajemo i kasnimo u odnosu na neke zemlje koje su pre samo deset godina bile daleko iza nas u razvijenosti odnosa sa EU, omogućava prikupljanje pozitivnih i negativnih iskustava tih zemalja, kao i učenje od onih koji su ovom stazom već kročili.

Drugo, bivša SFRJ je imala vrlo razvijene odnose sa EU u poređenju sa zemljama komunističkog lagera kome su tad pripadale i Poljska, i Čehoslovačka, i Mađarska, sada zemlje u prvom planu za prijem 2004. godine. Drugim rečima, za razliku od tih zemalja, SCG raspolaže određenim, ne malim, iskustvom saradnje koje ove druge zemlje nisu imale. To se najviše ogleda u kadrovima koji su tada održavali veze sa EU, a koji danas stručno, kompetentno i na bazi predašnjih iskustava mogu *al pari* da komuniciraju sa ekspertima EU.

Ipak, treba bita realan i oceniti da navedene prednosti nisu dovoljne da u svemu kompenziraju nedostatke, a posebno ne onaj materijalni nedostatak - uništenu privredu i izuzetno složenu ekonomsku poziciju.

SCG, se u ovom trenutku nalazi pred startnom pozicijom formalizacije institucionalnih odnosa, mada su diplomatski odnosi uvedeni odmah nakon prekida sa Miloševićevim režimom i mada je EU veoma prisutna u revitalizaciji privrede i društva kroz razne oblike pomoći i donacija.

Postoji nekoliko objektivnih poteškoća i nedoumica. Pitanje *zajednice* Srbije i Crne Gore je prva takva nepoznanica. Beogradski sporazum koji su potpisale SRJ, Srbija i Crna Gora u prisustvu visokog predstavnika EU, zamišljen je kao faktor ubrzavanja procesa pridruživanja, ali se lako može desiti da postane faktor usporavanja. Postignuti politički sporazum je previše uopšten, načelan i nejasan u važnim detaljima - posebno po pitanju *kako* će se vršiti harmonizacija i usaglašavanje različitih ekonomskih sistema - da bi mogao pružiti pouzdan oslonac za predviđanje toka pregovora sa Evropskom unijom.

Isto tako, i u neposrednoj vezi sa prethodnim, jeste i pitanje da li je uopšte moguće osmisliti strategiju pregovaranja sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji ako ne postoji *nacionalna strategija* razvoja. Pri tome se ne misli samo na strategiju ekonomskog razvoja već, generalno, na strategiju *društvenog* razvoja: politički sistem, pravosuđe, organi bezbednosti, kontrola armije, međuetnički odnosi, reforma državne uprave, decentralizacija države, itd. Jer sve su to komponente o kojima se pregovara u okviru 30 poglavlja koja sačinjavaju okosnicu pregovora o asocijaciji i stabilizaciji.

Postoje nejasnoće i o povoljnosti i poželjnosti brzine pridruživanja, odnosno učlanjenja u EU. To je izuzetno delikatno pitanje. Brzina pridruživanja i učlanjenja mora biti sinhronizovana sa brzinom promena u zemlji. Svako ishitreno pridruživanje, koje nije praćeno odgovarajućim promenama u zemlji, nanosi više štete nego koristi. Pridruživanje i članstvo u EU ne smeju biti sami sebi cilj, već samo sredstvo i putokaz za nužne promene u zemlji. ***Osnovni motiv za promene jeste i mora ostati poboljšanje životnih uslova građana, modernizacija društva, privrede i države.*** Članstvo u EU služi kao važan dodatni impuls, ali osnovni motiv mora biti unutrašnji, domaći.

Ekonomski aspekt

Tesno vezano sa prethodnim jeste i pitanje ocene ***troškova i dobiti*** od procesa pridruživanja, a potom i članstva u EU. Teško je zamisliti strategiju pridruživanja bez ozbiljne analize troškova i dobiti od pridruživanja. Takva analiza još nije urađena i trebalo bi je uraditi što pre. Pri tome se mora napraviti jasna razlika između kratkoročnih i dugoročnih efekata. Intuitivno je jasno da kod dugoročnih efekata dobit mora da prevazilazi troškove. To pokazuju i iskustva dosadašnjeg pridruživanja, a i samo pridruživanje postaje besmisleno ako to nije tako. Daleko je važnije dobro i tačno sagledati dobiti, a posebno troškove na kraći i srednji rok jer upravo tu leži i pravi osnov za formiranje nacionalne pregovaračke pozicije: tražiti od EU da maksimalno doprinese i pomogne u smanjenju i alimentiranju tih troškova.

Proces pridruživanja SCG Evropskoj uniji će zahtevati široke promene u privrednom kao i u drugim sistemima, te u strukturi privrede, njenoj organizaciji i načinu poslovanja. Taj će potrajati nekoliko godina i ne treba očekivati da bi se zemlja mogla pridružiti EU pre kraja ove decenije.

Za SCG ce jedna od najznačajnijih prednosti članstva u Evropskoj uniji biti povećanje ekonomskog potencijala i standarda stanovništva. Tri su osnovna, međusobno povezana, načina na koji ekonomska integracija deluje na privredni razvoj: ***1) brza akumulacija ekonomskog i ne-ekonomskog kapitala, 2) brza apsorpcija tehnologije, 3) poboljšanje opštih uslova za sprovođenje ekonomske politike.***

Dugoročni rast privrede je prevashodno determinisan početnim uslovima, stopom uvećanja fizičkog kapitala (odnosno učešćem investicija u BDP), stopom uvećanja ljudskog kapitala (stepen obrazovanosti radne snage, sposobnost upravljanja novim produkcionim postupcima, savremenim menadžmentom, integrisanje inovacija u proizvodne i prodajne procese, i dr). Osim toga, sužavanje razlike u dohodovnom nivou sa zemljama EU zavisi, ne samo od visine stope rasta, već i od ljudskog i proizvodnog potencijala, koji bi u promenjenim okolnostima mogao, umesto negativne, ostvarivati pozitivnu dodanu vrednost.

Prihvatanje pravila i regulative EU predstavlja se kao treći ključni korak u pripremi za pristupanje Evropskoj uniji. Ovaj korak je bitan s obzirom da podupire prethodna dva. On se izvodi u više faza. Prioritet se daje propisima koji se odnose na područja gde norme EU mogu olakšati procese stabilizacije, odnosno tranzicije (zakoni koji se odnose na investiranje, preuzimanje preduzeća, privatizaciju...), dok

se niži prioritet dodeljuje propisima koji, premda su značajni, nisu u neposrednoj kratkoročnoj vezi sa osnovnim elementima reforme. Prenagljeno usvajanje nekih pravila EU mogu više škoditi tranziciji nego joj koristiti i stoga ih je uputnije odložiti za kasniju fazu reformi (na primer, propisi o slobodnom kretanju kapitala mogu stvoriti problem valutnoj politici ako se usvoje prebrzo, odnosno ukoliko prethodno nije izgrađen sistem za monetarnu sterilizaciju viška deviza).

Od značaja je razlikovati kratkoročne efekte od stvaranja uslova za dugoročne efekte stabilizacije. Tako, na primer, iskustvo zemalja centralne Evrope je pokazalo da je od manje važnosti brzo smanjenje stope inflacije nego stvoriti sistemске i strukturne pretpostavke za eliminisanje ugrađenih faktora inflacije. Isto se odnosi na privredni rast: podsticaji koji bi vodili ubrzanju proizvodnje u jednom ograničenom, kratkom, razdoblju ne predstavljaju put za pridruživanje EU.

Reforme

Osnovni elementi strategije ekonomske reforme u SCG, koju valja izvesti na liniji priprema uslova za pridruživanja Evropskoj uniji, su sledeći:

- a) Temelj sveukupne transformacije predstavlja nekoliko osnovnih reformi, čije je ispunjenje uslov sprovođenja tranzicije: transformacija društvene svojine, kao i smanjivanje državne svojine, rehabilitacija banaka, liberalizacija cena i trgovine;
- b) Reforma sistema socijalne bezbednosti, a naročito penzijskog sistema;
- c) Reforma finansijskog sektora: privatizacija banaka, otvaranje finansijskog sektora inostranoj konkurenciji, reforme osiguranja;
- d) Liberalizacija i privatizacija sektora javnih usluga;
- e) Proširenje okvira za neometanu konkurenciju i liberalizaciju cena;
- f) Prestrukturiranje preduzeća sa naglaskom na zatvaranju nesposobnih jedinica;
- g) Prilagođavanje pravnog i regulatornog sistema u smislu davanja podrške ostalim reformama.

Ostvarivanje reformi prema pomenutim elementima treba razumeti kao kritičnu masu preobražaja u nacionalnoj ekonomiji koju valja preći da bi se sprovela strategija priključivanja EU. Kašnjenje ovih reformi neizostavno pomera u dalju budućnost datum kada će SCG biti sposobna da se pridruži Evropskoj uniji.

Tržište radne snage

Prelazak na potpunu tržišnu privredu u procesu sprovođenju tranzicije izazvaće ozbiljne promene na području radne snage i tržišta rada. Nezavisno od sadašnjeg obima nezaposlenosti, valja računati da će strukturna modernizacija srpske privrede izazvati dodatno otpuštanje radne snage usled funkcionalne prezaposlenosti koja postoji sada. Povlačenje ljudi iz redova aktivne radne snage će

se nesumnjivo manifestovati u porastu socijalnih troškova po osnovu penzija, kao i povećanju broja formalno nezaposlenih lica. Jedino ako bi uporedo sa ovim tekao proces ubrzanog zapošljavanja u uslužnom sektoru, kao i samozapošljavanja, stopa nezaposlenosti bi mogla biti manja. Ova mogućnost je realistična jer iskustvo drugih zemalja u tranziciji pokazuje da je paralelno sa opadanjem broja zaposlenih u industriji, došlo do novog zapošljavanja u sektoru malih privatnih preduzeća i u sektoru javnih i privatnih usluga.

Treba smatrati da će nekoliko godina situacija na području tržišta rada imati sledeća obeležja: visoko učešće dugoročne nezaposlenosti; visoko učešće nekvalifikovane i nisko kvalifikovane radne snage među nezaposlenima; rigidnost stope nezaposlenosti. Uzgred rečeno, slične karakteristike mogu se uočiti i u svim ostalim zemljama koje se zakoračile na put tranzicije.

SCG mora naći uravnoteženi pristup tržištu rada kako bi postigla potrebnu fleksibilnost na tom tržištu i istovremeno obezbedila zaštitu zaposlenih. U tom cilju je potrebno preduzeti sledeće korake: *a) odstraniti postojeće institucionalne (zakonske) barijere na tržištu rada i naročito propise o socijalnoj sigurnosti (koja po svojoj prirodi ne spada u sferu mikroekonomije), b) podstaći otvaranje novih radnih mesta, tamo gde je to profitabilno (kreditni, kamatne stope, pravni, menadžerski, ekonomski saveti, itd), c) podstaći stalno investiranje u ljudski kapital (preko odgovarajućeg sistema specijalizovanog školovanja, odnosno profesionalnog usavršavanja), d) podstaći mobilnost radne snage (između ostalog, pojednostavljenjem administrativnih postupaka u celini), e) reducirati sivu ekonomiju (neformalni radni odnos).*

Biće potrebno preusmeriti politiku zapošljavanja u pravcu aktivne politike zaposlenosti. Prema standardima EU, mere aktivne politike će se morati odnositi i na osobe koje se suočavaju sa otežanim mogućnostima nalaženja posla. Radi se prevashodno o mladim ljudima, radnicima sa nižim kvalifikacijama i ljudima srednje dobi (40 i više godina), čije kvalifikacije više ne odgovaraju novim zahtevima proizvodnje, odnosno uslugama novog tipa, vrste i kvaliteta. Isto tako, predstoji aktiviranje programa zapošljavanja u manje razvijenim regijama. Aktivni programi prekvalifikacije i doškolovanja treba da budu usmereni u pravcu povećanja mobilnosti rada, prevazilaženja zastarelih znanja i veština i naročito stvaranja šansi za zapošljavanje nekih karakterističnih socijalnih i kvalifikacionih grupa.

Banke

Tokom 2001. devetnaest banaka koje nisu ispunjavale zakonom utvrđene kriterijume izgubile su licence za rad. Početkom 2002. doneta je odluka o stečaju četiri najveće banke. Međutim, iako je pokretanjem stečaja na nesolventnim bankama završena najosetljivija faza u restruktuiranju bankarskog sistema, Srbiji predstoji dugačak put do revitalizacije bankarskog sektora.

Budući da banke dominiraju finansijskim sistemom SCG, ključni korak finansijske reforme mora biti usmeren ovim institucijama. Dva su osnovna pravca promena potrebna u ovom sektoru: prvo, uvođenje konkurentskih, tržišnih principa delovanja i, drugo, regulisanje ogromnog duga komintinata prema bankama

(non-performing debt). Banke treba očistiti od nenaplativih potraživanja, odnosno od kredita datim preduzećima koja ova nikada neće vratiti. Biće potrebno ustanoviti posebno telo - na primer, Agenciju za rehabilitaciju banaka - koja će otpisati gubitke na račun bančinog kapitala (koliko i ukoliko ga ima) i zameniti formalnu aktivu sa obveznicama koje bi izdala pomenuta Agencija (razume se, sredstva bi se obezbedila iz budžeta, odnosno iz inostranih izvora, što je verovatnije). U svakom slučaju radi se o sumi, koja bi, po svoj prilici, bila otprilike ekvivalentna 12% do 15% vrednosti BDP. Tek nakon rehabilitacije banaka moglo bi se pristupiti njihovoj privatizaciji (razume se, moguća je drugačija varijanta, da se banke prepuste prodaji ovakve kakve jesu, ali u tom slučaju bi njihova cena bila višestruko niža).

SCG je potrebna efikasnija kontrola, supervizija, da bi se poboljšao finansijski status bankarskog sektora. Ovu superviziju treba da obavlja centralna banka, ali je prethodno potrebno usvojiti standarde EU u pogledu metoda obračuna kapitalne adekvatnosti, alokacije potražnih salda, definicije kreditnog rizika i sl. Verovatno je da će trebati podići prag minimalnog potrebnog kapitala za poslovanje banaka, čime će se, između ostalog, eliminisati jedan broj nesposobnih banaka i pojačati konkurencija između preostalih. Razume se, valja još više nego do sad, otvoriti vrata inostranim bankama, odnosno njihovim podružnicama i pravno regulisati to pitanje prema standardima koji važe za ostale zemlje u tranziciji i koje je EU definisala početkom devedesetih.

Produktivnost bankarskog rada u SCG je preniska po svim merilima. U tome treba videti jedan od razloga zašto su kamatne stope visoke (drugi faktor je da banke ne raspolazu dovoljno velikom depozitnom bazom i da se visokim kamatnim maržama nastoji makar delimično pokriti rizik kreditiranja). Po svoj prilici će one ostati visoke određeno vreme - čak i nakon rehabilitacije bankarskog sistema - jer će se među njima pojačati konkurencija za ograničenu ponudu depozita, a visoke pasivne kamatne stope će pokrivati putem visokih aktivnih stopa. Isto tako, po svoj prilici će se kreditiranje nastaviti po do sada dominantnoj shemi: krediti se odobravaju prevashodno velikim i srednjim preduzećima, dok tzv. preduzeća malog obima imaju osetno manje učešće u masi odobrenih kredita.

S obzirom na aktuelno stanje i verovatne promene u bankarskom sistemu u predstojećem razdoblju, nije za očekivati da će banke preuzeti aktivniju ulogu u prestrukturiranju srpskih preduzeća. Može se navesti nekoliko razloga za to: nedostatak kadrova osposobljenih za kreditnu i analizu rizika u promenjenim uslovima poslovanja preduzeća; nedovoljne informacije o kreditnoj sposobnosti komintenata; okruženje koje ne štiti dovoljno kreditora u slučaju otežanog vraćanja kredita; sklonost banaka da u svom portfelju drže obveznice države ili centralne banke, a ne korporativne obveznice (ove prve ne nose nikakav rizik); većina banaka u Srbiji operiše isključivo sa klasičnim bankarskim uslugama, dok su novi, sofisticirani, bankarski proizvodi retki i većina njih u srpskoj finansijskoj praksi uopšte ne postoji.

Finansijsko tržište

Pored reforme bankarskog sistema, Srbija tek treba da pristupi široj reformi finansijskog sistema i u tom smislu kompletira institucionalni okvir za razvoj finansijskog tržišta, donese zakon o hartijama od vrednosti i investicionim fondovima, unapredi instrumente obezbeđenja plaćanja ... Efikasan finansijski sistem je od kritičnog značaja za pristupanje EU, uglavnom zbog njegovog značaja za ostale segmente privrede, te EU finansijski sistem smatra strateškim sektorom.

Tržište kapitala je institucija koja se mora uspostaviti, ne samo zbog "formalnih" uslova za uključivanje u Evropsku uniju, već i zbog proširenja sistema finansijskog posredništva. U početnoj fazi, tržište kapitala će verovatno biti ograničeno na nekoliko vrednosnih papira, ali će se po izvedenom procesu privatizacije privrede njihov broj svakako uvećati. Tražnja će se formirati kako kod domaćih, tako i kod inostranih investitora, čim se uspostavi pravni red u finansijskom sistemu i tržište kapitala zaživi, međutim, valja računati da će to tržište u pogledu svoje dubine ostati skromno prema evropskim standardima. To stoga što nije za očekivati da će tržišna kapitalizacija (ona prikazuje obim finansijskih resursa koji se mobilizira posredstvom obveznice) preći jedan do dva procenta bruto domaćeg proizvoda u prvim godinama poslovanja tržišta kapitala. Isto tako, obim trgovanja na ovom tržištu u prvim godinama će iznositi verovatno oko 1/4 - 1/3 ukupne tržišne kapitalizacija (u EU iznosi najmanje dva do tri puta toliko).

Može se očekivati je takođe da će tržište kapitala, slično kao i u ostalim zemljama u tranziciji, imati karakterističnu ulogu posebno na primarnom finansijskom tržištu. Naime, pokazalo se da je, umesto da služi za obezbeđivanje sredstava za emitente obveznice, ovaj segment tržišta postao instrumenat svojinske transformacije preduzeća. Fondovi za privatizaciju (bez obzira na formu koju imaju ili će imati) će po svoj prilici biti učesnici na tržištu kapitala, kao što su u Mađarskoj, Češkoj republici, Poljskoj, Hrvatskoj. Sa dobro vođenom politikom privatizacije, ove institucija bi mogle postati aktivni učesnici tržišta kapitala i to ostati do kompletiranja procesa tranzicije.

Da bi se srpsko finansijsko tržište uključilo u jedinstveno tržište Evropske unije, potrebno je prethodno ispuniti sledeće uslove:

- a) **potpuna sloboda za trgovanje finansijskim uslugama**; ovo pretpostavlja harmonizaciju standarda za nadzor finansijskih institucija i zaštitu deponenata, investitora i korisnika tih usluga;
- b) **međusobno priznavanje institucija nadzora i kontrole svake države članice**;
- c) **osposobljenost sopstvene nadzorne institucije** da obavlja kontrolu u drugim zemljama članicama EU. Na temelju ovih osnovnih principa, pripremljena je cela serija EU direktiva koje je potrebno usvojiti i ugraditi u poslovanje domaćeg finansijskog sistema.

Efikasan finansijski sistem je, kao što je već pomenuto, od kritičnog značaja za pristupanje Evropskoj uniji. On, naime, predstavlja neophodan element dve od "četiri slobode" jedinstvenog evropskog tržišta: **slobode kretanja kapitala i kretanja usluga**. Upravo zbog njegovog značaja za ostale segmente privrede, EU smatra

finansijski sistem strateškim sektorom koji određuje makroekonomsku osnovu pridruživanja Uniji. EU je izdala nekoliko direktiva koje se odnose na ovo područje. između ostalog su određeni i uslovi koje moraju ispuniti obveznice da bi se uvrstile na tržište kapitala. Istovremeno su definisana pravila o potrebnom načinu i proceduri informisanja učesnika o ponudi hartija od vrednosti, kontroli investicijskih fondova, prenosu hartija od vrednosti, njihovoj notifikaciji i ostalim relevantnim pitanjima koja se odnose na operacije tržišta kapitala.

Osim institucionalnog prilagođavanja domaćeg finansijskog tržišta SCG će morati podići produktivnost do nivoa koji će omogućiti da izdrži konkurenciju međunarodnog finansijskog sektora, kada bude uspostavljena potpuna sloboda kretanja kapitala. Efikasan finansijski sistem će omogućiti povećanje akumulacije na nacionalnom nivou, reducirajući troškove posuđenog kapitala i doprineti racionalnoj alokaciji finansijskih resursa.

Osnovni pravci politike transformacije finansijskog sistema mogu se grupisati u četiri skupine: **konkurencija, prestrukturiranje, nadzor i pravno-sistemsko prilagođavanje legislativi EU**. Povećanje konkurentnosti srpskih banaka je od najvećeg značaja za njihovo uključivanje u evropski finansijski prostor (razume se, pod pretpostavkom da je prethodno obavljena njihova konsolidacija, odnosno čišćenje bilansa i jačanje svežim kapitalom). Naše banke su visoko koncentrisane i posluju u uslovima izuzetno niske konkurencije. Biće potrebne brojne mere da se stanje na tom području promeni, od kojih je najvažnija otvaranje sistema za ulazak inostranih bankarskih institucija u većoj meri nego što je bio slučaj do sada.

Bankarsko poslovanje treba da se modernizuje i usvajanjem standardnih pravila operativnog poslovanja banaka, kao što su: ukidanje maksimiranih ili minimalnih kamatnih stopa, uvođenje sheme garantovanih depozita sa supergarancijom države, smanjiti tekuće troškove poslovanja, posebno reduciranjem broja zaposlenih, definisati prema standardima EU kriterijume za povezivanje i udruživanje banaka (merger propisi), proširiti broj i vrstu bankarskih produkata sa klasičnih na sofisticiranu ponudu i dr.

Banke će ubuduće morati da pokrivaju sve osnovne vrste bankarskih usluga. Pri tom će njihova strategija morati da sadrži sledeće elemente: **1) globalizacija poslovanja, 2) kapitalno povezivanje i finansijsko integrisanje, 3) specijalizacija i iznalaženje tržišnih niša, 4) diverzifikacija i uvođenje novih vrsta usluga** (kao što su, na primer, poslovi investicionog bankarstva, finansijsko savetovanje, devizne garancije, pridobijanje povoljnih dugoročnih izvora na inostranom finansijskom tržištu, itd).

Devizni kurs

Trenutno se ostvaruje značajan priliv deviza (privatni transferi, donacije, povećanje devizne štednje), što omogućava održavanje kursa dinara faktički pri nepromenjenom nivou. Međutim, budući kurs dinara ekonomska politika neće moći utvrđivati isključivo prema sopstvenim kriterijima, već vodeći računa o okruženju sa kojim se odvija pretežan deo naše spoljnotrgovinske razmene i iz kojeg će dolaziti kapital u domaće tokove reprodukcije. A to, između ostalog, znači da će se

morati vršiti stalno prilagođavanje kursa nacionalne valute svim relevantnim promenama u ekonomskom okruženju: promenama kamatnih stopa, relativnih cena, inputskih cena, konjunktornim promenama i dr. Takav koncept, međutim, pretpostavlja postojanje fleksibilnog kursa. Sve zemlje u tranziciji prihvatile su koncept fleksibilnog kursa (izuzetak je Bugarska, koja ima valutni odbor; sličan aranžman ima i Bosna i Hercegovina kao i neke baltičke države). "Fiksiranje" kursa, i njegovo održavanje pri nekoj izabranoj vrednosti, remeti kriterijume i delovanje alokacionog mehanizma, kada ovaj bude aktiviran.

Preduzeća

Pored rehabilitacije i razvoja finansijskog sistema kao jednog od ključnih poluga privredne reforme, Srbija je otpočela takođe veoma važan i dugotrajan zadatak u pogledu vlasničke transformacije tj. privatizacije i prestrukturiranja preduzeća. Da bi, pre svega, uspostavila funkcionisanje efikasne tržišne ekonomije, što predstavlja osnovni ekonomski podkriterijum u okviru Kopenhagenskih kriterijuma, a potom razvila privredu sposobnu da izdrži konkurentski pritisak snaga u Uniji, što predstavlja drugi pod-kriterijum, neophodan je nastavak već započetog procesa privatizacije (na osnovu Zakona o privatizaciji iz 2001) ali i restrukturiranje 44 velika društvena preduzeća "gubitaša". Ova preduzeća zapošljavaju 166.000 radnika, a višak zaposlenih se "optimistički" procenjuje na 40%. Opuštanje ovako velikog broja radnika je neminovnost pre svega sa stanovišta prelaska na poslovanje po tržišnim principima, ali i sa stanovišta povećanja produktivnosti privrede u celini. Međutim, ovakav korak će u isto vreme na kratak rok neminovno dovesti do ozbiljnih promena na području radne snage i tržišta rada.

Ukoliko hoćemo da se u jednoj biološkoj generaciji priključimo ekonomskom dinamizmu evropskih industrijskih zemalja biće potrebno da SCG izgradi modernu materijalnu i informacionu infrastrukturu, te da obnovi svoja preduzeća kako bi ova povećala dodatnu vrednost po zaposlenom (koja je sada oko 15 do 20 puta manja nego u zemljama EU). Pretežni deo proizvodnih programa jugoslovenske industrije doseže tek drugi stepen tehnološkog potencijala, na lestvici od 1 do 15. Naša preduzeća mogu obnoviti svoje programe u vremenu od 20 do 25 godina - bez učešća inostranog kapitala; ona u kojima će učestvovati inostrana akumulacija i menadžment to mogu učiniti za 4 do 5 godina (za upoređenje: razvojno usmerena preduzeća u EU obnavljaju svoje programe u proseku svakih pet godina). Tehničko zaostajanje jugoslovenske privrede za zapadnim zemljama iznosi oko 5-6 tehnoloških godina, što je u vremenskoj dimenziji ekvivalentno 35 do 40 godina.

U vezi sa pomenutim, indikativno je sledeće. Lista 200 najvećih preduzeća u SCG pokazuje da gornji deo lestvice značajno sačinjavaju preduzeća čija osnovna delatnost nije proizvodnja finalnih proizvoda nego eksploatacija prirodnih bogatstava (šume, rude, voda). Štaviše, uočava se da što je stepen finalizacije manji, preduzeća su rangirana bliže gornjem delu skale najvećih. Ovo sugerise da su "motori razvoja" ustvari proizvodne jedinice koje, već po definiciji, ne ostvaruju neki naročiti prirast nove vrednosti. Dodamo li tome da su i u izvozu dominantne sirovine, polufabrikati, odnosno proizvodi nižih faza obrade (dakle, sa malom

dodanom vrednošću) postaje preglednije zašto naši proizvođači na inostranim tržištima mahom ostvaruju gubitke ili, u najboljem slučaju, skroman prihod po fizičkoj jedinici plasirane robe.

Pokazatelji

Dakle, jasno je da će se morati nastaviti sa započetim ekonomskim reformama. Kad je reč o ekonomskoj sferi, treba istaći problem velike ekonomske zaostalosti Srbije u odnosu na prosek EU. Nominalno, Srbija zaostaje 17 puta za prosekom EU. Realno (poređenjem kupovne moći) to je još uvek fantastičnih 8 puta! Imali smo vrlo nisku polaznu osnovu privrede (nešto preko 1200\$ GDP¹ per capita), kao i nivo industrijske proizvodnje na trećini od nivoa pre 1990. godine.

Zbog toga je ubrzani razvoj, viša stopa rasta društvenog proizvoda, važan preduslov za ubrzavanje opšteg pristupa Evropskoj uniji. Mada je EU do sad u više navrata primala zemlje čija je ekonomske moć bila ispod proseka EU, a to će biti slučaj i prilikom narednog velikog prijema 10 zemalja, ipak ni u jednom slučaju zaostajanje za prosekom nije tako naglašeno kao što je u slučaju Srbije.

Gotovo svi kvantitativni ekonomski pokazatelji najniži su u čitavom regionu s tim da iz godine u godinu ipak ukazuju na poboljšanje stanja. **GDP per capita** u 2001. godini za Srbiju bez Kosova iznosio je 1.295\$, dok je u 2002. godini iznosio 2000\$, a u 2003. godini 2500\$ (ovako visok nominalni rast GDP per capita nastao je zbog smanjenja vrednosti dolara prema euru). Za 2004. godinu je projektovan GDP per capita u iznosu od 2740\$ uz realnu stopu rasta od 4,1% i godišnju inflaciju manju od 7% (sadašnja godišnja stopa inflacije iznosi 9%, a prosečna 12%). Po prognozi MMF u 2006. godini bi GDP per capita trebalo da dostigne iznos od 3100\$ i time uđe u zonu GDP per capita koji smo imali 1990. godine, dok bi u 2010. godini trebao da se približi iznosu od 4000\$ (Mađarska ima GDP per capita 5500\$, Hrvatska 4500\$, a Bugarska i Rumunija između 1700\$ i 1800\$ trenutno). Ukoliko budemo ostvarivali stope rasta između 4% i 5% godišnje trebaće nam 14 godina da po tim stopa stignemo GDP per capita u Mađarskoj. Kad bi ta stopa iznosila 7% trebalo bi nam oko 10 godina, dok bi nam po nekadašnjoj stopi rasta od 10% trebalo samo 7 godina, a u slučaju pesimističkih prognoza i godišnje stope rasta od 2% trebaće nam 35 godina!

Dakle, ozbiljniji rast standarda stanovništva u Srbiji zahteva visoke **godišnje stope rasta** a one će zavistiti od brojnih faktora na koje prvenstveno utiče trenutna situacija u zemlji.

Što se tiče **stope nezaposlenosti** ona je u 2001. godini iznosila 28,5%, dok je prosečna stopa nezaposlenosti 10 centralno-istočno evropskih zemalja bila 12,5%. Danas se procenjuje stopa nezaposlenosti od skoro 30%. Do širenja nove nezaposlenosti došlo je usled restrukturiranja privrede u fazi tranzicije.

Ako se pod nezaposlenima smatraju lica koja su aktivno prijavljena na berzi rada, koja aktivno traže posao i odmah prihvataju ponuđeni posao tada se po

---

¹ BDP po glavi stanovnika

toj definiciji stopa nezaposlenosti procenjuje na 20% (s obzirom na to da siva ekonomija angažuje preko 1 milion ljudi u Srbiji).

Sto se tiče društvene nejednakosti ona po *Gini koeficijentu* u Srbiji iznosi 0,35 (Gini koeficijent veći od 0,50 u svetu se smatra kao pokazatelj velike društvene nejednakosti), s tim da bi bilo poželjno kada bi sam tok tranzicije stvorio umesto političkog kapitalizma klasu *novih dobitnika* (tzv. Preduzetnički kapitalizam).

U narednom periodu takođe će se kao imperativ javiti potreba za dramatičnim povećanjem *štednje stanovništva* sa sadašnjih svega 2% na čak 19% GDP u 2010. godini (trenutno je situacija takva da se svega 1 milijarda eura nalazi u bankarskom sektoru, a ostale 3 milijarde eura kod građana što je izrazito nepovoljno!) kao i rast ukupnih *investicija (domaćih i stranih)* sa 14% na 25% GDP!

Lična potrošnja se mora smanjiti sa 90% na 71%, *javna potrošnja* sa 46% na 43% (s tim da privreda našeg tipa ne može da izdrži javnu potrošnju čak ni od 40%!), *fiskalni deficit* sa 3,5% na 1,9%, a *izvoz* povećati sa sadašnjih 17% na 35% vrednosti GDP. Kada govorimo o *inflaciji* ona je u **2001.** snižena sa 113% u **2000.** na 38,7%, dok je sadašnja stopa inflacije 9% i moraće se smanjiti na 4% do 5% godišnje. *Prosečna neto zarada* u Srbiji iznosi 180 eura!

Šta je potrebno uraditi u narednom periodu (preporuke)

Jasno je da će najveći posao u procesu pridruživanja morati da obavi država, odnosno državna administracija, vlada i parlament. Zbog toga je neophodno ojačati i osposobiti državne institucije za tako veliki posao, što jasno pokazuju i iskustva drugih zemalja koje su u postupku pridruživanja i učlanjenja u EU.

Nije sporno da će proces pridruživanja i učlanjenja zahtevati i ogroman zahvat u obrazovanju i obuci kadrova. Pridruživanje i članstvo u EU su jedna potpuno nova i kompleksna oblast svekolike društvene aktivnosti i za adekvatno delovanje u novo nastupajućim uslovima biće neophodno obrazovati i mnoge kadrove raznih profila: pravnike, ekonomiste, administratore, menadžere, politikologe, informatičare, itd. Zemlje koje se sad pridružuju morale su da osposobe između 350 i 500 ljudi samo u državnoj administraciji. U zemljama članicama broj ljudi koji zaradu stiće radeći na problematici EU meri se hiljadama. i to je ogromna, nova šansa za mlade ljude u Srbiji! "Evropeizacija" kao struka, kao grana delatnosti.

Ono što bi Srbija trebala da realizuje na svom putu ka integraciji u EU u budućem periodu može se ukratko predstaviti u nekoliko opštih koraka:

- Ostvariti zadovoljavajući stepen rasta privrede i kompletirati sve mehanizme tržišne privrede u pojedinim ekonomskim oblastima, uključujući i oblast društvene i socijalne zaštite;
- Ratifikovati i primeniti obaveze iz sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji, uključujući i preostale uslove koji se tiču demokratizacije i stvaranja efikasne pravne države;
- Uspostaviti redovan "politički dijalog" sa EU, kao i tela za saradnju: "Savet ministara za stabilizaciju i pridruživanje EU/Srbija i Crna Gora", komiteti, radne grupe i sl.;
- Realizovati osnovnu etapu usvajanja svih baznih odredbi i propisa iz "acquis

communautaire" u pojedinim sektorima, u skladu sa harmonigramom, prioritetima tranzicije i preporukama EU (i iskustvima drugih država kandidata za članstvo u EU). Takođe nastaviti sa realizacijom Nacionalnog programa usvajanja propisa EU;

- Preduzeti široke mere obrazovanja i obuke usmerene na pojedine društvene grupe, a u izvesnom smislu i na sve slojeve društva, u cilju objašnjavanja suštine i ciljeva evropske integracije i što boljeg upoznavanja sa funkcionisanjem i pravilima EU (univerziteti, privreda i asocijacije, mediji, NVO, mladi, šira javnost);
- Usvojiti Strategiju integracije/ulaska u članstvu EU u pojedinim sektorima, kao i u celini, sa ocenama efekata, odnosno koristi i gubitaka (prethodno sačiniti sektorske studije);
- Pripremiti plan jačanja konkurentnosti privrede, kao i daljeg razvoja male privrede;
- Nastaviti sa projektima prevođenja *acquis communautaire*;
- Primeniti širok program promocije nove slike Srbije u Evropi i svetu;

Pred Srbijom je, dakle, ogroman i dugačak put do Evropske unije. A to, izgleda, do sad nije dovoljno ozbiljno shvaćeno. Što pre se krene organizovano, sistematizovano i osmišljeno na taj put, to će i rezultati biti povoljniji za građane Srbije!

Zaključak

Pristup Srbije Evropskoj uniji je pre svega njen strateški interes, ali i neizbežan, i jedini realan put daljeg razvoja. Dugoročne koristi integracije su mnogobrojne: pre svega pristup najvećem evropskom tržištu; suštinski preduslov razvoja privrede; mogućnost potpune liberalizacije tokova međunarodne trgovine i kapitala; mogućnost da, usvajajući evropski pravni i institucionalni okvir, unapredi svoj konkurentski položaj; brza apsorpcija tehnologije; ostvarenje stabilnog demokratskog okruženja.

Dakle, procesi interne tranzicije i integracije u EU su povezani i uzajamno se podržavaju. I reforma i EU integracija imaju zajednički cilj: modernizaciju privrede i države u cilju ostvarenja višeg stepena blagostanja građana i dostizanja efikasnog i harmoničnog društva.

Kada govorimo o ekonomskom aspektu pristupanja u EU, pred Srbijom je dug period iskušenja i reformi. Polazna pozicija Srbije je bila veoma loša. Gotovo svi kvantitativni ekonomski pokazatelji bili su najniži u čitavom regionu.

Srbija je dakle, kada govorimo o pristupanja EU, na samom početku. Tranzicija tj. prevođenje privrednog i finansijskog sistema na poslovanje po tržišnim principima predstavlja osnovni uslov da bi se ispunio pre svega prvi ekonomski podkriterijum Kopenhagenskih uslova, a to je funkcionisanje tržišne privrede. Od dolaska nove vlasti do sada učinjeno je, u tom smislu, nekoliko važnih koraka, ali sveobuhvatan proces reformi tek predstoji.

Pre svega, zahvaljujući restriktivnoj monetarnoj politici i politici stabilnog deviznog kursa, ostvaren je ogroman uspeh na planu makroekonomske stabilizacije. Potom, izvršena je liberalizacija cena i na taj način su u velikoj meri otklonjeni

cenovni dispariteti, pre svega osnovnih prehrambenih proizvoda i energije. Inflacija je više nego znatno smanjena (sa 113% u 2000. na 9% u 2003. godini).

U 2001. godini postignuti su značajni rezultati u sprovođenju fiskalne politike. Izvršena je poreska reforma koja predstavlja prvi korak ka modernom poreskom sistemu i uvođenju VAT-a. Pored toga, ostvareni su značajni rezultati u pogledu budžetskog deficita.

Izvršene su krupne promene u bankarskom sistemu i očekuje se njegova privatizacija, dok se vlasnička transformacija tj privatizacija i prestrukturiranje preduzeća već privodi kraju.

Prema svemu navedenom, ulazak u EU predstavlja razvojni imperativ! Bez toga i Srbija i Crna Gora mogu samo da ostanu na marginama evropske civilizacije. Da nam se to ne bi desilo, nužno je preduzeti niz mera (ekonomskih, unutrašnjih, socijalnih i drugih) na ublažavanju i prevazilaženju naših unutrašnjih društvenih protivrečnosti, a to će nesumnjivo biti dug i mukotrpan put, jer ne treba zaboraviti, ***koliko god se mi, u doglednom periodu budemo razvijali, Evropska unija će, verovatno, napredovati brže od nas. Stoga, moramo u razvoj uložiti mnogo više napora i sredstava nego što to čini Evropa da bi smo došli do željenog cilja, a to nije nemoguće!***

LITERATURA:

1. dr Mihailo Crnobrnja, specijalni savetnik Ministra, Vlada Republike Srbije
Ministarstvo za ekonomske veze s inostranstvom, ***Srbija na putu integracije u Evropsku uniju***, Forum o ekonomskoj politici, zbornik diskusija sa okruglih stolova Maj 2001-Maj 2002, Ekonomski institut Beograd, 2002.
2. Prof. dr Davor Savin, Ekonomsko-poslovni fakultet, Univerzitet u Mariboru i Ekonomski fakultet, Udine, Italija, ***Iskustva zemalja u tranziciji u pristupanju EU***, Forum o ekonomskoj politici, zbornik diskusija sa okruglih stolova Maj 2001-Maj 2002, Ekonomski institut Beograd, 2002.
3. Katarina Stanić, Ekonomski institut, Beograd, ***Srbija i Evropska unija - na putu integracije u EU***, Forum o ekonomskoj politici, zbornik diskusija sa okruglih stolova Maj 2001-Maj 2002, Ekonomski institut Beograd, 2002.
4. dr Dušan Lopandić, Evropski pokret, ***Srbija i Evropska unija - proces integracije Srbije u EU***, Forum o ekonomskoj politici, zbornik diskusija sa okruglih stolova Maj 2001-Maj 2002., Ekonomski institut Beograd, 2002.
5. Prof. dr Žarko Mrkušić, Prof. dr Ana Petrić-Mrkušić, EU, PHARE PROGRAM i EURO, Mediteran Trade d.o.o., Opatija, 1998.
6. Doc. dr Slobodan Miladinović, ***Srbija i Crna Gora: pitanje unutrašnjih protivrečnosti i Evropska integracija***, Tehnologija, kultura, razvoj, zbornik radova IX naučnog skupa, Udruženje ***Tehnologija i društvo***, Institut Mihajlo Pupin, Centar za istraživanje razvoja nauke i tehnologije-Beograd, Ekonomski fakultet Subotica, Beograd 2003.
7. Walter Laqueur, EUROPE IN OUR TIME A HISTORY 1945-1992., prevod, Clio, Beograd, 1999.
8. Prof. dr Jurij Bajec, Ekonomski fakultet Beograd, Ekonomski institut, 2003.

Borisav Knežević

*Proces pridruživanja Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji
-Aktuelno stanje i perspektive -*

A B S T R A K T

Rad aktuelizuje važnost procesa pridruživanja Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji i daje pregled bitnih momenata tog procesa do kraja 2003. godine. Srbija i Crna Gora uključene su u Proces stabilizacije i pridruživanja, a glavni cilj tog procesa je potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP). Potpisivanje ovog sporazuma je neophodan korak ka punom članstvu naše zemlje u Evropskoj uniji.

Ključne reči: Konsultativna radna grupa (KRG), Unapređeni stalni dijalog (USD), akcioni plan, harmonizacija, Proces stabilizacije i pridruživanja (PSP), Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP)

A B S T R A C T

A paper dealing with the importance of the association of Serbia and Montenegro to the European Union and gives a review of all important moments of that process until the end of 2003. Serbia and Montenegro joined to the Stabilisation and Association Process, with the main aim to sign the Stabilisation and Association Agreement (SAA). Signing of the SAA is an inevitable step to the full EU membership for our country.

Key words: Consultative Task Force (CTF), Enhanced Permanent Dialogue (EPD), Action Plan, harmonisation, Stabilisation and Association Process (SAP), Stabilisation and Association Agreement (SAA)

Uvodna razmatranja

Verovatno nijedna druga fraza nije u Srbiji i Crnoj Gori u tako masovnoj upotrebi u sredstvima javnog informisanja, kao što je slučaj sa frazom **evropske integracije**. Te dve reči postale su "magična formula" za rešavanje gotovo svakog problema u zemlji, bilo političkog, ekonomskog, sociološkog. Fraza "acquis communautaire" sve češće se pominje sredstvima masovnog informisanja.¹ Sve političke partije u zemlji, pa čak i one koje pojedini analitičari smatraju ekstremnim, proklamovale su, kao jedan od svojih glavnih ciljeva, ulazak zemlje u Evropsku uniju. Ono što se sa sigurnošću, može tvrditi je, da Srbija i Crna Gora, kao i ceo takozvani Zapadni Balkan, kasne sa integracijom u Evropsku uniju. Da li će doći do ubrzanja zavisi od nekoliko stvari, od kojih se mogu izdvojiti tri: rešavanje bezbednosnih problema, izmene u postojećoj strategiji integracije i efikasnost u pregovaranju. Budući da se u Srbiji, i na nekim drugim mestima, još raspravlja o teritorijama, i s tim u vezi se špekuliše o eventualnom stavu Evropske unije, potrebno je istaći da je evropska integracija proces koji bi trebalo da zameni sporove oko teritorija. Zato ne bi trebalo očekivati podršku Unije za ideje o prekranjanju granica, posebno ne za neku "trgovinu teritorijama". Ovaj načelan stav - integracija, a ne sukobi oko teritorija – na Balkanu se suočava sa dva problema. Jedan je u proliferaciji političkih entiteta koji nisu države (Kosovo i Metohija, Kosovska Mitrovica, Federacija BiH i Republika Srpska, distrikt Brčko u BiH) neprimenljivosti uobičajenog redosleda pridruživanja Evropskoj uniji.

U načelu, zemlje se prvo integrišu ekonomski u Evropsku uniju, a tek posle politički. Na Balkanu, ključni problem je bezbednosni, a instrumenti ekonomske integracije nisu nekad najpogodniji za rešavanje problema bezbednosti, bar ne kratkoročno posmatrano. Usled toga EU je usvojila regionalni program za Zapadni Balkan koji se naziva procesom stabilizacije i pridruživanja. Za razliku od evropskih ugovora koji su potpisani sa zemljama srednje Evrope, a od balkanskih zemalja sa Rumunijom i Bugarskom, ugovori sa političkim entitetima Zapadnog Balkana trebalo bi da uslove proces integracije uspehom u političkoj stabilizaciji, u pojedinim zemljama u regionu, što bi moglo da otvori pitanje instrumenata jer oni uobičajeni – liberalizacija trgovine i harmonizacija pravnih sistema - ne moraju neposredno da utiču na političku stabilnost.

---

¹ Pojam *Acquis communautaire* (skraćeno »*Acquis*«) označava zakonodavstvo Evropske unije, odnosno komunitarno pravo i pravne tekovine EU. U okviru *Acquis* sadržana su prava i obaveza zemalja članica EU. *Acquis* predstavlja širi pojam od klasičnog shvatanja prava s obzirom da obuhvata: sadržaj, načela i političke ciljeve osnivačkih ugovora; zakonodavstvo usvojeno primenom osnivačkih ugovora i presuda Suda pravde Evropskih zajednica*, deklaracije i rezolucije koje je usvojila EU, mere koje se odnose na zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku*, mere koje se odnose na pravosuđe i unutrašnje poslove*, međunarodne ugovore koje je sklopila EU, kao i ugovore između zemalja članica na području delovanja EU (konvencije). Svaka država koja ima za cilj članstvo u EU mora prihvatiti odluke iz osnivačkih ugovora i usvojiti *acquis communautaire*.

1. ISTORIJSKI KONTEKST ODNOSA EU i SRBIJE i CRNE GORE

Odnos SFRJ i tri Evropske zajednice

Institucionalizacija odnosa između Srbije i Crne Gore, tada dve republike SFRJ, i tri evropske zajednice, započinje 2.12.1967. godine, kada je zaključena Deklaracija o odnosima SFRJ i Evropske ekonomske zajednice (EEC). Ovom svečanom izjavom utvrđuju se političke postavke budućeg odnosa između tadašnje Jugoslavije i evropske regionalne integracije, utvrđivanjem okvira za buduće različite ekonomske odnose. Kuriozitet ovog dokumenta je taj da je to bio prvi akt koji je Zajednica u svojoj dotadašnjoj dvadesetogodišnjoj praksi zaključila sa jednom socijalističkom državom Evrope. Deklaraciju vrlo brzo prati zaključivanje dva trgovinska sporazuma Jugoslavije sa EEC, koji su zaključeni 1970. i 1973. godine - reč je o sporazumima kojima SFRJ dobija status najvećeg povlašćenja, sa recipročnim koncesijama. Iako je, dakle, reč o nepreferencijalnim trgovinskim sporazumima, njihov istovremeni politički značaj je nesumnjiv, jer pokazuje politički interes uspostavljanja odnosa između evropskih zajednica i SFRJ u doba veoma oštarih blokovskih podela koje su tada odlikovale međunarodne odnose u Evropi. Treba pomenuti da sporazume o trgovini ostale države Centralne i Istočne Evrope zaključuju sa EC tek krajem 80-ih i početkom 90-ih godina. SFRJ je već od 1. jula 1971. godine postala i korisnik **Opšte sheme preferencijala EEC.**

Sledeći korak u razvoju odnosa Jugoslavije i EC je **Sporazum o saradnji između SFRJ i EEC**, potpisan u Beogradu 02.04.1980. godine. Sporazumom, koji se bazira na preferencijalnom statusu Jugoslavije, otvaraju se brojne mogućnosti za privrednu saradnju između ugovornih partnera i regulišu robna razmena, finansijska saradnja, industrijska kooperacija, poljoprivreda, saobraćaj, turizam, naučno-tehnička saradnja, kao i saradnja u socijalnoj oblasti.

Iste, 1980. godine SFRJ je sa drugom zajednicom, Evropskom zajednicom za uglj i čelik i njenim državama članicama zaključila Sporazum sa ECSC koji reguliše onu oblast saradnje koja je obuhvaćena nadležnostima ECSC, i specifičnim zahtevima proizvodnje i trgovine ugljem i čelikom.

Zasnovana na veoma dobrom ugovornom odnosu, kao i na povlasticama koje se dobijaju i preko Sporazuma o saradnji i kroz korištenje Opšte sheme preferencijala, SFRJ je svoju trgovinsku razmenu i saradnju osamdesetih godina usmerila upravo na EEC i njene države članice. Rezultati ove usmerenosti na EC se najbolje mogu videti kroz ekonomske pokazatelje za period najbolje saradnje između SFRJ i evropske integracije, a to je 1987. godina. Ukupan obim razmene naše zemlje sa svetom u 1987. godini iznosio je 25 milijardi \$, dok je obim razmene samo sa evropskim državama iznosio 75% od ukupne razmene (18,5 milijardi \$). Od tog procenta, 43,8% (ili 10,8 milijardi \$) predstavlja trgovina sa svim zemljama Zapadne Evrope, a 36,4% (9,11 milijardu \$) je bio obim trgovine samo sa Evropskom zajednicom i njenim državama članicama. Dakle, od ukupnog izvoza i uvoza za ovu godinu, više od jedne trećine odnosi se na Zajednicu i njene članice, što potvrđuje dve pretpostavke: prvo, SFRJ jeste usmerila svoju privrednu saradnju

na EC, i drugo, i sama Zajednica je veoma zainteresovana za učešće proizvoda iz Jugoslavije na svom unutrašnjem tržištu.

Da je EC imala interes da razvija saradnju sa SFRJ pokazuje i nivo finansijske i tehničke pomoći, koja je predviđena Sporazumom iz 1980. godine, i koja se utvrđuje **Protokolima o finansijskoj saradnji**. Potpisana su tri protokola o ovoj vrsti pomoci koju je EC davala Jugoslaviji: 1980. (prvi), 1982. (drugi, koji je tek 1988. godine stupio na snagu), i 1991. treći protokol o finansijskoj pomoći, koji nikada nije stupio na snagu (jer je za stupanje na snagu ovih protokola bila potrebna ratifikacija od strane SFRJ i država članica EC, što su one, zbog otpočinjanja sukoba na teritoriji Jugoslavije odbile da učine).

Sporazum o saradnji iz 1980. godine je dopunjen 1987. godine, kada se uspostavlja novi trgovinski režim između EEC i Jugoslavije, i usklađuje se sa pristupanjem Španije i Portugalije Zajednici. Usvajanje ovog **Dopunskog protokola** je u skladu sa odredbama Sporazuma o saradnji kojima se predviđa da, posle završetka prve faze liberalizacije trgovine, pregovorima u okviru Saveta za saradnju budu utvrđeni dalji koraci u saradnji i liberalizaciji trgovine.

Jugoslavija je 17. decembra 1990. godine potpisala Okvirni sporazum PHARE između SFRJ i EC, kojim se međusobna saradnja proširuje i na oblast pomoći za socijalne i ekonomske reforme korištenjem finansijskih i tehničkih mera. Istog dana potpisan je i Finansijski memorandum, kojim se konkretizuje čitav program saradnje: naime, ovim Memorandumom se od 500 miliona ECU (koji se predviđa kao pomoć EU preko programa PHARE za 1990. godinu) za Jugoslaviju izdvaja 35 miliona ECU. Ovaj iznos je predviđen za sprovođenje programa prestrukturiranja jugoslovenskog bankarskog sistema, privrede i poboljšanje usluga finansijske kontrole, kao i za fiskalne reforme.

Međutim, samo godinu dana kasnije, tačnije 1991. godine, kada je SFRJ institucionalno i finansijski veoma povezana sa evropskim zajednicama, i kada ima status koji bi se mogao smatrati čak i povoljnijim od statusa koji će dobiti buduće pridružene države, dolazi do sukoba na njenoj teritoriji, a zatim i do uvođenja sankcija od strane EC za čitavu teritoriju Jugoslavije, i otkazivanja Sporazuma o saradnji SFRJ/EEC. Međutim, suspenzija Sporazuma biva ukinuta za sve ostale republike, tako da suspenzija ovog Sporazuma i sankcije EU prema bivšoj SFRJ važe samo u odnosu na Srbiju i Crnu Goru, i samo na njih se odnose ranije odluke Saveta. Preduzimanjem ovih hitnih mera prema SFRJ Unija se priključila sankcijama Saveta bezbednosti prema Jugoslaviji. Sankcije UN su suspendovane posle potpisivanja mirovnog ugovora u Dejtonu (jun 1995. godine), a EC je to učinila 04.12.1995. godine.

U vreme dok su sankcije bile na snazi, i na strani evropskih zajednica i na strani Jugoslavije desile su se značajne promene. Naime, zaključivanjem Sporazuma iz Maastrichta (1992. godine) stvoren je osnov nove evropske arhitekture koja se uobličava u Ugovoru o Evropskoj uniji. Evropska unija se zasniva na tri stuba: prvi stub je integracija postignuta u tri evropske zajednice, a drugi i treći stub čine oblasti međudržavne saradnje u zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici i pravosuđu i unutrašnjim poslovima. Istovremeno, Unija je uvećala svoje članstvo za tri države

(Austriju, švedsku i Finsku) i time postala Unija petnaestorice, i uspostavila odnose pridruživanja sa 10 država Jugoistočne Evrope (Mađarskom, Poljskom, Češkom, Slovačkom, Slovenijom, Bugarskom, Rumunijom, Estonijom, Letonijom i Litvanijom) zaključivši sa njima tzv. Evropske sporazume (European Agreements). S druge strane, SFRJ je prestala da postoji, a sve njene bivše republike postale su nezavisne države, koje su, svaka za sebe, započele sa uspostavljanjem odnosa sa Evropskom unijom. Dakako, najdalje je u razvoju tih odnosa otišla Slovenija, koja jedina dobija status pridružene države sa velikim izgledima da bude u prvom krugu budućeg uvećanja članstva Unije.

Odnosi Savezne Republike Jugoslavije i Evropske unije

Savezna Republika Jugoslavija, federativna zajednica Srbije i Crne Gore, nastaje proglašavanjem svog Ustava 27. aprila 1992. godine. Prva poseta predstavnika EU novoj Jugoslaviji usledila je pola godine nakon ukidanja sankcija EC, juna 1996 - tadašnji predsednik Komisije EU (Žak Santer) i predsedavajući Saveta ministara (Lamberto Dini) prilikom svoje posete izjavljuju da je neophodno uspostavljati odnosa EU i Jugoslavije, i govore o pronalaženju načine kako bi mogla biti obnovljena institucionalna saradnja SRJ i Unije. Istovremeno, i vlada Savezne Republike Jugoslavije je, barem deklarativno, započela sa nekim akcijama približavanja Uniji, tako što je usvojila **Program rada** na harmonizaciji jugoslovenskog pravnog sistema sa pravnim sistemom Unije.

I pored veoma ambicioznog Programa za buduću harmonizaciju i formiranja grupe (politički podobnih) stručnjaka koji bi se time i praktično bavila, jedini rezultat rada po ovom pitanju jeste prevod Bele knjige, koja je objavljena 1997. godine. Razlozi ne insistiranja na daljem razvoju odnosa sa Unijom su prevashodno političke prirode – naime, Unija se tada ne posmatra kao cilj kome treba težiti.

Dalji razvoj događaja potvrđuje tezu o postojanju političkih prepreka za saradnju. Pritisak Unije i njenih članica bio je veoma uočljiv tokom protesta koji su usledili nakon izbora decembra 1996. godine, i protegli se u naredna tri meseca. Unija je slala i svog specijalnog izaslanika, gosp. Felipe Gonzalesa koji je pokušao da posreduje u mirnom rešavanju ove krize. Naredne godine (1997. i 1998.) obeležene su rasplamsavanjem sukoba na Kosovu, što je dovelo i do novih sankcija Unije - ovoga puta, mere su se odnosile na zabranu ulaska osoba bliskih srpskom režimu na teritorije država članica Unije, i za zabranu letova nacionalnih avio prevoznika. Ubrzo zatim, usledila je najava a potom i izvođenja vazdušnih udara NATO na SR Jugoslaviju - kampanja je završena usvajanjem Rezolucije 1244 Generalne skupštine UN i zaključivanjem Kumanovskog vojno-tehničkog sporazuma (avgust 1999. god).

Period koji zatim nastupa obeležen je najnižim stepenom odnosa između Unije i SRJ; međutim, to je period stvaranja novog pristupa Unije prema regionu u kome se nalazi i Jugoslavija, što se definiše kroz regionalni pristup EU i politikom prema Zapadnom Balkanu, termin koji obuhvata pet bivših republika SFRJ i Albaniju. Pristup je promovisan tokom 1999. godine, i njegova suština se nalazi u prevashodnoj potrebi bezbednosnog stabilizovanja regiona o kome je reč, što se

uzima kao preduslov svake buduće saradnje ovih država sa Unijom. Kao pomoć stabilizaciji regiona u formi opšte i dugoročne strategije prevencije sukoba, na inicijativu Unije 10. juna 1999. godine formiran je **Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu** (Stability Pact for South Eastern Europe).

Nakon petooktobarskih promena 2000. godine započinje najnovija faza u odnosima između SRJ i Evropske unije. šta više, prvo pojavljivanje novog predsednika Jugoslavije na nekom međunarodnom skupu, i time demonstriranje značaja koje nove vlasti pridaju evropskim institucijama, bilo je učesće jugoslovenske delegacije na Samitu u Zagrebu (24.11.2000. godine).

2. PROCES STABILIZACIJE I PRIDRUŽIVANJA

Nakon septembarskih i decembarskih izbora 2001. godine bilateralni odnosi tadašnje SRJ sa EU uključeni su u širi okvir regionalne politike Unije prema Zemljama "Zapadnog Balkana"², odnosno "Jugoistočne Evrope". Regionalna politika EU prema pet zemalja Zapadnog Balkana, je od sredine 1999. godine dobila naziv "proces stabilizacije i pridruživanja (asocijacije)-PSP".

Proces stabilizacije i pridruživanja sa EU predstavlja osnovnu komponentu regionalne politike Unije prema Zapadnom Balkanu, koju čine i neke druge aktivnosti (npr. humanitarna pomoć, jednostrane mere i sl.). Specifičniji "regionalni pristup" nekim zemljama Jugoistočne Evrope, razvijao se tek nakon zaključenja Dejtonskog mirovnog sporazuma o BiH³. Sa sukobom oko Kosova, u toku 1999. godine redefinisana je dotadašnja regionalna politika prema Balkanu i pokrenute su dve nove inicijative: Pakt o stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi (kao zamena za tzv. "Rojomonski proces" pokrenut nakon Dejtonskog sporazuma, sa neuspešnim ishodom) i "proces stabilizacije i pridruživanja" – kao izmena i dopuna dotadašnjeg "regionalnog pristupa".

Za razliku od prethodnog "regionalnog pristupa", PSP se zasniva na redefinisanoj strateškoj principu zemalja EU, koji je najjasnije istaknut u zaključcima Evropskog saveta u Feiri (Portugalija), i ponovljen na zajedničkom samitu zemalja EU i pet zemalja Zapadnog Balkana u Zagrebu (24. 11. 2000)⁴. Tu je naglašeno da su pet balkanskih zemalja "potencijalni kandidati za članstvo u Evropskoj uniji". Naravno, za članstvo u EU bi bilo potrebno ispuniti opšte uslove, predviđene za zemlje kandidate iz Centralne i Istočne Evrope ("kriterijumi iz Kopenhagena"), kao i specifične uslove za Balkanske zemlje ("politička uslovljenost"), što se neće ostvariti, ni lako, niti brzo.

---

² EU koristi termin zemlje «Zapadnog Balkana» za Albaniju, BiH, Hrvatsku, Makedoniju i Srbiju i Crnu Goru.

³ O "regionalnom" pristupu" v. Commission: Report to the Council and the EP, COM (96) 476, Brussels, 2. October 1996, kao i zaključke Saveta EU od 26.2.1996.

⁴ Na ovom skupu učestvovao je i tadašnji predsednik SRJ dr Vojislav Koštunica.

Osnovni elementi ovog procesa bi bili sledeći:

- razvoj sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji, kao nove vrste ugovornih odnosa EU sa pojedinim zemljama Balkana;
- razvoj i unapređenje postojećih ekonomskih i trgovinskih odnosa;
- razvoj postojeće finansijske pomoći, posebno putem novog finansijskog instrumenta (CARDS)⁵;
- povećana podrška demokratizaciji, građanskom društvu i obnovi i razvoju institucija u zemljama JIE;
- nove mogućnosti raznovrsne saradnje u nizu oblasti poput oblasti unutrašnjih poslova, bezbednosti i drugo;
- razvoj političkog dijaloga, uključujući i regionalni nivo.

Na osnovu zaključaka Saveta iz 1997. i iz 1999. godine, Komisija EU podnosi periodične izveštaje (obično u aprilu i oktobru tekuće godine) o "ispunjenosti zaključaka Saveta" u okviru procesa stabilizacije i pridruživanja zemalja JIE⁶. Kao institucionalni oblik politike uslovljavanja, Evropska unija je formirala tzv. "Konsultativne radne grupe" između Komisije EU i vlada zemalja regiona. KRG ima za zadatak da razmatra postojeće propise u zemlji partneru i da putem obavezujućih "zaključaka" daje "domaći zadatak" vladi (zajedničke preporuke) u cilju usklađivanja nacionalnih propisa "acquis-u", tj. pozitivnom pravu EU.

3. KONSULTATIVNA RADNE GRUPA

Prvi sastanak Konsultativne radne grupe SRJ/EU održan je 23. jula 2001. godine u Beogradu. Predstavnici SRJ su obavestili o procesu političkih i ekonomskih reformi. SRJ je istakla punu rešenost da ostvari uspeh procesa i da sve preporuke usvoji. Prva preporuka EU se odnosila na potrebu da se uspostavi snažna, efikasna, interna koordinaciona struktura koja bi pratila usvajanje preporuka i celokupan proces usklađivanja sa standardima EU. Usaglašeno je da procena kompatibilnosti sa standardima EU treba da se radi pre usvajanja novih zakona i mera, i da je konkretna realizacija obaveza i administrativna struktura za tu realizaciju od velikog značaja. Dogovoreno je da se obavi dijalog između saveznih organa i vlasti na Kosovu uspostavljenih u skladu sa rezolucijom UN 1244 o pitanjima kojima se bavi KRG. Na sastanku je vođena rasprava o sledećim oblastima:

---

⁵ CARDS je skraćenica za Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation I taj program pomoći zemljama Z. Balkana usvojen je uredbom Saveta iz 2000. godine (**Council Regulation** (EC) No 2666/2000 of 5 December 2000.)

⁶ Videti, npr., European Commission, RELEX: Compliance with the Council Conclusions of 29.4.1997 and 21.6.1999; Bh, Croatia, FRY, FYROM, Albania; Commission Staff Working Paper; Brussels, 15.11.2000. SEC (2000) 1972, 28 str.

Demokratija, vladavina prava i poštovanje ljudskih i prava manjina

Konstatovan je značajan napredak u ovim oblastima, ali je naglašeno da će se i na svakom narednom sastanku pratiti dalja promena stavova i navika, kao i usklađenost zakona i stvarnosti. Naglašeno je da posebno treba izvršiti usklađivanje sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i da je pristup Savetu Evrope bitan cilj. Posebno je naglašena potreba revizije zakona koji se odnose na informisanje, medije, Univerzitet, kao i potreba nezavisnosti i reformi sudskog sistema i demokratska kontrola vojske u skladu sa preporukama Saveta Evrope. Takođe je istaknuta i neophodnost nastavka dijaloga sa UNMIK-om, uključujući pitanja nestalih i pritvorenih lica.

Regionalna saradnja

Konstatovan je izuzetan napredak u ovoj oblasti jer su u novembru 2000. godine uspostavljeni diplomatski odnosi sa svim susedima, potpisani mnogobrojni sporazumi sa državama bivše SFRJ, a u junu 2001. godine je potpisan Sporazum o sukcesiji. SRJ se pridružila drugim zemljama regiona na putu ka evropskim integracijama, pristupila Paktu stabilnosti, potpisala Memorandum o razumevanju, o liberalizaciji trgovine i Povelju o bezbednosti i saradnji itd.

Međunarodne obaveze

Od SRJ je traženo da se u okviru primene Dejtonskog sporazuma posluži dobrim uslugama da ohrabri Republiku Srpsku da saraduje u BiH. Konstatovano je da još uvek postoje prepreke za povratak izbeglica u Hrvatsku. Pozdravljena je saradnja sa Tribunalom u Hagu, ali i naglašeno da treba da SRJ nastavi sa poštovanjem svojih obaveza kao članice UN i potpisnice Dejtonskog sporazuma. Podržana je potpuna primena Rezolucije 1244, a posebno kompletna registracija svih etničkih grupa zbog učešća na izborima za prelazne institucije samouprave u toj pokrajini.

Ekonomska situacija i reforme

Na donatorskoj konferenciji u Briselu 29. juna 2001. godine EU je pokazala da veruje u program ekonomskih reformi i pozdravila je što se mere razmatraju sa relevantnim finansijskim institucijama. SRJ se obavezala da poštuje uslove postavljene u 31. aranžmanu MMF-a i drugim relevantnim memorandumima. Predstavnici SRJ su istakli spremnost da postignu cilj rasta od 5% i inflacije 30-35% u 2001. godini, kao što je i predviđeno programom. Naglašeno je da je teška fiskalna situacija u trećem i četvrtom kvartalu, rezultat očekivanih zastoja u privatizaciji u Srbiji. KGR je podvukla potrebu da se sprovede planirano smanjenje broja zaposlenih u Vladi i vojnih izdataka, da bi se smanjili fiskalni pritisci.

Sektorska pitanja

EU je naglasila da će u mnogim sektorima biti neophodna harmonizacija u okviru SRJ, da je potrebno izbegavati različite zakone, mere i politike u republikama i da bi trebalo procenjivati kompatibilnost sa EU standardima u ranim fazama razrade politika i zakona.

Fiskalna reforma

Pozdravljen je značajan napredak u oblasti kontrole i upravljanja rashodima, kao i uspostavljanje novih i pravičnijih okvira poreske politike. KGR je konstatovala da je potreban dalji napredak. Ubrzano usvajanje osnovnog zakona o budžetu i zakona o finansijama u Srbiji bi stvorilo zdrave osnove za održive poreske reforme. EU je preporučila primenu jednog usklađenog pristupa u celoj SRJ u uvođenju VAT.

Bankarski sektor

Pozdravljen je napredak u oblasti prestrukturiranja banaka, a naročito uspostavljanje Agencije za sanaciju banaka (BRA). Vlasti SRJ su upozorene na troškove sanacije, ali je rešeno da se saniraju samo banke koje imaju izgleda da postanu zdrave, a ostale će biti likvidirane. Naglašeno je da treba izvršiti izmene u saveznom zakonodavstvu da bi BRA mogla da obavlja funkciju likvidatora.

Trgovina

Podstaknut je proces pristupanja STO. Pozdravljena je rešenost i napredak u liberalizaciji trgovine. Preporučeno je progresivno ukidanje preostalih kvantitativnih ograničenja i uvoznih i izvoznih kvota, kao i nastavak pregovora o sporazumima slobodne trgovine sa susedima u skladu sa Memorandumom o saglasnosti. Uvođenje zakona za zaštitu trgovine je neophodno. Prioritet bi trebalo da bude usvajanje ili izmena zakona o tehničkim i fitosanitarnim standardima. Neophodni su novi zakoni u oblasti intelektualne svojine, falsifikata i piraterije. Posebno je podvučeno da će jedna od glavnih prepreka biti različit spoljno-trgovinski režim unutar SRJ.

Statistika

SRJ treba da usvoji amandmane na zakone o statistici. Preduzeće se potrebne mere za što brži prelazak na Sistem nacionalnih računa, ukidanje Sistema materijalnog proizvoda u izračunavanju BDP. SRJ će raditi na ukidanju Zavoda za obračun i plaćanja i njegov uticaj na izvore podataka.

Drugi sastanak KRG EU-SRJ, održan na godišnjicu formiranja nove Savezne vlade, 6 novembra 2002 g i predstavlja još jedan korak u razvoju odnosa između EU i SRJ. Drugi sastanak konsultativne radne grupe bio je posvećen razmatranju procesa reformi u oblasti demokratizacije i ljudskih prava, opštih ekonomskih kretanja, energetike, saobraćaja, telekomunikacija, carinskog sistema, kao i pravosuđa i unutrašnjih poslova. Jugoslovensku delegaciju su činili predstavnici saveznih organa, predstavnici republika Srbije i Crne Gore, kao i predstavnici UNMIK-a.

Uspostavljanje koordinacionih i implementacionih mehanizama

Imajući u vidu da je jedan od preduslova pridruživanja SR Jugoslavije EU uspostavljanje efikasnih koordinacionih i implementacionih mehanizama, Savezna vlada je usvojila Odluku o osnivanju Kancelarije za pridruživanje SRJ Evropskoj uniji (Sl. List br. 59, 2.11.2001.g) Osnovna aktivnost Kancelarije za pridruživanje SRJ Evropskoj uniji biće koordiniranje stručno-administrativnih poslova između saveznih ministarstava i institucija, kao i između nadležnih saveznih i republičkih organa u okviru procesa pridruživanja, praćenja, prikupljanja i obezbeđivanja informacija o pravnoj regulativi i praksi Evropske unije, pripreme sastanaka sa Evropskom unijom koji su vezani za proces pridruživanja, praćenje sprovođenja reformi u procesu pridruživanja, praćenje primene programa finansijske pomoći Evropske unije koji se odnose na proces pridruživanja, kao i pripreme za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Demokratizacija, ljudska prava i prava manjina, vladavina prava

Predstavnik Saveznog ministarstva pravde je u uvodnoj napomeni istakla da je proces harmonizacije jugoslovenskog pravnog sistema sa evropskim standardima u toku, kao i da je uspostavljena saradnja sa Svetom Evrope. Naglašeno je da je u Skupštini Srbije otpočelo usvajanje paketa zakona koji se tiču pravosuđa i ukazano na značaj izmena Krivičnog zakona posebno u pogledu činjenice da je smrtna kazna ukinuta i zamenjena vremenskom kaznom od 40 godina za najteže oblike krivičnih dela. Predstavnici Evropske komisije su se u vezi sa procesom demokratizacije naročito interesovali za sledeća pitanja: mogućnost osnivanja ombudsmana za zaštitu ljudskih prava i prava manjina, mehanizme za civilnu kontrolu vojske, akademske slobode, reforme u školstvu i obrazovanju, status verskih zajednica i njihovih sloboda, status nevladinih organizacija, zaštita imovine kao i status ranije eksproprisane i oduzete imovine, sloboda medija, saradnja sa Haškim tribunalom.

Predstavnici Vlade Crne Gore su ukratko izložili rezultate i instrumente sprovođenja reformi u oblasti demokratizacije i ljudskih prava u Crnoj Gori.

Regionalna saradnja i međunarodne obaveze

Predstavnik Saveznog ministarstva inostranih poslova je istakao da je dobra saradnja SRJ i susednih zemalja rezultirala nizom sporazuma u raznim

oblastima. Poseban akcenat je stavljen na odnose sa bivšim jugoslovenskim republikama. Napomenuto je da je osam sporazuma predmet pregovora između Republike Srpske i SRJ. Sa Hrvatskom je već potpisano 11 sporazuma. Takođe je istaknuto da se Jugoslavija zalaže za puno poštovanje Rezolucije SB UN 1244, i njenih odredbi o teritorijalnom integritetu i suverenitetu SRJ i zaštiti nealbanskog stanovništva.

Ekonomске reforme

Predstavnik Vlade Republike Srbije je ukratko izložio tok ekonomskih reformi, dajući u svom izlaganju prioritet procesu privatizacije. Naglašeno je da se privatizacija u Srbiji odvija u tri faze. U prvoj, regulativnoj fazi usvojena su tri zakona: Zakon o privatizaciji, Zakon o agenciji za privatizaciju i Zakon o akcionarskom fondu. Prema ovim propisima predviđeno je restrukturiranje oko 35 velikih kompanija. U drugoj fazi obrazovana je Agencija za privatizaciju, kao i akcionarski Fond, a treća faza podrazumeva implementaciju procesa privatizacije. Osnovni modeli privatizacije čine sistem javnih tendera i sistem javnih licitacija. Predstavnik Vlade Crne Gore je ukazao da su dve značajne karakteristike ekonomskih kretanja Crne Gore osetno smanjenje nezaposlenosti i ulazak u treću fazu procesa privatizacije. Takođe je istaknut značaj i potreba reformisanja javne uprave u Crnoj Gori.

Implementacija sektorskih preporuka sa prethodnog sastanka (fiskalna reforma, reforma bankarskog sistema, trgovina, statistika)

Predstavnik Evropske komisije izrazio je zadovoljstvo zbog usvajanja Zajedničkih preporuka sa sastanka KRG 23. 07. 2001., kao i zbog spremnosti SRJ da u oblastima fiskalne reforme, reforme bankarskog sistema, trgovine i statistike sprovede reforme u skladu sa standardima Evropske unije. Takođe predstavljena je situacija u ovim oblastima kao i planovi donošenja zakona iz pojedinih oblasti.

Sektorski deo teme:

Energetika

Ekspert Evropske komisije za energetiku ukratko je obrazložio politiku EU. Cilj ove politike je stvaranje konkurentnog unutrašnjeg tržišta. Osnovni elementi jedinstvenog energetskeg tržišta su razvoj proizvodnih kapaciteta, kapaciteta za prenos električne energije, odgovarajuća politika cena, kao i uspostavljanje odgovarajućih službi. Jedan od prioriteta u ovoj oblasti jeste liberalizacija energetskeg tržišta do 2005. g. Napomenuto je da je ustanovljavanje regionalnog tržišta električne energije prethodni uslov za region da postane deo evropskeg energetskeg tržišta.

Saobraćaj

Ekspert Evropske komisije ukazao je na potrebu liberalizacije pružanja usluga u svim vidovima saobraćaja. Napomenuto je da strategija liberalizacije usluga u saobraćaju uključuje i tranzitni saobraćaj, kao i da u tom smislu postoje različiti

nivoi saradnje EU sa zemljama u okruženju (sporazumi sa Hrvatskom, Slovenijom, Makedonijom, Mađarskom i Bugarskom). Naglašeno je da je za Jugoslaviju veoma značajno da što pre pristupi harmonizaciji i usklađivanju svojih propisa sa propisima EU što će unaprediti nivo usluga u saobraćaju.

Carinski sistem

Predstavnik Evropske komisije ukazao je na jedan od prioriteta Evropske komisije kada je reč o ovoj oblasti - pružanje podrške i pomoći državama u PSP u postupku modernizacije carinske službe prema standardima EU. Napomenuto je da modernizacija ovih službi pored snabdevanja adekvatnom opremom podrazumeva i angažovanje kadra koji će imati odgovarajuću obuku i stimulaciju. Ekspert Evropske komisije je istakao da je radi olakšanja prometa robe na zajedničkom tržištu neophodno da zemlje kandidati usklade carinske stope sa stopama koje važe u EU. Naveo je još neka pitanja ključna za resor carinskog sistema: borba protiv korupcije u okviru carinskih službi, kao i borba protiv krijumčarenja, potreba uklanjanja preklapanja i dupliranja aktivnosti carinika i pogranične policije na granici, pitanje postojanja unutrašnje kontrole u carinskim službama, pitanje finansiranja carinskih službi, kao i pitanje razmene informacija i kompjuterizovanog sistema u resoru carina. Istaknuto je da poseban problem predstavlja postojanje tri odvojene carinske uprave na teritoriji SRJ.

Telekomunikacije

Ekspert Evropske komisije je naglasio da su radio difuzija i telekomunikacije u veoma tesnoj vezi, te da se od SRJ očekuju promene u regulativi i jedne i druge oblasti. Poseban akcenat stavljen je na ugovor koji je Telekom zaključio sa italijanskom i grčkom kompanijom i monopol na fiksnu telefoniju kao posledicu ovog sporazuma. Postavljeno je i pitanje postojeće regulative u resoru telekomunikacija i radiodifuzije, statusa mobilne telefonije i internet usluga na području SRJ, metodologije prikupljanja taksi na usluge u ovom sektoru, kao i pitanje postojanja kompatibilnosti različitih mreža u SRJ.

Pravosuđe i unutrašnji poslovi

Ekspert Evropske komisije iz Odeljenja za unutrašnje poslove, otvorio je diskusiju pitanjima u vezi sa organizacionom strukturom sudova u SRJ, izborom i opozivom sudija, obukom sudskih kadrova, organizacijom specijalnih sudova (vojni, administrativni), kao i pitanjima nezavisnosti advokatske profesije. Dogovoreno je da zbog širine teme i značaja oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova ovaj sektor bude predmet i na sledećem sastanku KRG.

Na **trećem sastanku KRG** održanom 21.02.2002. godine izvršena je ocena implementacije zajedničkih preporuka sa prethodnih sastanaka vezanih za reforme u oblasti demokratizacije i ljudskih prava, opštih ekonomskih kretanja, pravosuđa i unutrašnjih poslova, kao i analiza novih sektora: industrijske politike, konkurencije, zapošljavanja i socijalne politike, privrednog i građanskog prava, računovodstva, revizije i intelektualne svojine.

Demokratizacija, ljudska prava i prava manjina. vladavina prava

Potrebno je nastaviti usaglašavanje sa standardima i preporukama Saveta Evrope u pogledu poštovanja osnovnih principa demokratije i vladavine prava, ljudskih prava i prava manjina, posebno na Kosovu. Pored skraćanja vojnog roka i stavljanja vojnog budžeta pod kontrolu Savezne vlade, potrebno je više rada na sprovođenju demokratske i civilne kontrole nad vojskom i nekim policijskim službama. Potrebno je nastaviti sa razvijanjem ravnopravnih uslova za rad u oblasti sredstava informisanja, slobode novinara i transformacije sredstava javnog informisanja što je već u toku, uključujući pripremu novih zakona iz ove oblasti. Neophodno je ostvariti najavljeno ukidanje smrtne kazne u Republici Crnoj Gori.

Regionalna saradnja i međunarodne obaveze

Aktivnosti na regionalnoj integraciji, posebno u oblasti pregovora o sporazumima o slobodnoj trgovini sa državama u regionu, moraju se nastaviti. Potrebno je u potpunosti realizovati prekidanje preostalih finansijskih veza između VJ i Armije RS u skladu sa Dejtonskim sporazumom. Neophodno je nastaviti pozitivne korake u saradnji sa Tribunalom u Hagu i obezbediti sprovođenje Rezolucije SB UN 1244 na celoj teritoriji Kosova.

Statistika

Neophodno je uvođenje automatizovanog registrovanja preduzeća u sudovima i uspostavljanje veza između Saveznog zavoda za statistiku i Agencije za statistiku BiH pre uspostavljanja veza sa Zavodom za statistiku RS, u okviru uspešnih reformi iz ove oblasti.

Pravosuđe i unutrašnji poslovi

U ovoj oblasti je potrebno koordinacija između reformskih procesa koji se odvijaju u različitim sektorima pravosuđa i unutrašnjih poslova (sudstvo, policija, pogranična kontrola, itd.), kao i povećanje efikasnosti rada sudova i drugih tela i transparentnosti pri imenovanju sudija. Neophodno je obezbeđenje regionalne saradnje i komunikacije između policijskih službi. Potrebno je ustanoviti koordiniran sistem viza i koherentnu proceduru njihovog izdavanja, sa primenom na teritoriji čitave države.

Industrijska politika i politika prema preduzećima

Potrebno je izraditi sveobuhvatnu strategiju industrijske politike koja će obuhvatiti sve druge politike koje mogu doprineti jačanju konkurentnosti u državi, sa rokovima za zakonodavne reforme i reforme politike. Proceduru registracije i izdavanja dozvola za rad preduzećima treba pojednostaviti.

Konkurencija

Pozitivno je ocenjena jugoslovenska regulativa iz ove oblasti a sveobuhvatan zakon o konkurenciji, u skladu sa bitnim pravilima o konkurenciji EZ, treba brzo pripremiti i uvesti u proceduru kako bi se obezbedila slobodna i lojalna

konkurencija u jedinstvenom ekonomskom prostoru. Potrebno je donošenje novog pravilnika o kontroli spajanja kompanija.

Zapošljavanje i socijalni poslovi

Potrebno je uraditi generalnu ocenu zakonodavstva države u oblasti zapošljavanja i socijalne politike kako bi se utvrdila prioritarna područja intervencije i jasan plan zakonodavne i administrativne akcije.

Zakon o preduzećima - Računovodstvo - Prava na intelektualnu svojinu

Pozitivno su ocenjeni napori napori jugoslovenskih stručnjaka u vezi Zakona o preduzećima ali je potrebno Zakon o kompanijama i zakonodavstvo o računovodstvu uskladiti na čitavoj teritoriji SRJ i pojasniti zakonodavne i administrativne odgovornosti na saveznom i drugim nivoima. Potrebno je ukloniti prepreke koje mogu sprečiti strane kompanije da pristupe tržištu države. Situaciju u pogledu sticanja nekretnina od strane stranih pravnih lica treba razjasniti i postepeno liberalizovati. Pored pozitivne ocene jugoslovenskog pravnog okvira kao sveobuhvatnog i veoma detaljnog, potrebno je doraditi zakonodavstvo o intelektualnoj i industrijskoj svojini vodeći računa o zahtevima EU.

Na **četvrtom sastanku KRG** održanom dana 29.05.2002.godine ključna pažnja posvećena je funkcionisanju unutrašnjeg tržišta koje počiva na principima slobodnog kretanja dobara, lica, usluga i kapitala.

Demokratizacija, ljudska prava i prava manjina. vladavina prava i regionalna saradnja

Konstatovana je potreba nastavljanja pozitivnih koraka u civilnoj kontroli vojske, usvajanje nacrtu Zakona o radio-difuziji u Republici Srbiji kao i nastavak saradnje sa Tribunalom u Hagu i sprovođenje Rezolucije SB UN 1244. Regionalnu saradnju je potrebno nastaviti, posebno u oblasti slobodne trgovine.

Trgovina i carina

Ukazano je na potrebu harmonizacije različitih trgovinskih sistema u državi, definisanja i koordiniranja carinske politike na državnom nivou i obezbeđenje standardizacije i statističkih organa na državnom nivou za potrebe međunarodne trgovine.

Javne nabavke

Potrebno je nastaviti započete reforme zakonodavstva, sprovesti harmonizaciju primenom transparentnosti, izbora procedura, kriterijuma za izbor kandidata i ugovaranja. Pravilno oglašavanje tendera u saveznim glasilima je neophodno.

Slobodno kretanje dobara. lica. usluga i kapitala

Potrebno je ukloniti sve prepreke direktnim stranim investicijama u SRJ, naročito prepreke vezane za pravo osnivanja preduzeća i pružanja usluga. Sistematski treba pratiti pozitivno zakonodavstvo radi utvrđivanja i ukidanja barijera trgovini u SRJ, pa je savetovano osnivanje koordinacionog tela za analizu postojećih

i nacrtu budućih zakona i pružanja saveta organima za njihovu implementaciju. U oblastima gde postoji tehnička regulativa treba garantovati uzajamno priznanje paralelnog zakonodavstva i osigurati visok nivo transparentnosti kroz sistem prethodnih notifikacija i konsultacija. Kao prvi korak, preporučuje se usvajanje zajedničkih procedura na celokupnoj teritoriji SRJ i Akcionog plana za harmonizaciju unutrašnjeg tržišta.

Slobodno kretanje dobara

Potrebno je obezbediti stvarno i efikasno slobodno kretanje dobara u državi, u skladu sa principima EU, uz uklanjanje fiskalnih i drugih prepreka. Napori na liberalizaciji cena treba da budu nastavljeni.

Slobodno kretanje lica

Funkcioniše između Srbije i Crne Gore, uz poseban status Kosova s obzirom na Rezoluciju 1244.

Sloboda pružanja usluga i pravo osnivanja preduzeća

Potrebno je ovu oblast prilagoditi zahtevima EU što podrazumeva da procedura registracije preduzeća bude pojednostavljena i modernizovana. Potrebno je obezbediti uvođenje jedne dozvole za obavljanje finansijskih usluga u celoj državi. Kako u državi postoje dve centralne banke potrebno je primeniti princip jedinstvene kontrole. Jedinstvena pravila moraju da se primenjuju za celu državu u pogledu prava osnivanja stranih preduzeća i slobode pružanja usluga. Potrebna je saradnja između različitih nadzornih organa, pružanje adekvatnih finansijskih informacija i borba protiv pranja novca.

Slobodno kretanje kapitala

Neophodno je obezbediti harmonizaciju sistema kretanja kapitala u državi, reformu postojećeg zakonodavstva, posebno principa reciprociteta, liberalizaciju prometa nekretninama kako bi se obezbedile direktne strane investicije i liberalizaciju računa radi integracije države u međunarodni ekonomski sistem.

Petim sastankom Konsultativne radne grupe održanim 9. i 10. jula 2002. godine u Beogradu, okončana je ekspertska analiza procesa političke, ekonomske i institucionalne reforme u SRJ. Na sastanku su, pored ocene dosadašnje implementacije Zajedničkih preporuka sa prethodna četiri sastanka u smislu ispunjenja opštih političkih i ekonomskih uslova, pokrenute nove sektorske teme: poljoprivreda, veterinarska i fitosanitarna pitanja, zaštita životne sredine, ribarstvo, zaštita potrošača, audiovizuelna oblast i kultura, obrazovanje, obuka c, mladi, i, istraživanje i razvoj.

Kopredsedavajući sastanka, Ruben Madsen, ambasador Danske, predavajuće zemlje u Evropskoj uniji i Rajnhard Pribe, direktor Odeljenja za Zapadni Balkan, ocenjujući uspešnim put kojim je u periodu od nekoliko meseci krenula SRJ u Procesu stabilizacije i asocijacije, ukazali su, istovremeno, na potrebu da SRJ ispuni međunarodne obaveze, ostvari punu saradnju sa Haškim tribunalom (problem pristupa arhivama), ispuni obaveze iz Dejtonskog i Pariskih sporazuma,

reši sporna pitanja u vezi sa nezavisnim medijima i civilnom kontrolom vojske. Takođe je ukazano da su Preporuke o harmonizaciji tržišta i ekonomskih i carinskih politika Srbije i Crne Gore sa četvrtog sastanka KRG od velikog značaja za izradu Studije izvodljivosti.

Predsedavajući sastanka, potpredsednik Savezne vlade Miroљub Labus, ukazao je da će nakon usvajanja Akcionog plana harmonizacije tržišta Srbije i Crne Gore biti potrebno da se izrade detaljne liste prepreka koje se moraju ukloniti, usvoje mere neophodne za otklanjanje istih, odaberu institucije koje će za to biti zadužene te precizira vremenski okvir ovih radnji. G. Labus je istakao da ovaj zadatak neće moći da se ostvari bez jasne političke volje i snažne podrške ovom procesu.

Na sastanku je postignuta saglasnost o preporukama vezanim za sektore koji su razmatrani prvi put, kao što su:

Poljoprivreda, veterinarska i fitosanitarna pitanja

- Poljoprivredna statistika o proizvodnji i potrošnji pojedinih proizvoda kao i o izvozu i uvozu treba da bude detaljnija obrađena te prosleđena Evropskoj komisiji;
- Dugoročnu strategiju reforme u oblasti poljoprivredne politike koja je u fazi razvoja u Republici Srbiji treba što pre primeniti;
- Imajući u vidu približavanje zakona SRJ standardima EU i STO, naglašen je značaj koherentnih veterinarskih i fitosanitarnih pravila. Potrebno je osigurati apsolutno poklapanje implementacionih praksi carinskih službi.

Ribarstvo

- Uz pozitivnu ocenu zakonskih inicijativa za poboljšanje postupka prijave ulova ribe u moru ukazano je da prioritetni zadatak i dalje ostaje pribavljanje boljih podataka o lovu kako bi se adekvatno procenio riblji fond u Jadranskom moru;
- Podstiče se SRJ da pristupi relevantnim regionalnim organizacijama za ribarstvo;
- Radi poboljšanja kontrole i sprovođenja pravila o ribarenju treba ojačati relevantne administrativne kapacitete;
- Potrebno je preduzeti mere u cilju poboljšanja zdravstvenih i higijenskih standarda kao i objekata za plasman ribe i proizvoda akvakulture.

Zaštita životne sredine

- Potrebno je dalje ojačati koordinaciju zakona i mera politike koja je otpočela posebno obzirom na potpuno sprovođenje međunarodnih obaveza koje je SRJ preuzela. Radi daljeg poboljšanja međunarodne saradnje potrebno je otvoriti državni kontakti punkt za pitanja životne sredine;
- Zakonodavstvo o proceni dejstva na životnu sredinu (EIA) treba da se usaglasi sa bitnim aktima EU i da se bolje sprovodi u praksi.

Zaštita potrošača

- Pozdravljeno usvajanje Saveznog zakona o zaštiti potrošača i naglašena potreba da se osigura neophodan administrativni kapacitet za njegovo provođenje.

Audiovizuelna sredstva i kultura

- Potrebno je osigurati usaglašavanje aktuelnog nacrta zakonodavstva o teledifuziji sa Direktivom saveta 89/552/EEZ i sa njenim naknadnim amandmanom (Direktiva "Televizija bez granica");
- SRJ treba da potpiše Konvenciju Saveta Evrope o prekograničnoj televiziji što bi predstavljalo značajan korak napred u njenoj audiovizuelnoj politici.

Obrazovanje, obuka i omladina

- SRJ treba da nastavi da ulaže napore kako bi se priključila Procesu iz Bolonje;
- U oblasti stručnog obrazovanja i obuke treba razviti sveobuhvatnu strategiju kako bi se osigurale efikasne veze između privrede i sistema obuke i zadovoljile nove potrebe na tržištu rada.

Istraživanje i razvoj

Napori na uvođenju kompatibilnosti sa EU u ovim oblastima treba da se nastave i ohrabre uz odgovarajuće finansiranje. Postoji potreba za većom koordinacijom u državi kako bi se ostvarila ekonomija obilda i efikasnosti.

4. UNAPREĐENI STALNI DIJALOG

Unapređeni stalni dijalog (USD) je novi ciklus dijaloga SCG i EU o procesu pridruživanja koji je "naslednik" konsultativnih radnih grupa i iniciran je od strane Evropske komisije. Unapređeni stalni dijalog ima za cilj da se razgovara sa stručnjacima iz navedenih oblasti i to bez prethodnih upitnika, da se razjasne specifični problemi i da se otvoreno prihvataju saveti. To omogućiti dublju analizu problema u svakoj specifičnoj oblasti. Nakon svakog sastanka predviđeno je da se pripreme odgovarajuće preporuke koje su zasnovane na standardima EU.

Prvi sastanak USD-a održan je 2. jula 2003. godine u Beogradu između predstavnika Evropske komisije i predstavnika nadležnih ministarstava iz Republike Srbije, Republike Crne Gore i Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Tema sastanka je bila Pravosuđe i unutrašnji poslovi. Pripremni sastanak je održan 1. jula 2003. godine, na kome je finalno potvrđen dnevni red sastanka.

Ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom SCG B. Lukovac je otvorio sastanak i pozdravio otvaranje novog formata dijaloga između Srbije i Crne Gore i Evropske unije. On je izrazio nadu da će Unapređeni stalni dijalog, čije se otvaranje poklopilo sa početkom predsedavanja Italije biti pozitivna etapa u procesu stabilizacije i pridruživanja SCG Evropskoj uniji. Takođe je istakao da postoje tri

obeležja vremena u kojem se otpočinje ovaj proces. Ovo je bio prvi sastanak ovog formata nakon usvajanja Ustavne povelje i redefinisanja odnosa između Srbije i Crne Gore. Sastanak se održava neposredno posle samita EU u Solunu, na kome je utvrđena perspektiva Zapadnog Balkana kao budućeg dela Evrope. U toku je u tom trenutku bilo i usvajanje Akcionog plana za harmonizovanje ekonomskih sistema Srbije i Crne Gore koji će omogućiti uspostavljanje četiri slobode. Za razliku od prethodnog ciklusa pet Konsultativnih radnih grupa koji je održan u periodu od jula 2002. do jula 2003. godine, izrazio je očekivanja da će Unapređeni stalni dijalog dati više rezultata u implementiranju preporuka. Očekivanja su da ova forma dijaloga postane stručni dijalog u sektoru o kome se diskutuje.

R. Pribe, direktor Generalnog direktorata za spoljne poslove za Zapadni Balkan je istakao da je ova forma dijaloga došla nakon dugog perioda ustavne nesigurnosti i da je sada trenutak da se ozbiljnije razgovara o oblastima koje se nalaze u središtu sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Nakon napredaka u usvajanju Akcionog plana, Evropska komisija u skladu sa odlukama iz Soluna otvara ovaj nov proces dijaloga, koji bi trebalo da bude suštinski. Pribe je takođe istakao važnost obaveza koje je SCG prihvatila još na Konferenciji u Londonu.

Italijanski ambasador Đovani Karaćolo di Vietri, kao predstavnik zemlje predsedavajućeg u ovom periodu, pozdravio je otvaranje novog ciklusa dijaloga u odnosima EU i SCG. Naglasio je da će Zapadni Balkan ostati visoko na dnevnom redu EU. U Solunu su države članice naglasile svoju podršku Zapadnom Balkanu u njegovoj budućnosti u okviru EU, koja će zavisiti od brzine napretka država u pitanju. Ambasador je izneo da je pred Italijom težak zadatak sprovođenja zaključaka iz Soluna. Ambasador je naglasio da je EU spremna da daje i dalje svoju podršku i savete radi stabilnosti u regionu. Krajnji cilj zajedničkih napora treba da bude izrada Studije izvodljivosti.

Glavne pitanja razmatrana na sastanku bila su: reforma pravosudnog i kaznenog sistema, reforma policije, borba protiv organizovanog kriminala i korupcije, borba protiv terorizma, pitanja granice, viza i azila, kao i pitanje demokratizacije i ljudskih prava. Na kraju sastanka usvojene su preporuke Evropske komisije.

Drugi sastanak Unapređenog stalnog dijaloga održan je 27. i 28. oktobra 2003. godine u Beogradu. Ovog puta pažnja je bila usmerena na ekonomske, političke i institucionalne reforme i primenu akcionog plana. Kao rezultat drugog sastanka USD formulisane su *specifične preporuke*, kao dodatak preporukama sa konsultativnih radnih grupa i iz Godišnjeg izveštaja o procesu stabilizacije i pridruživanja. Razmatrana su makroekonomska pitanja, opšte strukturne reforme, implementacija jedinstvene trgovinske politike, pitanja unutrašnjeg tržišta, prava intelektualne i industrijske svojine i konkurentsko pravo i politika.

U okviru makroekonomskih pitanja akcentirana su pitanja monetarnih politika, javne potrošnje i fiskalnih i spoljnotrgovinskih disbalansa.

Kod rasprave o opštim strukturnim reformama, naglašena su naročita pitanja liberalizacije preostalih kontrolisanih cena, zatim reforma javnih finansija, reforma bankarskog sektora, privatizacija društvenih preduzeća, kao i pitanje stvaranja dobrog zakonskog okvira za privlačenje stranih direktnih investicija.

Što se tiče unutrašnjeg tržišta razmatrano je ostvarenje slobodnog kretanja kapitala i vršenja finansijskih usluga, pitanje regulativnog okvira za javne nabavke, usklađenosti računovodstvenih i revizorskih standarda sa EU normama, osnivanje veterinarske i fito-sanitarne kancelarije na nivou državne zajednice, kao i pitanje kontrole administrativne carinske linije između republika.

Kad je u pitanju konkurentsko pravo i politika, akcentirana je potreba stvaranja sveobuhvatnog anti-monopolskog režima, kao i hitnim stvaranjem nepristrasnog tela koje će se baviti kreiranjem i održavanjem slobodne tržišne konkurencije

5. AKCIONI PLAN

U dokumentu pod nazivom "Polazne osnove za preuređenje odnosa između Srbije i Crne Gore" od 14. marta stoji da su države članice odgovorne za neometano funkcionisanje zajedničkog tržišta uključujući i slobodno kretanje ljudi, roba i kapitala....

Od marta meseca 2002. godine harmonizacija ekonomskih sistema postaje prioritet. Kako je uspostavljanje unutrašnjeg tržišta složen proces, bilo je neophodno utvrditi faze procesa harmonizacije. Sastavljen je opšti Akcioni plan koji ima za cilj da definiše korake i vremenski okvir za uspostavljanje unutrašnjeg tržišta, da obuhvati sve oblasti koje zahteva saradnja sa EU i kao takav da odgovori na preporuke sa CTF-ova. Akcioni plan je rezultat konsenzusa u okviru države i osnovni element za dalje pregovore sa EU i baza za detaljnu ekspertizu od strane Komisije.

Na sastanku predstavnika Vlade Republike Srbije i Vlade Republike Crne Gore u Budvi 24. juna 2002. definisani su kratkoročni i dugoročni ciljevi na polju harmonizacije dva sistema. Odlučeno je da se formira šest radnih grupa koje će na ekspertskom nivou razraditi usaglašene ciljeve i definisati korake za njihovu realizaciju. Radne grupe su formirane za sledeće oblasti:

- Slobodno kretanje roba
- Slobodno kretanje kapitala
- Sloboda pružanja usluga
- Sloboda kretanja ljudi
- Procedure rada ministarstava zajednice
- Imovina koju koriste organi zajednice i finansiranje organa zajednice

Za koordinate procesa harmonizacije imenovani su ispred svojih Vlada ministar finansija R.Srbije Božidar Đelić i ministar finansija R.Crne Gore Miroslav Ivanišević.

Na narednom sastanku u Podgorici 09.08.2002. sastavljene su matrice kojima je vremenski i problemski definiše postupak harmonizacije dva privredna sistema. Kao što je "poveljom" predviđeno definisan je rok od tri godine za kompletnu harmonizaciju.

Od Podgorice do danas održano je više sastanaka međusektorskih radnih grupa u Srbiji i u Crnoj Gori. Rad na harmonizaciji ispostavio se mnogo težim nego što se to u početku očekivalo, ali usvajanjem Ustavne povelje, a posebno usvajanjem Akcionog plana u obe republičke skupštine i Skupštini državne zajednice Srbije i

Crne Gore stekli su se uslovi da se ekonomski sistemi republika članica gotovo u potpunosti usklade, što je preduslov za bilo kakve razgovore o pridruživanju EU.⁷

5. PROGRAM POMOĆI CARDS U SRBIJI i CRNOJ GORI

Program CARDS (Pomoć Zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju) je novi instrument tehničko-finansijske pomoći Evropske unije zemljama regiona Zapadnog Balkana, ustanovljen maja 2000. godine. Namenjen je potrebama Procesu stabilizacije i pridruživanja u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, SR Jugoslaviji i Makedoniji. Fond programa CARDS, u koji su uključeni i do tada postojeći instrumenti pomoći Unije RNARE i OVMSA/A, predviđa ukupan iznos od 4,65 milijardi - za period 2000 - 2006.

Osnovni preduslovi za dobijanje sredstava iz CARDS poštovanje demokratskih načela, vladavine prava, ljudskih i prava manjina i osnovnih sloboda. CARDS je usmeren na uspostavljanje i modernizaciju institucija i uprave kako bi se razvijala demokratija, vladavina prava i poštovanje manjina. Program pruža tehničku pomoć i daje sredstva potrebna za razvoj i sprovođenje ekonomske i socijalne politike, orijentisane ka vrednostima i modelima Evropske unije. Obnova i pomoć usmerene na povratak izbeglica ostaju prioriteta, uz uslov da se paralelno nastavi proces ekonomskog i institucionalnog razvoja zemlje primaoca pomoći.

Program CARDS, uz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, predstavlja novi oblik ugovornih odnosa Evropske unije u okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja, koji pomaže svakoj zemlji Zapadnog Balkana da u reformama napreduje sopstvenim tempom ka statusu potencijalnog kandidata za članstvo u EU. Program realizuje i nadgleda Evropska agencija za rekonstrukciju.

Pomoć Evropske unije Saveznoj Republici Jugoslaviji realizuje se kroz tri posebna programa - za Srbiju, Crnu Goru i Kosovo.

Unutar CARDS-a postoji nacionalna i regionalna "koverta". Raspodela sredstava u "nacionalnoj koverti" utvrđena je Dokumentom o nacionalnoj strategiji SR Jugoslavije i Višegodišnjim (indikativnim) planom 2002-2004, koje izrađuje Evropska komisija. Dodeljivanje sredstava našoj zemlji iz posebne, "regionalne koverte" predviđeno je Regionalnom strategijom, čiji je sastavni deo Regionalni višegodišnji okvirni program za 2002 -2004.

Program pomoći u Srbiji, koji je realizovala Evropska agencija za rekonstrukciju započeo je 2000. godine dodeljivanjem hitne pomoći u iznosu od 180 miliona evra.

Drugi program, za 2001. godinu imao je budžet od 194 miliona evra a treći, za 2002. godinu 179,7 miliona evra. Veći deo iznosa za ovu godinu, oko 170,7 miliona evra, namenjen je programima kojima rukovodi Agencija, dok je 9 miliona eura izdvojeno za programe Evropske komisije koji se odnose na fiskalna pitanja, carinu i visoko obrazovanje.

---

⁷ Akcioni plan je u srpskom parlamentu usvojen 1.7.2003., u crnogoskom parlamentu 15.7.2003., a u parlamentu državne zajednice 29.8.2003.

Tri su prioritetne oblasti delovanja Agencije:

- izgradnja državne uprave i sistema institucija, sa ciljem da se pomogne Saveznoj vladi i Vladi Republike Srbije u reformi javne uprave i jačanju integracionih procesa Dodeljena sredstva za projekte u ovoj oblasti iznose 34,7 miliona eura.
- izgradnja ekonomskog sistema, ekonomsko oživljavanje i reforme, pružanjem pomoći glavnim ekonomskih sektorima kao što su energetika, poljoprivreda, razvoj malih i srednjih preduzeća. Dodeljena sredstva iznose 132,5 miliona eura.
- razvoj građanskog društva, pre svega projektima pomoći u oblasti profesionalnog obrazovanja i obuke, univerzitetskog obrazovanja, zatim nezavisnim medijima i nevladinim organizacijama. Dodeljena sredstva iznose 9,5 miliona eura.

Formiran je i poseban Fond za tehničku i administrativnu pomoć od tri miliona eura, koji omogućava da svi projekti pomoći budu realizovani na najefikasniji način.

Najaktuelniji i najveći projekti Agencije iz programa CARDS u Srbiji, u 2002. godini su:

1. obnova mosta "Sloboda" - budžet 41 milion eura
2. popravka bloka AZ elektrane Nikola Tesla - 50 miliona eura
3. pomoć u reformi državne administracije -12 miliona eura
4. pomoć Kancelariji za evropske integracije - 1,5 miliona eura
5. nastavak pomoći malim i srednjim preduzećima - 6 miliona eura
6. podrška razvoju mikro-preduzeća, sa najviše 5 zaposlenih - 5 miliona eura
7. pomoć u rekonstrukciji društvenih preduzeća - 4 miliona eura
8. reorganizovanje Nacionalne službe za transfuziju krvi - 5 miliona eura
9. uvođenje stručnog obrazovanja i usavršavanja - 2 miliona eura.

Evropska unija započela je program pomoći Republici Crnoj Gori 1998. godine podrškom ekonomskim reformama u visini od 3,928 miliona eura. U 1999. pomoć je iznosila 22,86 miliona a u 2000. godini 19 miliona eura. Za 2001. godinu bila su predviđena sredstva od 16,3 miliona a za 2002, zaključno sa aprilom, 11,5 miliona eura.

Program pomoći EU Kosovu otpočeo je 1998. godine budžetom od 7 miliona eura, da bi 1999 dostigao 116 miliona a 2000. godine 256,5 miliona eura. U 2001. godini budžet CARDS-a je iznosio 315,5 miliona eura, dok je za 2002. predviđeno 135,4 miliona eura.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Posle uspešno održanog drugog sastanka Unapređenog stalnog dijaloga, treći sastanak USD zakazan je za januar 2004. godine, ali će verovatno biti odložen zbog izbora i konstituisanja nove republičke vlasti (to će takođe uticati na promene na nivou državne zajednice, odnosno na personalne promene u Savetu ministara). Sledeća važna stepenica koju SCG treba da "preskoči" na svom putu ka EU je tzv. Studija o izvodljivosti (feasibility study), koju treba da izradi Evropska komisija i kojom se daje pozitivna ili negativna ocena spremnosti date zemlje da se otpočne sa procedurom za potpisivanje Sporazuma o Stabilizaciji i pridruživanju.

Ministar za međunarodne ekonomske odnose SCG Branko Lukovac smatra da je državna zajednica prešla pola puta kad je u pitanju Studija o izvodljivosti, jer su dva od četiri uslova za izradu studije ispunjena. Radi se o zajedničkoj carinskoj kancelariji⁸, kao i o sporazumima o slobodnoj trgovini sa zemljama regiona (u Rimu su nedavno potpisani i preostali sporazumi sa Albanijom, Bugarskom i Moldavijom, usaglašen je sporazum sa Rumunijom i dopunjen sporazum sa Hrvatskom), koje treba ratifikovati da bi postali operativni.

Najpovoljniji scenario za našu zemlju bio bi da Evropska komisija, kako je prvobitno najavljeno, dovrši Studiju o izvodljivosti u martu 2004. i da taj izveštaj (odnosno ocena spremnosti SCG za dalje, konkretnije pregovore sa Briselom) bude pozitivan. U tom slučaju, pripreme za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju počele bi krajem 2004., da bi, pola godine kasnije, mogao biti potpisan ovaj dokument, koji predstavlja prvi zvanični, formalni korak SCG ka pristupanju Uniji. Ipak, proces ratifikacije sporazuma može da potraje godinu ili dve, pa i duže, obzirom na to da će od maja 2004. EU imati 25, umesto sadašnjih 15 članica.

Inače, situacija u našem bližem okruženju, kad je u pitanju približavanje EU je sledeća: Slovenija postaje članica EU maja naredne godine, Bugarska i Rumunija (kojoj je doduše u izveštaju Evropske komisije zamereno da još nema úfunktionalnu tržišnu privredu) verovatno 2007. Hrvatska i Makedonija su potpisale Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, pri čemu je prva podnela i zahtev za status kandidata, a druga će to učiniti najverovatnije u februaru 2004. Albanija je započela razgovore sa Briselom nakon što je, početkom 2003. i ona dobila pozitivnu ocenu studije o izvodljivosti, BiH će to učiniti čim ocenu Evropske komisije prihvati i Savet Ministara EU (verovatno na poslednjem zasedanju u 2003.). Dakle, SCG je, još uvek, samo pretendent na članstvo, iako je naša zemlja ipak uspešno obavila čitav niz zadataka, koje je EU od nje očekivala da obavi, kao što su usvajanje Ustavne povelje i Akcionog plan i formiranje Saveta SCG za evropske integracije.

Ono što bi moglo da predstavlja dodatnu prepreku bržem približavanju zemlje EU su politički činoci, kao što je problem Kosova i Metohije, a takođe i budućnost zajedničke države Srbije i Crne Gore. Na poslednjoj plenarnoj sednici Evropskog parlamenta (koja je pokazala da se sve češće iskazuju razlike između Brisela i Strazbura oko stava prema našoj zemlji, mada bih ja ipak ustvrdio da su u pitanju nijanse), EP je, na preporuku svog spoljnopolitičkog komiteta, izašao sa pomalo iznenađujućim stavom da EU ne bi trebalo da se meša u dogovore Srbije i Crne Gore o tome da li će za dve godine nastaviti zajedno put ka Uniji, ili svako za sebe. Ipak, Evropska komisija smatra da je šansa za ulazak u EU veća, ako Srbija i Crna Gora idu zajedno i zato insistira na funkcionalnosti državne zajednice.

---

⁸ Zajednička carinska kancelarija Uprave Carina Srbije i Crne Gore osnovana je pri Ministarstvu za međunarodne ekonomske odnose državne zajednice SCG. U kancelariju su delegirana po tri predstavnika Carine Srbije i Carine Crne Gore. Kao jedinstveni izvršni organ, Kancelarija je odgovorna za međunarodnu carinsku saradnju, prvenstveno u delu naknadne provere izdatih uverenja o poreklu robe, koja se izvozi na osnovu autonomnih preferencijalnih carinskih stopa (tekstil, šećer) ili po osnovu sklopljenih sporazuma o slobodnoj trgovini.

Kad govorimo o instituciji koja bi trebalo da obavlja glavni posao kad je reč o pridruživanju EU, bilo je predviđeno (u vreme kad je Miroljub Labus bio savezni ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom) da taj posao obavlja Kancelarija za pridruživanje SRJ EU (danas Kancelarija SCG za pridruživanje) EU. Evropska unija, je naime insistirala da naša država mora da ima "jednu adresu" na koju organi EU mogu da se obrate vezano za sve aspekte pridruživanja Uniji. Ipak, posle potpisivanja Ustavne povelje, dobar broj kompetencija Kancelarije je prenet na Ministarstvo za ekonomske veze sa inostranstvom Republike Srbije i Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom i evropske integracije Republike Crne Gore, tako da je Kancelarija postala neka vrsta "poštanskog sandučeta" u koje stižu relevantne informacije, a ona ih dalje disperzira subjektima koji će preduzeti realne aktivnosti. Smatram da bi bilo neophodno da ingerencije ove Kancelarije ponovo ojačaju, kako bi u budućnosti (ako opstane državna zajednica SCG) mogla da preraste u Ministarstvo za evropske integracije (dobar uzor moglo bi nam biti hrvatsko ministarstvo za evropske integracije koje vrlo uspešno, pa i pomalo drsko, približava svoju zemlju EU.

I na kraju, ali ne i najmanje važno, treba podsetiti da pre bilo kakvog ozbiljnijeg približavanja EU treba obaviti "rudarski posao" prevođenja oko 80.000 stranica evropskog zakonodavstva na srpski jezik, jer je to preduslov svih budućih aktivnosti. Nikome naravno ne pada na pamet, da zakonske odredbe jednostavno "prepisuje" u naše zakonske akte, ali te odredbe moraju biti prevedene da bi mogle biti uobličene i prilagođene nekim našim specifičnostima. Kancelarija SCG za pridruživanje EU preuzela je taj zadatak formiranjem Odeljenja za prevođenje i raspisivanjem tendera za prevođenje evropskog zakonodavstva ("acquis communautaire") na srpski jezik.

LITERATURA:

- 1) Slobodan Samardžić; Zoran Čupić *Evropska unija i proces pridruživanja Srbije i Crne Gore*, Fakultet političkih nauka, Beograd 2003.,
- 2) www.feio.sv.gov.yu
- 3) www.mier.sr.gov.yu
- 4) www.plac-yu.org
- 5) www.emins.org
- 6) www.becei.org
- 7) www.mei.hr
- 8) Dnevni list "*Politika*" - razni članci, Beograd 2003.

Aranka Sabo
*Ekonomске reforme u Mađarskoj
kao posledica EU integracije*

Uvod

Ulazak Mađarske u Evropsku Uniju jeste pozitivan primer tranzicije u bivšem Sovjetskom ili istočnom bloku. Sličan uspeh imale su Poljska, Slovačka, Češka, Litvanija, Letonija i Estonija. Manje uspešne su bile Ukrajina, Rumunija i Bugarska.

Zašto je važno za nas u Srbiji i Crnoj Gori da proučavamo kako su tranziciju sprovele države oko nas?

Primer Mađarske nam govori da celo društvo treba da ima jednu viziju, a to je postati deo velike Evropske porodice. U Mađarskoj je nakon rušenja socijalističkog režima usledio višepartijski sistem. Jedino što je bilo zajedničko partijama koje su se menjale na vlasti, ili koje su bile u opoziciji jeste da im je krajnji cilj i osnovni moto bio: želimo da naši građani postanu građani EU. Svaku unutrašnju političku aferu je nadjačavala želja da država bude deo Evrope.

Njima je uspelo.

Mislila sam da obradim ulazak Mađarske republike u EU, i to sa ekonomskog aspekta, da tako približim dobre i loše strane tranzicije sprovedene kod našeg severnog suseda.

Želim da dokažem pored toga da ma ko bio na vlasti treba da se rukovodi vizijom da su njegovi birači zaslužili članstvo u EU, a da se sve to ne može sprovesti ako ekonomski ne postanemo jači.

Pored ekonomskih reformi ni u kom slučaju ne smemo zaboraviti kulturni napredak, kao i jednu specifičnu stvar za ove predele a to je decenijski građanski rat, koji je ostavio posledice na mentalno zdravlje svakog od nas.

Da li ima veze redovno konzumiranje "Pink-a", narodnih pesama i krajnji nacionalizam? Na ovo pitanje treba da odgovore psiholozi, a na pitanje: "Da li ima veze krajnji nacionalizam i nizak životni standard?", na to pitanje treba da odgovore ekonomisti.

Ekonomске reforme u Mađarskoj nakon pada socijalističkog režima

Socijalistički sistem je počevši od 1989. godine počeo da se raspada u svim državama istočnog bloka, čak i u samoj SSSR. Najjači razlog propasti socijalističkog sistema je ustvari pobjeda kapitalizma u Evropi. Socijalistički blok nisu činile države slične po stepenu razvoja. Nedeljiv istočni blok nikada nije postojao.¹ Tako su te države krenule različitim putem ka Evropi.

---

¹ Berend, T.I. – Ránki, Gy.: Közép-Kelet-Európa gazdaságtörténete a XIX. És XX. Században. KJK, Budapest (2. kiadás) 1976.

Normalizacija odnosa Mađarske sa Evropskom Zajednicom počela je još početkom 1980-tih godina. Pregovori su počeli 1987. godine, kao rezultat prvih pregovora sa Evropskom zajednicom (EZ) potpisan je Sporazum o trgovini i saradnji 1988. godine. Sporazumom Mađarska više nije bila diskriminisana što se tiče kvota. Kvote su bile ukinute u tri koraka (januar 1989, januar 1993. i januara 1996. godine). Ukidanjem kvota i pridruživanju GATT-u Zapad je priznao reforme u mađarskoj ekonomiji.²

Na zasedanju Evropske komisije 1990. godine u Dablinu sve države srednjeistočne Evrope su bile pozvane na pridruživanje EZ. Nakon godinu i po dana pregovora Mađarska, Poljska i čehoslovačka (Višegradske države) su potpisale Evropske sporazume.

Put do Evrope

Što se Evropske zajednice tiče novo u sporazumima jeste da se pored navedenih sloboda podrazumevaju i intenzivne konsultacije i saradnja na polju politike.

Glavne tačke evropskog sporazuma koje je potpisala Mađarska su:

Akcent je stavljen na političke promene koje podrazumevaju pluralnu demokratiju, pravnu državu, poštovanje ljudskih prava, poštovanje osnovnih prava na slobodu, višepartijski sistem, slobodne demokratske promene, tržišnu ekonomiju i socijalnu pravdu.

U sporazumima sa Bugarskom i Rumunijom ovi kriterijumi su bili tačnije definisani naročito na polju primene prava manjina.

1. Politički dijalog i saradnja treba da se zasnivaju na zajedničkim vrednostima i nastojanjima (integracija u zajednicu demokratskih naroda, pri svakoj odluci uzimati u obzir interes ostalih partnera, povećanje sigurnosti i stabilnosti u Evropi).
2. Sporazum određuje maksimalno desetogodišnji prelazni period.
3. Stvaranje zone potpuno slobodne trgovine do 31.12.2000. godine između Mađarske i EU. Zona slobodne trgovine podrazumeva da su proizvodi oslobođeni od carine i sličnih nameta kao i od kvota. Određene carine i kvote u industrijskim granama koje su uređene posebnim sporazumom npr. metalurška i tekstilna industrija. Slobodna trgovinska zona sa EU je asimetričnog karaktera koja će se održati do ulaska Mađarske u EU da bi moglo da se završi prestrukturiranje tržišne ekonomije i pojačala ekonomska kompetitivnost. Mađarska je sa ostalim pridruženim državama paralelno potpisala sporazum o slobodnoj trgovini sa državama EFTA.

Pošto je Evropski sporazum u osnovi evolutivan i elastičan sporazum, u skladu sa ovim atributima rađaju se i stupaju na snagu dodatni sporazumi. Ovi sporazumi razvijaju integraciju, stvaraju mađarskim privrednicima mogućnost pojavljivanja na tržištu EU i potpomažu zaključivanje pregovora o članstvu (npr.

---

² Palánkai Tibor: Az európai integráció gazdaságtana, Aula, Budapest (IV. Kiadás) 1999.

sporazumi o saobraćaju, o odgovarajućem vrednovanju i prihvatanju industrijskih proizvoda).

Takođe u cilju razvoja i dostizanja ciljeva Evropskog sporazuma Savet zadužen za pitanje pridruživanja donosi odluke, koje su obavezujuće za obe strane. U periodu od 2001 do 2002 godine to su bile odluke o sudelovanju u LIFE (finansijska sredstva za potrebe ekologije) programu, Socrates II. i omladinskom programu i programu Kultura 2000.³ Mađarska je spoznala da države srednje-istočne Evrope nemaju izbora nego da se integrišu u svetske trgovinske tokove. Primarne partnere su tražili u Evropi, a naročito u EU, zbog sličnih istorijskih, kulturnih i geografskih odlika.

Konsolidacija mađarske privrede

Početkom devedesetih Mađarskoj i celoj istočnoj Evropi su proricali brz oporavak i naglo osnaživanje nacionalnih ekonomija. Danas možemo reći da su obe strane ipak previdele pojedine poteškoće pri konsolidaciji i prestrukturiranju. 1990. godine izveštaj Evropske komisije je predviđao brz izlaz iz recesije država istoka i da će 1992/93. godine ekonomski porast biti između 5 i 6%⁴. Čak je bilo i takvih predviđanja da će otvorena tržišta pridruženih država uticati izuzetno povoljno na celu evropsku ekonomiju i da će se zabeležiti ekonomski porast bez premca izuzev možda porasta u jugoistočnoj Aziji.

Međutim Mađarska privreda je 1990. godine zapala u krizu. Između 1990. i 1994. godine GDP je pao za 20%, industrijska proizvodnja za 30%, a agrarna proizvodnja za 35%. Recesija je ipak bila duža nego što je predviđeno. Preokret je usledio tek 1994. godine. Nivo nezaposlenosti 1993. godine je bio 13%. Inflacija od 35% 1991. godine je 1992. i 1993. godine smanjena na 23%. Inflacija na umeren nivo (po R. Dornbusch i S. Fisher od 12-18%) nije smanjena do 1994. godine. Budžetski deficit je 1991. godine dostigao 5% GDP-a, a 1994. godine čak 6,6%.⁵

Kriza nije zaobišla ni ostale višegradske države. Puno analitičara ovu krizu upoređuju sa velikom svetskom krizom između 1929. i 1933. godine.

Nakon krize, promene su bile dinamične. Privatni sektor u Mađarskoj 1994. godine je proizvodio 55% GDP-a. Sličan nivo privatizacije je postigla Poljska, ako uzmemo u obzir privatizaciju kuponima u češkoj onda ni ona nije puno zaostala, što se tiče osnivanja potrebnih institucija za funkcionisanje tržišne ekonomije na čelu je bila Mađarska.

Ekonomski rast u Mađarskoj je 2002. godine bio 3,5%. Pošto na mađarsku privredu ima puno uticaja privreda zemalja zapadne Evrope očekuje se da će ove godine ovaj rast dostići 4%, mada ima i manje optimističkih predskazivanja sa porastom od 2,8%. Pad inflacije koji je krenuo u proleće 2001. godine sada je usporio. Budžetski deficit je dostigao 6% GDP-ja, koji će Vlada pokušati ove godine smanjiti na 4,5% GDP-ja. 2002. godine ulaganja su bila manja od očekivanih. Da bi

---

³ <http://www.mkogy.hu/irom37/0007/0007.htm>

⁴ Financial Times, 15. maj 1990

⁵ The World Bank Economic Review, 1993. No. 1. str.: 1 - 44

odgovarali maastrichtskim kriterijumima, mora se uvesti stroga politika štednje, reformisati porezna politika i jačati ekonomski razvoj.⁶

Inflacija je do sredine ove godine dostigla nivo od 4,3%, a prošle godine u istom periodu je iznosila 5,9%. Porast cena je bio ispod očekivanog u avgustu, na godišnjem nivou se očekuje porast od 4,7%, a 2004. godine zbog smanjenja stopa poreza na promet porast cena možda dostigne i 6%.⁷

Broj nezaposlenih je sredinom ove godine bio nešto malo veći od broja nezaposlenih prošle godine, mada nije zabrinjavajuće porastao. GDP se kretao kao prema manje optimističkim predviđanjima, i u prvoj četvrtini godine porast je iznosio 2,7%, što je isto kao i prošle godine u prvoj četvrtini godine, međutim u drugoj četvrtini godine porast GDP-ja se smanjio na 2,4%. U prvoj polovini godine ulaganja su jedva porasla, nasuprot ulaganjima proizvođača, koja su bila iznad prošlogodišnjeg proseka. Struktura ulaganja se poboljšala i podstiče održiv razvoj. Iako ekonomski razvoj sporije raste nego u prethodnom periodu, još uvek je visok u odnosu na prosečan ekonomski rast Evropske Unije, a zauzima treće mesto u konkurenciji ostalih pridruženih država, ispred su Slovenija i Češka.⁸

Spoljašnja trgovina

Prognoza za razvoj mađarske privrede
(u odnosu na prethodnu godinu)

Pokazatelji	2002. stvarno	2003. prognoza	2004. prognoza
Bruto domaći proizvod (%)	3,3	2,8	3,5
Potrošnja (%)	7,8	6,8	4,8
Izvoz (%)	6,5	3,4	4,7
Uvoz (%)	8,3	5,8	5,7
Godišnji indeks potrošačkih cena (%)	5,3	4,7	5,9
Platni bilans (mlrd €)	-2,8	-4,1	-3,4
Neposredno ulaganje kapitala (mlrd €)	1,2	1,5	1,8
Bilans budžeta (u GDP %-ma)	-9,8	-5,6	-4,1
Stepen nezaposlenosti (%)	5,9	6,1	6,0
Kretanje bruto prosečne zarade (%)	18,3	11-12	8 - 9
Spoljnotrgovinski bilans (mlrd €)	-3,4	-4,2	-4,0
Industrijska proizvodnja (%)	2,6	3,5	4 - 5

Izvor: KSH, MNB⁹

---

⁶ Deutsche Bank Research

⁷ <http://www.ecostat.hu/hirlevel/hirlevel37.html>

⁸ <http://www.magyarorszag.hu/orszaginfor/gazdasag/legfrissebbmutatok/gazdasagfriss.html>

⁹ <http://www.ecostat.hu/hirlevel/hirlevel37.html>

Spoljnotrgovinski podaci s početka 90-tih godina nam jasno ocrtavaju uticaj recesije i na trgovinu. Između 1989. i 1992. godine izvoz je godišnje u proseku rastao za 3,4%, dok je uvoz rastao 7,6%, ali tako da je volumen izvoza u celom periodu opao za 8% a volumen uvoza za 7%. Naročito negativan uticaj je imao 1990. godine pad volumena izvoza za 10% a porast volumena uvoza za 20%. Tako je Mađarska 1993. godine imala 3,6 mlrd. US\$ trgovinskog deficita.

Evropski sporazumi, kao ostali slični sporazumi za svoj dugoročni cilj određuju četiri slobode: proizvoda, usluga, rada i kapitala.

Slobodno kretanje proizvoda

Evropska zajednica je najveći spoljnotrgovinski partner Mađarske, sa rang liste prvih deset najvećih partnera 7 država su članice EU. Kao savršena ilustracija dinamike razvoja trgovine između EU i Mađarske dosta je da spomenemo da je u proteklih deset godina promet proizvoda na ovoj relaciji porastao 4 puta.

Što se tiče statistike EU, ako ne gledamo međusobnu razmenu proizvoda država članica, Mađarska se nalazi na listi deset najvećih partnera EU.

Najveći trgovinski partner Mađarske je Nemačka, gde izvoze 35,6% proizvoda, a od sveukupnog uvoza 24,9% potiče iz Nemačke. Najveća dinamika povećanja vrednosti izvoza 2002. godine u odnosu na prethodnu godinu je zabeležena sa Irskom (35 %), Francuskom (27 %), Španijom (23 %), Italijom (18 %), Velikom Britanijom (17 %) i Belgijom (16 %).

Slobodno pružanje usluga

Na osnovu statističkih podataka Narodne banke Mađarske (MNB) 2001. godine izvoz usluga je dostigao vrednost (računajući i turizam) od 8,622 mlrd€, a uvoz 6,197 mlrd €. Izvoz je u odnosu na prošlu godinu porastao za 26,5%, dok je uvoz porastao za 27,1%.

Udeo država članica EU u izvozu usluga bio 62,6%, a uvoza 50,67%. Najviše zastupljene kategorije izvoza usluga Mađarske su profesionalne i tehničke usluge, međunarodni transport i usluge iz sfere građevinarstva. U uvozu su bile najzastupljenije profesionalne i tehničke usluge i finansijske usluge.

Na osnovu podataka sa kraja 2001. godine o razmeni dobara sa EU zaključujemo da je izvoz porastao za 10% i iznosio je 25,225 mlrd €, dok je uvoz rastao za 6,6% i tako iznosio 21,691 mlrd €. Tako je udeo Unije u mađarskom izvozu iznosio 74,3%, a u uvozu 57,8 %. Mađarska je tako zaključila godinu sa 3,543 mlrd € u svoju korist.

Najveći udeo u izvozu predstavljaju mašine i aparati 65% izvoza, zatim gotovi proizvodi 26,8%, poljoprivredni i prehrambeni proizvodi 4,7%, sirovine 1,9% i energenti 1,6%. što se tiče izvoza poljoprivrednih proizvoda prvi put je 2001. godine nakon 1998. godine zabeležen porast i to za 20%.

Struktura uvoza je sledeća: mašine i aparati 53,6 %, gotovi proizvodi 41 %, poljoprivredni i prehrambeni proizvodi 2,3%, energenti 1,7 % i sirovine 1,4 %.

U 2002. godini su zabeleženi slični rezultati kao u prethodnoj, dok je u prvoj polovini 2003. godine bila veća vrednost uvoza od izvoza i to za 2,1 mlrd €. Smanjio se izvoz proizvoda, a zbog dugačke i hladne zime se povećao uvoz energenata, potrebnih za grejanje.¹⁰

Finansijski aspekti

Oslanjajući se na dosadašnja međunarodna iskustva u Mađarskoj su brzo spoznali da pored uspešne modernizacije i podsticaja dinamičnih spoljašnjih tržišta država ima potrebe za stranim ulaganjima (država i pojedinaca), zvaničnim pomoćima i kreditima.

Višeogradske države su prve potpisale sporazum o pridruživanju što im je poboljšalo kotiranje na međunarodnoj sceni. Početkom 90-tih godina 90% stranih ulaganja u srednje-istočnu Evropu, računajući i bivšu SSSR, se slilo u Mađarsku, češku i Poljsku, a od toga u Mađarsku 40%.

Slobodno kretanje kapitala

Uloženi kapital u Mađarsku 2001. godine kao neposredni strani kapital je dostigao cifru od 2,715 mlrd €, od kojih 1,083 mlrd € predstavlja akcije i ostale vlasničke uloge, a 1,633 mlrd € predstavljaju krediti. U odnosu na 2000-tu godinu ulaganja su porasla za 52,3%, a u odnosu na 1999. godinu za 46,8 %. Finansiranje koje ne povećava zaduživanje u 2001. godini je iznosilo 813 miliona €, što je povećanje u odnosu na 2000. godinu od 279,9%.

Najveći ulagači kapitala u proteklih 10 godina su bili USA, Nemačka, Holandija, Francuska, Velika Britanija, Kanada, Belgija, Austrija, Švedska, Švajcarska, Japan, Luksemburg i Italija. Nemačka je bila na prvom mestu po veličini ulaganja sa 633,3 miliona uloženi €, na drugom mestu Japan sa 291,7 miliona €, zatim Austrija 219,7 miliona €, onda USA 134,6 miliona € i na kraju Luksemburg 61 miliona €.

U ovom periodu su liberalizovali tržište kapitala, odstranili preostale prepreke za priznavanje forinte kao konvertibilne valute.¹¹

U protekle dve, dve i po godine uvoz kapitala se smanjio, čak je Mađarska postala izvoznik kapitala.¹² Prošle godine je neto uvoz kapitala iznosio 467 miliona €, a ove godine neto izvoz 61 milion evra.¹³

Slobodno kretanje radne snage

Nakon potpisivanja Evropskih sporazuma sklopljeni su bilateralni sporazumi sa Austrijom i Nemačkom što se tiče slobodnog kretanja radne snage. Sa

---

¹⁰ <http://www.magyarorszag.hu/orszaginfor/gazdasag/legfrissebbmutatok/gazdasagfriss.html>

¹¹ <http://www.mkogy.hu/irom37/0007/0007.htm>

¹² <http://www.ecostat.hu/hirlevel/hirlevel37.html>

¹³ <http://www.magyarorszag.hu/orszaginfor/gazdasag/legfrissebbmutatok/gazdasagfriss.html>

svakom od država je utvrđena određena mesečna kvota radnika iz Mađarske koji su mogli zasnovati radni odnos po pravilima iz sporazuma. Kvote su od samog početka bile u potpunosti iskorišćene. Kvote za Austriju kao susednu državu su povećali nakon pregovora.

Strukturalne promene

Tranzicija u Mađarskoj je za sobom povukla potrebu za strukturalnom modernizacijom, što je iziskivalo:

1. zamenu i obnavljanje proizvodnih kapaciteta i tehnologija
2. smanjenje energetske i sirovinske potrebe u procesu proizvodnje
3. modernizaciju infrastrukture na mikro i makro nivou
4. sanaciju zagađenja životne sredine

Što se tiče rešenja gore navedenih problema, EU je imala veliku ulogu prepuštajući potrebnu tehnologiju i stručnjake.

Fondovi EU

Veliku pomoć u postizanju dobrih rezultata u tranziciji i putu ka Evropi je pružila sama EU sa svojim fondovima za pridružene članice.

Ekonomске sile sveta su 4. jula 1989. godine u Parizu pokrenule PHARE (Pologne, Hongrie, Aide a la Restruction Economique). OECD je zamolio da koordinaciju programa preuzme Komisija Evropske Zajednice.¹⁴ PHARE program je delom predstavljao program trgovinske politike, kojom su kvote ukinute već 1. januara 1990. godine umesto da budu ukinute u tri koraka do 1996. godine. Mađarska je ovim programom dospela u kategoriju privilegovanih država. PHARE program je podržavao i finansijske i tehnološke reforme. Za ovaj cilj je EZ odvojila 1 milijardu ECU-a kao zajam Mađarskoj za dovođenje u ravnotežu platnog bilansa države. Od proleća 1990. godine PHARE su proširili na više država istočnog bloka (sem na Zajednicu nezavisnih država i na bivše republike SFRJ).

U izveštaju Evropske komisije od novembra 2001. godine rezultate PHARE programa smatraju dobrim, pošto je efikasno predato znanje, osigurani su izvori finansiranja u mnogim važnim poljima. Finansijski potencijal ISPA programa je iskorišćen sto posto, što se tiče Mađarske. Sprovođenje SAPARD programa je naišlo na teškoće tako da njegovo sprovođenje kasni u odnosu na predviđen kalendar, što ne znači da će Mađarska imati bilo kakve posledice, zbog ne blagovremenog iskorišćavanja finansijskih potencijala.

U izveštaju stoji takođe da je Mađarska vlada izdala uredbu o korišćenju, izvođenju i evaluaciji korišćenja finansijske pomoći iz fondova EU. Ovoj uredbi je

---

¹⁴ Palánkai Tibor: Az európai integráció gazdaságtana, Aula, Budapest (IV. Kiadás) 1999.

kasnije dodat jedan deo koji se odnosi na kazne u slučaju neadekvatnog korišćenja fondova i garancije na vraćanje neadekvatno utrošenih sredstava. Radi adekvatnog i racionalnog trošenja datih sredstava Vlada mađarske je obezbedila pravni osnov za osnivanje potrebnih institucija koje će pratiti tokove sredstava fondova, kao i informacionu mrežu za monitoring PHARE, ISPA i SAPARD fondova, kao i kasnijih strukturalnih fondova.¹⁵

* * *

U okviru integracionih tokova Evropski savet je u junu 1993. godine na sastanku u Kopenhagenu predložio mogućnost multilateralnih i strukturalnih pregovora, tj. Konsultacioni sistem za sva tri stuba EU, iako su Evropski Sporazumi podrazumevali mogućnost bilateralnih razgovora.

Od 1994. godine su postepeno uključivali države potencijalne članice u tokove drugog i trećeg stuba EU. Iste godine je Mađarska nakon duže procedure ratifikovala Evropski sporazum i istakla svoju kandidaturu za članstvo u EU.

Pregovore sa EU su započeli 1997. godine i oni su trajali do 2002. Pregovori su bili intenzivni u vezi 31 tačke *acquis communautaire*-a. Intenzitet pregovora nije varirao bez obzira na promene političke vlasti u Mađarskoj. Posle prvih višestranačkih parlamentarnih izbora na vlast je došla demokratska koalicija, u opoziciji su bili socijalisti i srednja desnica. Na izborima 1994. godine pobedili su socijalisti, ali su se pregovori o pridruživanju EU i dalje nastavili. 1998. godine tesno su pobedile demokrate, Mađarska je krenula u neverovatan razvoj, politika pridruživanja EU se nije menjala, čak ni 2002. godine kada su na parlamentarnim izborima opet pobedili socijalisti. Znači da sem spoljašnjeg uticaja Evropske Unije na što brže uključivanje Mađarske u EU treba da postoji konstantna politička volja i države koja se pridružuje.

Državljeni Mađarske su imali prilike da na referendumu iskažu svoje mišljenje o pridruživanju EU. Od ukupnog broja državljana sa pravom glasa 45,56% je izašlo na referendum. Na pitanje : Da li Mađarska treba po Vašem mišljenju da postane članica EU?² 83,76% je odgovorilo potvrdno što iznosi 3 miliona i 20 hiljada glasova.

Trenutno stanje

Mađarska je klasične zadatke transformacije uspešno rešila. Ekonomija je uz više zastoja i nekoliko padova ipak krenula u razvoj, usvojivši sva pravila tržišne ekonomije. Mada to što je Mađarska stigla na samu kapiju EU, ne znači da su svi zadaci dovršeni. Predstoji članstvo u EMU, za koje treba zadovoljiti rigoroznim uslovima iz Mاستrihta. Treba osnaživati sopstvenu ekonomiju, da spoljašnje dekonjunkture manje utiču na domaću privredu. Tu su još teška i nerešena pitanja zdravlja, razvoja regija, ekologije, poljoprivrede i obrazovanja. Rešenja ovih

---

¹⁵ <http://www.mkogy.hu/irom37/0007/0007.htm>

pitanja nisu na vidiku. Na to najviše utiče ista nerešena problematika i u EU. Svima je jasno da je mnogo jednostavnije već gotovo rešenje iz EU preneti i prilagoditi domaćim uslovima. Možda se tačno na to i čeka.

Tako da se drugi krug tranzicije sigurno neće završiti pre nego Mađarska postane srećni član velike evropske porodice. Mada su za vreme pregovora predstavnici EU to tražili. Kako rešiti probleme zašute čovekove okoline koji su procenjeni na 120 mlrd eura, bez pomoći EU? Tokom pregovora sve strane su dosta žrtvovala zarad bolje pozicije Evrope nakon proširenja članstva. Očigledno je da će se veliki problemi koji su ostali nerešeni rešavati nakon ulaska u članstvo. Postoje i presedani, recimo Grčka, Irska i Portugalija, što znači da će se drugi krug tranzicije Mađarske odvijati po pravilima Unije, u okviru nje, ali sa velikom dozom slobode.

Dragan Jevtić
Politika Evropske unije o životnoj sredini

REZIME

U Mاستrihtu 1992. godine lideri Evropske Unije složili su se da pitanje životne sredine ne postoji izolovano. Tada je dogovoreno da politika Unije i sve njene aktivnosti moraju uzimati u obzir i životnu sredinu. Politika o životnoj sredini Evropske Unije zasniva se na dva osnovna principa – principu predostrožnosti i principu "zagađivač plaća". Politika o životnoj sredini sprovodi se na više načina: unapređivanjem nevladinih organizacija aktivnih na ovom polju, LIFE programom, integrisanom proizvodnom politikom, sporazumima o životnoj sredini, naplatom poreza, delovanjem Evropske agencije za životnu sredinu, promovisanjem "environmental friendly" proizvoda, eko-menadžmentom, procenama programa koji se tiču životne sredine. Sva lica imaju pravo pristupa informacijama o životnoj sredini. Zaštita životne sredine regulisana je i krivičnim zakonima. 2001. godine javio se novi pristup politici o životnoj sredini kao posledica usvajanja Strategije održivog razvoja EU. Iste godine usvojen je i Šesti akcioni plan o životnoj sredini. Tim planom identifikovane su četiri oblasti u kojima probleme treba hitno rešavati. Priključenjem 10 novih članica Uniji u maju 2004. godine javiče se problemi pretežno finansijske prirode uzrokovani raskorakom između nacionalnih i evropskih propisa koji se tiču zaštite životne sredine.

1. Uvod

Tokom nekoliko proteklih decenija zapažena je ubrzana degradacija životne sredine kao posledica čovekovih aktivnosti – zagađivanje vode, vazduha i zemljišta, nekontrolisana eksploatacija prirodnih resursa, izumiranje ili ugrožavanje čitavog dijapazona biljnih i životinjskih vrsta i uništavanje njihovih staništa, pa čak i klimatske promene (globalno zagrevanje).

U Mاستrihtu 1992. godine lideri Evropske Unije složili su se da pitanja životne sredine ne postoje izolovano, već su u direktnoj vezi sa svim odlukama donesenim u drugim oblastima – od saobraćaja i poljoprivrede, pa sve do trgovine i spoljnopolitičkih pitanja. Tada je dogovoreno da politika Unije i sve njene aktivnosti moraju uzimati u obzir i stanje životne sredine. Ovaj »integrisani princip« tada je postao vodeći u nastupajućim godinama. (1) Politika Evropske Unije o životnoj sredini bi se čak mogla okarakterisati kao jedna od najrestriktivnijih svetskih politika ovog tipa po privredu.

2. Kratak pregled politike o životnoj sredini Evropske Unije od 1967. do 2002. g.

Već više od 30 godina Evropska Unija kreira standarde zaštite životne sredine. Oni su se kako je vreme odmicalo menjali, usložnjavali i pooštravali. U tabeli broj 1. prikazana su neka događanja značajna za razvoj politike o životnoj sredini Evropske Unije. (1)

Tokom proteklih 30 godina, politika Evropske Unije vidno je doprinela poboljšanju na više frontova, npr:

- industrijska emisija toksičnih supstanci olova i žive značajno je smanjena;
- upotreba mnogih opasnih pesticida je smanjena ili zabranjena, posebno onih koji posredno dovode do oštećenja ozonskog omotača;
- smanjena je emisija sumpor(IV)oksida (SO₂), a samim tim redukovana frekvencija pojave kiselih kiša;
- intenzivirano recikliranje;
- poboljšan tretman prečišćavanja otpadnih voda, posredno doveo do oživljavanja nekih akvatičnih ekosistema (posebno na Rajni i Temzi).

Tabela 1. *Neki značajni događaji koji su obeležili razvoj ekološke politike EU*

Table 1. *Some EU environment landmarks*

1967	Prva direktiva, o klasifikaciji, pakovanju i obeležavanju opasnih supstanci (67/548)
1970	Direktiva koja uspostavlja okvire za mere borbe protiv zagađenja vazduha indukovanog motornim vozilima (70/220)
1973	Donošenje prvog Evropskog akcionog plana o životnoj sredini 1973-76
1979	Direktiva o pticama, zaštita ptica i njihovih staništa (79/409)
1980	Direktiva koja uspostavlja standarde o pijaćoj vodi (80/778)
1985	Direktiva o utvrđivanju štetnih uticaja na životnu sredinu (85/337)
1990	Direktiva koja ograničava upotrebu i oslobađanje genetički modifikovanih organizama (GMO) (90/219 i 90/220)
1991	Sporazum u Mاستrihtu u svom članku br. 6 nalaže da politika i aktivnosti Evropske Unije moraju uzimati u obzir zaštitu životne sredine
1992	Direktiva o životnim staništima, o konzervaciji prirodnih staništa i divlje flore i faune (92/43)
1994	Formirana Europe Environment Agency
1999	Početak održavanja »Zelene nedelje«, godišnje konferencije EU o životnoj sredini
2000	Okvirna direktiva za politiku EU o vodi (2000/60)
2001	Donošenje Šestog akcionog plana o životnoj sredini (6 th environment action programme 2001-2010): <i>Environment 2010, our future, our choice</i>
2002	Ratifikacija Kjoto protokola o globalnom otopljavanju

3. Osnovni principi politike o životnoj sredini Evropske Unije

3.1. Princip predostrožnosti (The precautionary principle)

U članu br. 174 Sporazuma o EU, navodi se da pomenuta politika mora biti bazirana na Principu predostrožnosti (The precautionary principle).

Princip predostrožnosti može biti primenjen ukoliko potencijalno opasni efekti neke pojave, proizvoda ili procesa bivaju identifikovani objektivnom naučnom procenom i kada ta procena ne omogućava da rizik pojave tih efekata bude utvrđen sa traženom verovanoćom. (2)

Naime, ukoliko preliminarna analiza predviđi postojanje potencijalnih negativnih efekata po životnu sredinu ili zdravlje, treba razmotriti mogućnost delovanja protiv takve pojave, proizvoda ili procesa. (1)

3.2. Princip »zagađivač plaća« (the »polluter pays« principle)

Princip po kom zagađivač treba da plati ukoliko dođe do zagađenja životne sredine (the »polluter pays« principle) uspostavljen je Sporazumom o Evropskoj Uniji. Ovim principom se upozorava na posledice kršenja standarda o zaštiti životne sredine. (1)

4. Načini sprovođenja politike o životnoj sredini

4.1. Program unapređivanja nevladinih organizacija aktivnih na polju zaštite životne sredine

Cilj ovog programa je da podstakne aktivnosti evropskih nevladinih organizacija koje doprinose razvijanju i implementaciji evropske politike i zakonodavstva na polju zaštite životne sredine u zemljama članicama, zemljama kandidatima i zemljama Balkana. (2)

4.2. LIFE – finansijski instrument za sprovođenje ekološke politike

LIFE sufinansira aktivnosti koje se tiču životne sredine u zemljama EU i nekim zemljama van nje.

LIFE se sastoji iz tri komponente: Life-priroda (Life-Nature), Life-životna sredina (Life-Environment) i Life-zemlje trećeg sveta (Life-third countries). Podela finansijskih sredstava odvija se na sledeći način: Life-priroda 47%, Life-životna sredina 47% i Life-zemlje trećeg sveta 6%.

Life-priroda bavi se finansiranjem projekata koji se tiču očuvanja prirode, odnosno očuvanja prirodnih staništa.

Life-životna sredina treba da doprinese razvoju inovativnih metoda i tehnika i da doprinese daljem razvoju ekološke politike.

Cilj *Life-zemlje trećeg sveta* je da doprinese stvaranju kapaciteta i administrativnog aparata potrebnog u sektoru zaštite životne sredine, kao i razvoju politike o životnoj sredini i akcionih planova u zemljama trećeg sveta, i to onih u regionu Sredozemnog i Baltičkog mora, isključujući zemlje centralne i istočne Evrope. (2)

4.3. »Zelena knjiga« integrisane proizvodne politike (Green paper on integrated products policy)

Ova strategija poziva na učešće sve zainteresovane strane na svim instancama u ciklusu proizvodnje svih proizvoda. Proizvođači su dužni da unapređuju ekološki dizajn proizvoda, odnosno da omoguće da njihovi proizvodi izbačeni na tržište budu »environmental friendly«. Prodavci su dužni da ovakve proizvode puste i prodaju i da potrošače informišu o povoljnim aspektima njihovog korišćenja. Potrošači bi se zatim sami trebali odlučiti na kupovinu ovakvih proizvoda i njihovim pravilnim korišćenjem smanjili opterećenje po životnu sredinu.

Strategija Integrisane proizvodne politike (Integrated product policy) ima tri etape u procesu donošenja odluka: primenu principa »zagađivač plaća« u proizvodnom procesu, informisanje potrošača i unapređenje ekološkog dizajna proizvoda. (2)

4.4. Sporazumi o životnoj sredini

Akcioni plan o pojednostavljenju i poboljšavanju zakonskih propisa (The Action Plan on Simplifying and Improving the regulatory environment), donešen u junu 2002. godine, treba pomoći jačanje zakonodavstva EU, uspostavljanje jake pravne osnove i uvećati dinamičnost ekonomskih i socijalnih faktora. U okviru Petog akcionog plana o životnoj sredini (5th action programme for the environment), EU favorizuje sklapanje sporazuma u oblastima industrije, pronalazanju efikasno skrojjenih rešenja i bržem postizanju ciljeva u oblastima zaštite životne sredine. (2)

4.5. »Zelene takse i porezi« (Environmental taxes and charges)

Ovakve takse i porezi mogu se okarakterisati kao uspešna primena principa »zagađivač plaća«, time što podstiču proizvođače i potrošače da se ponašaju u skladu sa zaštitom životne sredine.

Ovakvi porezi se dele u dve velike grupe:

- one koje se naplaćuju zbog emisije polutanata (npr. zagađivanje vode ili buka)
- one koje se odnose na konkretne proizvode (npr. pesticidi, fosilna goriva)

Naravno, pri tome se mora voditi računa da ovi porezi ne budu previsoki kako ne bi imali jak uticaj na tržište. (2)

4.6. Evropska agencija za životnu sredinu (European Environment Agency)

Cilj ove institucije je da na različite načine doprinese zaštiti životne sredine i poboljšanju njenog kvaliteta u skladu sa Sporazumom o Evropskoj Uniji i Akcionim planovima u oblasti životne sredine, kao i da doprinese utemeljivanju održivog razvoja, o čemu će nešto kasnije biti reči. (2)

Da bi ove ciljeve postigla, Agencija mora državama članicama pružati informacije koje su objektivne, pouzdane i uporedive na evropskoj instanci, što će tim državama omogućiti da preduzmu potrebne mere da se životna sredina zaštiti, kao i da svoju javnost kvalitetno informišu o stanju životne sredine.

Države članice su obavezne da informišu Agenciju o glavnim elementima njihovih nacionalnih politika zaštite životne sredine.

Članice Agencije mogu biti i države izvan granica Evropske Unije. Trenutno, pored 15 članica Unije i 10 država koje će joj sledeće godine pristupiti, punopravne članice Agencije su i Norveška, Island, Rumunija, Bugarska i Turska, dok su pridruženi članovi Švajcarska i zemlje Zapadnog Balkana (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora, Albanija i Makedonija). (3)

4.7. »Eko-oznaka« (Eko-label)

Slika 1. »Eko-oznaka«

Figure 1. Eco-label logo

Ovaj program ima dva osnovna cilja:

- ukoliko u istoj grupi proizvoda postoje oni koji imaju redukovani štetni uticaj na životnu sredinu, oni će biti favorizovani u odnosu na ostale – biće im dodeljena eko-oznaka u vidu cvetnog loga (slika br. 1);
- pružanje potrošačima tačne i naučno zasnovane informacije o proizvodima.

Ovaj program ne dotiče se proizvoda u prehrambenoj i farmaceutskoj industriji, proizvodnji opasnih supstanci i proizvodnji koja je imala štetni uticaj na zdravlje ljudi. (2)

Eko-oznaka je jedino zvanično obeležje »environmental friendly« proizvoda na prostoru EU, Islanda, Lihtenštajna i Norveške. Danas nju nose na stotine proizvoda svrstanih u 19 kategorija. (1)

4.8. Program eko-menadžmenta i praćenja stanja životne sredine EU (Community eco-management and audit scheme - EMAS)

Cilj ovog programa je poboljšanje učinka u zaštiti životne sredine na svim sektorima. Delovanje EMAS-a zasniva se na dobrovoljnom učešću pojedinih organizacija na polju praćenja stanja životne sredine. (2)

4.9. Procena efekata planova i programa koji se tiču životne sredine

Direktive u ovoj oblasti odnose se na planove i programe koji znatno utiču na životnu sredinu, a koji su pripremljeni i usvojeni od strane organa vlasti. Ovakve procene vrše se u sledećim oblastima: urbanističko planiranje, saobraćaj, energija, upravljanje otpadom, upravljanje vodama, industrija, telekomunikacije, poljoprivreda, šumarstvo, ribolov i turizam. (2)

4.10. Ekološke inspekcije i neophodni uslovi za njihov rad

Propisivanje osnovnih kriterijuma za rad ekoloških inspekcija predloženo je preporukom Evropskog parlamenta i Saveta. Kriterijumi se tiču organizacije, delovanja, kontinuiranih provera i promovisanja ekoloških inspekcija.

Preporuka pokriva ekološke inspekcije svih industrijskih kapaciteta, preduzeća, i postrojenja, a cilj inspekcija je provera poštovanja propisa EU u oblasti zaštite životne sredine, kao i praćenje uticaja tih institucija na životnu sredinu. (2)

Na ovaj način postiže se visok stepen zaštite životne sredine, ali i podstiče saradnja među državama članicama radi unapređenja stanja životne sredine.

5. Primena i kontrola sprovođenja zakona u oblasti zaštite životne sredine

5.1. Pristup informacijama, javno učešće i pravosuđe u slučajevima zaštite životne sredine

Prema Arhunskoj konvenciji, potpisanoj od strane EU 1998. godine, cilj ovakve politike bio bi razvoj ekološke svesti omogućavanjem pristupa informacijama i učešća u donošenju odluka.

Potpisnici konvencije moraju ispuniti sledeće uslove:

- preuzeti određene zakonodovne, regulatorne i druge mere;
- omogućiti javnim službama i vlastima da izađu u susret široj javnosti;
- promovisati obrazovanje u oblastima koje se tiču životne sredine i razvijati ekološku svest;
- prepoznavati i pružati pomoć udruženjima, organizacijama ili grupacijama koje promovišu zaštitu životne sredine.

Pristup informacijama ipak može biti odbijen, i to u tri slučaja: ukoliko vlasti ne poseduju traženu informaciju, ukoliko je zahtev neozbiljan ili neprecizno formulisan ili ukoliko se zahtev odnosi na materijal čija je izrada u toku. (2)

5.2. Sloboda pristupa informacijama

Direktive koje se odnose na slobodu pristupa informacijama trebaju obezbediti pristup informacijama o životnoj sredini koje poseduju organi vlasti. »Informacija o životnoj sredini« odnosi se na svaki podatak u pisanom, vizuelnom ili auditivnom obliku, ili na podatke uskladištene u odgovarajućim bazama podataka, a tiču se stanja vode, vazduha, zemljišta, faune, flore, očuvanih prirodnih staništa. Informacija se može odnositi i na aktivnosti ili mere koje utiču na pobrojane segmente, bilo negativno, bilo pozitivno.

Organi vlasti dužni su da na zahtev fizičkog ili pravnog lica ustupe sve tražene podatke. Oni ipak mogu odbiti zahtev, i to:

- ukoliko on ugrožava poverljivost postupaka organa vlasti, međunarodne odnose ili nacionalnu bezbednost;
- javnu bezbednost;
- ukoliko se zahtev odnosi na predmet pod istragom, ili na predmet preliminarne procesa evaluacije;
- ukoliko se on odnosi na poverljive informacije u trgovini ili industriji;
- ukoliko on ugrožava privatnost pojedinca;
- ukoliko se zahtevom potražuju informacije koje trebaju biti obezbedene od strane trećeg lica, ako to lice ne podleže pravnoj obavezi da informacije ustupi;

- ukoliko se potražuje materijal čijim obelodanjivanjem bi deo životne sredine na koju se materijal odnosi bio ugrožen. (2)

5.3. Ozbiljan prekršaj u oblasti zaštite životne sredine

Evropska Unija životnu sredinu želi zaštititi i kroz krivične zakone, ubrzati protok informacija između zemalja članica i uspostaviti efikasnu saradnju između njihovih nacionalnih vlasti.

Ozbiljan prekršaj u oblasti zaštite životne sredine je svaki čin koji izaziva, ili može izazvati zagađenje vazduha, vode i površinskih ili donjih slojeva zemljišta, kao i nedozvoljeno deponovanje velikih količina otpada ili pak njegovo ispuštanje u životnu sredinu.

Neopravdanost čina kao dela uobičajnih, svakodnevnih operacija, veća težina prekršaja, ili izvlačenje finansijske dobiti prekršioca su otežavajuće okolnosti u ovakvim slučajevima. (2)

5.4. Zaštita životne sredine putem krivičnih zakona

Cilj ovakvog pristupa je pre svega efikasno sprovođenje zakona EU o zaštiti životne sredine, ali i uspostavljanje kriterijuma koji definišu i graduišu prekršaje u oblastima zaštite životne sredine, odnosno postavljaju donju granicu prekršaja.

Kaznene mere su efikasne i srazmerne težini prestupa. Primenjuju se protiv lica za koja je utvrđeno da su neposredno kršila zakone EU, ali i protiv lica koja su sa tim prekršajima u bilo kakvoj vezi ili su takve prekršaje podsticala. Pri ozbiljnijim prekršajima u obzir dolazi i mogućnost zatvorske kazne. (2)

6. Novi pristup politici o životnoj sredini

Kontekst politike EU o životnoj sredini značajno je evoluirao u protekle dve godine, i to kroz odluke koje se direktno tiču uticaja na životnu sredinu (usvajanje zajedničkih i nacionalnih strategija održivog razvoja, usvajanje Šestog akcionog plana o životnoj sredini, posledice Svetskog samita o održivom razvoju održanom u Johanesburgu), bilo kroz posredne promene većih razmera (priklučenje deset novih članica Uniji, ekonomski zastoj, pretnje javnoj bezbednosti). (4)

6.1. Strategija održivog razvoja Evropske Unije (EU Sustainable development strategy)

Termin »održivi razvoj« odnosi se na omogućavanje nastavljanja ekonomskog i privrednog razvoja, ali tako da oni teku u harmoniji sa prirodom, odnosno bez prekomerne eksploatacije prirodnih resursa i bez posledica po bilo koju sferu društva. (1)

Strategija održivog razvoja Evropske Unije (EU Sustainable Development Strategy) usvojena je u junu 2001. godine. Proizašla je iz potrebe da se pronađe balans između ekonomskog rasta, socijalnog poboljšanja i zaštite životne sredine a sastoji se iz niza detaljno opisanih ciljeva i postupaka. Ona promovise ekonomski rast i socijalnu koheziju bez štetnog uticaja po kvalitet životne sredine. U stvari, ona podrazumeva da ciljevi u zaštiti životne sredine moraju biti pažljivo odmereni tako da nemaju štetan uticaj po ekonomiju ili društvo.

Ovakav balans naziva se još i »win-win« rešenje, i doveo je do značajnog preokreta u načinu razumevanja politike o životnoj sredini. (4)

Usvajanjem ove strategije Lisabonska strategija praktično je dopunjena trećim važnim segmentom. Lisabonska strategija se tiče socijalnog i ekonomskog oporavka, a njen glavni cilj je »stvaranje najkompetitivnije i najdinamičnije ekonomske politike na svetu, sposobne za održiv ekonomski razvoj, koji bi pratila bolja socijalna kohezija«.

6.2. Izazovi za novu politiku EU o životnoj sredini

6.2.1. Puna integracija pitanja životne sredine u Lisabonsku strategiju

Dugoročni socijalni i ekonomski razvoj zavisi u velikoj meri od sposobnosti sagledanja životne sredine kao ključnog faktora ekonomske i socijalne politike. Zanimarivanje ovog faktora ima neke manje očigledne posledice, kao na primer pogoršanje zdravstvenog stanja populacije zbog lošeg kvaliteta vazduha (domen socijalne politike) i same cene uklanjanja ovakvog zagađenja (domen ekonomske politike). Ovakva i njima slična dešavanja mogu dovesti do umanjena sposobnosti Unije da dostigne ciljeve zacrtane u Lisabonu. (4)

6.2.2. Razvoj »win-win« rešenja za životnu sredinu i ekonomiju

Kombinovanje ciljeva ekonomske politike i politike o životnoj sredini može dovesti do pronalaženja »win-win« rešenja i intenziviranja održivog razvoja. Viši standardi o životnoj sredini mogu otvoriti nove opcije u ekonomiji, pre svega usmerene ka razvoju novih tehnologija. (4)

6.2.3. Bolje usaglašeni naponi ka održivom razvoju na svim nivoima vlasti Održivi razvoj ne može biti ostvaren od strane pojedinih zemalja ili regiona. On zahteva aktivnost na svim nivoima vlasti, dok prioriteta na pojedinim nivoima moraju biti bolje usaglašeni i definisani tako da služe zajedničkom cilju. (4)

6.2.4. Postizanje uspeha u oblastima koje se tiču životne sredine proširenjem EU

Deset zemalja koje pristupaju Uniji sledeće godine već su napravile krupne korake ka poboljšanju zaštite životne sredine i usaglašavanju sa zakonodavstvom EU koje se tiče ove oblasti. Međutim, značajni institucionalni i finansijski problemi još uvek postoje, i moraju biti prevaziđeni u cilju sprovođenja usvojenog zakonodovstva. (4)

6.2.5. Rad na uvećanju međunarodnog kredibiliteta stečenog tokom proteklih godina

Svojom aktivnom ulogom na samitu u Johaneshburgu, EU je još jednom potvrdila svoj vodeći položaj u svetu po pitanju politike o životnoj sredini.

Ovaj kredibilitet treba dalje graditi, kako bi EU dalje uvećala svoj uticaj na zemlje u razvoju, kako bi više obraćale pažnju na pitanja koja se tiču životne sredine pri izradi sopstvenih programa ekonomskog i socijalnog razvoja. (4)

6.3. Šesti akcioni plan o životnoj sredini (6th environment action programme)

Akcioni planovi koji su usmeravali politiku EU datiraju još iz 1973. godine. 2001. godine usvojen je Šesti akcioni plan o životnoj sredini (6th environment action programme 2001-2010), koji je identifikovao četiri oblasti u kojima je hitno potrebno delovati. Te četiri oblasti su: promena klime, zaštita prirode i biodiverziteta, zdravlje i kvalitet života i upravljanje prirodnim resursima i otpadom. (1)

6.3.1. Promena klime

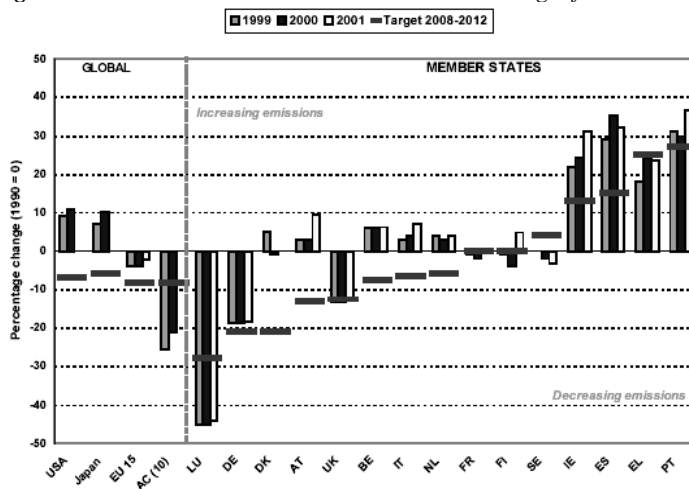
Promena klime, odnosno pojava globalnog otopljanja nastupila je kao posledica ispuštanja ogromne količine gasova staklene bašte (pre svega CO₂, CH₄ i N₂O) u atmosferu. Evropska Unija je potpisnica Kjoto protokola - prvog multilateralnog sporazuma kojim su striktno propisana ograničenja emisije pomenutih gasova, odnosno definisana redukcija njihove emisije. (1)

Evropska Unija se obavezala da će smanjiti emisiju ovih gasova, i to:

- za 8% količine emitovane 1990, u periodu od 2008-2012;
- za dodatnih 1% godišnje u periodu od 2012. do 2020;
- za 70% posmatrano dugoročno.

Na slici 2. prikazane su promene u emisiji gasova staklene bašte (izražene u procentima u odnosu na količinu emitovanu 1990. godine), kao i stanje planirano za period od 2008. – do 2012. godine.

Slika 2. Emisija gasova staklene bašte izražena u procentima količine emitovane 1990
 Figure 2. Total Greenhouse Gases Emissions as a Percentage of 1990 Levels

6.3.2. Zaštita prirode i biodiverziteta

Politika EU za jedan od svojih ciljeva ima zaustavljanje daljeg smanjivanja biološke raznovrsnosti, u Evropi i globalno.

Evropska Unija je donirala 415 miliona evra za sprovođenje preko 300 projekata, počev od obnavljanja hrastovih šuma na obali Atlantika, pa sve do zaštite austrijskih medveda. (1)

Ključan proces u očuvanju biodiverziteta bila bi integracija zaštite prirode u druge aspekte, pre svega u okviru poljoprivrede, stočarstva i turizma.

6.3.3. Zdravlje i kvalitet života

Zemlje članice Evropske Unije su zajedno pripremale strategiju kojom bi se redukovali zdravstveni problemi izazvani negativnim promenama u životnoj sredini. Ovakva strategija zahteva naučna istraživanja i monitoring svih negativnih dešavanja, kao i plasiranje informacija javnosti. Zdravstveni radnici morali bi biti svesni značaja sredinskih faktora. Edukacija mladih trebala bi biti intenzivnija.

Potrošačima bi trebale biti pružane informacije o kvalitetu hrane koju konzumiraju, a na zahtev potrošača svi proizvodi dobijeni posupkom genskog inženjeringa morali bi biti jasno obeleženi.

Nivo buke u gradovima morao bi biti redukovan, radnici koji rade sa radioaktivnim supstancama morali bi se strogo pridržavati postojećih propisa.

Trebalo bi promovisati vidove transporta koji dovode do smanjenog zagađenja vazduha i redukcije buke, odnosno do poboljšanja kvaliteta života u gradovima uopšte. (1)

6.3.4. Upravljanje prirodnim resursima i rešavanje pitanja otpada

Prirodni resursi nisu neiscrpn, ali pažljivim upravljanjem mogu se i dalje umereno eksploatirati, bez posledica po buduće naraštaje (jedan od principa održivog razvoja).

Dve trećine evropskih šuma su ugrožene. Trebalo bi izraditi i usvojiti nacionalne i regionalne planove za upravljanje šumama i njihovu zaštitu.

2000. godine usvojena je direktiva koja daje smernice upravljanju vodama. Njen glavni cilj je propisivanje standarda kvaliteta vode i obezbeđivanje pijaće vode svim ljudima po ekonomski prihvatljivoj ceni. (5)

Težnja Evropske Unije je smanjenje količine produkovanog otpada za 20% u periodu od 2000. do 2010. godine, a čak 50% do 2050. godine. Do ostvarenja ovog cilja može se doći primenom kvalitetnijih metoda u proizvodnji i intenziviranjem procesa reciklaže.

7. Posledice proširenja Unije na politiku o životnoj sredini

Evropska Unija će se 2004. godine suočiti sa istorijskim proširenjem. Pristupiće joj 10 novih članica – Kipar, Češka, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija.

Pod nadzorom EU ove zemlje uložile su značajan napor na polju zaštite životne sredine u proteklih deset godina. Oko 90% *acquis*-a (propisi EU) je u proseku usvojeno u ovim zemljama. Izveštaji o pripremljenosti ovih zemalja za ulazak u Uniju nisu davali ozbiljan povod za brigu na polju zaštite životne sredine. Ipak, u nekim zemljama još uvek postoje

neresena pitanja, pre svega na polju zaštite biodiverziteta, upravljanja otpadom i polutanta industrijskog porekla. (4)

Međutim, pored napora koji mora biti uloženi kako bi se prevazišli problemi po priključenju, treba imati u vidu i pozitivne efekte koje će iz njega proizaći. Teritorija Unije doživeti će porast od 58%, što će usloviti veću biološku raznovrsnost u okviru Unije. Takođe, nakon usvajanja svih propisa Unije, kvalitet života pojedinca će porasti kao posledica manjeg stepena narušenosti životne sredine.

8. Zaključak

Sprovođenje postojećih propisa Evropske Unije koji se tiču životne sredine osnova je za poboljšanje njenog kvaliteta.

Politika o životnoj sredini ne može se sprovesti izolovano, već se mora integrisati u sve sektore delovanja Unije.

Koncept održivog razvoja treba da diktira dalji razvoj Evropske Unije i da uspostavi ravnotežu između ekonomskog razvoja, socijalnog razvoja i razvoja na polju zaštite životne sredine.

Evropska Unija treba da nastavi izgrađivanje svog međunarodnog kredibiliteta, kako bi na svetskoj sceni zadržala vodeću poziciju po pitanju politike o životnoj sredini i njenoj zaštiti.

LITERATURA:

- 1) European Commission. 2002. *Choices for a greener future – The European Union and the environment*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- 2) Activities of the European Union – Environment
<http://www.europa.int/comm/environment/>
- 3) European Environment Agency. 2003. *EEA Strategy 2004-2008*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities
- 4) Commission of the European Communities. *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, 2003 Environment policy review – Consolidating the environmental pillar of sustainable development*. 2003. Brussels
- 5) European Commission. 2002. *The Water Framework Directive: Tap into it!*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Boris Popov

Globalizacija kao projekat – kritika korporativne globalizacije: osnovne postavke i značaj

Uvod

Globalizacija je višestruko protivurečan termin. Poslednjih 20-ak godina napisano je izuzetno mnogo tekstova, od hvalospeva globalizaciji jednih, preko radikalne kritike drugih, do negiranja postojanja globalizacije kao pojave trećih. Dok se jedni autori upuštaju u detaljne analize i teorijska objašnjenja pojedinih termina, drugi tim istim terminima odriču gotovo svaku saznavnu i naučnu vrednost. Sve u svemu, još uvek smo veoma daleko od nečega što bismo mogli nazvati naučnim konsenzusom po pitanju globalizacije.

Cilj ovog teksta je da ukratko predstavi jednu od najznačajnijih dilema u naučnim krugovima po ovom pitanju, a to je dilema: da li je globalizacija realan društveno-istorijski proces, ili je to zapravo jedan političko-ideološki projekat određenog kruga ljudi? Fokus će biti na analizi ove potonje teze.

Osnovna određenja pojma globalizacije

Pre nego što se upustimo u razmatranje ove teorijske dileme, važno je istaći neka osnovna određenja pojma globalizacije. Tu, pre svega, podrazumevamo kratak osvrt na istoriju pristupa ovom pojmu, zatim neke od definicija pojma globalizacije relevantnih za ovu problematiku i, na kraju, smatramo da je važno istaći distinkcije ovog pojma u odnosu na neke, njemu slične, koji se ponekada koriste kao sinonimi, pri čemu neretko dolazi do nedoumica i zabuna.

Istorijat pristupa globalizaciji

Po svemu sudeći, hronološki gledano prvi teorijski diskurs koji je razmatrao pojam globalizacije bila je škola *teoretičara svetskog sistema*, na čelu sa Volernštajnom (Immanuel Wallerstein) kao rodonačelnikom. Teoretičari iz ovog

kruga još sredinom sedamdesetih godina počeli su da međunarodne odnose tumače u globalnim kategorijama, a bitno je istaći da rani period ove škole karakteriše izbegavanje upotrebe termina *globalizacija*, a umesto njega korišćenje termina *svetski sistem*.

Sa nestankom blokovske podele, dakle nakon raspada SSSR-a, pojavili su se tekstovi koji su svoju pažnju usmeravali ka internacionalizaciji svetskih političkih zbivanja. Ti radovi su uglavnom dolazili iz redova teoretičara međunarodnih odnosa (IR). Prvi članak, a kasnije i knjiga Frensis Fukujame "Kraj istorije i poslednji čovek" (Fukuyama, 1992), predstavljao je dobar primer ovog nadirućeg teorijskog diskursa. Njegova, za nas, najznačajnija karakteristika ogleda se u tome što na globalizaciju gleda kao na pobjednički hod "liberalne demokratije", dakle sa uglavnom nepodeljeno afirmativnim stavom prema ovom fenomenu. Odmah nakon ovakve prognoze o nadolazećoj epohi mira, blagostanja, harmonije, napretka i sveopšte demokratije, usledile su oštre kritike, naročito od druge polovine 90-tih godina. Među prvim kritikama ističe se Hantingtonova knjiga "Sukob civilizacija" (1998), u kojoj autor izražava svoje viđenje savremenih međunarodnih odnosa. Ti pogledi su mnogo manje optimistični i mnogo više kritični prema pokušajima mešanja jedne države ili civilizacije, da upotrebimo Hantingtonov termin, u međunarodne odnose druge/ih države/a. Fukujamina oda globalizaciji nije samo anticipirala kritike iz redova naučnih krugova, već je takođe, rekli bismo, delovala kao katalizator za nastanak čitavog niza organizacija, institucija i pojedinaca koji su uzeli aktivno učešće u borbi protiv ovakvog oblika organizacije društva, nastale u okrilju neoliberalne misli. Ovaj, radikalno kritičan odnos prema globalizaciji kakvu smo sada u prilici da iskusimo, svoju kulminaciju dostiže sredinom 90-tih godina prošlog veka i nesmanjenim, reklo bi se čak i većim, intenzitetom traje sve do danas.

Definicije globalizacije

Definicija termina globalizacija ima mnogo, gotovo koliko i teoretičara globalizacije, jer teško da postoje dva autora koja o ovom pojmu identično promišljaju. Te definicije se drastično razlikuju, zavisno prvenstveno (mada ne i jedino!) od teorijske pozicije koju zauzima autor, tako da bismo mogli reći da se već iz definicije može naslutiti iz koje škole potiče teoretičar. Doduše, ima i autora koji su pokušali da daju teorijski neutralne, "operacionalne" definicije. Ono što još razlikuje autore po pitanju definicija globalizacije, ogleda se u aspektu, dimenziji koja se percipira kao prevashodna, ključna u razmatranju globalizacije. Ovde ćemo naznačiti one definicije koje su za našu dilemu najznačajnije.

Tako, teoretičari koji globalizaciju shvataju kao projekat moćnih grupa, na slične načine je i definišu, iako i među njima ima značajnih razlika. Npr. već spominjani Volernštajn ističe da je "diskurs (globalizacije) u stvari ogromno nerazumevanje savremene realnosti - obmana koja nam je nametnuta od strane moćnih grupa" (Wallerstein, 1999. str. 1), ili "Procesi koji se uobičajeno podrazumevaju kada se govori o globalizaciji zapravo uopšte nisu novi. Oni postoje 500-injak godina." (ibid). Uočava se da ova pozicija odriče

postojanje bilo kakvog procesa koji je karakteristično nov za XX vek. Ovakvo gledište približava Volemštajna i njemu bliske autore krugu teoretičara koji se najčešće označavaju kao *skeptici*. Ovom stavu bliski su i autori Tompson i Hirst koji tvrde da je "globalizacija "mit" i da se ništa radikalno u stepenu globalne integracije nije promenilo u odnosu na ranije periode, čak se može reći da je ekonomska integracija manje izražena nego krajem XIX i početkom XX veka" (Hirst i Thompson, 1996, prema Vuletić, 2003). Burdije, jedan od najznačajnijih kritičara tzv. korporativne globalizacije tvrdi da je globalizacija "jedan snažan mit u punom značenju reči, jedan moćan diskurs, jedna snažna ideja, ideja koja ima društvenu snagu koja postiže verovanje." (Burdije, 1998/9, str. 38, prema Vuletić, 2001).

Ipak, sva je prilika da su ipak češće definicije koje ukazuju na globalizaciju kao realan društveno-istorijski proces, bez obzira na to kakav ko stav zauzeo povodom tog procesa. Tako npr, Fridman smatra da je globalizacija "...nezastavljiva integracija tržišta, nacionalnih država i tehnologija u do sada nezabeleženom stepenu, što je omogućilo pojedincima, korporacijama i nacionalnim državama da svoje aktivnosti prošire kroz svet brže, dublje i jevtinije nego ikada do sada ..." (Friedman, 1999, str. 7-8). Ili, "Globalizacija upućuje na umnožavanje veza i međupovezanosti koje prevazilaze nacionalne države odnosno društva, stvarajući moderni svetski sistem. Ona označava proces kroz koji događaji, odluke i aktivnosti u jednom delu sveta mogu imati značajne posledice za pojedince i zajednice u vrlo udaljenim delovima sveta." (McGrew).

Jednu od najsveobuhvatnijih i najneutralnijih određenja globalizacije dao je Held: "Globalizacija podrazumeva najmanje dva različita fenomena: a) lanac političkih, ekonomskih i društvenih aktivnosti koji postaje globalan po obimu, i b) intenzifikaciju nivoa interakcije i međupovezanosti unutar i između država i društava. Mada globalne veze nisu novi fenomen, ono što je novo u modernom globalnom sistemu je širenje globalizacije kroz nove dimenzije (tehnološka, organizaciona, administrativna, normativna, itd.) i intenzifikacija obrazaca međuzavisnosti usmeravanih pomoću informativnih tehnologija. Globalizacija zbija svet kroz zgušnjavanje vremena i prostora." (Held). Ona je sveobuhvatna jer podrazumeva nekoliko dimenzija globalizacije, a (relativno) neutralna po tome što se ne izjašnjava po pitanju da li je ona (globalizacija), takva kakva trenutno jeste, neizbežna ili ne, kao i po tome što ne daje odgovor na pitanje koliko proces (ili šta već!) globalizovanja traje.

Da rezimiramo: definicija termina globalizacija direktno zavisi od teorijske pozicije koju autor zauzima. Iz navedenih definicija koje ocrtavaju osnovne teorijske postavke može se uočiti da upravo aspekt globalizacije koji se uzima kao ključan u objašnjavanju celog procesa determiniše teorijsku poziciju. Tako primećujemo da kritičari globalizacije najčešće oštricu svoje kritike upiru prema ekonomskom i ideološko-političkom aspektu, dok druge pomalo neopravdano zanemaruju. No, o tome će više reći biti kasnije.

Obuhvatnost pojma globalizacija

Upravo kao što to poslednje navedena definicija lepo ističe, globalizacija se ne ispoljava samo u jednoj sferi ili oblasti života. Naprotiv, nju čini više dimenzija koje je moguće donekle nezavisno proučavati. Tako se npr. najčešće razlikuju: ekonomska dimenzija, zatim ideološko-politička, istorijska, socijalna, kulturna, informatičko-tehnološka, ekološka, . . . Iako ovi aspekti figurišu kao zasebni entiteti u naučnoj analizi, oni se na potpun način i adekvatno mogu posmatrati jedino u kontekstu celine, odnosno ukupnih društvenih odnosa.

Globalizacija i srodni pojmovi

Na početku valja reći da ni oko pojmova koje ovde tumačimo i poredimo sa terminom globalizacija, ne postoji konsenzus. Izbor ovih nekoliko termina koji su suprotstavljeni pojmu globalizacija je više-manje arbitraran. Razlikovanje dodatno otežava imanentno nejasno i protivurečno određenje pojma globalizacija.

Globalizacija i internacionalizacija

Osnovna razlika ova dva pojma sastoji se u različitim akterima. Kada je o internacionalizaciji reč, onda govorimo o “procesu intenziviranja raznorodnih odnosa između pojedinih nacionalnih država” (Vuletić, 2001). Dakle, prepoznajemo da su ovde glavni akteri *nacionalne države*. Sa druge strane, smatra se da u procesu globalizacije, bez obzira na teorijsku poziciju rekli bismo, glavnu ulogu prvenstveno igraju multinacionalne kompanije (uključujući i vojne alijanse) i uticajni pojedinci. S obzirom da se ciljevi i interesi multinacionalnih kompanija i nacionalnih država razlikuju, razložno je prihvatiti da postoje i različiti uticaji i delovanja ovih interesnih grupa u *različitim pravcima*. Kao što Vuletić ističe mogli bismo govoriti o “dva paralelna sveta” (Vuletić, 2001.), svetu nacionalnih država koje su starije, ali kojima se u savremenim društvenim odnosima sve značajnije smanjuje uticaj, i svetu multinacionalnih kompanija, koje su relativno mlade, ali čiji uticaj dramatično raste.

Globalizacija i imperijalizam

Imperijalizam može biti definisan kao “praksa kojom jače nacije i pojedinci nastoje da prošire i održe uticaj na slabije nacije i pojedince” (Microsoft® Encarta® Encyclopedia 2002.). Imperijalizam, shvaćen na ovaj način, neki (verovatno ne baš najpreciznije) poistovećuju sa terminom kolonijalizam, a od pojma globalizacija možemo ga razlikovati po tome što: 1) globalizacija najverovatnije podrazumeva dvosmeran (ili čak višesmeran) i neujednačen proces, 2) vodeći akteri globalizacije najverovatnije nisu nacionalne države (ili nacije), već multinacionalne kompanije, mediji i informatičko-tehnološka dostignuća, kao i po tome što: 3) u procesu globalizacije nema upotrebe (barem ne otvorene) sile. Ipak, ima autora koji pojmove

globalizacija i kolonizacija izjednačavaju: "Globalizacija je ono što smo mi u Trećem svetu vekovima nazivali kolonizacija." (Khor)

Globalizacija i modernizacija

U nedostatku adekvatnijih određenja, modernizacija u sociološkom smislu može predstavljati proces "transformacije tradicionalnog, ruralnog i agrarnog društva u industrijsko, sekularno i urbano." (Encyclopædia Britannica 2003 Ultimate Reference Suite CD-ROM). Ako prihvatimo navedeno određenje, onda možemo pretpostaviti da se pojmovi globalizacija i modernizacija međusobno prepliću, jer baš kao što sekularno društvo teško da može izbeći procese globalizacije, tako je praktično gotovo nezamislivo da globalizovano društvo bude ruralno. Ipak, ovde je značajniji kontekst teorija globalizacije. S tim u vezi, ima autora koji su teoriju modernizacije i teoriju imperijalizma jednostavno zamenili teorijom globalizacije, što će reći da je umesto pojmova kapitalizam i modernizacija inaugurisan termin globalizacija kao proces sui generis (Robertson, prema Vuletić, 2001). Ovu terminološku i konceptualnu zbrku dodatno komplikuje podela autora na moderniste i postmoderniste i u tim teorijskim brzijskim vodama već je prilično teško plivati.

Dilema: proces ili projekat

Značajno je odmah napomenuti da ova dilema predstavlja samo jednu klasifikaciju, a da pokušaja klasifikovanja, više ili manje uspešnih, ima mnogo. Shema koja će biti prikazana, radi preglednosti, zapravo predstavlja kombinaciju dve klasifikacije: prve, pomenute u naslovu i druge, Heldove, koja teoretičare globalizacije deli u tri grupe: transformacioniste, skeptike i hiperglobaliste (Held, 1999., prema Vuletuć, 2003.).

Globalizacija kao projekat

Kritičari postojećeg stanja, tzv. neoliberalne tiranije, javljaju se iz raznih krugova. No, čini se da su dve struje najznačajnije. *Prva*, dolazi iz redova desnice, koji svoju kritiku temelje na ideološko-teorijskim osnovama konzervativizma, tradicionalizma i raznih oblika nacionalizma ili njegovih surogata. *Druga*, čini se značajnija, počiva na idejama levice, bilo da je u pitanju klasično liberalna pozicija ili neki oblik nove levice, kao što je pozicija radikalnog savremenog anarhizma.

Globalizacija kao neoliberalni projekat – kritika sa "desne" strane

Razni koncepti stoje u osnovi kritike globalizacije od strane desnice. Oni se mogu nalaziti na različitim tačkama od pozicije desnog centra, dakle umerenog

nacionalizma, do raznih krugova militantnih desničara, etnocentrista, šovinista, ili čak nekih oblika neonacizma, rasizma i sl.

Ideje koje zagovaraju, mogli bismo reći ideolozi desnice, odnose se na kritiku globalizacije kao procesa koji poništava nacionalnu državu, tradicionalne vrednosti, uzrokuje homogenizaciju kulture, slabljenje uticaja religije i, ukratko, dovodi do gubitka tzv. nacionalnog identiteta. U ovom konceptu nacionalni identitet ocenjuje se kao nešto značajno, što svakog pojedinca, pripadnika određenog etnosa bitno razlikuje od drugog pojedinca koji mu ne pripada. Nacionalizam kao ideologija nacionalne države uključuje barem tri grupe stavova, to su:

- 1) stavovi u vezi sa naglašavanjem suvereniteta i autoriteta nacionalne države;
- 2) stavovi koji naglašavaju pojedine institucije nacionalne države. Koje će institucije biti isticane zavisi od društvenog i političkog sistema; i
- 3) stavovi kojima se ističe kulturna osobenost, specifične karakteristike naroda koji čini naciju (Katz, 1965, prema Rot, 1994).

Ovde je još značajno istaći da se pozicije desnice mogu bitno razlikovati, baš kao što se razlikuju koncepti nacionalizma i šovinizma ili zdrave religioznosti i religioznog fundamentalizma.

Kao što možemo primetiti, oštrica kritike desnice na račun neoliberalizma nije, čini se, toliko uperena na ekonomski aspekt, koliko na kulturno-socijalni i državno-politički. To je donekle i razumljivo, s obzirom da se nacionalizam i kapitalizam ne isključuju, ili su barem manje oštro suprotstavljeni nego što je to slučaj sa kapitalizmom i idejama levice.

Ako bismo, na kraju ovog kratkog pregleda, podvukli šta je to što nam desnica nudi kao zamenu za neoliberalizam, mogli bismo zaključiti da se radi o jačanju nacionalne države, industrije, kulture i tradicije putem nekog od oblika *protekcionizma*, tj. "politike zaštite domaće industrije od inostrane kompeticije putem tarifa, subvencija, *import quotas*, ili drugim vidovima restrikcija uperenih protiv inostranih kompetitora." (Encyclopædia Britannica 2003 Ultimate Reference Suite CD-ROM).

Globalizacija kao neoliberalni projekat – kritika sa "leve" strane

Teoretičari koji kritikuju neoliberalizam kao osnovnu doktrinu globalizacije češće, reklo bi se i značajnije, dolaze sa "leve" strane. Njihova pozicija nije homogena, a mi ćemo ovde ukratko prikazati one najznačajnije.

Ideološko-teorijska osnova

Ideološka osnova alterglobalističkih pokreta nije jedinstvena. Često se govori da se ova paradigma temelji na tekovinama anarhizma, kao radikalne levice. Osnovne ideje anarhizma su odbacivanje potrebe za postojanjem bilo kakvog oblika

institucionalne vladavine, jer se smatralo da je ona nepotrebna i štetna po čoveka. Kao osnivači ovog političkog programa navode se u Francuskoj Pierre Joseph Proudhon, a u Rusiji Mikhail Bakunin, koji su se zalagali za ukidanje institucijalizovanog i obezličenog državnog aparata i implementaciju tzv. mutualizma (Proudhon), odnosno, nešto kasnije tzv. kolektivizma (Bakunin). Jedna od značajnih razlika dvojice ideologa jeste prihvatanje, odnosno odbacivanje revolucije kao metoda borbe. Dalje su se ove ideje anarhizma menjale i evoluirale. Jedni su krenuli putem revolucionarne borbe i terorizma, dok su se drugi zalagali za političku izmenu sistema.

Ipak, alterglobalistički pokreti u duhu postmoderne ne priznaju jednu ideologiju, tako da se često ističe da je zapravo najljepša osobina ovog pokreta "nedostatak velike ideologije, kao što je to nekada bila ona marksistička, što današnji pokret potpuno udaljava od onog iz 1968. Međutim, pokret ujedinjuje zajednički interesi, stavljeni u službu autentične globalizacije, one za koju se bore odozdo, i zajednički cilj da svet izvedu na sigurniji, razumniji i manje destruktivan put nego što je onaj koji trenutno nameće globalna elita." (Grubačić, 2003, str. 95). To što se ne prihvata ideologija, ne znači se ne prihvata nikakva organizacija. Organizacija se ogleda u modelu direktne demokratije, o kojoj će biti više reči nešto kasnije.

Teoretičari i osnovni pojmovi

Listajući ponuđenu i dostupnu literaturu koja se bavi ovom problematikom, stiče se utisak da je nukleus teorijske pozicije koja zagovara neke druge, alternativne oblike globalizacije nastao kao izraz bunta i revolta protiv aktuelnog stanja, tj. "velikog neoliberalnog eksperimenta, pod kojim smo svi bili primorani da živimo i koji je nastao od strane ljudi i sa razlogom (ciljem)." (George, 1999) Dakle, kada govorimo o grupi autora koji o globalizaciji razmišljaju kao o projektu, zapravo imamo u vidu poziciju koja se iskristalisala kao kritika jedne ekonomsko-ideološko-političke doktrine, koja se negde naziva neokonzervativizam, negde dominantno stanje svesti, a najčešće, neoliberalizam (Grubačić, 2003, str. 22).

Šta se zapravo označava pojmom neoliberalizam? Smatra se da počeci ove doktrine datiraju u 50-tim godina prošlog veka i da je u svom razvoju imala dve faze. Prvu, koja se završava krajem 70-tih godina karakterisao je sistem regulativne zaštite kapitala od strane država. Drugu fazu označava tzv. neoliberalna globalizacija, i "odnosi se na ekonomsku deregulaciju i odsustvo kontrole kapitala . . . ; njegovo kretanje, ipso facto, ograničava državno planiranje i narodni suverenitet." (ibid, str. 23). Drugim rečima, pod neoliberalizmom se smatra ideologija koja podrazumeva diktaturu kapitala, multinacionalnih kompanija, tzv. slobodnog tržišta i koja se zalaže za sprečavanje intervencionizma države u ekonomskoj sferi. Dalje se smatra da je neoliberalizam jedan skup manipulativnih tehnika upotrebljenih da se javno mnjenje udalji od učešća u ovom problemu, da se odbaci svako kritičko mišljenje i kritički um koji se ne da asimilovati (ibid). Ovakva ideologija nametnuta je pomoću tri mehanizma: 1) proizvodnja ideologije, 2) finansiranje ideologije i 3)

proizvodnja pristanka. Međutim, ono što je suštinsko u ovoj poziciji i ono što je u osnovi razlikuje od teoretičara koji globalizaciju vide kao realan proces, zapravo je stav po kome "neoliberalizam nije sila poput gravitacije već potpuno veštačka tvorevina" (George, 1999), koju je iznedrila tzv. Čikaška škola, na čelu sa fon Hajekom (von Hayek) i Miltonom Fridmanom (Milton Friedman) i koja se stoga i da zameniti nekim drugim oblikom društvenog uređenja. Ono što otežava taj zadatak jeste "međunarodna mreža fondacija, instituta, istraživačkih centara, publikacija, naučnika, PR-"stručnjaka"... koja je stvorena da bi se "ova doktrina razvila, upakovala i proširila neumoljivo". (George, 1999).

Neoliberalizam se razlikuje od kejnzijanzima prvenstveno po tome što ukida intervencionizam države u ekonomskoj sferi i što minimizira njenu ulogu u regulaciji slobodnog tržišta. Propagira se "individualna sloboda" kao konačni cilj društva, a "ekonomska sloboda" kroz kapitalizam i "politička sloboda" kroz decentralizaciju i ograničavanje državne vlasti kao nužni uslovi za ostvarivanje tog cilja.

Prema mišljenju kritičara, neoliberalizam je poguban po društvo i čoveka, a to je očigledno u raznim aspektima života. On dovodi do dehumanizacije međuljudskih odnosa, ukidanja ljudskih i građanskih prava i sloboda, do negiranja demokratije i njenih tekovina, do rastakanja društvenih grupa, kolektiva (nacija, formalnih i neformalnih grupa, uključujući i porodicu) itd. Njegova pogubnost je tim veća što je on predstavljen kao neminovnost, kao nešto što je nepromenljivo, što je imanentno razvoju čoveka i društva. Suzan Džordž kaže: "Bez obzira koliko vidljivih katastrofa je neoliberalni sistem prouzrokovao, bez obzira koliko finansijskih kriza on može izazvati, bez obzira koliko gubitnika ili izgnanika stvorio, on se i dalje predstavlja kao neizbežan, kao delo Boga, kao jedino društveno uređenje koje nam je dostupno." (George, 1999). Da li je to zaista tako? Angažovani intelektualci, razni alterglobalistički pokreti i njihovi aktivisti jednoglasno tvrde da nije. Ključ "jednog drugačijeg sveta" krije se u stvaranju nove paradigme, utemeljene na idejama levice, slobode, socijalne pravde, jednakosti i demokratije. Da vidimo ukratko šta nam ta nova paradigma nudi.

Drugačija globalizacija

Najpre bi valjalo podvući terminološku konfuziju koja postoji u ovoj oblasti. Naime, kritičari sadašnjeg toka globalizacije ističu da je termin "antiglobalizacija" je veštački kreiran od strane neoliberalne intelektualne elite i da "izuzev u rečniku i ideološkom korpusu neoliberalne misli, koja je ovaj termin uostalom i plasirala – ne postoji" (Grubačić, str. 22). Drugim rečima, antiglobalizacija ne postoji. Umesto nje, postoje alternative globalizaciji, tačnije dve globalizacije koje su različite po svojoj prirodi. Takvu, drugačiju globalizaciju, pojedini teoretičari različito nazivaju, a najčešće se javljaju termini "alterglobalizacija" i "globalizacija odozgo". U ovom tekstu, biće u upotrebi oba predložena pojma.

S obzirom na to da globalizaciju čini nekoliko relativno jasno iskristaliziranih dimenzija, alternativni projekti kritičara "globalizacije odozgo", kako se često naziva ova, neoliberalnom doktrinom inspirisana korporativna globalizacija, takođe bi trebalo da seže u više aspekata. Alternativu u ekonomskoj sferi predstavlja

tzv. **participativna ekonomija**, koja bi se mogla opisati kao "demokratija saveta, veća, koja obuhvata proizvođače i potrošače, sistem ravnoteže poslova, renumeraciju prema trudu i participativno planiranje" (ibid, str. 72). Primećujemo da se ovaj model bitno razlikuje, kako od kapitalističkog, koji podrazumeva oštru klasnu suprotstavljenost "konceptualnih" i "manuelnih" radnika, tako i od kvazisocijalističkog, autoritarnog ekonomskog modela, tzv. tržišnog socijalizma. Participativna ekonomija se u radovima njenih teoretičara (Albert i Hanel) temelji na pet osnovnih principa, to su: solidarnost, različitost, samoupravljanje, jednakost i efikasnost. Posebno progresivna ideja čini se renumeracija prema uloženom trudu, a ne prema produktivnosti, kako se to čini u svim vidovima kapitalizma. Jednostavno rečeno, ovaj oblik ekonomije "predstavlja sistem institucija za realizaciju proizvodnje, potrošnje i alokacije u skladu sa ljudskim potrebama." (ibid, str. 76). Ovo bi dalje vodilo ukidanju Svetske banke, MMF-a, koji se percipiraju kao "jahači apokalipse" neoliberalne doktrine. U domenu državnih institucija, predlaže se koncept tzv. **direktne demokratije**, koja se ogleda u horizontalnim mrežama organizacije, nasuprot vertikalno organizovanim strukturama poput partija, država ili korporacija (ibid, str. 99). U ovoj koncepciji, proces glasanja za neku ideju zamenjuje se procesom kolektivnog usvajanja, putem konsenzusa. Ovakav model uključuje mogućnost predlaganja amandmana na određene ideje, stavljanja veta itd.

Na globalnom novu, alternativu sadašnjem kursu Burdije vidi u jačanju države. Međutim, ono što razlikuje desnicu od levice je u tome što različito vide jaku državu. Dok desničari nastoje da povrate primat nacionalnih država, intelektualci raznih oblika levice izlaz vide u **internacionalnoj državi**, koja bi trebalo da se suprotstavi nasilju tržišta. Ono što sada predstavlja problem jeste što takva država ne postoji i tek je treba izmisliti.

Značaj i slabosti ovog pristupa

Značaj kritike "korporativne globalizacije"

Veliki značaj ovog teorijskog pristupa ogleda u ekonomsko-socijalnoj kritici dominacije krupnog kapitala i tiranije novca, uz marginalizaciju ili potpuno ukidanje ostalih vrednosti. Pri tome valja dodati da je ovaj, kako se to često govori u alterglobalističkim krugovima, podivljali kapitalizam, upregnuvši medije, modelirajući radno vreme, propagirajući ideje "tržišne demokratije" i "slobodnog tržišta", zaista na putu da slobodnog čoveka kao subjekta u društvenim odnosima redukuje na potrošača, konzumenta kao objekta potrošačkog društva.

Još značajnija tekovina mislilaca i aktivista alterglobalističkog pokreta jeste aktualizovanje kreativnih potencijala u čoveku, inicijativnosti, odgovornosti i samoorganizovanja kroz društvene aktivnosti, kreativno angažovanje, aktivno promišljanje o mogućim alternativama rešavanja postojećih društvenih kriza, okupljanje intelektualaca različitih profila, marginalizovanih grupa i sl. Verovatno da ovo upravo i jeste razlog zbog kojeg alterglobalistički pokreti stiču sve veći broj pristalica, naročito među mladima. Jer, iako možda ne znamo tačno kakva je

perspektiva ovog pokreta, on svakako ima duh koji izgleda neuporedivo vedrije od sumornog enterijera kancelarije dva-sa-dva, ili trake za proizvodnju putničkih automobila.

Međutim, ono što se čini najznačajnije u ovom trenutku je to što je neoliberalizam dobio opoziciju, i to veoma ozbiljnu opoziciju. Mogućno je da je, nakon urušavanja istočnog bloka, "radikalni" kapitalizam upravo i podivljao jer nije video ozbiljnog suparnika na "svetskoj šahovskoj tabli", kako bi se izrazio Bžežinski. Zbog toga su teoretičari neoliberalizma i pohitali da proglašavaju "kraj istorije", verovatno ne računajući na fleksibilnost, inicijativnost građana i nadasve njihovu potrebu da poprave svoju egzistenciju i položaj u društvu. Politički sistem države sa jednom doktrinom je negacija demokratije. Međunarodni globalni sistem sa jednom ideologijom, jednim ekonomskim modelom i jednim centrom moći takođe. Na prilično sumornoj svetskoj sceni, trenutno jedina iole prihvatljiva alternativa neoliberalizmu je, čini se, "globalizacija odozdo".

Slabosti paradigmi suprotstavljenih "korporativnoj globalizaciji"

Ako bismo pokušali komentarisati razna objašnjenja termina globalizacija, u startu smo osuđeni da budemo subjektivni. To isto važi i za procenu značaja celog modela ili teorijskog diskursa. Zauzimanje stava, ipak, zahteva ozbiljan nivo poznavanja materije, stoga kritike koje slede valja uzeti sa rezervom.

Osnovna zamerka alterglobalističkih paradigmi mogla bi se postaviti na neopravdano usko shvatanje termina globalizacija. Od nekoliko aspekata koji su, recimo, nužni u potpunom proučavanju svega onoga što stoji u osnovi ovog fenomena, kritičari neoliberalne misli fokusirali su svoju pažnju na ideološko-političku i ekonomsku dimenziju. Drugim rečima, pitanje je koliko ukupnost svih ispoljavanja savremenog društva možemo objasniti analizirajući samo njegovu ideološku, političku ili ekonomsku ravan. Kritika kapitalizma po kojoj je kapital, odnosno ostvarivanje progresivno sve većeg profita, štetan jer kreira potrošačko društvo, ruši temeljne ljudske vrednosti, ukida moral, srozava kulturu i umetnost, ugrožava ekologiju itd. je verovatno tačna. Ali, ako pretpostavimo da je kapital i njegova dominacija na "svetskom slobodnom tržištu" jedini, ili ključni akter globalizacije, onda će nas to sputati da objasnimo sve pojavne oblike modernog (ili savremenog, ako to zvuči manje ideološki obojeno) društva. Sa druge strane, ako želimo da jednu ideologiju (neoliberalnu) zamenimo drugom (npr. anarhističkom), onda mi prestajemo da budemo naučnici koji opisuju stvarnost, a sami postajemo ideolozi.

Ono što bi se takođe moglo staviti kao prigovor "alterglobalističkoj teoriji" jeste da, ako prihvatimo da je korporativna globalizacija zapravo projekat neoliberalne grupe intelektualaca, onda možemo prihvatiti da i neka druga grupa/civilizacija (ili više njih), baš kao što ga imaju i alterglobalisti, ima takođe svoje projekte koje pokušava da nametne. Više grupa sa različitim projektima, te pokušaji njihovog implementiranja i dinamika tih pokušaja čine zapravo društveni proces sa prilično neizvesnim ishodom i koji je veoma teško (pitanje da li je uopšte

mogućno) kontrolisati. S tim u vezi je i činjenica da, iako je tehnologija medija i propagande enormno uznapredovala (na šta Čomski sa punim pravom upozorava kada kaže da, što je propaganda u demokratskim društvima, to je nasilje u totalitarnim), ponašanje čoveka, kao i društvenih grupa, uzrokovano je do sada još nepoznatim brojem različitih faktora. U tom smislu je društveni inženjering, iako nesumnjivo prisutan, daleko ispod nivoa koji je dostigao u npr. prirodnim naukama, tako da smo na sadašnjem stupnju razvoja društva još uvek daleko od "vrlog, novog sveta" (Huxley).

Ono što se smatra naročito progresivnom idejom u modelu "participativne ekonomije" čini se i veoma problematičnom. To je renumeracija prema uloženom trudu. Ova ideja je problematična prvenstveno zbog toga što je trud *teško merljiv*, ako je to uopšte moguće. Jer, da li je do sada pronađen sistem, mašina ili postupak koji bi objektivno merio uloženi trud? Čini se da se u takvom modelu otvara mogućnost za razne zloupotrebe i malverzacije, a prema nekim teorijama motivacije (npr. Adamsova) doživljaj "nepravde" jasno dovodi do nezadovoljstva radnika i do težnje da se aktuelni odnosi izmene (prema Petz, 1987).

Dalje, problem percepcije čoveka, tačnije modela čoveka, javlja se u svim humanistički orijentisanim, ili političkim rečnikom, "levo" orijentisanim teorijama (poput Fromma, Adorna ili u psihologiji Maslowa, Rogersa, Heathera, u psihijatriji Szasza, Coopera i sl.). Stiče se utisak da autori ove/ih orijentacije/a više *kreiraju*, nego što *objašnjavaju* čoveka. Tako se često navodi da je čovek slobodno, autentično, kreativno i, u osnovi, dobro biće za koje bi društvo trebalo samo da obezbedi optimalne uslove za razvoj i sve će biti u najboljem redu. Pri tom se, reklo bi se, previđa da za to ne postoje empirijski nalazi i da je takav model sam po sebi konstrukt, koji se zatim koristi kao aksiom za dokazivanje drugih teza. Time se otvaraju mnoga pitanja: imamo li mi neke empirijske nalaze o tome koji i kakvi su zapravo čovekovi potencijali, i koje bi, shodno tome, valjalo aktuelizovati? Imamo li, dalje, podataka o tome da su agresivne i destruktivne težnje u čoveku zapravo izraz neaktuelizovanih ljudskih potencijala? Imamo li dokaza da bi neko određeno društveno uređenje pogodovalo razvoju socijalno poželjnijih (humanih, altruističkih i sl.) oblika ponašanja? i sl.

I, najzad, čini se da je projekat (paradigma, ideologija, ili već koji termin nam se čini najprikladniji), na kom se temelje alterglobalistički pokreti zapravo predstavlja jedan konstrukt nastao u glavama intelektualaca radikalno antikapitalistički orijentisanih. Drugim rečima, borba na koju se u njihovim teorijskim radovima, kao i konkretnim akcijama poziva, predstavlja izraz težnje da se jedan projekat, neoliberalni projekat, čije postojanje ipak nije u potpunosti izvesno, zameni drugim, koji je sasvim otvoreno proklamovan. Međutim, na pitanje njegove celovitosti, primenljivosti u praksi i održivosti nema jasnog odgovora. Barem ne za sada.

LITERATURA:

1. Bourdieu, P. (1998): *The essence of neoliberalism*, <http://mondediplo.com/1998/10>
2. Encyclopædia Britannica 2003 Ultimate Reference Suite CD-ROM
3. George, S. (1999): *A short history of neo-liberalism*
4. Grubačić, A. (2003): *Globalizacija nepristajanja*, Novi Sad: Svetovi
5. Hantington, S. (1998): *Sukob civilizacija*, Podgorica: CID
6. Petz, B. (1987): *Psihologija rada*, Zagreb: Školska knjiga
7. Rot, N. (1994): *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
8. Vuletić, V. (2001): *Globalizacija-proces ili projekat*
9. Vuletić, V. (2003): *Rivalski pristupi u izučavanju globalizacije*, Beograd: BOŠ
10. Wallerstein, I (1999): *"Globalization or The Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System"*, online papers

Nemanja Nešić

Sudbina nacionalne države u epohi globalizacije

Uvod

Globalizacija je planetarni i sveobuhvatan fenomen. Sa sve širim stepenom globalizacije svih sfera modernog društva, neminovno se postavlja pitanje o ulozi nacionalne države- već više od tri veka dominantnog istorijskog oblika političke organizacije , koja nastaje kao način povezivanja i ujedinjavanja nacije i države.

Na predlog profesora Vuletića ovaj rad sam podelio na dva dela:

- istorijski
- strukturno teorijski

1. ISTORIJSKI DEO

NACIONALNA DRŽAVA- istorijat nastanka i funkcije

Savremeni stručnjaci često navode Vestfalski mir iz 1648. godine (u stvari dva odvojena sporazuma, Minsterski i Osnabrički) kao veliki politički prasak koji je stvorio moderni sistem autonomnih država. Ovim sporazumom, kojim je okončan Tridesetogodišnji rat protiv hegemonističke moći Svete rimske imperije, delegitimizao je već iscedenu ulogu katoličke crkve i učinio validnom ideju da međunarodne odnose pokreće ideja o ravnoteži moći, a ne ideali hrišćanstva. U sporazumima je naveden princip cuius region eius religio, tj. da suveren može uvesti određenu religiju na svoju teritoriju. Od tada mnoge stvari nisu bile iste, ali ni sam proces razvoja nacionalne države nije imao isti uticaj na vreme u kojem je postojao. Tridesetogodišnji rat je označio kraj epohe feudalizma zasnovanog na tradiciji i težnji za univerzalnošću, i prelazak na sistem država čiji je temelj predstavljao Rišeljeov “državni razlog” (raison d’etat). Period koji je usledio posle francuske revolucije 1789. obeležio je prelazak na nacionalne države koje su se definisale na osnovu zajedničkog jezika i kulture, i stvaranje koncepta ravnoteže snaga. Ovaj sistem traje sve do kraja II svetskog rata, stvaranja UN-a i nastanka koncepta “kolektivne bezbednosti”. U poslednjim decenijama XX veka sa ubrzanim procesom globalizacije, sve veći značaj dobijaju nadnacionalne institucije koje preuzimaju sve

više od “izvornih” funkcija nacionalne države, ali i multinacionalne korporacije koje postaju veoma bitni činioci i na političkoj mapi sveta.

Znači, u celom tom periodu klasična nacionalna država je imala niz prepoznatljivih funkcija koje su tek u novije vreme dovedene pod lupu. Duže od tri veka za države-nacije se vezivao pojam suvereniteta-unutrašnjeg i spoljašnjeg. Na spoljašnjem planu vlada ili vladar je vodio samostalno spoljnu politiku države, mogao je da objavi rat ili da se brani sa stanovišta realpolitike i procene trenutnih interesa koje država može imati od takve politike. Neki viši ciljevi nisu postojali (izuzev u periodu Svete alijanse i odbrane konzervativnih monarhija po Evropi) sve do stvaranja UN-a, Trumanove doktrine o odbranama demokratije po svetu, i Nirnberškog suda za ratne zločine počinjene tokom II svetskog rata. Takođe, suveren je imao potpunu slobodu da u državi u kojoj vlada uspostavi politički sistem kakav želi, religiju kakvu želi, ekonomski sistem takođe proizvodljivo itd.

Dakle, temelj Vestfalskog sistema predstavlja klasičan suverenitet koji se karakteriše dvostrukim obeležjem:

- označava vrhovnu vlast nad stanovništvom određene teritorije koja nema nikog iznad sebe, niti unutar države ni izvan nje;
- formalno-pravna jednakost država, princip nemešanja u unutrašnje poslove država koje same odlučuju o svojoj sudbini, nizak nivo kooperacije i minimalna pravila koegzistencije.

Izazovi za nacionalnu državu i pomene koje su se desile

Sve tešnja tehnološko-ekonomska povezanost, međuzavisnost društva, uspon transnacionalnih ekonomskih sila i političkih institucija, postaju nezadrživ objektivan tok koji prestaje da bude stvar slobodne volje i izbora, kao što je bio skoro četiri veka.

Markantno obeležje političke globalizacije predstavlja rasprostiranje demokratije i ljudskih prava na prostranstva sveta na kojima nisu cvetala. Od zbacivanja diktatorskog režima u Portugaliji 1974. godine broj demokratija u svetu doživeo je meteorski izlet, popeo se sa 39 na 174 (L. Diamond: “Is the third wave over”). Organski deo toka predstavlja i rasprostiranje ljudskih prava. Da bi uživala međunarodni legitimitet, država ne može da krši ljudska prava bezgranično, jer odbrana ljudskog dostojanstva ne zna za granice. Najradikalniji zahvat čini EU koja svojim građanima omogućuje da pokrene spor protiv sopstvene vlade kada krši njihova prava. To još ne znači “... izdavanje opšte licence za intervenciju, ali domaće režime izlaze vrednovanju svojih postupaka.” (D. Held).

Nadnacionalna država čiji je prototip Evropska unija čini potpuno nov sloj na političkoj mapi. Promene koje su se desile predstavljaju činjenicu od do tada najsmelijih utopija. Od mozaika rasepkanih, međusobno ratujućih država, Evropa je stvorila zajedničko tržište, valutu i nadnacionalne političke institucije: parlament i vladu.

Međutim, ta velika transformacija suvereniteta ne teče, međutim u jednom pravcu, već u nekoliko potpuno različitih pravaca. Prvo, na svetskoj političkoj areni nastaje niz novih, slabih država koje karakteriše predmoderna, gotovo isključivo formalni, aspekt suverenosti, manjak autonomije i višak zavisnosti. Drugo, države klasičnog suvereniteta našle su se između dva kraka makaza. S jedne strane, one zadržavaju značajnu meru suvereniteta-monopol vlasti na svojoj teritoriji i niz ključnih ekonomskih i socijalnih funkcija. Ipak, istovremeno, na delu je i pražnjenje stvarne sadržine suvereniteta, pod plimom transnacionalnih ekonomskih i političkih sila. Različit tok označava rađanje postmodernog, “zajedničkog”, “podeljenog”, “participativnog”, suvereniteta-moć koja se gubi na nacionalnom nivou kompenzira se učešćem u odlučivanju na višem, regionalnom nivou.

Uspon neoliberalne frakcije globalne elite moći i pad kejnizajnskog krila, promotera države blagostanja (projekat globalizacije koji je stremio ublažavanju socijalne provalije između svetova) slomio je staru ravnotežu socijalnih snaga. Privatizacijom i deregulacijom najširih razmera, vlasništvo se prenosi iz inertnih ruku birokratske države u preduzimljive ruke privatnog preduzetnika. Oslobođen gvoženih stega državne kontrole i moći sindikata, transnacionalni kapital dobija novu, globalnu mobilnost i slamajući tvrđave protekcionizma dopire do poslednjeg kutka planete. Sve bržim ritmom, on stvara sve veće ekonomsko bogatstvo, profit. On slobodno kruži planetom, tražeći najpovoljnije uslove akumulacije: najjeftiniju radnu snagu, zone najmanjih socijalnih davanja, korporacijskih poreza i jeftinih sirovina. Pred njegovim pritiskom redom sve zemlje se prilagođavaju novim pravilima igre: ukidanju zaštitnih carina, uvoznih tarifa, kontrole nad stranim investicijama...

Sa druge strane neoliberalna mašina uglavnom svugde je smanjila socijalna davanja. Pomoć najsiromašnijim za dve decenije smanjena je za četiri puta. Uska manjina bogatih postaje sve bogatija, gigantske mase siromašnih sve siromašnije. Neoliberalizam vrši raskid sa strategijom socijalnog kapitalizma koji je tehnološki rast i ekonomsko bogatstvo elite povezivao sa postupnim rasprostranjem ekonomske blagodeti na sve šire slojeve. Upravo zato u novije vreme javili su se brojni otpori procesu globalizacije. Pošto smo u nemogućnosti da dublje ulazimo u karakter i strukturu “anti-globalističke” ideologije jer je njihova struktura izuzetno šarolika - od anarhista do pokreta koji se nazivaju alterglobalističkim i koji traže “istinsku globalizaciju, globalizaciju socijalne pravde”, treba reći da se glavni otpori javljaju ili u redovima država predvodnika globalizacije (“Zapad”) u vidu već pomenutih pokreta, ili u državama koji ljubomorno čuvaju svoju tradiciju (ali ne na britanski način) i koji ne žele da se “povinuju amerikanizaciji svoje kulture”. (Ovu dilemu ili sukob najbolje je opisao Barner u delu “Jihad V McWorld”).

Mislím da je bilo kakav zaključak preuranjeno davati. Na sve ove sudbonosne izazove treba odgovoriti potragom za formulom koja će uvažiti dvostruku realnost sveta i uporedne adaptacije nacionalne države globalizacionim činionicima ali i demokratskim preobražajem globalnog poretka. Nacionalna država ne nestaje, ali ne ostaje ni nepromenjena, mumificirana.

II -STRUKTURNO-TEORIJSKI DEO

U raspravama o sudbini nacionalne države u epohi globalizacije iskristalisala su se dva gledišta:

-HIPERGLOBALISTA, koji tvrde da je epoha globalizacije, odnosno posledice koje ona ostavlja na čitav društveni život, učinila nacionalnu državu suvišnom i da je očigledan gubitak nacionalnog suvereniteta u gotovo svim aspektima koji se podrazumevaju pod tim pojmom posledica objektivnih činilaca.

-SKEPTIKA, koji ističu da i pored nesumnjivog uticaja globalizacije na različite segmente društvenog života suverenitet nacionalnih država nije ugrožen, i da nacionalne države igraju ključnu ulogu u svetskom sistemu.

(Held pored ova dva gledišta uvodi i treće – transformacioniste)

Argumenti koji govore u prilog tezi o gubljenju značaja nacionalne države

Argumenti autora koji tvrde da nacionalna država slabi uglavnom su vezani za koncept suvereniteta, koji je po njihovom mišljenju neraskidivo povezan sa postojanjem nacionalne države. Na gubitak suvereniteta utiče čitav niz činilaca koji bi se, kako ih sumira Held, mogli grupisati u pet kategorija: međunarodno pravo; internacionalizacija političkog odlučivanja; hegemonске sile i međunarodna struktura bezbednosti; globalizacija kulture i globalna ekonomija.

Međunarodno pravo, koje je do drugog svetskog rata, bilo definisano kao pravo koje reguliše odnose između suverenih država koje su njegovi subjekti, pretrpelo je značajnu korekciju na Nirberskim procesima 1945. godine. Međunarodna pravila koja štite osnovne ljudske vrednosti pretpostavljena su zakonima pojedinih nacionalnih država. Drugim rečima, svaki pojedinac mora da prekrši nacionalne zakone (izuzev u slučaju kada nema prostora za moralni izbor) ukoliko se oni suprotstavljaju pomenutim međunarodnim pravilima. Ovim presedanom, prema Heldu, nacionalni suverenitet potkopan je na najosetljivijem mestu po nacionalnu državu- u vojsci. Nakon toga stvoren je još čitav niz konvencija kojima se dalje potkopavao suverenitet nacionalnih država u domenu prava i odnosa prema građanima.

Internationalizacija političkog odlučivanja očigledna je kroz mnoštvo primera ali dovoljno je istaći da je u periodu od početka do kraja XX veka broj međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija mnogostruko povećan. Pored toga, neke od tih organizacija kao što su Svetska banka, MMF, UNESCO ili Ujedinjene nacije, imaju ogromnu moć uticaja na mnoge nacionalne države kako u ekonomskim tako i u političkim pitanjima.

Dominacija dva vojna saveza i dve supersile do 1990. godine, odnosno jedne od njih nakon toga perioda ograničavala je suverenitet mnogih zemalja koje su im pripadale i to kroz neposredno vojno prisustvo, kroz zajednički sistem naoružanja, kao i kroz obavezu sudelovanja u ratu koji bi savez eventualno poveo.

Stvaranje novog globalnog kulturnog identiteta omogućeno je razvojem komunikacijskih sredstava koji su obezbedili da se stari identitet odvoji od vremena, mesta i tradicije. Direktnim prenosima mnoštva događaja širom planete omogućeno je da se stvori osećanje globalne pripadnosti.

Najzad, globalna ekonomija znači da je u oblasti proizvodnje i finansija došlo do stvaranja gigantskih multinacionalnih kompanija i banaka koje u toj meri utiču na tržište da ekonomska politika pojedinih vlada mora da bude usaglašena sa globalnim kretanjem kapitala koji ne zavisi od njih. Što je privreda pojedine zemlje slabija to je i manja mogućnost da ta zemlja utiče na svoju budućnost.

Pored navedenih razloga, neki autori, poput Suzan Strendz i Jana Soltea, ističu u prvi plan značaj razvoja savremene tehnologije za sužavanje državnog suvereniteta i autoriteta. Strends to obrazlaže opadanjem verovatnoće ratnih sukoba usled razvoja nuklearnog naoružanja, a upravo je odbijanje napada ili vođenje rata, po njenom mišljenju, osnovna uloga tradicionalne nacionalne države. S druge strane, razvoj tehnologije doprineo je značajnom porastu konformnosti života što za mnoge ljude znači i da sada imaju šta da izgube u slučaju rata, te otuda više nisu raspoloženi da učestvuju ili podržavaju takvu aktivnost.

Najzad, kao još jedan od argumenata u prilog tezi o nužnom opadanju značaja i postojanja nacionalne države navodi se, intuitivno ali ne manje značajno, zapažanje da je nacionalna država istorijska kategorija nastala sredinom 17. veka i da stoga nema razloga da se ona posmatra kao univerzalni oblik ljudskog organizovanja. Drugim rečima, kako se pojavila na istorijskoj sceni tako će i nestati.

Argumenti koji govore u prilog tezi o univerzalnosti nacionalne države

Nasuprot prethodno navedenim argumentima, nalaze se argumenti autora koji zastupaju tezu da, uprkos očiglednom ubrzanju procesa globalizacije, nacionalna država još uvek igra ključnu ulogu i predstavlja glavnog aktera na globalnoj sceni, odnosno da vreme nacionalnih država još uvek nije prošlo niti je značaj nacionalne države umanjen. U tom smislu Held sažima neke od osnovnih prigovora različitih autora koji zauzimaju ovaj stav.

Pre svega, ističe se da opadanje pojedinih velikih nacija-država kao što je bio slučaj sa britanskom imperijom početkom XX veka ne znači da slabi značaj sistema nacionalnih država. Umesto njih pojavile su se druge vodeće nacije, odnosno države kao SAD na primer, a proces stvaranja novih nacionalnih država nakon raspada nekih velikih država kao što je SSSR najbolje svedoči o tome da je ideja suvereniteta još uvek vrlo živa.

Dalje, većina regionalnih kriza kao što je ona u bivšoj Jugoslaviji imaju koren u težnji pojedinih naroda za suverenitetom. U tom kontekstu rat u Bosni se posebno apostrofira kao činjenica o koju su se, kako navodi Held, razbile mnoge "internacionalističke iluzije". S tim u vezi je i argument da globalizacija zapravo

podstiče oživljavanje pojedinih lokalnih oblasti koje u želji da očuvaju sopstveni nacionalni identitet teče ka stvaranju nacionalne države.

Nasuprot gore pomenutoj tezi koju je iznela Suzan Strendz , “skeptici” ističu da je “neupotrebljivost nuklearne sile”, zbog visokog rizika totalnog uništenja, otvorila prostor mnogim nacionalnim državama da se potvrde i učvrste ili prošire svoj suverenitet kroz rat koji se vodi konvencionalnim naoružanjem.

Takođe, suprotno tezama “hiperglobalista”, ističe se da je proširenje informisanosti kroz razvoj medija doprinelo stvaranju slike o različitosti sa drugim narodima i kulturama i time pojačalo osećaj sopstvenog identiteta i posebnosti vlastite kulture.

Dalje, sve češće i sve intenzivnije protivljenje pojedinih država da se podvrgnu arbitraži “više instance”, takođe, svedoči o žilavosti nacionalizma i nepristajanju nacionalnih država da se povinuju trendu globalizacije.

Slično tome, ekonomski uspeh nekih novoindustrijalizovanih azijskih država, tumači se kao prilog tezi o sposobnosti nacionalnih država da samostalno razvijaju nacionalna društva.

Zaključak

Većina navedenih argumenata, možda, nije posebno utemeljena i više predstavljaju zapažanje koja se više odnose na izuzetke nego što predstavljaju pravilo u aktuelnim međunarodnim odnosima. Ipak, treba ih uzeti u obzir pri proceni značaja koji nacionalne države danas imaju u svetu.

Dalji tok globalizacije, bez sumnje, donosiće promene u zemlje do kojih bude dopirao, ali promena je sastavni deo života. To ne znači a priori i odbacivanje tradicionalnih vrednosti tih zemalja. Novi globalni mediji, poput interneta, dokazali su značaj u promovisanju tradicionalnih kultura (pa i kulture različitih protivnika globalizacije). Mislim da je ključni element da globalizacija “ponese sa sobom “ i socijalnu komponentu, kako bi u ovom procesu, u kejnzijanskom smislu, bilo što manje nepravdi.

Aleksandar Mitić
“101 lice alterglobalista”

“Ne radi se o tome da stvorimo neki drugačiji mogući svet, već svet koji prihvata sve ostale moguće svetove »

- Marcos, zapatista.

“Svet je postao previše kompleksan da bi neko mogao da se nada da ce se on jednostavno promeniti čarobnim štapićem ili velikim reformama koje dolaze «odozgo»

- Philippe Merlant, aktivista.

Crveno, crno, crveno-crno. Zeleno, žuto, roze i plavo. Narandžasto i ljubičasto. Kao boje duge posle kiše, harmonično se okuplja šarenilo ideja, otpor jedinstvenoj globalnoj misli. Okuplja se mladost i iskustvo, da ispravi greške iz prošlosti, da pomogne bolju budućnost. Okupljaju se “alterglobalisti”, borci za “humaniji, pravedniji, iskreniji svet”.

Različitost rađa snagu, stvara se “pokret pokreta”, mlad, dinamičan, heterogen, kreativan i sposoban. Stvara se alterglobalizam, menja se svet...

“Globalizacija =>Antiglobalizacija => Alterglobalizacija”

Pad Berlinskog zida 1989. godine je bio velika pobeda onih koji smatraju da nema alternative «kapitalizmu». Zahvaljujući porazu sovjetskog bloka – represivnog totalitarnog sistema koga su inače žestoko kritikovali i mnogi današnji protivnici globalizacije – nosioci svetske ekonomije su uspeli da stvore atmosferu u kojoj su se kritičari kapitalizma i neo-liberalizma povukli u «žestoku defanzivu». Trebalo je vremena da se shvati da se eksploatacija i diskriminacija nastavljaju, da se situacija pogoršava sve više sa snaženjem liberalizma.

Uprkos dosad neviđenom tehnološkom napretku, stanje ogromnog dela čovečanstva je nastavilo da se pogoršava. Siromaštvo, nedostatak vođe, finansijski kolapsi zemalja u razvoju, sida – nastavili su da ubijaju na milione ljudi.

Nakon sloma «dekoloniziranog» Juga, zahvaljujući krizi dugova krajem 70-ih, i raspada «sovjetskog bloka» 1989. godine, liderima svetske ekonomije ostalo je da se obračunaju sa «poslednjim neprijateljem» - socijalnim programima zaposlenih. Paralelno sa tim, svetskom kapitalizmu je bilo potrebno da stvori nove, reformisane institucije koje bi pomogle širenju globalizacije i mondijalizaciji ekonomije, te stvorile svetske norme i zakone koji bi dali značajnije mesto kompanijama, pre svega multinacionalama u odnosu na države. U tom smislu se, između ostalog, stvara Svetska trgovinska organizacija, kao naslednik GATT-a.

Međutim, paralelno sa ovom ofanzivom, u periodu 1993-95 stvara se novi front «odbrane», sastavljen od dva do tada razjedinjena fronta : fronta za nastavak dekolonizacije i fronta za socijalna prava zaposlenih. Velika novost u svemu ovome je što novi front shvata povezanost između dve situacije : socijalne nejednakosti zaposlenih i pitanja socijalne nejednakosti Severa i Juga. Pitanje socijalne nejednakosti se više ne vidi kao pitanje «radničke klase» kao ranije, već kao pitanje «diskriminacije» kroz vidove nejednakosti.

Značaj povezanosti ovih problema uvida sve više pokreta: ekolozi, potrošači, pokreti međunarodne solidarnosti, razne nevladine organizacije, sindikalni pokreti, pokreti poljoprivrednika, svi demokratski pokreti (mladi, žene) koji se bore protiv diskriminacija. Svi ti pokreti, sa svojim različitim težnjama, ciljevima, metodama borbe stvaraju «pokret pokreta» - alterglobalistički pokret.

Usledili su protesti – od protesta protiv odluka Berlusconijeve italijanske vlade 1994, pobune u Chiapasu te iste godine, preko socijalnih protesta u Francuskoj 1995. godine, protesta u SAD i Koreji, pa sve do Sijetla 1999. godine, možda i prve prekretnice u pokretu. Masovni protest protiv Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu je svojim obimom i medijskom pažnjom koju je izazvao «kvalitativno» i «kvantitativno» doprineo razvoju pokreta.

Nekako u isto vreme, u Francuskoj se stvara ATTAC (Asocijacija za oporezivanje finansijskih transakcija zarad pomoći građanima), jedna od najaktivnijih organizacija u altermondijalističkom pokretu. Takođe u Francuskoj, poljoprivredni sindikalista Jose Bove, u znak protesta protiv invazije «fast-food» hrane i načina života demontira McDonalds restoran u gradu Millau.

Polako ali sigurno, pokret prelazi sa pozicije «antiglobalizacije» u Sijetlu, na poziciju «alterglobalizacije» u Porto Alegreu, u vreme Svetskog socijalnog foruma, januara 2001. godine, nekoj vrsti «kontra-samita» Svetskom ekonomskom forumu u Davosu.

Protesti se šire. Više nije cilj samo protestovati i delegitimizirati STO, već i Međunarodni monetarni fond, Svetsku banku, Svetski ekonomski forum, G8 – sve samite na kojima «šačica moćnih odlučuje o sudbinama milijardi bespomoćnih».

Masovne demonstracije protiv G8 u Đenovi jula 2001. praćene nasiljem koje je dovelo do ubistva mladog italijanskog anarhiste Karla Đulijanija od strane italijanske policije, prave novi prodor: ovog puta, šefovi država G8 su primorani da obrate pažnju. Po prvi put, jedan od lidera G8 se obraća demonstrantima: «Čujem vas», rekao je francuski predsednik Žak Širak u Đenovi.

Svega nekoliko meseci kasnije, teroristički napadi na Njujork i Vašington, 11. septembra 2001. godine, prete da ugroze «alterglobaliste» i da ih stave u isti koš sa «teroristima». Međutim, sve alterglobalističke grupacije se distanciraju i osuđuju napade i nevine žrtve. Zamka je izbegnuta.

Januara 2002. godine, Svetski ekonomski forum, premešten iz Davosa u Njujork, po prvi put u svoju agendu ubacuje temu «siromaštva», iako to radi u sklopu dešifrovanja njegove veze sa terorizmom. Preko 60. 000 ljudi koji paralelno

učestvuju u Porto Allegreu na Svetskom socijalnom forumu, tada su mogli da kažu: “Davos nas gleda”.

Pritisnut protestima, samit G8 se 2002. godine povlači u zabačene planine kanadskog severozapada. Tema “Afrike”, “borbe protiv side”, “siromaštva” napreduje na agendi. Šefovi država G8 obećavaju razne vidove pomoći – iako neznatne u odnosu na obim problema.

Paralelno, jača izraziti otpor prema “američkom ratobornom unilaterizmu”, neki ce reći “imperijalizmu”, čak i “fašizmu”: “Stop the Bushfire”, “Kosovo 1999, Afghanistan 2001, Iraq 2003: USA on World Tour”, su parole koje ispisuju sve više alterglobalisti. Sve više, uz “socijalna pitanja” postavljaju se i pitanja “kolektivne bezbednosti” i mira, u kontekstu američko-britanskog ignorisanja UN kao svetske organizacije zadužene za bezbednost.

Početakom juna 2003. godine, samit G8 u Evianu više ne može da izbegne socijalne teme. Žak Širak, koji se uživeo u ulozi “kritičara američkog unilaterizma” u vreme rata u Iraku, pravi agendu sa do sada najjačim “socijalnim sadržajem” i tom prilikom kao goste samita zove, po prvi put, i desetak lidera Juga, uključujući i novog brazilskog predsednika Lulu, svojevremeno jednog od lidera brazilskog alterglobalističkog pokreta.

Rezultati samita – oni realni ne deklarativni – nisu naravno još uvek vidljivi.

Ipak, jedan od 100. 000 učesnika kontra-samita, održanog u Anemasu (Francuska), i Ženevi, Gustave Massiah, potpredsednik ATTAC-a, kaže da razvoj situacije pokazuje da “ideja da je drugačiji svet moguć napreduje (...) a liberalna misao ulazi sve više u krizu”.

«A mi, mi želimo da naglasimo ideju mondijalizacije otpora i prava nasuprot mondijalizaciji potrošnje», kaže Messiah.

“Pokret pokreta”

«Snaga današnjeg altermondijalističkog pokreta je u njegovoj raznolikosti. Stvaramo jedinstvo koje se zasniva na različitosti kultura, jezika, religija, mišljenja.

Ne postoji jedna forma borbe koja je sama po sebi superiornija u odnosu na druge. Uvek postoji koegzistencija između različitih vrsta borbe. U suštini, sve zavisi od situacije. Od lobiranja do velikih borbi otpora i zahteva (...) Svako treba da definiše svoj angažman u skladu sa situacijom, i da nastoji da je prevaziđe».

Može se slobodno reći da se ovakav stav Messiah-a – omaž raznolikosti unutar samog pokreta – reflektuje u skoro svim vidovima aktivnosti alterglobalističkog pokreta.

Taj pokret ne bi bio «pokret pokreta» da nije sačinjen od niza, horizontalno (nikako vertikalno) povezanih aktera.

Samim tim postoje i razmimoilaženja u okviru samog pokreta, u vidu razmatranja o korenima problema, metodama borbe i specifičnim ciljevima.

Neo-liberalizam ili kapitalizam ?

U okviru pokreta postoje razmimoilaženja po pitanju toga da li je protivnik «neoliberalizam» ili «kapitalizam». U suštini, ovo pitanje, razmimoilaženje, mnogo više potenciraju zagovornici teze da problem leži u kapitalizmu. Oni smatraju da je globalizam oblik u kome se kapitalizam pojavljuje u skorašnje vreme da bi prevazišao svoje unutrašnje kontradikcije i izbegao krizu. Imajući to u vidu, neoliberalizam se u ovom smislu shvata samo kao jedan od oblika eksploatacije. Isto tako, problem ne leži ni u globalizaciji, već pre svega u kapitalističkom sistemu. Dakle, fokus je na borbi ne protiv «neoliberalizma» ili «globalizacije» - koji su samo «maske» - već protiv «kapitalizma» – onog što se krije iza maske. «Reforma kapitalizma», smatraju oni, «nije moguća», te su oni koji se bore samo protiv «neoliberalizma » u suštini samo «zabrinuti liberali».

Nasilje – da ili ne ?

Postoje i velika razmimoilaženje između ogromne većine koja se protivi nasilnim metodama protesta, i izrazite manjine koja smatra da je to legitiman i efikasan način borbe. Naravno, ne radi se o nasilju usmerenom protiv drugih građana, civila, već isključivo protiv «dobara» multinacionala ili drugih kompanija koje «eksploatišu». «Akcija je jača od hiljadu reči», tvrde zagovornici tih metoda i smatraju da je recimo uništavanje McDonalds restorana «nova pravda odozdo». Pitanje koje se postavlja je: «Kako odgovoriti na nasilje čije su žrtve nesrećni i eksploatisani u našem društvu?». U suštini, tako se razvila i teza o «aktivnom nenasilju» u kojem je legitimno demontirati jedan McDonalds, ali ne i povrediti ljude.

Činjenica je pak da nasilje na protestima dobija previše pažnje. Veoma često se upravo «bezbedonosni» faktor stavlja kao najbitniji u izveštajima sa «kontra-samita», a ne sama «suština » poruke. Ističe se «nasilje» demonstranata kao da je to poruka, a ne metoda protesta. Upravo to smeta velikoj većini demonstranata, koji smatraju da “nasilne” akcije «Black block» anarhističkog pokreta imaju kontra-efekat i služe za «alibi» vođama globalizacije. Neretko se dešavaju i sporadični sukobi između pobornika «nasilnih akcija» i njenih protivnika, na očigledno opšte zadovoljstvo organa «reda i mira».

Da bi izbegli veće probleme, organizatori kontra-samita u Anemasu su šest meseci pregovarali sa francuskim i švajcarskim vlastima. Pregovori su rezultirali slobodom da se blokiraju određene raskrsnice i odšeta jedna specifična maršruta bez intervencije policije. Isto tako, na protestu su bili, po prvi put, prisutni posmatrači «Amnesty international» koji su zapisivali svako kršenje prava demonstranata. Nasilje nije izbegnuto u susednoj Ženevi, ali činjenica je da je nasilje u globalu bilo minimalno, naročito u poređenju sa onim u Đenovi iz 2001. godine.

Otpis dugova, borba protiv side ili zaštita ugroženih kitova ?

Ko čini pokrete «pokreta»? Geografski gledano, najzastupljeniji su Evropljani (pogotovo oni sa Zapada), te Južnoamerikanci. Zahvaljujući Sijetlu, pokret je dosta ojačao i u Severnoj Americi. Još uvek je u povoju u Aziji, a pogotovu u Africi. Veliku prednost, recimo u Južnoj Americi, predstavlja jezičko jedinstvo kontinenta, na kojem sve države (osim «portugalskog Brazila») govore španski jezik. Za razliku od te situacije, u Aziji i Africi postoji puno jezičkih barijera.

Pokret trenutno čine pre svega mladi, nezaposleni, razočarani članovi «srednje klase», intelektualci svesni potrebe radikalnih promena, te ponešto radnika.

Metode borbe mogu da budu, između ostalih, (ne)nasilni protesti, marševi, performansi, medijski pritisci, obrazovanje, lobiranje, bojkot roba ili institucija.

Pokreta ima raznih: tradicionalni pokreti kao što su “Doktori bez granica”, “Amnesty International, «Greenpeace», zatim razne sindikalne organizacije, partije levice, katkad i tradicionalističke «anti-američke» desnice, anti-ratne grupe, razni nacionalni pokreti koji se smatraju «diskriminiranim» (Palestina, Tibeť), organizacije za istraživanje i lobiranje poput ATTAC-a ili Centra za istraživanja i informacije o razvoju (CRID, Pariz), zatim mnoge specijalizirane formacije: Lotus (Asocijacija za odbranu ljudskih prava, Kongo), Bantay Tubig (asocijacija za rešavanje problema vode, Filipini), Međunarodna kampanja za pravdu tragedije u Bopalu, Indija, Nacionalna asocijacija pomoći bolesnima od side (ANSS, Burundi), Claaac G8 (Spoj anti-autoritarnih i anti-kapitalističkih borbi protiv G8, koji je po prvi put u Anemasu okupio različite anarhističke formacije: Anarhističku federaciju, mrežu No Pasaran, itd).

Dakle, tvrdi Marie-Laure Geoffray, jedan od organizatora anti-G8 u Anemasu, alterglobalistički pokret ne nudi harmonizaciju kultura, ne zahteva kulturni konsenzus. On postoji i crpi svoju energiju iz spajanja borbi na globalnom nivou. To što određene formacije ovog pokreta učestvuju u tim borbama ne znači da imaju ista rešenja, ni iste metode borbe. Ako alterglobalistički pokret zovemo «pokretom pokreta», to je zato što on dozvoljava sabiranje iskustava, borbi, formi akcije. I to je ta raznolikost koja ga čini bogatim i jakim.

Svetski, nedoktrinarni, heterogen – altermondijalistički pokret je uspeo da okupi sve one koji odbacuju transformaciju svih ljudskih aktivnosti i samog života u proizvod, te traže stvarnu demokratiju nasuprot moći tržišta.

Ipak, problemi sa raznolikošću postoje i u okviru alterglobalističkog pokreta. Pre svega tu je sindrom “da komšiji crkne krava”, koji nije ni srpski, ni balkanski, ni evropski, već svetski. Najčešće, ako vas neko pita koga se pokreta, organizacije ili društvenog aktera najviše plašite, ispašće da je to neko ko se bavi tematikom veoma sličnom vašoj. Znači, ako se bavite borbom protiv spekulativnih finansijskih transakcije, neka druga organizacija koja se bori protiv toga a ima drugačije metode će vam često predstavljati “veću opasnost” od one koja se bavi borbom za zaštitu ugroženih kitova. Argentinski psihoanalitičar i filozof Miguel

Benasayag to zove "kapitalizmom u našim glavama". Naime, mi i dalje gledamo na polje politike kroz prizmu "političke konkurencije" (tržišta) umesto "političke komplementarnosti". Tu su takođe i strah od "neslaganja" i nesposobnost da se ta tim neslaganjima obračuna. Najzad, tu su i problemi sa sukobom oko «moći», « liderstva », tvrdi francuski aktivista, Philippe Merlant.

"101 lice alterglobalizma"

Kada saberemo i pomnožimo, koliko lica ima alterglobalistički pokret: 101, 1001, milion i jedno? Važnija od tačne brojke je činjenica da svako od njih na svoji način doprinosi pokretu. Retko ko nije čuo za Manu Chao-a, vodećeg muzičara među alterglobalistima, ili za Naomi Klein, kanadsku autorku sada već kulturne alterglobalističke knjige "No Logo". A da li ste čuli za ove alterglobaliste?:

Jose Bove: francuski poljoprivrednik, član Seljačke konfederacije, jednog od poljoprivrednih sindikata Francuske. Rezniran "fast-food" invazijom, Bove organizuje 12. avgusta 1999. godine "demonstriranje" McDonalds restorana u svom gradu Millau. Povod: sveteći se Evropskoj uniji zato što je zabranila uvoz američkog govedeg mesa punog hormona, SAD zabranjuju uvoz sira Rokfor, od čije prodaje zavisi ogroman broj francuskih seljaka. Hormoni multinacionalne kompanije sa jedne strane, prirodni proizvod seljaka sa druge. Osuđen na zatvorsku kaznu, Bove postaje jedan od heroja "alterglobalizacije", a na okupljanja za njegovo oslobađanje dolaze na desetine hiljada ljudi iz čitavog sveta. Bove postaje nosilac borbe protiv "loše hrane", proizvedene od strane industrijske poljoprivrede i nekontrolisane globalizacije. On otvara alternativu, "seljačku poljoprivredu", bližu zahtevima potrošača, zabrinutim zbog upotrebe genetički modifikovanih proizvoda. Bori se protiv dezertifikacije sela i masovne produkcije mesa, povrća i voće "bez ukusa i mirisa". Kao što piše novinar Gilles Luneau, "kada više nismo sigurni šta naša deca jedu u kantini, kada nestaju lokalne vrste povrća, kada više ne možemo da biramo šta jedemo, podržavamo Jose Bove-a. Kada smo Afrikanci, gladni, osiromašeni poljoprivrednim izvozom EU ili američkom prehrambenom pomoći, podržavamo Jose Bove-a. Kada smo Amerikanci, do sada zbunjeni, i vidimo David-Bove-a koji se usudio da se usprotivi Goliat-McDonaldsu, podržavamo Jose Bove-a. ".

Ana Lakčević: (Vrbas, Novi Sad, uskoro Beograd – »žena na putu«) »Počela sam da se interesujem za teoriju anarhizma pre par godina i to je bio moj pravac kretanja. Kada sam stavila te svoje vizije sveta u konkretan kontekst, sledeći korak je bio: »upoznajte svog neprijatelja«. Tako sam postala, i još uvek postajem, svesna protiv čega to sve treba da se borimo. Pre nekih 6-7 meseci sam došla u kontakt sa ekipom iz DSM (kolektiv Drugačiji Svet je Moguć: »Uključujemo se u aktuelni globalni rat protiv terorizma, samo što mi pod terorizmom podrazumevamo teror i terorizam apstraktnih ljudskih prava nad onim konkretnim i materijalnim, situaciju u kojoj se radnička prava svode na izbor mosta pod kojim je otpušteni radnik SLOBODAN da umre od gladi«). Ideje kojima su se predstavili su mi jako bliske, pa sam im se pridružila. Naravno, to nije organizacija sa članstvom, već skup pojedinaca/ki koji

su spremni da rade kako bi ostvarili svoje zamisli. Ja to zovem »okupljanje pozitivnih aktivista« - tu je cela postava, od anarhista/kinja, alterglobalista/kinja do feminista/kinja, ekologa/skinja... Jedna od najvećih i najaktuelnijih nemani na današnjoj sceni jeste globalizam. Ljudi nas često nazivaju antiglobalistima. Ne volim da mislim o sebi u negativnim konstrukcijama, a i to nije tačno. Mi smo protiv globalizacije ekonomije, privatizacije, siromaštva – nazovi »to« kako hoćeš. Granice se otvaraju na sve strane, ali samo za profit i nepravdu, ne za ljude. Ono što želimo jeste globalizacija društva, kulture, slobode... i za to ćemo se boriti. Mislim da je edukacija ljudi najjače oružje i zato mi se sviđa što se u DSM-u trudimo da organizujemo što više tribina, štampanog materijala, predavanja... Takođe radimo i na lokalnoj Indy Mediji, tako da pružamo ljudima mogućnost da se obaveste iz alternativnih medija, nezagađenih političkim kompromisima. Optimistično verujem da bar 90% ljudi želi da živi u anarhizmu (ili bar sa njim), ali da nije dovoljno upoznato sa materijom. Veliki je problem predrasuda koju ljudi imaju da je anarhizam nekakva ideja haosa i divljaštva, dezorganizacije. Po mome mišljenju on podrazumeva jako dobru organizaciju i red, samo se oslanja na veru u čoveka, a to je jedino što u celoj ideji ljudi mogu da smatraju utopističkim. No, ako prihvatimo (nečiju) definiciju da utopija nije nemoguća ideja, već još uvek neostvarena, neće li ovaj svet biti divan? Nije li već? Ne želimo li svi bolji svet? Vreme je da počnemo da razmišljamo o konkretnim alternativama. «

Carla Montemayor: član Bantay Tubig, asocijacije za rešavanje problema vode, Filipini. »Stanovništvo se u početku nije suprotstavljalo privatizaciji. Menadžment vodovoda u Manili je bio jako loš. Na 11 miliona stanovnika, skoro četiri miliona nije imalo pristupa distribuciji vode. Dve strane kompanije – francuski Suez i američki Bechtel – su onda ušle na tržište 1997. godine i obećale da će svi imati pristup vodi, da će poboljšati usluge bez dizanja cene. Danas, možemo samo da konstatujemo propast privatizacije: cene su eksplodirale i povećane su do pet puta. Servis se nije poboljšao. Voda je dostupna samo pet sati dnevno. Sanitarne garancije su još uvek slabe, vlada često savetuje građanima da prokuvavaju vodu. Najzad, oko tri miliona ljudi još uvek nisu povezani za vodovod i kupuju vodu u plastičnim flašama po visokim cenama. Za te porodice, voda predstavlja 20% kućnog budžeta. Naša asocijacija je počela da se bori protiv povećanja cena vode pre dve godine. Tražimo kontrolu potrošača nad vladinim Biroom za vodovod, koji je uništen korupcijom i slabošću javnog sektora u odnosu na privatne kompanije. Kompanija Suez je, na kraju svog ugovora, tražila od države nekoliko milijardi evra odštete za svoje investicije. Nađen je kompromis: dobili su novi ugovor i podigli ponovo cene! Učinićemo sve da se izbegne ova nova krađa koja se odnosi na osnovno pravo na vodu. Voda nije roba kao svaka druga!«

Black Bloc: skup pojedinaca i grupa koje se skupljaju na spontan ili organizovan način u određenom trenutku, prilikom protesta ili političkih akcija i ne prezaju od nasilnih akcija protiv imovine i organa policije. Definišu se kao anarhisti, oblače se u crno, nose maske, marame ili čarape na glavama da ih »Veliki brat« ne bi snimio i pohvatao. Povezani »horizontalno« preko Interneta. Za vreme skupova, razvijaju se u strelce, grupe »komandos« koje deluju svaka za sebe, i tako izbegavaju da budu

lak plen policije. Tako okupljeni, stvaraju »Crni blok«. Inspirisani pokretima evropske ultra-levice 80-ih godina, oni su se prvi put pojavili tokom anti-ratnih protesta u Americi 1991. godine. Međutim, postaju »medijske zvezde« tokom protesta protiv STO, 30. novembra 1999. godine u Sijetlu. Revoltirani brutalnom akcijom policije, oko 200 pripadnika Black bloka napada vlasništvo multinacionalnih kompanija u toku marša kroz grad. Vitrine banaka, Nike prodavnice su uništavane – napravljeno je 7 miliona dolara štete multinacionalama. Podignute barikade, ispisani grafiti po čitavom gradu. Tako je počela debata o »ulozi Black bloka« u protestima. Nekoliko meseci kasnije, 16. i 17. aprila u Vašingtonu, na protestu protiv MMF-a i Svetske banke, oko 1. 000 pripadnika Black bloka je ušlo u direktan sukob sa policijom, da bi omogućilo ostatku protesta da se približi lokaciji održavanja samita. Sukobi su se ponovili i prilikom konvencije Demokratske stranke u Los Angelesu, avgusta 2000. godine, kada je policija nasilno rasturila koncert na otvorenom grupe Rage Against the Machine, neposredno pored mesta održavanja konvencije DS. Članovi Black bloca su posebno bili žrtve policijske brutalnosti – od gumenih metaka do raznih suzavaca – na šta su odgovorili raznim predmetima. Michael Albert, autor i komentator Znet-a, smatra da su u Vašingtonu i Sijetlu Black bloksi dodali akcijama »taktičku energiju, kreativnost i hrabrost«. Žestoko kritikovani zbog svojih metoda, sa kojima se ne slaze velika većina altermondijalista, Black bloksi odgovaraju da »lobizam« i »reformizam« nisu dovoljni, već da je neophodna direktna akcija. Njihov slogan je: »Kapitalizam se neće sam srušiti. Pomognimo mu!«. Napadi na imovinu, po njima, imaju političku interpretaciju: razbijanjem se ne pravi samo materijalna šteta multinacionalama, već i nanosi udarac njihovom imidžu. »Ne mislimo da je uništavanje imovine nasilan gest, ukoliko ne izaziva ljudske žrtve. Privatna svojina, pre svega kompanija, je mnogo nasilnija od svake akcije sprovedene protiv nje (. . .) Privatna svojina je skup objekata, a razne žrtve kapitalizma – bilo da se radi o brazilskom seljaku, zapatišćkom pobunjeniku, radniku ili radnicama, životinjama – su nasuprot tome ziva bića, i njihov bol je stvaran«.

Gaelle i Harmonie: »debitovale« na alterglobalističkim skupovima tokom anti-G8 samita u Anemasu, juna 2003. godine. Gaelle, studentkinja komunikologije iz Liona, je došla sa prijateljima »da vidi o čemu se radi«. Pratila je debate i konferencije tokom četiri dana. Naučila mnogo, napravila kontakte. Plan za leto: volontirati za Međunarodni crveni krst ili neku drugu organizaciju u kojoj njeno znanje neće biti uzalud iskorišćeno. Harmonie, gimnazijalka iz Pariza, došla sa roditeljima da protestuje »protiv G8 i SAD«. »G8 nisu čisti, ne verujem im«, kaže ona i ponosno nosi transparent na kome piše: »G8 = Rogue States«.

Dr Bernard Picoul: Direktor za nabavku lekova »Doktora bez granica«, Ženeva, učesnik protesta u Anemasu. »Očekivanja sa raznih samita i sastanaka se ne ispunjavaju. Tri godine nakon Okinave, 2000. godine – kada je postavljeno za cilj smanjenje smrtnosti od tuberkuloze i malarije u narednih 10 godina – situacija nastavlja da se pogoršava. Znači, na trećini smo puta, a smrtnost se samo povećava. Ne vidim gde je plan, strategija (...) Što se tiče borbe protiv side, prvobitni draftovi za konačan dokument G8 u Evianu, napravljeni pre par meseci, su bili odlični. Kako

je vreme više odmicalo, kako se sve više pregovaralo, tako su principi sa početka nestajali. Sada taj dokument ustvari najviše štiti američke farmaceutske kompanije«.

Pobunjeni um: Web magazin beskompromisne kritike društvene stvarnosti, www.pobunjeni-um.tk. Po rečima kreatora sajta: »Web magazin "Pobunjeni um" je nastao pre 4 godine, kao izraz otpora besramnoj komercijalizaciji i servilnosti domaćih masovnih medija prema Miloševićevom režimu, a kasnije DOS-u i drugim interesnim grupama oko vlasti. Takvi mediji su oružje političke indoktrinacije i sejanja nacionalne mržnje, sredstvo za ideološku kontrolu masa; oni su odigrali izuzetno prljavu ulogu u razbijanju bivše Jugoslavije i u bratoubilačkim ratovima, a danas čute i apologetski veličaju pljačku ovog društva pod maskom "privatizacije" i "tranzicije". Mediji u Srbiji danas su fabrike laži, intriga i šunda.

Prodor interneta na naše prostore omogućio je kretanje informacija ka širokim slojevima društva van ovakvih masovnih medija pod kontrolom kapitala i političkih partija. "Pobunjeni um" je novi medij koji koristi ove mogućnosti kako bi pružio vernu, objektivnu sliku društva u kome živimo. "Pobunjeni um" je neprofitni medij koji se oslanja uglavnom na dobrovoljan rad svih onih koji su spremni da se bore za bolje društvo.

"Pobunjeni um" se bazira na shvatanju da se problemi savremenog društva moraju sagledavati na kritički, naučni način. "Pobunjeni um" polazi od progresivne i bogate naučne tradicije XIX i XX veka, koja se razvijala uporedo sa borbom širokih slojeva običnih, radnih ljudi za svoju političku i ekonomsku emancipaciju. Ovaj pokret objedinjava najviša dostignuća filozofske, političke, sociološke i ekonomske misli. XX vek je doneo brojne pobjede radničkom pokretu širom sveta, slom fašizma, nacizma i kolonijalnog imperijalizma, masovne revolucije, ali i teške poraze u vidu pojave staljinizma i propasti "real-socijalizma". Danas radnici širom sveta trpe poraz za porazom, gaze im se prava i dostojanstvo, uslovi života pogoršavaju. U poslednje dve decenije se pokušava zakopati i svaki znak sećanja na ova dostignuća u teoriji i praksi radničkog pokreta – posebno na ovim prostorima. Ali, kao što masovni, milionski protesti i štrajkovi širom sveta u poslednjih nekoliko godina pokazuju - vraćanje radničke klase na istorijsku scenu je u toku, Fukujamin "kraj istorije" ipak nije nastupio.

"Pobunjeni um" je jedini medij ugnjetenih, obespravljenih, običnih ljudi na ovim prostorima. On donosi činjenice, analize i članke koje niko drugi neće ili ne sme da napiše - o pljački srpske ekonomije, pozadini rata u Iraku, mitologizovanju Đinđića, ideologiji savremenog fašizma. . . "Pobunjeni um" je medij sa stavom. Naš stav je humanizam, društvo po meri čoveka a ne po meri kapitala. Masovni mediji koji se sakrivaju iza etiketa "nezavisnosti" i "objektivnosti" su se u praksi pokazali kao sluge kapitala i sluge režima. ”

Eric Essere: Francuz, bivši muž jedne Beogradanke. Učestvovao na anti-G8 samitu u majici o "nevidljivom F117" i sa "target" znakom na kapi. "Nismo smeli i ne smemo da zaboravimo bombardovanje Srbije, situaciju na Kosovu danas, a sve mi se čini da smo i zaboravili i oprostili”.

A da u životu, pa i u alterglobalističkom pokretu, nije sve crno/belo, dokazuju dva neobična “gosta” ove liste:

Jacques Chirac: Predsednik Francuske. Osratomio se učestvovanjem u NATO bombardovanju Srbije tokom 78 dana, mada tvrdi da je sačuvao beogradske mostove od Veslija Klarka i muža Hilari Klinton. Imidž mu se ipak popravlja kada jula 2001. godine u Đenovu postaje prvi političar-državnik koji je poslao signal učesnicima anti-samita, neku vrstu “razumeo sam vas” poruke. Predvodi “anti-američku koaliciju” u vreme rata u Iraku, što mu donosi mnoštvo pozitivnih poena kod kuće i u svetu. Paralelno sa tim, priprema G8 samit u Evianu sa mnoštvom socijalnih tema u agendi, uključujući Afriku, borbu protiv side i dugova, prima niz alterglobalističkih lobi grupa, zove u goste samita desetak predsednika-predstavnika Juga, dok francuska država pomaže anti-G8 “selo” u Anemasu sa milion evra. Cinik ili državnik koji možda ima “viziju” nekog boljeg sveta? Mišljenja su podeljena.

Bono Vox: Pevač grupe U2, čovek koji ostvaruje najveći profit u muzičkoj industriji. Sebe smatra vodećim alterglobalistom i borcem protiv side i dugova. Mnogi ne misle tako, i smatraju da je on “hipokrit”, “lutka u rukama moćnih”. Za njega ekonomista, kreator ekonomske šok-terapije Jeffrey Sachs kaže da je “drugi najmoćniji političar na svetu”. Otvorena su mu vrata Bele kuće, Vatikana, Downing Streeta i Elizea, a ni Kremlj mu nije stran. Najkonzervativniji i najmoćniji američki republikanac poslednjih decenija, senator Jesse Helms, ga “obožava”. U vreme rata u Bosni, žestoko podržava “borce za slobodu” Alije Izetbegovića, a kada se neki (mnogi) od njih, poput sadašnjeg portparola Al-Qaide Sulejmana al-Gaita pretvore u “neprijatne negativce”, žestoko zahteva da se “teroristi” bombarduju. Jednog dana kritikuje američku spoljnu politiku na Svetskom ekonomskom forumu u Njujorku, a sledećeg dana se pojavljuje na poluvremenu Superbowl finala američkog fudbala u Nju Orleansu i u toku pesme širom otvara svoju kožnu jaknu i pokazuje ušivenu američku zastavu: opsta ekstaza, 80. 000 ljudi viče “USA, USA” – u znak podrške “boys”-ima u tada ratom zahvaćenom Afganistanu. “Uspešnu alterglobalističku karijeru” Bona Voxa pratite na www.bonothepuppet.com.

Koja je, znači, boja alterglobalizma? Crna? Crvena? Crveno-crna? Plava? Žuta? Zelena? Narandžasta? Možda ipak svaka pojedinačno i sve zajedno. Ali nikad bela. Lov na bolji svet je otvoren. Nema predaje!

MATERIJALI:

Intervjui obavljani na anti-G8 samitu, 1. juna 2003. godine u Anemasu i Ženevi.

Intervjui preko interneta.

Khalfa, Pierre (ATTAC France): “Après le 11 septembre et Porto Alegre, où en est le mouvement de lutte contre la mondialisation libérale ? <http://users.skynet.be/cadtm/pages/francais/Khalfapost11sept.htm>

Où en est le mouvement antimondialisation ?

L'intégralité du débat avec Marie-Laure Geoffroy, animatrice des collectifs Vamos et G8 illégal, mardi 27 mai, 2003. http://www.lemonde.fr/imprimer_article_ref/0,5987,3208--321792,00.html

Anti-globalizacioni pokret danas:

Od Sijetla do Đenove autor: Goran M. www.pobunjeni-um.tk

Black Bloc(s): de quoi s'agit? Présentation et analyse par un militant anarchiste. Alternative libertaire, 10 mai 2003.

Merlant, Philippe: La diversité politique : un atout pour le mouvement altermondialiste

http://www.place-publique.fr/mag/magspip/article.php3?id_article=158

Où en est le mouvement citoyen mondial ?/

Irak, G8, mondialisation: que veut la France ?

L'intégralité du débat avec Gustave Massiah, vice-président d'Attac (Association pour une taxation des transactions financières pour l'aide aux citoyens), mardi 3 juin. <http://fete.lemonde.fr/article/0,5987,3208--322029-,00.html>

Bove, Jose i Francois Dufour: Le Monde n'est pas une marchandise. Editions La Découverte, Paris, 2000.

Урош Т. Лалички

***Улога информационих технологија као једног
од основа дистинктивности савремене
глобализације у односу на њене претече***

Увод

Говорити о појму сложенем и многозначном као што је глобализација тешко је и ризично, ако онај који говори жели то да чини са потпуном поузданошћу и увереношћу. Курс Аспекти глобализације је, у том смислу, више пружио додатни увид у разгранатост, могуће начине посматрања, али и разноврсне последице глобализације, него што је омогућио да се сâм појам глобализације прецизније одреди. Оно што највише збуњује је што то очигледно није методолошки недостатак понуђених приступа проучавању глобализације, већ њена иманентна карактеристика, парадокс који лежи у њеној самој суштини.

Ипак, колико је о овом појму тешко говорити непосредно, толико се опширно може размишљати и писати о његовим узроцима, аспектима, али и реперкусијама на друштвени живот. Исто тако, постоји мноштво појава за које није сасвим јасно да ли прате савремену глобализацију, или је производе, или је пак тај однос узајаман, односно повратан. Једну од најупечатљивијих улога међу њима, свакако, имају и информационе технологије. О томе колико маркантно место у укупном глобализацијском процесу оне заузимају сведочи, вероватно, и то што у шест тематских целина обрађених на курсу, готово да није било ни једне која се ових технологија, макар на одређени начин, није дотакла. Свако настојање да се глобализација озбиљно разматра неминовно је праћено и образовањем својеврсног логичког врзиног кола у расуђивању, у ком није сасвим јасно шта из чега проистиче и у ком се закључивање, готово по правилу, упорно враћа на тачку са које је и започето, неретко не дајући суштински напредак у разумевању проблема.

Колоквијална схватања и разматрања савремене глобализације често је посматрају као појаву која захвата друштво све јаче, експоненцијално убрзавајући темпо одвијања кључних догађаја, али и сваког људског живота понаособ, односно изазивајући све веће «згушњавање» простора и времена, уз све брже смењивање епоха и трендова. Међу «озбиљним» теоретичарима глобализације мишљења су по овом питању, наравно, оштро подељена, али многи одобравају овакав став (независно од тога да ли га и како вредносно конотирају), наводећи разноврсна

образложења. Ако бисмо прихватили да једно од својстава савремене глобализације заиста и јесте убрзавање, о ком сведочи мноштво чињеница из савременог живота, могли бисмо се запитати *због чега* је данашња цивилизација више него и једна пре ње закупљена *идеалом прогреса*, шта лежи у темељима таквог опредељења, шта је суштинска *супстанца* савремене глобализације и које услове мора испуњавати постојећа *друштвена и технолошка инфраструктура* да би могла да подржи процес такве природе. Ова питања нас неминовно упућују управо на однос *глобализацијских процеса* са једне, и *информационих технологија* са друге стране. Она су, свакако, веома сложена и рад овог обима и дубине никако не може претендовати да на њих да чак ни приближан одговор. Уместо тога, могу се понудити одређена објашњења и примери који, по мишљењу аутора, добро илуструју повезаност и међусобну условљеност глобализације и информационих технологија, али и сву противречност њиховог односа која понекад доводи и до правог антагонизма. На основу тог, логички не сасвим исправног, али у овом тренутку и на овом нивоу једино могућег разматрања, покушаћу да изведем и одређене закључке о интензитету и особинама односа из наслова овог рада.

Савремена глобализација и њене претече

Да бисмо говорили о информационим технологијама као једном од основа дистинктивности савремене глобализације у односу на њене претече, морамо разјаснити шта под овим појмовима подразумевамо. У принципу, у круговима који се баве овом облашћу присутно је знатно колебање у погледу тога да ли се ранија историјска «глобализацијска» настојања могу сматрати делом истог историјског континуума којем припада и ова «наша», савремена и до сада, то је извесно, најсвеобухватнија глобализација, или се пак ради о појединачним епизодама без непосредне међусобне повезаности, које су биле осуђене на неуспех због недовољне развијености економског и политичког амбијента, саобраћајних веза и, најзад, комуникационо-информационе инфраструктуре. Ако бисмо, пратећи хронолошки ток, покушали да спроведемо малу компаративну анализу различитих «глобализација» (што је била тема мог рада у оквиру друге тематске области), могли бисмо видети у којој се мери оне логично надовезују једна на другу, шта је есенција сваке од њих и у којој су мери узајамно компатибилне. Исто тако, могли бисмо видети и у којој мери се оне могу посматрати као основа савремене глобализације, односно као део истог историјског тока и колосека ком она припада. За потребе овога рада, усвојићемо да се ранија глобализујућа кретања могу сматрати неком врстом претеча и исходишта савремене глобализације, али ћемо се уздржати од елаборације дубине и континуалности њихове везе, јер би нас то одвело исувише далеко.

У начелу, можемо говорити о архајској или протоглобализацији, затим о колонијалној и империјалној глобализацији. Ова подела је, наравно, врло условна и не поставља оштре границе међу различитим моделима. Јасно је да је тежња ка укрупњавању сфере утицаја одређене политике и културе

иманентна свакој људској заједници и то је једно од својстава уграђених у велику већину цивилизација и култура. Без обзира на различитост вредносних система и историјских контекста којима припадају, мноштво историјских примера нам пружа доказе и уверења о томе.

Претече савремене глобализације анализирани су подробно у споменутом ранијем раду, па бих овде споменуо само његова кључна места.

Врхунцем **архајске глобализације** се, на одређени начин, може сматрати Цариград (Константинопољ), као оваплоћење јединственог преплета два наоко супротстављена, а свакако идејно најјача концепта раног Средњег века – «Новог Рима» и «Небеског Јерусалима». Оба концепта једнако су детерминисала како просторну структуру самог града, толико и његово значење у матрици тадашњих европских градова. Путописци ондашњих времена, али и византолози XIX и XX века пружају нам уверења о томе да је чак и у време Ренесансе Палеолога, доба последњег покушаја обнове блеска којим је византијска цивилизација увелико засењивала све што је до тада постојало, а које је било обележено колико културним препородом, толико и нарастајућом политичком кризом (надирање Турака, слабљење државе са Запада...) и знатним економским опадањем, град и даље обитавао у свом сјају и био престоницом света (нешто попут данашњег Њујорка), стециштем интелектуалне, културне и трговачке елите Старог Света. Неповољне политичке и економске околности утицале су на то да многи делови града, разрушени у многобројним ранијим сукобима, никада нису могли бити обновљени, али чак ни то није могло да угрози статус Цариграда као места најживље размене међу људима и културама, како у смислу разноврсних знања везаних за богословље, философију, архитектуру и уметност, тако и у смислу сасвим конкретних артефаката свих околних, мање или више удаљених култура: Индије, Кине, Венеције, Русије, Балкана... Оваквом карактеру Цариграда знатно је допринело и богато грчко наслеђе, које заједно са доктрином о «ромејском» пореклу, никада није напуштено, већ је вешто прилагођено новом, хришћанском идентитету, као и жив и полетан левантински дух, који је представљао једну од основа интеграције простора Средоземља.

Управо на овом месту, долазимо до кључног момента који одређује архајску глобализацију. Често заслепљени технолошким напретком и склони да мислимо како је једина информатичка цивилизација у људској историји ова коју данас проживљавамо и која се заснива на изобретењу наизменичне струје и електромагнетних таласа, у стању смо да лако превидимо значај информатичких револуција античког света, старијих чак и од саме писмености и повести. Средоземље и Подунавље створили су два јединствена амбијента која су, још током неолита, омогућила интеграцију језички и генерички сродних европских култура у јединствен идиомски корпус, који ствари посматра и разумева на мање-више јединствен начин. На таквом темељу, после се «лако» могла изградити «кућа» цивилизације, која је свој врхунац досегла у Риму и његовом концепту поистовећивања града и државе, те државе и света – urbs et

orbis, што ће, као максима, остати, кроз папство, сачувано до данашњих времена. Рим је, штавише, припремио терен и појави хришћанства које је кохезији европске цивилизације, у доба једног од њених највећих посрнућа, у раном Средњем веку, дало неопходну мистичну димензију са јаким интегративном снагом.

Можемо рећи да је суштински покретач архајске глобализације, према томе, била *потреба за проширењем културног и верског утицаја*. Политика и економија су, наравно, пратиле ове тежње, дајући им неопходну потпору, али би се ипак могло рећи да нису имале примат у том процесу. Стога бисмо, донекле идеалистички, али не без основа, могли закључити да је архајска глобализација, која у себи обухвата античке и ране средњевековне моделе, од свих глобализационих процеса током европске историје, имала суштински најплеменитији карактер.

Ново доба дошло је са открићем нових континената, као неком врстом нове информатичке револуције, те потребом за економском и популационом експанзијом ка новим територијама. Пресудну улогу у овом случају је одиграо *политички фактор*, који је представљао превасходни мотив настојања за јачањем утицаја. Промене у економији и економској етици (зачеци конкуренције и банкарства као сржи капиталистичког начина размишљања) конвергирале су са политичким циљевима. У том процесу, култура је имала потпорну улогу, с обзиром да је њено усвајање значило и много помирљивије прихватање нове политичке и економске реалности за покорене народе. Вера је у том периоду била знатно инструментализована ради ширења културног, а тиме и политичког утицаја, а у њеном ширењу често су биле примењиване противречне и сурове комбинације мисионарског рада са једне, те присиле са друге стране. Услед тога, **колонијална глобализација** није никада могла да се ослободи атрибута присилности, првенствено у питањима вере и културног развоја, али донекле и економског напретка који, мада знатан, у том периоду може донекле деловати као усиљен, подређен спровођењу политичких интереса. Ово раздобље историје човечанства веома речито говори о још једном значајном феномену: политички, економски, културни и научни развој често не иду синхроно. Доба колонијализма је још увек одисало политичким неслободама (робовласништво, друштвена раслојеност према пореклу...), у време када су нова научна открића (почев од парне машине) већ утирала пут савременом концепту грађанског друштва и модерне демократије, а начин производње и привређивања, путем мануфактуре, пролазио кроз преображај од ситног занатског ка индустријском. Премда «присилна», колонијална глобализација је изградила нову културну и политичку инфраструктуру која је, кроз период ослобађања од колонијализма, наизглед парадоксално, бивше колоније добровољно укотвила у културне сфере њихових бивших поробљивача.

Ако посматрамо **савремену глобализацију**, видимо да она у својим коренима, барем на оперативном нивоу, има *економске мотиве*. Кроз релативизацију политичких, културних и економских традиција (нови државни и културни обрасци, укрупњавање капитала и превазилажење националних

граница) и меркантилизацију свих сфера живота дошло се до модела друштва чији је основни покретач трговина. Иза овог процеса, у идејном смислу, стоји концепт *отвореног друштва*, формално и експлицитно заснованог на начелима цивилног друштва, грађанске демократије, људских права и културне разноврсности, а имплицитно конфронтiranог управо у односу на елементарне вредности традицијâ које су главни извори тих култура. Доносећи мноштво позитивних новина, савремена глобализација доноси и велике проблеме и отвара велики број нових питања брзином много већом од оне којом је човечанство способно да их реши.

Суштинско питање је коме је свака од представљених «глобализација» била потребна и да ли је она наступила као израз надмоћи или слабости. Док су архајска и колонијална глобализација биле очигледан израз надмоћи (прва – културне супериорности и жеље за просвећивањем нових народа, а друга – политичко-економске снаге и развијене свести о сопственој вредности и достигнутом ступњу развоја), савремена глобализација не одаје тако једнозначан утисак, делујући пре као покушај да се, убрзавањем ритма и подстицањем унификације стилова живота уз истовремено стварање културне и идејне какофоније, поништи ефекат турбуленција које потресају друштва развијеног дела света (етнички и културни конфликти, скретање пажње са домаћих проблема изазивањем или подстицањем кризних жаришта широм света...). Најочигледнија разлика у односу на ранија културна и цивилизацијска укрупњавања, односно «глобализације», која вероватно одражава и суштинску дистинкцију, јесте то да се не може јасно сагледати једна, доминантна култура која предводи процес укрупњавања и интеграције, већ се ради о мноштво разноврсних, разновзвучних утицаја, несагледивих у свом мноштву и тешких за процену у погледу вредносних система и основних порука које носе са собом. Томе доприноси и превазилажење (или намерно гушење?) државе као модела својственог историјском развоју човечанства (без обзира на све историјске трансформације, појам државе је, практично, нераскидиво везан за појам историје онако како га још увек схватамо), па многи теоретичари чак говоре и о «крају историје», барем у оном облику у ком смо је до сада познавали. Уместо политичких структура, фактички се успоставља владавина *транснационалног капитала*, који је по својој природи аморфан, непредвидив и на који је тешко извршити било какав конкретан и непосредан утицај, пошто он превазилази све структуре и механизме којима традиционално друштво располаже.

Информационе технологије и њихова улога

На овом месту, најзад, долазимо и до **информационих технологија** и њихове улоге у савременој глобализацији. Оне су у савременом друштву, по први пут у историји, стекле знатан диверзитет у смислу готово непрегледног мноштва појавних облика и могућности, уз приметну специјализацију у погледу првенствене

намене. Извор таквог узлета информационих технологија је, са једне стране, општи технолошки развој, а пре свега минијатуризација електронике и коришћење полупроводника (чак и они данас бивају превазиђени изумом нановлакана и других микроскопских технологија које већ egzистирају на молекуларном или чак на нивоу елементарних честица), а са друге – статус који су у савременој економији и технологији информације стекле, а који их изједначаје са другим људским производима или их чак доводи у први план. Поседовање одговарајућих информација у правом тренутку, данас више него икад, може значити услов за стицање преимућства у суровој и беспштедној економској утакмици, пре него поседовање конкретних сировина, непокретности, оруђа. Брзина и ефикасност размене информација омогућиле су знатно повећање осетљивости свих актера једне економије чак и на најмање тржишне флукуације, уз могућност готово тренутне реакције на уочен «поремећај» или неповољан развој догађаја.

Свакако најмаркантнија информационо технологија, највећих претензија, али и највећег степена општости у смислу потенцијалних намена, јесте **Интернет**. Како он у себи сублимира сва битна својства савремених информационих технологија (нарочито увођењем нових протокола као што је бежични – WAP и широкопојасни – broadband приступ) покушаћемо да објаснимо узајамност везе информационих технологија са савременом глобализацијом управо на његовом примеру. Оправдање за овакав приступ лежи, између осталог, и у чињеници да се, имајући у виду наведено, сви иоле релевантни проблеми везани за размену или значај информација у савременом друштву обавезно преламају и кроз «раван Интернета». Осим тога, универзална природа Интернета чини да све друге информационе технологије поступно или конвергирају ка њему (попут класичног радија и телевизије), или га пак, обавезно укључују као део своје понуде (мобилна телефонија и WAP), тако да се у догледној будућности може очекивати да он заиста постане основна инфраструктура помоћу које ће се одвијати сви облици телекомуникација и размене информација.

Ера *виртуелне стварности* је, заправо, већ почела, само данашња технолошка ограничења још увек не допуштају да ниво њене оваплоћености буде довољно висок како би то било сасвим очигледно и у свакодневном животу «обичних» људи. Извесно је да, у данашњем свету, онај ко није заступљен на Интернету и у чијем пословању коришћење Интернета уместо «стварног» приступа није бар опциона, ако не и примарна могућност (попут e-banking-a, e-government-a и других сличних система), практично и не постоји као субјект глобалног друштва. Писменост одавно више не подразумева само класичну, већ и дигиталну писменост, што подразумева способност употребе рачунара и Интернета, али и разумевања специфичног комуникационог кода овог окружења. Специфичност ове нове ере људске писмености је и транспозиција читавих културних система у ново окружење (кроз локализацију софтвера, омогућавање читања и писања на сопственом језику и писму и по сопственим културним стандардима, уз истовремено задржавање пуне компатибилности у односу на технолошке стандарде који су глобални и свима

заједнички), при чему веће и богатије културе и друштва то чине лакше, док је за мање и сиромашније (као што је наша) то често веома мукотрпан, дуг и неизвештан процес.

Интернет бисмо, на одређени начин, могли сматрати и једним од најчистијих и најдоследнијих производа савремене глобализације, тачније оваплоћењем истих начела која су створила и њу саму, које у себи садржи све њихове битне карактеристике. Та аналогија можда може да нам помогне да и везу између информационих технологија и савремене глобализације сагледамо у најјаснијем светлу. Као и транснационални капитал, који је данас главни чинилац међународне политике и глобалних економских кретања, тако је и Интернет сам по себи аморфан, дифузан, тешко сагледив у смислу своје укупности, непредвидив и неподобан за било какав конкретан и непосредан утицај. Интернет је настао као информациона мрежа академске заједнице и у време његовог настанка вероватно је мало појединаца могло да наслути колико ће брзо он премрежити читав свет, релативизујући готово у потпуности све временске, просторне или културне разлике, уносећи револуционарне промене како у сâм процес размене података, тако и у поимање њиховог значаја и употребљивости (већа брзина размене је и податке саме по себи учинила битнијим, релевантнијим за свакодневни живот и његове многобројне аспекте). Са друге стране, Интернет није само «место» и оружје културног поистовећивања, односно релативизације локалних традиција. Он је и потпуно ново поље за јачање и афирмацију културног диверзитета, које чак и сасвим малим и крхким културама даје једну сасвим нову димензију и могућност за опстанак које донедавно није било. Ово двојство, **подвојеност** Интернета и савремених информационих технологија уопште, међутим, није својство само овог аспекта њиховог постојања и коришћења: ради се о суштинској карактеристици која прожима сваки аспект њихове употребе, а која проистиче из подвојености једног ширег контекста ком ове технологије очигледно припадају. Тај контекст је управо глобално друштво, које и само раздире мноштво оваквих дихотомија (нпр. глобализација одозго или одоздо). Када је Интернет пак у питању, подвојеност је најочигледнија у следећим питањима:

- *приступачност vs. какофонија* – Интернет се представља као медиј који пружа неограничену слободу приступа својим практично неограниченим ресурсима; премда, теоретски, на Интернету можете наћи готово све што вам уопште падне на памет, у пракси се његово претраживање врши помоћу алата који индексирају мање од 1% укупно доступних података на Интернету – дакле, популарни претраживачи своје резултате дају на основу сопствених интерних база података, а не претраживања Интернета на захтев корисника у стварном времену (индексирано је преко милијарду страна, а процењује се да «дубински Интернет» има преко 500 милијарди страница, ако не и много више); алати који претражују «дубински Интернет», са друге стране, нису погодни за комерцијалну употребу, јер је њихов рад врло спор и гломазан (за сложеније упите треба им и преко 90 минута), што, опет, није последица несавршености комуникационих технологија или серверских ограничења, већ

суштинског карактера «дубинског Интернета» који превасходно чине динамичке релационе базе података чији се садржај непрестано модификује; проблем какофоније, односно информационог шума уочљив је приликом рангирања резултата претраживања – оно је, зарад «објективности» и «неутралности», вођено извесним врло формалним критеријумима, тако да поредак резултата често не одговара њиховој стварној важности, нити претраживач може да провери суштински интегритет или истинитост података на страници коју приказује као резултат, што често може компромитовати веродостојност и употребљивост ове технологије за било какву озбиљнију намену;

- *слобода тржишта vs. утицај великих корпорација* – током последње деценије XX века дошло је до знатног развоја потпуно нове врсте бизниса, тзв. . com («dot com») сектора, усредсређеног на произвођење тржишних ефеката, односно зараде, искључиво на основу маркетинга, размене информација и оглашавања на Интернету. Овај сектор је, у првом тренутку, омогућио праву експлозију многобројних, често инвентивних и веома ефикасних малих компанија, које су у једном тренутку, својим динамизмом, прилагодљивошћу и неспутаношћу правним ограничењима «реалног» света претиле да озбиљно уздрмају чак и највеће светске корпорације. После првобитног шока, велике компаније су схватиле о чему се ради и почеле су и саме да улазе на ово тржиште, изазивајући кризу .com сектора, при чему су мање компаније угушене несразмерно јачом конкуренцијом, док су веће и успешније «прогутане» од стране највећих медијских и маркетиншких конгломерата (као што је AOL Time Warner, који у свом саставу поседује медијске куће CNN, TNT, Cartoon Network, Time, многе мање медије, продукцијску кућу Warner, највећег америчког и глобалног понуђача Интернета America Online – AOL...; у власништву AOL Time Warner се, примера ради, налази и један од највећих претраживача и именованих Интернета Yahoo, читач Интернета Netscape Communicator, служба за брзу размену порука AOL Messenger и друге профитабилне и популарне технологије; други пример је Microsoft, са својом софтверском и информационом доминацијом, оствареном кроз Windows, Office, Internet Explorer, Windows Messenger, MSN – једног од највећих светских web портала и добављача Интернета, Hotmail – највећу светску службу за размену електронске поште, јединствени идентификациони систем Passport кроз који се приступа свим услугама, као и . net технологију која је у повоју, а која мрежну комуникацију и динамичко коришћење софтверских компоненти заснованих на XML-у ставља у средиште будуће информационе инфраструктуре; Microsoft је такође покуповао мноштво мањих технологија и . com компанија, које је потом уградио у своја, већ постојећа решења, користећи монополистички положај за истискивање конкуренције са тржишта); често су и врло успешне и профитабилне .com компаније (нпр. Amazon, највећа online продавница) бивале уништене упливом корпоративног капитала и интереса у ове воде; систем за размену банера, као основа привређивања у . com сектору, срушио се онога тренутка када су се и велики претраживачи и највеће мрежне

компаније и највећи web портали, као и водеће технологије за коришћење Интернета, нашле у рукама istih власника који су на тај начин формирали затворену и самодовoљну структуру којом су истиснули конкуренцију, отворивши себи још једно дугорочно врло профитабилно поље деловања;

- *интерактивност vs. безличност комуникације* – с обзиром на то да омогућује велику брзину и потпуно двосмерну комуникацију, Интернет се сматра изразито интерактивним медијем; визуелна оријентисаност и начин коришћења Мреже пружа, међутим, привид потпуне слободе у њеној употреби, док се, у стварности, ради о избору између ограниченог броја унапред предвиђених опција – дакле, обим избора и степен слободе не одређује корисник, како то на први поглед може изгледати, већ аутор садржаја; поред тога, комуникација преко Интернета је, чак и у случају визуелне комуникације, потпуно обезличена, «двoдимензионална», што отвара простор за манипулације и увек оставља места сумњи у идентитет онога ко је са друге стране; ова деперсонализованост није тренутно ограничење које ће бити превазиђено даљим технолошким развојем, већ суштинско својство ове технологије, које проистиче из њене посредне природе (комуникација увек иде током аналогно – дигитално или аналогно – дигитално – аналогно, док природна комуникација омогућује непосредан контакт аналогно – аналогно, који једино може да пренесе целокупан контекст у ком се основна размена информација одвија);

- *анонимност vs. угрожавање приватности* – безличност Интернета често наводи на утисак да он, истовремено, пружа и анонимност; у свакодневном раду то, најчешће, и јесте тако: бројност корисника, пословна политика добављача, лозинке и разне методе енкрипције чине се довољним да обезбеде дискрецију и приватност; теоријски посматрано, међутим, методе реалне заштите приватности на Мрежи су поражавајуће мале и често се свode на добру вољу добављача услуга да приватност својих корисника поштују, при чему нема реалног начина да се провери да ли они то стварно и чине; неодговорни службеник добављача може врло лако прочитати електронску пошту било ког корисника или га «уходити» приликом сурфовања, снимањем DNS бројева web локација којима је приступао; велике полемике изазвали су и разни амерички и британски системи за надзор електронске поште (нарочито FBI-јев Carnivore); још веће и очигледније могућности злоупотребе пружају технике биометрије, које, на основу одређених јединствених личних физичких карактеристика (отисци прстију, димензије отвора зенице, однос ширине и висине лица и сл) генеришу PIN (personal information number) код, који се већ користи за контролу приступа разним услугама, а које многе земље настоје да уведу и као елемент стандардних докумената (ради спречавања нелегалне имиграције, бржег откривања криминалаца и сл); примена ове технологије лако може бити подложна злоупотреби или пак бити употребљена као средство државне контроле (коришћењем истог PIN-а како за државну идентификацију, тако и за разне услуге, кредитне картице и сл, чиме се отвара могућност праћења кретања и активности и озбиљног нарушавања приватности).

Закључна разматрања

Овим се списак противуречности које карактеришу савремене информационе технологије, наравно, не исцрпљује. Оно што њиховом разматрању даје тежину јесте преображај Интернета и информационих технологија из *факултативног у обавезан, неизоставан* елемент људског живота. Све док је коришћење Мреже опционо, тврдње о ограничениости слободе његових корисника потиру се са необавезношћу његовог коришћења. Међутим, све савремене комуникационе технологије конвергирају управо ка Интернету, као главном асимилационо-интегришућем елементу. Дакле, врло је вероватно да ће, слично замени било које аналогне технологије дигиталном (нпр. мануелне припреме за штампу дигиталним стоним издаваштвом), управо глобална Мрежа, захваљујући својој општости и неутралности, представљати општу инфраструктуру која ће заменити појединачне инфраструктуре за све комуникационе системе будућности. Једини технолошки захтев који треба да се испуни јесте да се постигне довољна пропусна моћ Мреже, а на остварењу тог циља се већ увелико ради.

У случају таквог уопштавања улоге Интернета, које је, технолошки посматрано, свакако повољно, сви његови побројани недостаци вишеструко добијају на тежини и значају. Опасност за људска права са којом ће друштво будућности морати да се суочи лежи управо у више пута спомињаној чињеници да многи од ових недостатака нису последица злоупотребе технологије или њене неусавршености, већ управо њено суштинско својство.

На крају, очигледно је да се на питање да ли информационе технологије спадају у генераторе глобализације или су оне пак њена последица не може дати једнозначан одговор. Као и у многим другим проблемима везаним за глобализацију, ово разматрање је вишедимензионално и веома сложено, а као највероватнији намеће се закључак да се, ипак, ради о узајамном, двосмерном односу. Тачније, могло би се рећи да су информационе технологије нека врста конкретизације начелâ савремене глобализације на једном, појединачном, али врло битном пољу људског деловања и интересовања, нека врста њеног одраза или преламања кроз једну, специфичну призму. Таквом схватању у прилог говоре и уочене аналогии између *транснационалног капитала*, као једног од главних генератора политичких, и *информационих технологија*, као веома битног чиниоца економског, културног и друштвеног живота.

Упркос садашњим, често веома песимистичним, па чак и готово депресивним прогнозама (попут извештаја Римског клуба), историјско искуство човечанства, као једна од главних база његовог знања и извор инспирације за нове поступке, је огромно. Способност учења и динамичког прилагођавања друштва, као и веште селекције онога што је у процесима глобализације и информатизације добро, а онемогућавања или умањивања онога што је лоше, определиће могућност да човечанство глобализацију и њене плодове искористи на своје добро.

Jasmina Mladenović
Globalizacija i kultura
Da li je moguća drugačija kultura?

Kultura danas predstavlja jednu od najbitnijih karakteristika čoveka i ljudskog društva uopšte. Takođe, njena posebnost ogleda se i u tome što može da se posmatra s obzirom na društvenu sredinu i njihovoj uzajamnoj interakciji. Uopšteno, kultura predstavlja društveni fenomen koji svakako sadrži i komponentu individualnosti pojedine ličnosti. Kako bi izbegla manjakvosti pojedinih definicija kulture, samo ću u osnovnim naznakama pokušati da je odredim. Posmatrajući je sa antropološkog, filozofskog, psihološkog, istorijskog ili nekog drugog stanovišta povećavam rizik da ne obuhvatim neku njenu bitnu karakteristiku. Takođe, ukoliko je to moguće pokušala bih da se oslobodim ili bar svedem na minimum vrednosno ideološku orijentaciju, koju bez obzira na sve predostrožnosti, nosimo u sebi, rekla bih ponekad u genima.

Osnovni smisao kulture sastoji se u tome da se olakša održanje, produženje, i napredak ljudskog društva. Teoretičari koji razmišljaju na ovaj način tu podrazumevaju, kako materijalnu, tako i duhovnu kulturu, te na isti način tu podrazumevaju idealističke stranputice. S druge strane, kultura je shvaćena i kao dinamička, razvojna kategorija koja se bavi proučavanjem vremenskih i prostornih promena. Takođe, veoma je značajna još jedna odrednica koja je i najprihvaćenija za ovaj nivo komparacije sa globalizacijom, a to je da su nosioci kulture određeni pojedinci ili grupe koje mogu biti uže i šire. Kada je u pitanju značaj kulture za formiranje čovekove ličnosti u svakom dinamičnom i kulturnom sistemu odvijaju se sa dva osnovna procesa: prvi je prenošenje već stečenog kulturnog nasleđa sa jedne generacije na drugu, što bi se moglo nazvati tradicija i drugi je stvaranje novih kulturnih vrednosti – inovacija. Dalja određenja kulture u ovom pravcu ne bi imala opravdanja jer se mora napraviti veza sa procesom globalizacije.

Postoje velika neslaganja u pogledu određenja pojma kulture u savremenoj društvenoj teoriji. Zbog toga ću izneti nekoliko pravaca. Daniel Bel savremeno društvo određuje kao analitičku kategoriju koju deli na tri osnovne oblasti: društveno-ekonomsku strukturu, kojoj je aksijalni princip tehnološka i ekonomska efikasnost; politiku sa participacijom kao osnovnim principom; i kultura koja se javlja u dva oblika, kao modernizam (u industrijskom periodu) odnosno postmodernizam (u postindustrijskom društvu), uz hedonizam kao aksijalni princip. Dalje

Bel izdvaja pet osnovnih kulturnih kontraindikacija zapadnog društva. To su suprotnosti između: ekonomskog rasta i potreba stanovništva; postojanje i realizovanje društvenih vrednosti; kvantitet i kvalitet života, neprestane inflacije i težnja za monetarnom stabilnošću; i suprotnost između vere u planiranju napretka i stvarnog društvenog života. Aldvin Tofler kulturu shvata slično Belu, kao duhovne proizvode ljudi u određenom vremenu i na određenom prostoru, razlikujući od civilizacije koja bi bila nešto širi pojam. U tom okviru on uočava krupne promene realnosti koje se odvijaju u savremenim razvijenim društvima. Tako se, po njemu, stav prema prirodi promenio od "rata" do "simbioze i harmonije", odnosno od neprijateljskog se prešlo na prijateljski stav. Počela je da se prihvata sva složenost i dinamika ovih odnosa gde i samo društvo ide u pravcu reciklaže, obnavljanja i održavanja kapaciteta prirodnih sistema. Interesantan je i stav Bžežinskog po kome je obrazovanje postalo dostupno svima. Istraženija je i kvalitativna selekcija, a uočava se da obrazovni proces traje sve duže i da se sve više zasniva na audio vizuelnim tehnikama (evo pravog primera našeg kursa). Saf smatra da promene u kulturi predstavljaju najvažnije posledice druge industrijske revolucije. Informatičko društvo će, po njegovom mišljenju, napraviti značajan korak u realizaciji starog ideala humanizma – univerzalnog čoveka, odnosno *homo universalisa*. Turen smatra da savremena razvijena, odnosno "programirana" društva nisu beskonfliktna, već su se društveni sukobi iz ekonomske sfere preneli u sferu kulture, tako da umesto sukoba oko sredstava za proizvodnju dolazi do sukoba oko pristupa informacijama. Upravo nepristupačnost potpunim informacijama, po Turenovom mišljenju, dovodi do "alijenacije", odnosno otuđenja širokih slojeva koji su izmanipulisani "završnom participacijom", to jest učestvovanjem u odlučivanju bez potpunih validnih informacija. Turen smatra da je kulturna sfera polje na kojem se dešavaju i razrešavaju mogući konflikti novog društvenog oblika i, samim tim, sfera od primarne važnosti za čitavo društvo.

Pojam globalan (od globus- lat. lopta, kugla) znači okrugao, zaokružen, približno tačan, sveukupan, planetaran, svetski, a odnosi se na celu našu planetu, na čitav svet. Pod globalizacijom se, često, podrazumevaju nužni, tehnologijom determinirani procesi, koji povećavaju trgovačke i političke, ali i naučne, kulturne i socijalne odnose među ljudima različitih zemalja i podneblja. U svakom slučaju, globalizacija je direktno povezana sa činjenicom da ljudi danas 'žive' u jednom svetu. O globalizaciji se najviše piše s ekonomskog aspekta, a liberalne doktrine slobodnog tržišta čine temelje globalizacije. Ekonomski interesi povezuju ljude čak i onda kada su na potpuno različitim, pa i suprotstavljenim ideološkim pozicijama. Kako su ti interesi primarni za čovekovu egzistenciju, nije ni čudo što je ovaj aspekt globalizacije najinteresantniji za najveći broj ljudi. No, globalizaciju ne čini samo nova logika ekonomskog poslovanja, to je daleko širi pojam i seže u gotovo sve sfere života. Zbog toga je tačna tvrdnja da se 'globalizacija ne odnosi samo na ekonomiju, pravo i geopolitiku kao najkrupnija pitanja koja se na isti način tiču svih zemalja i naroda čiji odnosi i zavise od pojedinačnih i grupnih interesa i odnosa snaga. Iz dana u dan globalizuju se ekološki problemi, područja duhovne produkcije, informacija i zabave, politička kretanja, terorizam, droga, sida, globalizuje se stil i

način života – kultura. Upravo njihov zbir tih pitanja (svakodnevnog života) dovodi nas do sukobljenih interesa i zahteva, zamisli, ideja i ideologija gde je nužno regulisati osnovne principe i pravila kako globalizacija ne bi bila 'kazna', već 'nagrada'. Pojam globalizacije obično se odnosi na proces restrukturiranja ili strukturalnih promena u ekonomiji. Isabela Baker ovako ga opisuje:

„Ovaj proces karakteriše zajednički neoliberalni konsenzus po kojem bi sve države trebalo da smanje potrošnju i regulišu propise, povećaju izvoz i dopuste tržištu, a ne političkim ili društvenim odlukama, restrukturiranje privrede tih zemalja unutar transnacionalnih ili regionalnih trgovinskih blokova kao što je Europska unija ili Severnoamerička zona slobodne trgovine... Globalizacija je i ideologija koja je u velikoj meri u skladu sa stanovištem imućnih manjina u Organizaciji za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation of Economic Co-operation and Development – OECD), te stanovištima urbanih elita i srednje klase koja se pojavljuje na Jugu, a koje izvlače korist od uključivanja u proizvodnju transnacionalnoga kapitala. Globalizacija je fenomen dvadesetog veka kada dolazi do eksplozije u razvoju. Modernizacija industrije, povećanje standarda življenja, migracioni bum, dodiri i sukobi kultura, sukobi svakovrsnih ideologija, pojava informatičke revolucije, najnovija dostignuća biotehnologije samo su neki od pokazatelja burnog 20. veka. Komunikacijske mreže čine infrastrukturu novog svetskog povezivanja. Međutim, svojim delovanjem donose brojne poteškoće i probleme. Osnovni problem koji donose globalne komunikacijske mreže leži u tome što globalno komuniciranje, posredovano tim mrežama, gubi imanentnu karakteristiku komuniciranja - dvosmernost, to nije dijalog već monolog. Jaz između bogatih i siromašnih izuzetno je velik pa zbog toga mnogi autori ističu da su, u takvoj konstelaciji odnosa, bogati, u punom smislu reči, aktivni učesnici globalizacije a globalizacija je, po njima, imperijalni fenomen gdje se nemilitarnim sredstvima nastoji uspostaviti nemilitaristička svetska hegemonija koja, zahteva uklanjanje i brisanje onih koji stoje na putu... a počiva na širenju sloboda, liberalizaciji kao sredstvu uspostavljanja globalne moći velesila ili Amerike kao velesile... gdje je ideologija slobode instrument osvajanja svijeta, dok su, s druge strane, siromašni puki objekti koji treba da igraju unaprijed određene uloge. Diskrepancija između bogatih i siromašnih u nedoumicu dovodi i najvatrenije pobornike tekućih procesa globalizacije u pogledu njenih stvarnih rezultata, jer se jaz između njih od šezdesetih godina naovamo još više produbio. Izveštaj Organizacije za industrijski razvoj pri UN iz 1996. procenjuje da je raskorak između najbogatijih i najsiromašnijih, 20 posto svjetske populacije, porastao za 50 posto između 1960. i 1989, i predviđa porast u svetskoj nejednakosti koja je rezultat procesa globalizacije.” Engleski teoretičar Eduard Tajlor, jasno je uočio da je kultura povezana sa čovekom kao članom društvene zajednice-kulture nema izvan društva!

Dve glavne međunarodne finansijske institucije su: Međunarodni monetarni fond (MMF) i Međunarodna banka za obnovu i razvoj, poznatija kao Svetska banka. Budući da su obe osnovane na konferenciji u Bretton Woodsu, New Hampshire, SAD, u julu 1944. godine, poznate su i kao Bretton Woods institucije. Politiku i aktivnosti ovih institucija podupiru regionalne banke i druge ustanove.

Svetska banka osnovana je 1944. godine s misijom da se bori za trajan nestanak siromaštva i pomaže ljudima da pomognu sami sebi i svom okruženju osiguravajući sredstva, deleći znanje, izgrađujući mogućnosti i stvarajući partnerstva u javnom i privatnom sektoru. Službeno, Banka je u "vlasništvu" 183 zemlje članice koje predstavljaju Nadzorni i Upravni odbor. Glavnu skupštinu čine 183 ministra finansija zemalja članica. Njeno je sedište u Washingtonu, a odeljenja ima u 100 zemalja. Kao javna ustanova, Banka je najveći svetski snabdevač kapitala i iskustva – u 2000. godini prikupila je više od 15 milijardi dolara zajma zemljama koje se koriste njene usluga. Od 1990. godine, Banka je dala 40 milijardi dolara zajma zemljama Istočne i Srednje Europe – raspon njenog delovanja zaista širok. Njene su aktivnosti opisane kao primarno usmerene na "najsiriromašnije ljude u najsiromašnijim zemljama. MMF takođe ima 183 zemlje članice. Osnovan je 1946. godine s ciljem da promovise međunarodne monetarne tokove, sigurne razmene i pouzdane dogovore o razmeni, i kako bi podsticao ekonomski rast i povećanje zaposlenosti, i osigurao privremenu finansijsku pomoć zemljama kojima je potrebno olakšati namirivanje platnih bilansa. Ukratko, moto MMF-a glasi: "zategnite pojas". Tri su glavna područja aktivnosti: promatranje, finansijska i tehnička pomoć. Nadzor se sastoji od procene propisa o novčanoj razmeni zemalja članica s obzirom na uverenje kako jaka i dosledna ekonomska politika vodi stabilnom deviznom kursu, i pogoduje rastu i razvoju svetske ekonomije. Finansijska pomoć uključuje kredite i zajmove članicama MMF-a s platnom bilancom koja podupire politiku prilagođavanja i reforme. (Podatak od 31. jula 2001. pokazuje kako MMF devedeset i jednog zemlji daje oko 65,3 milijarde dolara kredita).

Što se tiče tehničke pomoći, MMF pruža stručnu pomoć svojim članicama pri kreiranju i proveru finansijske i monetarne politike, osnivanju institucija, dogovorima s MMF-om, i statističke podatke. Ove dve institucije imaju izuzetnu moc. Njihova politika i ideologija imale su veliki uticaj sirom sveta. Jednako su menjale ekonomske strukture, a posredno i društvene i političke strukture zemalja i tako u osnovi određivale način i brzinu ekonomskoga "razvoja". Žene imaju dosta razloga za oprez, ako ne i strah.

Svetska banka i Međunarodni monetarni fond, kao glavni učesnici savremene globalne tržišne ekonomije, izuzetno su važne institucije u životima žena – neki čak idu tako daleko da tvrde kako su ove dve institucije "jače" od Ujedinjenih nacija. Zbog toga je izuzetno važno nastojanje ove mreže da otkrije najbolje načine uticanja na njihovu politiku i programe, i edukaciju žena o ulozi ovih moćnih institucija u njihovim državama. Mada je njihovo opiranje promeni, poput posla koji je potrebno obaviti, veliko – menjanje ovih makroekonomskih institucija nužno je kako bi došlo do znatnog napretka u životu žena. Žene imaju dosta razloga za oprez, ako ne i strah. Negativan uticaj ovih institucija na stanje ženskih prava i blagostanje žena je evidentan.

Rušenjem Berlinskog zida na sceni je sasvim nova situacija u međunarodnim odnosima. Podela sveta na prvi, drugi i treći svijet postaje anahrona. Amerika ostaje jedina supersila koja je 'treći put u ovom veku objavila svoju nameru

da na osnovu vlastitih vrednosti izgradi novi svetski poredak'. Prema Bžežinskom 'američka globalna moć se sprovodi preko globalnog sistema koji je isključivo projektovan od strane Amerike tako da odslikava unutrašnje američko iskustvo'. To iskustvo je primarno pluralističko, kako američkog društva tako i američkog političkog sistema, i ono, bar prividno, formira svetsku pluralističku imperiju. Međutim, dominacijom nad globalnim komunikacijama projektuje se svijest koja nastoji ovaj model predstaviti kao jedini moguć, a Ameriku kao jedinu supersilu. Širenje uticaja SAD-a u direktnoj je povezanosti s tako pretpostavljenom svetskom budućnošću. Posredstvom globalnih komunikacijskih mreža američka kultura pokušava da se predstavi kao planetarna. Statistički podaci govore da američka masovna kultura dominira svetom, i to bez ozbiljne konkurencije. Tri četvrtine televizijskog i filmskog programa na svetsko tržište dolazi iz Amerike, američka pop-muzika, hrana, način oblačenja imitiraju se širom zemljine kugle, dok je jedini istinski svetski jezik, engleski. Ova kulturna dominacija oslanja se naravno na vojnu, ekonomsku i tehnološku dominaciju Sjedinjenih Američkih Država gdje se, takođe, ako izuzmemo Japan i Nemačku kao ekonomske konkurente, ne može govoriti o ozbiljnoj konkurenciji.

Da li je u tom smislu i globalizacija samo ideološki konstrukt koji naizgled okuplja, kako smatra A. Turen "celi niz vrlo važnih ali, ustvari, odvojenih pojava," iza čega se krije kapitalizam koji odbija sve vidove kontrole a prihvata jedino svoju unutrašnju kontrolu u uskim centrima odlučivanja, ili se, pak, globalizacija 'otela' i njenim najvernijim pobornicima i pokretačima i krenula nekim svojim, nepoznatim, putevima, predmet je brojnih svetskih polemika. No, uprkos tome, da li je moguće suprotstaviti se 'nestabilnosti, hiperindividualizaciji, izolaciji i nejednakosti', što su obilježja tekuće globalizacije, kako smatraju pojedini teoretičari, ostaje tek da se vidi.

